

УНІВЕРСИТЕТ «УКРАЇНА»

ОСВІТА РЕГІОНУ

• Політологія • Психологія • Комунікації

Український науковий журнал
Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 2005 року

№ 1-2 (34-35), 2014

Київ
Університет «Україна»
2014

**Засновники: Університет «Україна»
Всеукраїнська асоціація політичних наук**

Редакційна колегія:

Андрущенко Віктор Петрович, доктор філософських наук, професор
Андрусишин Богдан Іванович, доктор історичних наук, професор
Бабкіна Ольга Володимирівна, доктор політичних наук, професор
Бакіров Віль Савбанович, доктор соціологічних наук, професор
Бебик Валерій Михайлович, доктор політичних, кандидат психологічних наук, професор,
головний редактор журналу:
<http://www.facebook.com/profile.php?id=100004135000547>
e-mail: vbebyk@ukr.net

Бедь Віктор Васильович, доктор юридичних та богословських наук, професор
Бондаренко Віктор Дмитрович, доктор філософських наук, професор
Бортніков Валерій Іванович, доктор політичних наук, професор
Бурдяк Віра Іванівна, доктор політичних наук, професор
Воронкова Валентина Григорівна, доктор філософських наук, професор
Галуцько Валентин Васильович, доктор юридичних наук, доцент
Горбатенко Володимир Павлович, доктор політичних наук, професор
Губерський Леонід Васильович, доктор філософських наук, професор
Денисенко Валерій Миколайович, доктор політичних наук, професор
Євтух Микола Борисович, доктор педагогічних наук, професор
Ільганаєва Валентина Олександрівна, доктор історичних наук, професор
Карпенко Віталій Опанасович, кандидат філологічних наук, професор
Клименко Віктор Васильович, доктор психологічних наук, професор
Кокун Олег Матвійович, доктор психологічних наук, професор
Королько Валентин Григорович, доктор філософських наук, професор
Кремень Василь Григорович, доктор філософських наук, професор
Круглашов Олександр Миколайович, доктор політичних наук, професор
Кудряченко Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор
Куйбіда Василь Степанович, доктор наук з державного управління, професор
Луговий Володимир Іларіонович, доктор педагогічних наук, професор
Макар Юрій Іванович, доктор історичних наук, професор
Макаренко Євгенія Анатоліївна, доктор політичних наук, професор
Максименко Сергій Дмитрович, доктор психологічних наук, професор
Малхазов Олександр Ромуальдович, доктор психологічних наук, професор
Олефір Віктор Іванович, доктор юридичних наук, професор
Пилипчук Володимир Григорович, доктор юридичних наук, професор
Примуш Микола Васильович, доктор політичних наук, професор
Півнева Любов Миколаївна, доктор політичних наук, професор
Поліщук Ігор Олексійович, доктор політичних наук, професор
Помикало Войцех, доктор педагогічних, кандидат філософських, професор
Різун Володимир Володимирович, доктор філологічних наук, професор
Серажим Катерина Степанівна, доктор філологічних наук, професор
Сіленко Алла Олексіївна, доктор політичних наук, професор
Сидоренко Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, професор
Таланчук Петро Михайлович, доктор технічних наук, професор,
голова редакційної ради журналу
Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор
Токовенко Олександр Сергійович, доктор філософських наук, професор
Томчук Михайло Іванович, доктор психологічних наук, професор
Халамендик Вікторія Борисівна, доктор філософських наук, доцент
Холод Олександр Михайлович, доктор філологічних наук, професор
Цвих Володимир Федорович, доктор політичних наук, професор
Шайгородський Юрій Жанович, доктор політичних, кандидат психологічних наук
Шергін Сергій Олександрович, доктор політичних наук, професор
Щедрова Галина Петрівна, доктор політичних наук, професор

ЗМІСТ

<i>Бebик, Валерій; Помикало, Войцех</i> Передмова.....	6
---	---

Розділ I МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

<i>Копійка, Валерій; Шнирков, Олександр</i> Зовнішні фактори розвитку поглибленої і розширеної зони вільної торгівлі України з ЄС.....	7
<i>Пархомчук, Олена; Кононенко, Марія</i> Формування сучасних парадигм розвитку КНР в умовах становлення нового світового порядку.....	10
<i>Сербіна, Катерина</i> Стратегія публічної дипломатії як механізм реалізації політики США на близькому сході.....	17

Розділ II ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

<i>Бегей, Ігор</i> Українські теоретики і практики анархізму: pro і contra.....	26
--	----

Розділ III ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ

<i>Шаповалова, Алла</i> Вплив глобального громадянського суспільства на самоврядну владу в Україні.....	39
<i>Лікарчук, Дар'я</i> Щодо особливостей парламентських конфліктів в Україні.....	44

Розділ IV ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Качур, Сергій</i> Роль політичної ідеології в поширенні суїцидного тероризму.....	50
---	----

Розділ V ІСТОРІЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ

<i>Мартинюк, Оксана</i> Складність процесів етнотворення в Західнополісько-волинському регіоні (середньолатенський період — раннє середньовіччя).....	58
Освіта регіону — 2014/1-2	3

Розділ VI ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

<i>Березенко, Віта</i> Онтологічний та гносеологічний аспекти теорії PR.....	65
<i>Хилько, Максим</i> Деякі методологічні проблеми дослідження соціально-комунікаційних технологій в українській науковій думці.....	70
<i>Логвиненко, Олена</i> Теорія, методика і практика журналістської творчості очима фахівця.....	77
<i>Данько-Сліпцова, Анна</i> Нові медіа: історія, типологія.....	80
<i>Веремчук, Тетяна</i> Комунікації Європейського Союзу: до питання історіографії.....	86

Розділ VII ВИДАВНИЧИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

<i>Водолазька, Світлана</i> Інновації у видавничій галузі: функціональні особливості.....	91
--	----

Розділ VIII ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНІ КОМУНАКІАЦІЇ

<i>Кудіна, Ольга</i> Урядовий паблік рілейшнз у XXI столітті: завдання та виклики.....	98
<i>Бондар, Юрій</i> Гроші у контексті соціальних комунікацій та суспільно-політичних практик.....	102
<i>Марушкіна, Ірина</i> Вплив моніторингової журналістики на розвиток новинних Інтернет-видань.....	110

Розділ X ПЕДАГОГІКА

<i>Помикало, Войцех</i> Навчання і особистість та їх роль в реалізації прав людини.....	115
<i>Дзеньдзюра, Надія</i> Педагогічний досвід: рольова гра як метод активного навчання майбутніх економістів.....	130
<i>Іванова, Ірина</i> Освітній та професійний стандарти: проблеми відповідності.....	135

Белікова, Наталія; Зозуля, Наталія

Сучасні тенденції професійної підготовки майбутніх фахівців
з документознавства та інформаційної діяльності.....147

Розділ XI ПСИХОЛОГІЯ

Чиханцова, Олена

Компонентний склад психологічної готовності учнів старшої школи
при вивченні іноземної мови.....154

ПЕРЕДМОВА

Шановні читачі!

Ви тримаєте у своїх руках не зовсім звичайне число журналу. Це – інтелектуальний продукт співпраці редакційних колегій українського наукового журналу «Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації» (<http://www.social-science.com.ua/>) і польсько-українського наукового журналу «Nauki Społeczno-Humanistyczne / Соціально-Гуманітарні Науки / Social and Human Sciences» (<http://sp-sciences.io.ua/>).

Видавцем журналу «Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації» є Університет «Україна» (президент – проф. Петро Таланчук, академік Національної академії педагогічних наук), а видавцем польсько-українського наукового журналу «Nauki Społeczno-Humanistyczne / Соціально-Гуманітарні Науки / Social and Human Sciences» є польська фундація «Іновація» (президент – проф. Войцех Помикало, голова редколегії польської «Педагогічної енциклопедії»).

Об'єднує ці два наукових журнали (як співзасновник) Всеукраїнська асоціація політичних наук (ВАПН), яка є професійною громадською спільнотою університетських викладачів і науковців суспільно-політичних дисциплін України.

Особливістю цього числа журналу є перехід на міжнародні стандарти оформлення публікацій і, відповідно, нову якість міждисциплінарних підходів до висвітлення наукової проблематики.

Як це вдалося? – Судити вам, шановні читачі. Ми запрошуємо всіх вас до співпраці і бажаємо вам нових наукових відкриттів, ґрунтовних монографій, цікавих статей і, звичайно, успішно захищених докторських і кандидатських дисертацій!

З повагою,

ВАЛЕРІЙ БЕБИК,
доктор політичних, кандидат
психологічних наук, професор,
головний редактор
українського наукового журналу
«Освіта регіону: політологія,
психологія, комунікації»

ВОЙЦЕХ ПОМИКАЛО,
доктор педагогічних, кандидат
філософських наук, професор,
головний редактор
польсько-українського наукового
журналу «Nauki Społeczno-
Humanistyczne»

Розділ I

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ПОГЛИБЛЕНОЇ І РОЗШИРЕНОЇ ЗОНИ ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

УДК 327

Копійка, Валерій,

доктор політичних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут міжнародних відносин (Україна, Київ), директор
kopvv@ukr.net

Шнирков, Олександр,

доктор економічних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут міжнародних відносин (Україна, Київ),
завідувач кафедри світової економіки і міжнародних економічних відносин
aisch@ukr.net

Розглянуто сучасні глобальні тренди розвитку міжнародного поділу праці та, зокрема, Угоду про асоціацію України з ЄС, можливі зовнішні бар'єри створення поглибленої та розширеної зони вільної торгівлі, її вплив на режими торгівлі України з іншими країнами та митними союзами. Визначені переваги та втрати, які може отримати Україна в разі реалізації економічної складової Угоди про асоціацію з ЄС та торговельної реакції Росії.

Ключові слова: Угода про асоціацію України та ЄС, поглиблена та розширена зона вільної торгівлі, торговельна реакція Росії, зовнішні умови реалізації Угоди про асоціацію.

EXTERNAL DETERMINANTS OF THE EU-UKRAINE DEEP AND COMPREHENSIVE FREE TRADE AREA

Kopiyka, Valeriy,

Doctor of Political Science, Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Institute of International Relations, Director
kopvv@ukr.net

Shnyrkov, Olexandr,

Doctor of Economic Science, Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Institute of International Relations,
Head of the Department of World Economy and International Economic Relations
aisch@ukr.net

The article deals with modern global trends of international division of labor and particularly the EU-Ukraine Association Agreement, possible external barriers to the EU-Ukraine deep and comprehensive free trade area, and its impact on development of similar regimes of Ukraine's trade with other countries and customs unions. The article also defines possible advantages and losses which Ukraine may experience in case of implementation of the Association Agreement economic part and Russia's trade retaliation.

Key words: EU-Ukraine Association Agreement, deep and comprehensive free trade area, Russia's trade retaliation, external options of implementation of the Association Agreement.

Deep and Comprehensive Free Trade Area is an important component of the EU-Ukraine Association Agreement. Signing of agreement on creation of free trade area is in line with the global trends of international division of labor: at the beginning of 2014 583 regional trade agreements have been notified to WTO, most of them (95%) dealt with free trade area [1]. At the same time 159 countries are the members of WTO, therefore each country participates in several agreements.

Modern world economy already lists certain «hubs» of free trade areas to which other countries tend: the USA, the EU, CAFTA and MERCOSUR. Thus, particularly, at the beginning of 2013 the EU had 29 agreements on free trade areas and continued or started negotiations on initiation of another 23 agreements including ones with the USA and Japan. The process of establishing of Eurasian center of trade gravity continued after signing the Agreement of EurAsEC in May 2014.

We can also observe the development of the new phenomenon of international competition – competition among countries for the access to captious internal markets of the above-mentioned economic centers [2]. The producers of those countries which have the access to these markets have obvious advantages comparing to the countries which are not members of free trade areas with these economic centers. On the other hand, liberalization of the access to markets of countries or their unions, which themselves have developed network of free trade areas with third countries, may multiply effect for national exporters that receive such «double» access. Therefore in case of implementation of the free trade area Ukraine will get the access to the largest regional market in the world economy with the demand that may appear to be the ground for structural reforms of national economy.

Within the system of the EU association agreements with other countries (there are 4 main types of association agreements) the agreement with Ukraine, providing international movement of production factors and depth of regulatory convergence, concedes only to agreements on association with countries of Eastern Europe that envisage joining the EU.

Free trade area with the EU shall not preclude the development of similar regimes of Ukraine's trade with other countries or customs unions. In case of signing the Association Agreement with the EU Ukraine doesn't have to contract out existing agreements on free trade areas or respective negotiations on creation of such areas (CIS countries, Customs union of Russia, Belorussia and Kazakhstan, EurAsEC, EFTA, Macedonia, Turkey, Canada, ect.) as far as common trade policy towards third countries is implemented starting from the level of customs union. Moreover existence of two main free trade areas of Ukraine (with the EU and with CIS countries) provides the unique competitive access architecture for Ukrainian producers to captious external markets which other countries do not have.

On the other hand, establishment of free trade area with the EU shall become a real barrier for Ukraine's participation in other customs unions, common markets, economic unions, particularly in the Customs union of Russia, Belorussia and Kazakhstan, EurAsEC as far as within these RTAs supranational processes of creation of common and single policy in different branches and sectors of economies is in progress. In case of joining the developed forms of international integration, starting with the customs union, the problem of exit from free trade regimes with other countries and respective economic compensation for change of trade regime according to the WTO rules may arise.

The real external barrier for implementation of economic part of the Association Agreement is political and economic position of Russia which is trying to involve Ukraine into the Customs union of Russia, Belorussia and Kazakhstan and into the EurAsEC from 2015. Strategic aim of Russia is creation of regional economic union which shall be the factor of strengthening of Russia's position in global world economy and policy. Involvement of Ukraine's economic, scientific, technical and demographical potential to this union is crucial.

Russia's turmoil on the possible negative consequences for Russian economy of the EU-Ukraine Association Agreement is based on the assumption about new level of competition for Russian companies in Ukrainian, Russian, and the EU markets, alteration of Ukrainian export flows, international regional capital movement, etc. However, existing researches show that in spite of the fact that the level of competition for Russian companies will grow in the internal, Ukrainian and the EU markets such growth will not be sufficient enough to have the negative consequences for the Russian economy. Moreover Russian companies which locate their production networks in Ukraine shall benefit from receiving the access to the EU markets. Russian claims about the possibility of increase of re-export operations from the EU to Russia as a premise for withdrawal from the regime of free trade with Ukraine can also be criticized as the existing mechanisms of the WTO rules allow to create effective barriers for re-export operations without general change of trade regime. That is why threats of Russia on withdrawal from free trade regime with Ukraine and the existing practice of trade restrictions of import from Ukraine mainly have the political nature.

In case of implementation of the EU-Ukraine Association Agreement economic part, Russia has the possibility for considerable trade (and not only trade) impact on economic development of Ukraine which may lead to the slowing down of national economy or even to the economic crisis. Thus, in 2012 Russia's share of Ukraine's foreign trade turnover was 29,4% while Ukraine's share in Russia's foreign trade turnover - only 5,4%. Thereby positive effects from free trade area with the EU will not fully compensate losses of Ukrainian economy from restrictive trade measures of Russia in the short run [3]. Balance of positive and negative effects from free trade area with the EU and Russian trade restrictions depends on depth of integration processes with the EU, forms of Russia's reaction and effectiveness of adaptation of Ukraine's economy to the new conditions of trade with main partners. Gas price plays the key role in the system of negative factors of Russia's impact on economic development of Ukraine.

Deep and comprehensive character of free trade area with the EU provides essential costs for national economy in the process of adaptation to the technical and other requirements of the EU common market. Possibilities of the EU official economic assistance, national budget financing, expenditures of national consumers and producers for the adaptation process are essential but limited. Experience of the East European countries proved the considerable role of foreign investments in national economies modernization. Establishing attractive internal investment climate in Ukraine becomes an urgent driver of economic association with the EU. On the other hand, guarantees for foreign investors on economic unity and indivisibility of state borders of investment field in Ukraine shall be considered as an important external factor of realization of the EU-Ukraine Association Agreement. Moreover absence of such guarantees shall essentially diminish attractiveness of Ukrainian economy for foreign investments, and therefore generally economic attractiveness of the Association Agreement for Ukraine itself. Therefore the implementation of the EU-Ukraine deep and comprehensive free trade area will to a great extent depend on guarantees of preservation of unity and homogeneity of investment environment in Ukraine.

Instability in eastern regions of Ukraine may require the European Union and Ukraine to find other options of implementation of the Association Agreement economic part. Depending on the character and depth of negative impact of the abovementioned factors transition to deep and comprehensive free trade area may be postponed, partly started, have temporary exceptions in terms and spheres of implementation, require increase of quotas, be accompanied by essential growth of technical and credit assistance from the EU. System of state guarantees of the EU and other countries investments into the national economy may also become an important driver of the EU-Ukraine free trade area. New external political and security guarantees of Ukrainian sovereignty may be also envisaged.

REFERENCES

1. Regional Trade Agreements Information System (RTA-IS) of WTO. Available at: <http://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx> (accessed 1 June 2014);
2. Shnyrkov O. (2013) The Macroeconomic Impact of an FTA with the EU on the Ukrainian Economy/ O. Shnyrkov, L. Kharkova // Post-crisis Global Economy Restoration of Equilibrium : Monograph; Edited by O. Shnyrkov and A. Fillipenko — K: Publishing center «Kyiv University» - pp. 236–245;
3. Oxford Economics (2012), The Impact of an FTA between Ukraine and the EU.

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ПАРАДИГМ РОЗВИТКУ КНР В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ НОВОГО СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

УДК 327

Пархомчук, Олена,

доктор політичних наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут міжнародних відносин (Україна, Київ),
кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики,
професор
parhomchuk@mail.ru

Кононенко, Марія,

магістр,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут міжнародних відносин (Україна, Київ),
кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики,
аспірант
mashgo0702@hotmail.com

Розглянуто важливу наукову проблему організації сучасної міжнародної системи, особливості ієрархії її елементів і взаємозв'язків між ними в умовах формування нового світового порядку. Визначаються особливості формування нового світового порядку, його глобальні тенденції. Особлива увага приділяється сучасним парадигмам розвитку КНР в умовах становлення нового світового порядку, визначенню місця Китаю в сучасному світовому порядку.

Вихід Китаю на позиції відповідальної глобальної держави є закономірним наслідком розвитку країни. Активізація зовнішньополітичної активності КНР супроводжується висуненням цілого ряду концепцій, які мають визначити головні орієнтири, форми та методи діяльності країни на міжнародній арені. Китайські політологи з кінця 1990-х років приділяли значну увагу розробці концепції відповідальності Китаю як глобальної держави. В той же час ними підкреслюється обмежений характер цієї відповідальності, необхідність створення механізму справедливого розподілу відповідальності між державами у взаємозв'язку з факторами рівня їх розвитку, комплексної могутності, історичної відповідальності.

Найбільші суперечності викликають питання щодо пріоритетної зони відповідальності Китаю, тобто відносно того, чи розглядає він себе лише як велика азійська держава, чи зона його відповідальності розповсюджується на весь світ. Зовнішньополітична діяльність КНР свідчить, що вона орієнтується на поступове нарощування своєї міжнародної відповідальності з метою зміцнення не тільки регіональних, а й глобальних позицій.

Ключові слова: Китай, міжнародний порядок, сучасна міжнародна система, новий світовий порядок, суверенітет, глобальні тенденції, відповідальна глобальна держава.

CHINESE DEVELOPMENT PARADIGMS IN CONDITIONS OF NEW WORLD ORDER COMPOSITION

Parkhomchuk, Olena,

Doctor of Politics, Professor,
National Taras Shevchenko University of Kyiv,
Institute of International Relations,
Department of International Relations and Foreign Policy,
Professor
parhomchuk@mail.ru

Kononenko M.,

Master, PhD student

National Taras Shevchenko University of Kyiv

PhD student of the Department of International Relations and Foreign Policy
of the Institute of International Relations

mashgo0702@hotmail.com

Dedicated to an essential scientific problem of international system organisation, hierarchy specifics of its elements and correlation between them in the new world order forming. The peculiarities of new order composition and its global trends are accentuated. Main attention is focused on contemporary paradigms of PRC development within the NWO formation and China's place in it.

The emergence of China to the position of responsible global power has become as a result of a country's development. Chinese political analysts have devoted more attention since the late 1990s to the elaboration of the concept of the responsibility of China as a global power. The foreign policy activity of China is accompanied by putting forward a number of concepts, which are aimed at showing the world community the main targets, forms and methods of the country's activity in the international arena.

There is a certain contradiction in the problem of the priority zone of China's responsibility, that is, the problem of whether China regards itself as an Asian power or as a global power. Special attention is being paid to Chinese development paradigms in conditions of new world order composition. The process of China's perception of its status as a global power was long and difficult. China has agreed with its self-identification as a responsible global power.

Key words: China, world order, modern international system, new world order, sovereignty, global trends, responsible global state.

Дослідження заявленої проблематики актуальне передусім з огляду на глобальні зміни, які відбуваються в сучасному світі. Найактуальнішим питанням для кожної держави, як для України, так і Китаю, стає розробка та практична реалізація національних глобально-орієнтованих стратегій розвитку. Його успішне вирішення безпосередньо залежить від розв'язання проблем методології та формування сучасних парадигм розвитку в умовах становлення нового світового порядку.

У міжнародно-політичних дослідженнях глобалізація найчастіше пов'язується з народженням нового світового порядку, що розуміється або як світ без гегемонії, або як відновлення супергегемонізму, або як становлення світового громадянського суспільства. Для політологічного підходу до глобалізації важливо, що в ході цього процесу в міжнародному житті стверджуються нові центри прийняття політичних рішень, здатні не просто впливати на правила «глобальної гри», але навіть визначати нові правила. В цьому контексті особливого значення набуває проблема визначення ролі КНР в структурі нового світового порядку, що й зумовило мету нашого дослідження.

Методологічні аспекти дослідження організації міжнародних систем розглядаються у працях Е. Азроянца, І. Валлерстайна, М. Делягіна, Е. Кочетова, О. Неклесси, І. Следзевського, А. Дубнова, В. Загладіна, М. Косолапова, Ю. Павленка, С. Хантінгтона, М. Елмана, А. Кінга, Б. Шнайдера, Р. Робертсона, Х. Хондкера, І. Фролова та інших [1]. Теоретичні проблеми міжнародного порядку аналізуються, зокрема, у працях Е. Баталова, В. Бебика, А. Богатурова, П. Циганкова, Е. Соловйова, С. Шергіна, Л. Міллера, Дж. Розенау [2], проблеми формування світового порядку – у працях В. Алтухова, Ю. Давидова, С. Кортунова, В. Кувалдіна, В. Кулагіна, М. Лебедевої, І. Лукашука, Ю. Пахомова, В. Савельєва, А. Уткіна, С. Федуняка, П. Циганкова, У. Грейдера, А.-М. Слоттер, Я. Тінбергена, Д. Хелда, Н. Хомського [3]. Ці та інші дослідження заклали фундамент для застосування методологічних принципів і підходів у рамках парадигми порядків до політологічного аналізу ролі в його формуванні окремих держав, зокрема Китаю.

Особлива увага в міжнародно-політичній науці приділяється зовнішній політиці КНР, розвитку відносин Китаю з провідними акторами сучасної міжнародної системи [4]. Водночас майже поза увагою дослідників залишилось питання формування сучасних глобально-орієнтованих парадигм розвитку КНР в умовах нового світового порядку.

Категорії «міжнародний порядок» («international order») та «світовий порядок» («world order») вводяться в науковий обіг на межі XIX–XX ст. спочатку в європейській, а потім в американській політичній думці, що було пов'язано з визнанням необхідності раціонального планування політичних дій.

Категорія «міжнародний порядок» фіксує базові онтологічні ознаки міжнародних відносин, які найчастіше визначаються як система військово-політичних, політичних, економічних та інших

відносин між державами та іншими учасниками світової політики, яка формує міжнародний порядок і взаємодію між акторами. У процесі наукових досліджень міжнародного порядку склалися реалістичний, правовий, інституціональний, транснаціональний, а також цивілізаційний підходи. Системний підхід до аналізу структури цього поняття дозволяє виокремити економічний, політичний, інформаційний та інші види порядку. Цілісність світу передбачає, що вони є взаємопов'язаними елементами порядку як системи, яка реалізує суперечливість світу на основі взаємозв'язку, взаємозалежності і цілісності людської цивілізації.

Питання формування «світового порядку» обговорювалось після закінчення Другої світової війни і пов'язувалося з необхідністю підпорядкування національного суверенітету світовій владі, тобто як устрій, що виникає внаслідок відмови кожного від абсолютного суверенітету з метою врахування загальнолюдських інтересів і цінностей. За іншим підходом, якщо під порядком міжнародним розумілася організація міждержавних відносин, спрямована на забезпечення потреб основних міжнародних акторів, то під світовим порядком – організація міжнародних відносин, спрямована на забезпечення гегемонії одного з міжнародних акторів.

В умовах постбіполярності погляди на регулювання міжнародних відносин зазнали чималих змін, що в основному було пов'язано з переглядом структури світополітичної системи з початку 90-х років ХХ ст. Потрясіння тієї пори привели до інтенсифікації дискусій навколо проблематики регулювання. Адже історично міжнародний порядок трансформувався в ході системних війн, функцією яких і була руйнація старого міжнародного порядку, що ставав перепоною на шляху формування нового порядку, необхідного для підтримки існування та подальшого розвитку міжнародної системи.

Базові принципи підтримки стабільності міжнародного порядку сьогодні намагаються переглянути. Найголовнішим принципом підтримки стабільності міжнародного порядку був принцип балансу сил. Але він працює лише в таких міжнародних системах, які мають чітку ієрархічну структуру, відбудовану на основі силових потенціалів наймогутніших держав. У результаті збільшення кількості складових елементів та їхньої взаємопов'язаності поміж собою трансформується сама структура системи і, відповідно, порядок, що в ній утворюється. Сучасна міжнародна система еволюціонує і ускладнюється за рахунок створення мереж і нових корелятивних взаємозв'язків між її елементами.

Одночасно з руйнацією біполярного світового порядку відбувається прискорений процес трансформації більш глобального Вестфальського порядку. З одного боку, держави – головні суб'єкти міжнародних відносин – перетворюються в структури, що продовжують діяти на світовій політичній арені як унітарні суверенні об'єднання, хоча насправді їхні складові частини вже ввійшли до складу більших мережних утворень на кшталт ЄС і перестали функціонувати як внутрішньо цілісні одиниці. Розвиток ЄС відбувається в напрямі створення поствестфальського утворення. Країни-члени ЄС зацікавлені в подоланні «вестфальського комплексу» задля подальшої політичної інтеграції і досягнення наступного рівня самоорганізації складної багатовимірної соціально-економічної системи. Країни світ-системного ядра вживають спроби доповнити звід правил і принципів, на яких ґрунтується сучасний міжнародний порядок. Революційні процеси в Україні і реакція на них РФ свідчать про прагнення Росії нав'язати власне бачення принципів його організації, які базуються на праві глобальних держав порушувати норми міжнародного права, відмові від урахування інтересів середніх та малих держав, перегляді Ялтинсько-Потсдамського територіального устрою світу.

Визначення підходів до формування нового світового порядку невід'ємно пов'язане з відповідним концептуальним баченням світової еволюції. Обрання лідерами світової політики тієї чи іншої ідеальної моделі світоустрою та стилю дій в глобальному соціополітичному середовищі впливає на їхнє бачення моделі світового порядку в умовах посилення проявів кризи Вестфальської моделі світополітичної організації, головними ознаками якої є трансформація ролі держави та суверенітету держав. Змінена як за складом акторів та варіантів їхньої взаємодії, так і за механікою, практика взаємодій на міжнародній арені спонукає до пошуку концептуальних обґрунтувань обрання тієї або іншої моделі світового порядку, врядування спільними справами світової спільноти.

Кожний соціум має детермінуючий імператив отримати в міжнародному середовищі достатньо влади й можливостей самореалізації через механіку владних конфігурацій з метою створення та підтримки порядку, найбільш безпечного для власного буття. Натомість похідна дивергенція спрямовує рух соціумів або до об'єднань чи груп, які мають споріднене бачення «ідеальної моделі» світоустрою, або, в разі відсутності достатньої потужності для реалізації власної моделі, чи власного бачення такої моделі, до сполучень із сильним лідером чи лідерами, що мають таке власне бачення.

За тенденції посилення конфліктної опозиційності лідерській парадигмі побудови глобального світоустрою її перестають сприймати як інтеграційний імператив, що призводить до необхідності або чергової парадигмальної модифікації лідерської моделі, або самого лідера структурно-системних побудов на міжнародній арені, чи зміни лідерської моделі взагалі.

В ХХ ст. ідеї світополітичного регулювання формувались в американсько-європейській ліберально-інституціоналістській традиції, їх створювали західні ідеологи. Але виникають і «незахідні» альтернативні моделі світового порядку. Тому особливого значення набуває дослідження місця КНР в новому світовому порядку, тобто її активного залучення до рішення всього комплексу глобальних проблем – від підтримання глобального миру та регулювання кризових ситуацій до проблематики економічного співробітництва та торгівлі, забезпеченням продовольчої, енергетичної, екологічної, інформаційної безпеки, протидії міжнародному тероризму, боротьбі з розповсюдженням ЗМЗ, з епідеміями та стихійними лихами, в упорядкуванні процесів на всіх рівнях людської діяльності, що є віддзеркаленням інтересів усього людства за відсутності єдиної сили, що забезпечує загальну згоду.

Робиться виклик тим механізмам регулювання порядку, котрі були закладені у західному світі, з'являється дедалі більша кількість їхніх альтернатив. До участі в його підтриманні, в якій раніше були задіяні держави західної цивілізації, залучаються й інші цивілізаційні центри. У Спільній китайсько-російській декларації про міжнародний порядок у ХХІ ст. від 30 червня 2005 року було підтверджено прихильність сторін до формування нового справедливого й раціонального світопорядку, заснованого на верховенстві міжнародного права, багатосторонніх підходах, рівності і взаємній повазі, підвищенні ролі ООН у світовій політиці, неприпустимості претензій на монополію у світових справах, поділу держав на провідні й другорядні, нав'язування ззовні моделей суспільного розвитку, застосування подвійних стандартів» [5].

У традиційній світоглядній доктрині Китаю існують свої підходи до можливого міжнародного порядку, який має шанувати цінності інших цивілізацій. Стародавні цивілізації є носіями власної системи моральних і суспільних цінностей. Окрім того, вони бажають бути вільними у впровадженні власних зовнішньополітичних курсів. Тому їхнім традиційним баченням є таке, що міжнародна система природно залишатиметься багатополюсною, відкидаючи спроби на захист однополярного світу. Їх об'єднують спільні погляди щодо характеру сучасної системи міжнародних відносин та прагнення брати на себе зростаючу частку відповідальності за міжнародні справи, до встановлення багатополюсного світового порядку. Політичні сили цих держав намагаються осмислити як нові загрози глобального характеру, так і внутрішні виклики розвитку їхніх країн з метою знайдення ефективних шляхів поєднання трансформації суспільства, розвитку економіки з дієвою зовнішньополітичною стратегією.

Цивілізаційними особливостями Китаю є висока внутрішня гомогенність, незалежність, тривалість і стійкість китайської цивілізації, толерантність до інших культур, традицій та релігій. Сучасні китайські концепції міжнародних відносин беруть свій початок від традиційної концепції «гармонії» конфуціанства, згідно з якою мир і розвиток на міжнародній арені можливі лише тоді, коли кожна країна має шанс розвиватись власним шляхом, спираючись на власні традиції.

Китай, який, на думку експертів, до 2025 р. стане найбільшою за розмірами економічною потугою світу, прагне до управління світсистемою в торговій, валютній, стратегічній сферах. Позиція КНР стосовно характеру постбіполярної системи міжнародних відносин та оцінці загроз її безпеці зазнає еволюційних змін.

На першому етапі – від закінчення холодної війни до 1997 року – правлячі та академічні кола КНР розпочали переоцінку невійськових аспектів безпеки, які раніше розглядалися як другорядні.

На другому етапі – від 1997 до 2001 року (терористичні атаки проти США) – відбувається переоцінка економічної та фінансової складових безпеки. Цьому сприяли економічні кризи в Південно-Східній Азії та Росії, які продемонстрували масштаби нових економічних загроз.

На третьому етапі, починаючи з 2001 року, Китай фактично завершує попередню адаптацію до свого статусу глобальної відповідальної держави. Нові підходи китайського керівництва були доктринально оформлені в таких документах, як «Меморандум про нову концепцію безпеки» (2002), «Декларація Китаю і АСЕАН про співробітництво в галузі нетрадиційної безпеки» (2002), «Концепція національної оборони» (редакція 2004 і 2006), які базувались на концепції багатополарності та забезпеченні комплексної безпеки всіх країн світу [6]. Концепція «мирного піднесення», яка була висунута на XVI з'їзді КПК (листопад 2002 р.) і отримала системний виклад у матеріалах 3-го пленуму ЦК КПК 16-го скликання в жовтні 2003 р. стала концентрованим відображенням сформованої на базі традиційних цінностей та філософських концептів стратегічної культури Китаю, що базується

на реалізмі, моралі і прагненні до співпраці. Ідеї мирного піднесення та гармонійного розвитку знайшли відображення і у сформульованій у 2005 р. концепції «гармонійного світу». В її основу було покладено традиційний для китайської культури концепт гармонії (хе), що міститься в релігійно-філософських системах конфуціанства, даосизму та буддизму. Теоретична система зростання КНР базується на мирному зростанні (хепін дзьоцзи), суспільстві «гармонійних відносин (сяокан) та єднанні без уніфікації, що являє собою традиційний конфуціанський принцип, який передбачає високу ступінь гармонізації інтересів за низького рівня гомогенної ідентичності. На практиці це передбачає створення кола сприятливих держав на основі спільних культурних та економічних цінностей, єднання без уніфікації. Базуючись на універсальному характері вказаних доктрин, КНР адаптує їхні елементи під специфіку окремих регіонів, зокрема Близького Сходу, де політика підпорядковується перш за все інтересам економічного характеру, а також глобальній геополітичній стратегії, що спрямована на поступове витіснення США.

Керівництво КНР послідовно пропагує концепцію «гармонічного світу» у своєму зовнішньополітичному курсі, засновану на ідеї мирного шляху розвитку країни, яку було проголошено головою КНР Ху Цзіньтао в 2005 р.

На наступному етапі політика КНР зазнає змін, пов'язаних із наслідками світової економічної кризи і подальшим зростанням його абсолютної та відносної економічної могутності. Китай остаточно ідентифікує себе як відповідальна держава, переміщується його зовнішньополітична опора з країн, що розвиваються, на так звані «країни швидкого розвитку», перш за все формат БРІКС, та деякі арабські країни, зокрема монархії Перської затоки. Трансформація Китаю з регіонального в глобального актора знайшла відображення в статті члена Держради КНР Дай Бінго (грудень 2010 р.), Білій книзі Держради «Мирний розвиток Китаю» (вересень 2011 р.), в матеріалах XVIII з'їзду КПК (листопад 2012 р.). Зовнішньополітичний курс КНР зберігає свій глобальний характер, було підтверджене прагнення брати більш активну участь у міжнародних справах, грати роль відповідальної глобальної держави.

Водночас багато західних дослідників вбачають в піднесенні Китаю загрозу посилення його експансіоністських прагнень.

Таким чином, формування сучасного світового порядку відбувається як діалектичний процес взаємодії тенденцій збереження наступальності з попередньою історичною формою існування міжнародного порядку і його радикального оновлення в найбільш істотних рисах. Його суть характеризується терміном «глобалізація», він формується як порядок глобальної спільноти, порядок на базі глобалізації, як глобальний порядок.

Сучасний світ перебуває на етапі переходу від однополярного світу до більш складного поліцентричного. Цей перехід буде дуже складним. США будуть спромогатись зберегти свою роль, тому що в найближчому майбутньому вони будуть переважати інші країни за багатьма параметрами – військовому, інформаційному, науково-технічному потенціалі. США будуть залишатись лідуючою державою, але їхнє лідерство буде піддаватись ерозії, зокрема з боку КНР. Що стосується Близького Сходу, то саме в цьому регіоні визначається межа американських можливостей. Цей регіон завжди був ареною суперництва великих держав, а контроль над ним розглядається як контроль над долею світу. На Заході активізацію політики Китаю на Близькому Сході розглядають як претензію на глобальне лідерство.

Таким чином, порядок формується не всіма елементами міжнародної системи, а декількома найпотужнішими за сукупним потенціалом державами, або державою, яка досягла рівня гегемону. В сучасному світі силова ієрархія більш-менш стабільна. Сполучені Штати продовжують значно випереджати решту держав за кількісними показниками військової могутності. Водночас подальше політичне послаблення США призводить до змін в ієрархії сучасної міжнародної системи. Такі зміни викликані і посиленням ролі інших держав, зокрема Китаю. На сучасному етапі Китай є однією з найбільш динамічних держав, що розвиваються, що неминуче призводить до зміни його ролі в системі міжнародних відносин. Швидкі темпи економічного зростання й активне залучення до світової господарської системи обумовили процес перетворення КНР з регіонального лідера в одну з провідних світових держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кинг А. Первая глобальная революция. Доклад Римского клуба / А. Кинг, Б. Шнайдер. – Изд-во «Прогресс», 1991.
2. Международный порядок в начале XXI века / Ин-т политики и деловых коммуникаций ; под общ. ред. Г. Г. Гольдина, Л. О. Терновой. – М. : Интердиалект +, 2008. – 170 с.
3. Неклесса А. quodro Ordo современного мира. Мегатренды мирового развития [Электронный ресурс] / А. Неклесса. – Режим доступа : http://www.knogg.net/2001_009.htm
4. Титаренко М. Л. Геополитическое значение Дальнего Востока. Россия, Китай и другие страны Азии / М. Л. Титаренко ; Ин-т Дальнего Востока РАН. – М. : Памятники исторической мысли, 2008. – 623 с.
5. Уткин А. И. Мировой порядок XXI века / А. И. Уткин. – М. : ЭКСМО, 2002. – 512 с.
6. Баталов Э. Я. Мировое развитие и мировой порядок / Э. Я. Баталов. – [Б. г.] : Рос. полит. энцикл., 2005. – 376 с.
7. Богатуров А. Современный международный порядок [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/one/001.htm>
8. Богатуров А. Современный международный порядок [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/one/001.htm>
9. Китайские политологи о новом балансе сил в мире: «послеолимпийская эпоха» и российско-китайские отношения / Ин-т Дальнего Востока РАН, Центр научной информации и документации ; сост. В. Н. Барышников. – М. : [б. и.], 2009. – 92 с.
10. Колдунова Е. В. Сравнительный анализ региональных особенностей новых угроз безопасности : учеб. пособие / Е. В. Колдунова. – М. : Проспект, 2010. – 128 с.
11. Уткин А. И. Мировой порядок XXI века / А. И. Уткин. – М. : ЭКСМО, 2002. – 512 с.
12. Уткин А. После американской гегемонии: многополярный мир или мир без полюсов? / А. Уткин // Полит. класс. – 2009. – № 4. – С. 59–76.
13. Бажанов Е. П. Китай: от Срединной империи до сверхдержавы XXI века / Е. П. Бажанов. – М. : Известия, 2007. – 351 с.
14. Бергер Я. Китайская модель развития / Я. Бергер // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – № 9. – С. 73–81.
15. Взаимодействие России с Китаем и другими партнерами по Шанхайской организации сотрудничества / Ин-т Дальнего Востока РАН ; отв. ред. А. В. Болятко. – М. : [б. и.], 2008. – 179 с.
16. Галенович Ю. М. Китайская мозаика : сборник статей о современном Китае / Ю. М. Галенович ; Ин-т Дальнего Востока РАН. – М. : [б. и.], 2009. – 415 с.
17. Китай в мировой и региональной политике: история и современность. Вып. 13 (специальный) : Основные особенности современного внутри- и внешнеполитического курса китайского руководства и их влияние на образ России в Китае / Ин-т Дальнего Востока РАН ; сост. Е. И. Сафронова. – М. : [б. и.], 2008. – 274 с.
18. Китай. Проблемы гармоничного и устойчивого развития / Ин-т Дальнего Востока РАН, Центр научной информации и документации ; отв. ред. В. Г. Ганшин, П. М. Кожин. – М. : [б. и.], 2009. – 95 с.
19. Китайские исследователи-американисты об особенностях современной фазы развития отношений между Китаем и США / Ин-т Дальнего Востока РАН ; отв. ред. Е. Н. Румянцев, П. М. Кожин. – М. : [б. и.], 2008. – 86 с.
20. Китайские политологи о новом балансе сил в мире: «послеолимпийская эпоха» и российско-китайские отношения / Ин-т Дальнего Востока РАН, Центр научной информации и документации ; сост. В. Н. Барышников. – М. : [б. и.], 2009. – 92 с.
21. Китайские политологи об отношениях КНР с Россией и США (оценки и прогнозы) / Ин-т Дальнего Востока РАН, Центр научной информации и документации ; отв. ред. В. Г. Ганшин и др. – М. : [б. и.], 2010. – 138 с. – (Экспресс-информация ; № 3).
22. 60 лет Китайской Народной Республики: итоги и перспективы / Я. М. Бергер, М. Л. Титаренко, В. Я. Портяков и др. // Проблемы Дальнего Востока. – 2009. – № 5. – С. 80–120.
23. Титаренко М. Л. Геополитическое значение Дальнего Востока. Россия, Китай и другие страны Азии / М. Л. Титаренко ; Ин-т Дальнего Востока РАН. – М. : Памятники исторической мысли, 2008. – 623 с.
24. РФ и КНР подпишут декларацию о международном порядке в XXI веке // РИАНОВОСТИ. – 2005. – 30 июня [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.russianwinter.rian.ru/politics/20050630/40817478.html>
25. Колдунова Е. В. Сравнительный анализ региональных особенностей новых угроз безопасности : учеб. пособие / Е. В. Колдунова. – М. : Проспект, 2010. – 128 с.

REFERENCES

1. *King A. Pervaja global'naja revoljucija. Doklad Rimskogo kluba / A. King, B. Shnajder. – Izd-vo «Progress», 1991.*
2. *Mezhdunarodnyj porjadok v nachale XXI veka / In-t politiki i delovyh kommunikacij ; pod obshh. red. G. G. Gol'dina, L. O. Ternovoj. – M. : Interdiialekt +, 2008. – 170 s.*
3. *Neklessa A. jauodro Ordo sovremennogo mira. Megatrendy mirovogo razvitija [Jelektronnyj resurs] / A. Neklessa. – Rezhim dostupa : http://shhshhshh.knogg.net/2001_009.htm*
4. *Titarenko M. L. Geopoliticheskoe znachenie Dal'nego Vostoka. Rossija, Kitaj i drugie strany Azii / M. L. Tita-*

- renko ; In-t Dal'negu Vostoka RAN. — M. : Pamjatniki istoricheskoy mysli, 2008. — 623 s.
5. *Utkin A. I.* Mirovoj porjadok HHI veka / A. I. Utkin. — M. : JeKSMO, 2002. — 512 s.
 6. *Batalov Je. Ja.* Mirovoe razvitie i mirovoj porjadok / Je. Ja. Batalov. — [B. g.] : Ros. polit. jencikl., 2005. — 376 s.
 7. *Bogaturov A.* Sovremennyj mezhdunarodnyj porjadok / <http://shshshshh.intertrends.ru/one/001.htm>
 8. *Bogaturov A.* Sovremennyj mezhdunarodnyj porjadok / <http://shshshshh.intertrends.ru/one/001.htm>
 9. Kitajskie politologi o novom balanse sil v mire: «posleolimpijskaja jepoha» i rossijsko-kitajskie otnoshenija / In-t Dal'negu Vostoka RAN, Centr nauchnoj informacii i dokumentacii ; sost. V. N. Baryshnikov. — M. : [b. i.], 2009. — 92 s.
 10. *Koldunova E. V.* Sravnitel'nyj analiz regional'nyh osobennostej novyh ugroz bezopasnosti : ucheb. posobie / E. V. Koldunova. — M. : Prospekt, 2010. — 128 s.
 11. *Utkin A. I.* Mirovoj porjadok HHI veka / A. I. Utkin. — M. : JeKSMO, 2002. — 512 s.
 12. *Utkin A.* Posle amerikanskoj gegemonii: mnogopoljarnyj mir ili mir bez poljusov? / A. Utkin // Polit. klass. — 2009. — № 4. — S. 59–76.
 13. *Bazhanov E. P.* Kitaj: ot Sredinnoj imperii do sverhderzhavy XXI veka / E. P. Bazhanov. — M. : Izvestija, 2007. — 351 s.
 14. *Berger Ja.* Kitajskaja model' razvitija / Ja. Berger // Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. — 2009. — № 9. — S. 73–81.
 15. Vzaimodejstvie Rossii s Kitaem i drugimi partnerami po Shanhajskoj organizacii sotrudnichestva / In-t Dal'negu Vostoka RAN ; otv. red. A. V. Boljatko. — M. : [b. i.], 2008. — 179 s.
 16. Galenovich Ju. M. Kitajskaja mozaika : sbornik statej o sovremennom Kitae / Ju. M. Galenovich ; In-t Dal'negu Vostoka RAN. — M. : [b. i.], 2009. — 415 s.
 17. Kitaj v mirovoj i regional'noj politike: istorija i sovremennost'. Vyp. 13 (special'nyj) : Osnovnye osobennosti sovremennogo vnutri- i vneshnepoliticheskogo kursa kitajskogo rukovodstva i ih vlijanie na obraz Rossii v Kitae / In-t Dal'negu Vostoka RAN ; sost. E. I. Safronova. — M. : [b. i.], 2008. — 274 s.
 18. Kitaj. Problemy garmonichnogo i ustojchivogo razvitija / In-t Dal'negu Vostoka RAN, Centr nauchnoj informacii i dokumentacii ; otv. red. V. G. Ganshin, P. M. Kozhin. — M. : [b. i.], 2009. — 95 s.
 19. Kitajskie issledovateli-amerikanisty ob osobennostjah sovremennoj fazy razvitija otnoshenij mezhdu Kitaem i SShA / In-t Dal'negu Vostoka RAN ; otv. red. E. N. Rumjancev, P. M. Kozhin. — M. : [b. i.], 2008. — 86 s.
 20. Kitajskie politologi o novom balanse sil v mire: «posleolimpijskaja jepoha» i rossijsko-kitajskie otnoshenija / In-t Dal'negu Vostoka RAN, Centr nauchnoj informacii i dokumentacii ; sost. V. N. Baryshnikov. — M. : [b. i.], 2009. — 92 s.
 21. Kitajskie politologi ob otnoshenijah KNR s Rossiej i SShA (ocenki i prognozy) / In-t Dal'negu Vostoka RAN, Centr nauchnoj informacii i dokumentacii ; otv. red. V. G. Ganshin i dr. — M. : [b. i.], 2010. — 138 s. — (Jekspress-informacija ; № 3).
 22. 60 let Kitajskoj Narodnoj Respubliki: itogi i perspektivy / Ja. M. Berger, M. L. Titarenko, V. Ja. Portjakov i dr. // Problemy Dal'negu Vostoka. — 2009. — № 5. — S. 80–120.
 23. *Titarenko M. L.* Geopoliticheskoe znachenie Dal'negu Vostoka. Rossija, Kitaj i drugie strany Azii / M. L. Titarenko ; In-t Dal'negu Vostoka RAN. — M. : Pamjatniki istoricheskoy mysli, 2008. — 623 s.
 24. RF i KNR podpishut deklaraciju o mezhdunarodnom porjadke v XXI veke // Rianovosti. — 2005. — 30 ijunja [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa : <http://shshshshh.russianshinter.rian.ru/politics/20050630/40817478.html>
 25. *Koldunova E. V.* Sravnitel'nyj analiz regional'nyh osobennostej novyh ugroz bezopasnosti : ucheb. posobie / E. V. Koldunova. — M. : Prospekt, 2010. — 128 s.

СТРАТЕГІЯ ПУБЛІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ ЯК МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ США НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

УДК 327.56(5-15):94 (569.4:569.5)

Сербіна, Катерина,

магістр,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Інститут міжнародних відносин (Україна, Київ),

кафедра міжнародних відносин та зовнішньої політики,

аспірантка,

xelibry@bk.ru

Проаналізовано стратегію публічної дипломатії як центральної ланки механізму реалізації інформаційно-пропагандистської політики США на Близькому Сході.

Близькосхідний вектор було висунуто в ряд найважливіших зовнішньополітичних пріоритетів США. Окрім того, відбулися суттєві зміни у концептуальних підходах США до забезпечення своїх національних інтересів на Близькому і Середньому Сході. Республіканська адміністрація США, таким чином, обрала курс на здійснення широкомасштабної трансформації Близького та Середнього Сходу.

У США розроблено довгострокові програми «Американсько-ісламський діалог» та «Вихід у мусульманський світ», спрямовані на підвищення іміджу США в арабсько-мусульманському світі, посилення ролі поміркованого, модернізованого ісламу в країнах Близького Сходу. Проте в цілому американська публічна дипломатія не надто ефективна, що зумовлено відсутністю рівноправного діалогу з країнами регіону.

Ключові слова: публічна дипломатія, інформаційно-пропагандистське забезпечення, США, Близький Схід, Барак Обама, Джон Керрі, Інтернет, Твіттер, Фейсбук.

STRATEGY OF PUBLIC DIPLOMACY AS A MECHANISM FOR THE IMPLEMENTATION OF THE U.S. POLICY IN THE MIDDLE EAST

Serbina, Kateryna,

Master,

National Taras Shevchenko University of Kyiv,

Institute of International Relations (Ukraine, Kyiv),

Department of International Relations and Foreign Policy,

PhD student,

xelibry@bk.ru

The article analyzes the strategy of public diplomacy as a central link of the mechanism for the implementation of the informational and propagandistic provision of the U.S. policy in the Middle East.

Middle East vector is one the of major U.S. foreign policy priorities. In addition, there have been significant changes in the conceptual approach of the USA to ensure its national interests in the Middle East. US republicans choose a new direction to implemen a large-scale transformation of the Middle East.

In the USA established a long-term program «American-Islamic dialogue» and «Entrance in the Muslim world» aimed at improving the U.S. image in the Arab-Muslim world, strengthening the role of Islam in Middle East. However, American public diplomacy is not very effective due to the lack of equal dialogue with the countries of the Middle East region.

Key words: public diplomacy, informational and propagandistic provision, USA, Middle East, Barak Obama, John Kerry, Internet, Twitter, Facebook.

Актуальність дослідження полягає в тому, що відповідно до головних цілей «стратегії просування демократії на Близькому Сході» США приділяють особливу увагу інформаційному забезпеченню її реалізації.

Особливої актуальності така політика набула останнього часу через непопулярність серед американців війни в Іраку, розпочатої адміністрацією Дж. Буша-молодшого, кризи довіри до США з боку світової спільноти внаслідок негативної реакції на політику Сполучених Штатів в ізраїльсько-палестинському конфлікті, в Лівані, що призвело до швидкого поширення антиамериканських настроїв у мусульманських країнах Близького та Середнього Сходу.

Наразі чимало наукової літератури присвячено ролі американського чинника на Близькому Сході, зокрема, ця проблема розглядається в роботах зарубіжних та вітчизняних дослідників: З. Бжезінського, П. Гелбрейта, І. Коена, Е. Кордімена, К. Поллака, Р. Сетлора, О. Родрігеса, М. Мазарра, Ш. Зухур, Р. Хааса, М. Індіка, Є. Прімакова, О. Ігнатенко, О. Малащенко, Є. Камінського, В. Шведа, В. Гури, А. Захарченко, С. Авдєєвої, Т. Жовтенка, С. Зінько та інших.

Разом з тим спроб розгляду особливостей стратегій публічної дипломатії як механізму реалізації політики США на Близькому Сході майже не здійснювалось, оскільки це питання розглядається, як правило, лише однією зі складових загальної політики США в регіоні Великого Близького Сходу. Тому, на нашу думку, дослідження цього питання є актуальним.

Отже, метою цієї статті є аналіз стратегії публічної дипломатії як центральної ланки механізму реалізації інформаційно-пропагандистського забезпечення політики США на Близькому Сході.

Після завершення війни у Перській затоці (1991) США та їхні союзники програли пропагандистську війну на Близькому Сході, оскільки С. Хусейн переконав арабський світ у тому, що американські санкції спричинили економічні проблеми у регіоні.

1990-і роки ознаменувалися незначною інформаційною присутністю Близького Сходу в американському інформаційному просторі. Після десяти років ігнорування інформаційної революції в мусульманському світі США усвідомили необхідність нового підходу до боротьби за прихильність арабського світу, і, зокрема, «арабської вулиці», яка вирізняється антиамериканськими настроями [1].

Наразі в регіоні Близького Сходу відзначається поступове зменшення впливу американського інформаційного домінування, що значною мірою детермінується політикою інших глобальних гравців (наприклад ЄС).

Масштабним глобальним викликом для держав регіону стала близькосхідна політика США в період правління адміністрації Дж. Буша-молодшого. На думку багатьох американських аналітиків, вона мала негативні наслідки як для держав регіону, так і для США.

Після терористичних актів у Вашингтоні та Нью-Йорку 11 вересня 2001 р. керівництво США проголосило своїм пріоритетним завданням боротьбу з міжнародним тероризмом на глобальному рівні. Така радикальна зміна акцентів у глобальній стратегії США не могла не позначитися на їхній політиці на Близькому та Середньому Сході.

Близькосхідний вектор було висунуто в ряд найважливіших зовнішньополітичних пріоритетів США. Окрім того, відбулися суттєві зміни у концептуальних підходах США до забезпечення своїх національних інтересів на Близькому і Середньому Сході. Республіканська адміністрація США, таким чином, обрала курс на здійснення широкомасштабної трансформації Близького та Середнього Сходу.

Таким чином, є всі підстави стверджувати про радикальний перегляд США першочерговості пріоритетів у системі викликів і загроз їхнім інтересам на Близькому Сході. Очевидно, що адміністрація Дж. Буша-молодшого намагалася поєднати у новій близькосхідній стратегії дві основні складові — боротьбу з міжнародним тероризмом і трансформацією регіону шляхом проведення комплексу соціально-економічних і політичних реформ у державах Близького і Середнього Сходу.

Концептуальні засади боротьби з міжнародним тероризмом, у тому числі в близькосхідному регіоні, були сформульовані в Стратегії національної безпеки США, яку було оприлюднено у вересні 2002 р., а вперше апробовано у березні 2003 р., коли США спільно з Великою Британією здійснили широкомасштабну інтервенцію до Іраку. Вторгненню до цієї країни передувала тривала за часом *інформаційно-пропагандистська кампанія*, спрямована на дискредитацію та ізоляцію правлячого режиму С. Хусейна і Іраку, підготовку американської та світової громадськості до цієї війни.

Пріоритетом американської публічної дипломатії вважається зовнішнє мовлення на мусульманський світ. Американська програма наукових обмінів Фулбрайта також спрямована на порозуміння з ісламським світом, однак протягом останнього часу спостерігається девальвація міжнародних обмінів, зумовлена недооцінкою їхньої ролі. Згідно з твердженням экс-директора «Voice of America» (VOA) К. Томлінсона, телебачення стало найважливішим новинним засобом для 80% мешканців регіону, якому, крім цього, найбільше довіряють [2].

Американці вважають, що проблема з порозумінням на Близькому Сході полягає у відсутності об'єктивної інформації, за наявності якої арабський світ сприйматиме ситуацію кризь призму Заходу. Тому стратегія міжнародного мовлення передбачала поєднання «Radio Sawa», RFE/RL, «Free Iraq», арабомовного Інтернету й американського арабомовного телебачення [3].

Після подій 11 вересня 2001 р. Бюро міжнародних інформаційних програм (ІІР) Держдепартаменту США узагальнило докази нападу «Аль-Каїди» у брошурі «Мережа тероризму», перекладеній 30 мовами для поширення серед глобальних ЗМІ. Таким чином, у публічній дипломатії США виникло явище, яке Д. Най назвав «парадоксом надміру інформації» [4].

Однак західні ЗМІ не сприймаються у мусульманському й арабському світі як надійні джерела інформації. На думку дописувача «Al Nahat» С. Нематта, на Близькому Сході існує «культурна шизофренія», коли арабська прихильність до американської поп-культури поєднується з відразою до американської зовнішньої політики. З цієї причини ЗМІ США можуть отримати популярність, але неспроможні вплинути на громадську думку [5].

Згідно з дослідженнями корпорації «Rand Corporation», у мусульманських країнах і діаспорних спільнотах переважають помірковані мусульмани, які неактивно використовують Інтернет, тому американські зусилля повинні спрямовуватись на надання допомоги цьому прошарку арабської спільноти. Висновки «Rand Corporation» базуються на паралелях між періодом «холодної війни» і сучасними відносинами з мусульманськими країнами [6].

У посланні до Комітету міжнародних відносин Білого дому (2007) екс-директор ЦРУ Дж. Вулсей наголошував, що «США повинні застосовувати стосовно Ірану інформаційні інструменти, які використовувалися стосовно Польщі – ведення прямої комунікації, використання можливостей інформаційного простору та сучасних ЗМІ, залучення іранських студентських груп та інших потенційних груп опору. Наразі ми не доносимо до аудиторії інформацію про ситуацію в Ірані, обмежуючись міжнародними оглядами. Слід пам'ятати про позитивний досвід інформаційної політики, здійсненої у Польщі «Радіо Вільна Європа» та «Радіо Європа» [7].

Проте, на думку німецьких експертів, фокусування уваги публічної дипломатії на стратегії ери «холодної війни» не може гарантувати успіху на Близькому Сході, оскільки цільова аудиторія сприймає її як пропаганду. Сучасне близькосхідне медіа-середовище складніше, оскільки до нього, крім контрольованих традиційних ЗМІ, належать Інтернет і супутникові канали. На противагу ері «холодної війни», коли основна функція полягала в інформуванні населення соціалістичних країн, нагальним завданням американської публічної дипломатії на Близькому Сході стає обмеження медіа-присутності радикальних угруповань [8].

У квітні 2006 р. був створений Координаційний комітет з питань публічної дипломатії і стратегічних комунікацій, який здійснює ідентифікацію релігійних та культурних «важелів впливу». Втіленням нового підходу стали підрозділи швидкого реагування (ПШР) у бюро зовнішніх зносин Держдепартаменту та медіа-відділи у Брюсселі і Дубаї.

Серед ключових доповідей стосовно публічної дипломатії США на Близькому Сході слід згадати такі: «Американська публічна дипломатія: зусилля Держдепартаменту із залучення мусульманської аудиторії не враховують важливі комунікаційні аспекти та натрапляють на нові перешкоди» [9] і «Зміна ціннісних орієнтацій і встановлення миру – новий стратегічний напрям американської публічної дипломатії в арабському та мусульманському світі» [10]. Однак у цілому фінансування ідеологічного напрямку зменшується, а витрати на збереження військової присутності зростають [11].

В урядових колах США суперництво з мусульманською публічною дипломатією отримало назву «ефект Al-Jazeera» [12]. Ця концепція є наступницею «ефекту CNN», що спостерігався під час війни у Перській затоці (1991) і визначався як «вплив міжнародних новин на формування оборонних доктрин та зовнішньополітичних концепцій» [13]. На думку американського спеціаліста із впливу медіа-технологій на формування зовнішньої політики Е. Гільбоа [14], теленовини під час війни у Перській затоці чинили тиск на уряди, провокуючи ухвалення вимушених рішень. З іншого боку, С. Лівінгстон зазначає, що вплив «ефекту CNN» перебільшений, а «різні види зовнішньої політики по-різному корелюють з різними видами медіа» [15]. На його думку, медіа – не односторонньо спрямований інструмент, а елемент інтерактивної взаємодії суб'єктів та об'єктів зовнішньої політики. Водночас «ефект Al-Jazeera» відчутно впливає на мусульманський світ, особливо з урахуванням ресурсів каналу у сфері панарабської та панісламської єдності.

Поява «Аль-Каїди» на каналі «Al-Jazeera» та ефективність її медіа-комунікації переконали США у програші «медіа-битви» [16]. Внаслідок цього відбулося призначення Ш. Біарс на посаду заступника

Держсекретаря з питань публічної дипломатії та формування нової стратегії публічної дипломатії США у мусульманських країнах [17], яка конвертувалася в ініціативу «Розширеного Близького Сходу» (2004). Нову геополітичну парадигму можна означити як модель «контрольованого хаосу», що отримала офіційну назву «боротьби з міжнародним тероризмом».

Наприкінці 2005 р. президент Дж. Буш призначив заступником Держсекретаря з публічної дипломатії і зв'язків з громадськістю К. Х'юджес [18], діяльність якої відзначилась низкою новацій, зокрема, появою американських високопосадовців в ефірі «Al-Jazeera» та інших арабських каналів, що скасувало медіа-бойкот після 11 вересня. 5 квітня 2012 р. на цю посаду Барак Обама призначив Тару Соненшайн, діяльність якої також відзначена низкою новацій.

Науковий співробітник Інституту Брукінгса Ш. Телхамі на підставі опитувань стверджує, що в арабських державах число прихильників США зменшилося навіть у тих країнах, які отримують американську фінансову допомогу, оскільки більшість арабів вважають основними цілями США «боротьбу за нафту», «підтримку Ізраїлю» й «ослаблення ісламської цивілізації» [19]. У результаті соціологічного опитування арабських журналістів встановлено, що американську роль на Близькому Сході негативно сприймають 83% респондентів. На їхню думку, найбільшою загрозою для арабського світу є американська політика (34%), що випереджає тероризм (14%) чи глобалізацію (6%) [20].

Враховуючи підсумки опитувань, американська дипломатія намагається змінити ситуацію, використовуючи найрізноманітніші засоби – від YouTube до нового блогу Держдепартаменту [21]. Проявом цієї політики стало створення новинних сайтів, зокрема, арабських Mawtani.com і Maghribia.com, призначених для пропаганди [22]. Очевидно, в контексті нової стратегії було придбано контрольний пакет акцій найпопулярнішого арабського порталу Maktoob.com.

У США розроблено довгострокові програми «Американсько-ісламський діалог» та «Вихід у мусульманський світ», спрямовані на підвищення іміджу США в арабсько-мусульманському світі, посилення ролі поміркованого модернізованого ісламу в країнах Близького Сходу [23]. За ініціативи Інституту Брукінгса та Центру з питань вивчення близькосхідної політики SABAN відбувся Американсько-ісламський світовий форум у Катарі (2006) за участю представників 38 країн [24].

Заступник держсекретаря США з публічної дипломатії Дж. Глассман ініціював проект «Публічна дипломатія 2.0», який передбачає вплив на іноземні аудиторії за допомогою соціальних медіа. В рамках цієї програми Американський університет у Каїрі провів прес-конференцію, організовану на віртуальній платформі Second Life, де єгипетські блогери задавали запитання Дж. Глассману щодо американської позиції у Газі. На зміну широкомасштабній амальгамованій медіа-війні прийшла більш таргетингова стратегія, яка сконцентрована на лінгвістичних, політичних, національних особливостях аудиторії і враховує доступність соціальних медіа для визначених груп [25]. Результати кампанії кількісно оцінюються, що є відмінністю нового типу медіа-впливу, оскільки ефективніше планується і коригується бюджет заходів.

Проте видається, що на сучасному етапі американська інформаційна мережа відмовилася від повномасштабного інформаційного залучення на Близькому Сході. Зокрема, CBS News звільнив більшу частину співробітників ізраїльського бюро, ABC скоротив використання звіту BBC щодо Іраку. Згідно з Tundall Report, вечірні новини ABC, CBS і NBC щодо Іраку у 2008 р. загалом склали тільки 434 хвилини ефірного часу. Під час перших двох тижнів кризи у Газі фіксувались дні без жодного новинного висвітлення [26].

У висвітленні подій у Газі американською новинною агенцією CNN спостерігалось певне роздвоєння. В той час, як в американському ефірі переважали коментарі на підтримку дій Ізраїлю, CNN International зосереджувався на темі руйнувань в анклаві [27]. Англomовні BBC і CNN International у Газі працювали паралельно, проте BBC висвітлювала ситуацію глибше і детальніше.

У США протягом останніх років здійснювалась широкомасштабна кампанія із нарощування присутності арабомовних медіа-ресурсів «Al-Hurra» та «Radio Sawa». Однак наведені вище заходи не дали відчутного результату, про що свідчить дискусія щодо вибору орієнтації на масову чи цільову елітну аудиторію, започатковану Інститутом консалтингу Хадсона (2007) [28].

«Radio Sawa» (2002) здійснює мовлення зі студій у Вашингтоні та Дубаї, новинний контент доповнюється міксом арабської і західної музики. Медіа-ресурс спрямований на молодіжну аудиторію, найдинамічнішу та найчисельнішу демографічну групу Близького Сходу. Мовлення охоплює Єгипет, Ліван, Кувейт, Ірак, Оман, Катар, ОАЕ [29].

У лютому 2004 р. задіяно супутниковий канал «Al-Hurra», передачі якого транслюються на 22 арабські держави. Очікувалось, що «Al-Hurra» складе конкуренцію «Al-Jazeera», проте каналу

надає перевагу незначний відсоток арабських глядачів [30]. Навесні 2008 р. ідея прозахідного арабського телеканалу зазнала фіаско, і мовлення з центрального офісу у Каїрі припинено на певний період без пояснення причин [31]. Щойно у березні 2009 р. «Al-Nurra» розпочав арабську програму Al Youm, присвячену новинам з Близького Сходу і США, яка приймається по всій території Близького Сходу, Магрибу й Європи [32].

На сьогодні арабське мовлення у США здійснюють 34 телеканали, що на порядок більше, ніж в європейських країнах. Таким чином, на думку США, блокується ефективне функціонування єдиного мусульманського інформаційного простору. Проте анонімний автор геополітичного бестселера «Імперська самовпевненість. Чому Захід програє битву з терором» застерігає щодо хибності позиції ЗМІ, які повідомляють винятково про перемоги Заходу [33].

Екс-держсекретар США М. Олбрайт вважає, що публічна дипломатія успішна тільки за умови, коли зовнішня політика, яку вона підтримує, по-справжньому життєздатна, а аудиторія, для якої вона призначена, готова її вислухати. У зв'язку з цим вона вважає неприпустимою ворожість щодо «Al-Jazeera», адже її аудиторію складають ті, на кого першочергово мають виходити офіційні особи США [34].

Згідно з оцінкою міжнародних аналітиків, Китай здійснює на Близькому Сході більш успішну публічну дипломатію, ніж США. Ліванське видання «Lebanon Daily Star» стверджує, що «Al-Jazeera» усе частіше інформує про Китай у глобальному і регіональному контексті, зокрема, у популярній телепередачі «Хевар Мафтух». Дослідник близькосхідної медіа-сфери Н. Люмендіфі зазначає, що Китай може перемогти США у боротьбі за симпатії арабів.

Незважаючи на значне інвестування, мас-медіа не покращили імідж США на Близькому Сході, оскільки медіа-контент не відповідає близькосхідним реаліям [35]. У зв'язку з цим США розпочали фінансування «дружніх» медіа в арабському світі, що, на думку єгипетської газети «Al-Ahram», можна кваліфікувати як непрямий державний інформаційний тероризм [36].

Американська публічна дипломатія не надто відслідковує стрімкий розвиток медіа та особливості інформаційних потоків на Близькому Сході, тому «Rand Corporation» запропонувала змінити фінансування близькосхідних медіа на користь локальних станцій, організації тренінгів, семінарів і закордонних стажувань для місцевих журналістів (2007).

США активно сприяють розвитку секуляристських мереж на Близькому Сході. Серед онлайн-платформ, на які звертає особливу увагу американська публічна дипломатія, можна назвати www.apnaqed.com. Цей веб-сайт проектувався як форум арабомовних іммігрантів у США, проте його часто відвідують мешканці Близького Сходу. Портал www.mettransparent.com, доступний арабською, англійською і французькою мовами, виступає платформою для ліберально налаштованих мусульман Близького Сходу. Інформаційні мережі на кшталт MSNBC та NBC володіють арабомовними веб-сайтами, які є досить відвідуваними серед користувачів Близького Сходу.

На думку Д. Пайпса, США доцільніше відстоювати ліберальні та світські цінності на Близькому Сході. У статті «Перемогти в інформаційній війні» американський дослідник акцентує увагу на таких пунктах:

- мусульмани надають перевагу мусульманським інформаційним джерелам на підставі Корану, який рекомендує «триматися на певній відстані від немусульман»;
- інформаційні потоки прямо корелюють з ціннісними установками, тому ігнорування західної інформації зумовлює ігнорування вестернізованих цінностей;
- в отриманні західної інформації зацікавлені представники опозиційних ліберальних іранських рухів, орієнтованих на західні демократичні цінності [37].

На Близькому Сході окремі прошарки населення з пересторогою сприймають американську субкультуру, що створює загрозу національній самобутності регіону, понад те, існуванню їхньої цивілізації. Арабські країни, підкреслив генеральний директор ALESCO М. бу Сніна, виступають проти нав'язування однополярної культури, однієї мови, перетворення культури у предмет експорту [38].

Інформаційне протистояння у регіоні отримало новий привід у 2007 р., коли групою західних аналітиків була організована пропагандистська кампанія у ЗМІ через ймовірні зміни кордонів на Близькому Сході. Мотивуючи «об'єктивну необхідність» такого розвитку подій, вони стверджували, що державні утворення не повністю відображають етнічний склад населення, «неприродний характер» державних кордонів провокує нестабільність і етнорелігійні суперечності, у підсумку поширюючи міжнародний тероризм.

Така позиція, зокрема, задекларована у статті генерала Р. Петерса «Криваві кордони: Близький Схід міг би виглядати краще» («Armed Forces Journal», червень 2006 р.). Згідно з концепцією Петерса,

найбільші структурні зміни очікуються в Іраку, територія якого розпадеться на три анклав: сунітський, курдський, шіїтський. Також можна очікувати виникнення ряду нових держав: Курдської держави, Арабської шіїтської держави, Ісламської священної держави як ісламського аналогу Ватикану з колективною формою правління. Показово, що подібні аргументи викладені командуючим об'єднаним центральним командуванням ЗС США генералом Дж. Абізейдом (арабом за походженням) під час слухань комісії конгресу США у справах збройних сил (2007) [39].

Однак американський геостратегічний план недостатньо аргументований. Видається, якщо Курдська держава матиме виразно проамериканський і прозахідний зовнішньополітичний курс, то в умовах мусульманського оточення швидко фрагментується за іракським сценарієм, адже союз сирійських, турецьких, іранських та іракських курдів не буде гомогенним утворенням.

Виникнення нових держав на кшталт Арабської шіїтської держави пов'язане не стільки з сучасною політичною нестабільністю, як з логікою історичної циклічності. З точки зору ретроспективи такі держави вже існували – карматський Бахрейн (IX ст.) через 500 років відродився у шіїтській Ормузькій державі (XIV ст.) і через 500-літній період може виникнути знову.

Арабська шіїтська держава в американських кордонах, очевидно, бачиться як стратегічний нафтовидобувний регіон, а не політичне утворення, оскільки її етнополітична мозаїчність перевершує навіть Курдистан, не враховується космополітичний іммігрантський чинник Аль-Катіфу. З іншого боку, Демократичний революційний фронт визволення Арабістану бореться за приєднання до Іраку, а не прагне нової держави [40].

Американський план розрахований на усунення з регіональної сцени найсильніших акторів – КСА та Ірану і посилення Йорданії та Лівану. У контексті цього сценарію КСА розглядається як штучне державне утворення, а Йорданія – як історичне, хоча «Велика Йорданія» аж ніяк не є синонімом терміна «Хіджаз». Аналогічно передбачене розчленування Сирії на користь Лівану, хоча історично відомий термін «Велика Сирія», а не «Великий Ліван».

Проте варто зазначити, що елементи цього сценарію реалізуються у Курдистані. Курдська спільнота створює власні дипломатичні представництва, консульства у Курдистані відкрили або планують відкрити США, Чехія, Франція, Італія, Велика Британія, Ліван, ОАЕ та Іран; ООН оголосила про відкриття в Ербілі найбільшого на Близькому Сході бюро (2006). Де-юре Курдистан залишається політичною частиною Іраку, проте неофіційно розглядається як окрема держава. Свідченням цього є візити глави Курдистану М. Барзани до США, Китаю та європейських країн, де він фактично приймався як глава держави [41].

Адміністрація США розглядає інформаційно-психологічні методи впливу як ефективний чинник забезпечення військово-політичного курсу в регіоні. На цьому етапі зазначені методи впливу активно використовуються для мотивації регіональної політики [42]. Реалізацію американського плану можна проілюструвати на прикладі основного інформаційного супротивника США – Ірану, хоча країна вживає адекватних заходів попереджувального, обмежувального і заборонного спрямування [43].

Згідно з даними сайту ClandestineRadio.com, на територію Ірану мовлять 16 радіостанцій, серед яких «Ahwaziya», «Radio International», «Radio Padre». Згідно з даними сайту www.debka.com, «Ahwaziya» транслювалась з території США з метою зриву президентських виборів в Ірані (2005). У цей період з Дубаї на Хузистан мовили чотири американські радіостанції, 12 Інтернет-радіостанцій закликали національні меншини бойкотувати вибори [44].

Цільовою аудиторією «Radio Farda» (2003) обрана іранська молодь, новинний контент доповнюється міксом західної та іранської музики [45]. Саме на «Radio Farda» 12 лютого 2013 р. прозвучало щорічне послання президента США до Конгресу-2013: пошук нових можливостей та шляхів розв'язання старих проблем, в якому охарактеризовані основні пріоритети зовнішньої політики США, а також позиція Барака Обами щодо врегулювання проблемних питань глобального розвитку. Зокрема, в посланні було вкотре підтверджено, що виведення американського військового континенту буде завершено до кінця 2014 р. Окрім того, забезпечення миру, особливо з огляду на напруженість ситуації навколо Ірану (www.riss.gov.ua/articles/1088). «Radio Barabari», яке позиціонується як «трибуна релігійних і національних меншин», транслюється через супутник й Інтернет-сайт www.radiobarabari.net. «Voice of America» здійснює передачі на фарсі з Кувейту і транслює програми, підготовлені у США [46].

Поряд із цим США не дозволяють акредитувати на їхній території іранські інформаційні агенції, хоча в Ірані функціонують представництва «Associated Press», «Los Angeles Times», «Washington Post» [47].

Іншим прикладом вдалого ведення інформаційної війни США проти Ірану можна вважати протистояння між Іраном та «Аль-Каїдою», інспіроване американськими ЗМІ (вересень 2008 р.)

на підставі заяви американського экс-дипломата Д. Доббінса, що після подій 11 вересня влада Ірану надавала США допомогу у поваленні режиму Талібан [48].

Проте в цілому американська публічна дипломатія не надто ефективна, що зумовлено відсутністю рівноправного діалогу з країнами регіону. По-друге, не врахована ментальність регіону і перебільшене значення сателітарного телебачення, яке виявилось високоефективним тільки у панарабському варіанті. Значущість нового інструменту інформаційної політики – Інтернету – залежатиме від збалансованого контенту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Drake W. Lecture Series: Winning Hearts and Minds: Propaganda and Public Diplomacy in the Information Age / W. Drake, J. Metz // Carnegie Endowment for International Peace. – 2001. – 27 November.
2. Ibahrine M. Communicating with the Arab and Islamic World: US Public Diplomacy and German Diplomacy of Dialogue / M. Ibahrine // Arab Media in the Information Age. – The Emirates Center for Strategic Studies and Research : Abu Dhabi, 2006. – P. 304.
3. Thomlinson K. American Public Diplomacy in the Islamic World / K. Thomlinson // Testimony Before the Committee on Foreign Relations. – 2003. – 27 February.
4. Ibahrine M. Communicating with the Arab and Islamic World: US Public Diplomacy and German Diplomacy of Dialogue / M. Ibahrine // Arab Media in the Information Age. – The Emirates Center for Strategic Studies and Research : Abu Dhabi, 2006. – P. 310-311.
5. Armitage R. Interview by Salameh Nematt of Al Hayat / R. Armitage. – Washington, DC. – 2004. – 25 October.
6. U.S. Department of Defense // Quadrennial Defense Review Report. – 2006. – 6 February. – P. 21–22.
7. Next Steps in the Iran Crisis Hearing // R. James Woolsey House Committee for Foreign Affairs. – 2007. – 11 January.
8. Ibahrine M. Communicating with the Arab and Islamic World: US Public Diplomacy and German Diplomacy of Dialogue / M. Ibahrine // Arab Media in the Information Age. – The Emirates Center for Strategic Studies and Research : Abu Dhabi, 2006. – P. 318–321.
9. U.S. Public Diplomacy: State Department Efforts to Engage Muslim Audiences Lack Certain Communications Elements and Face Persistent Challenges // U.S. Government Accountability Office - GAO-06-535. – Washington, D.C. – 2006. – 3 May.
10. Changing Minds, Winning Peace: A New Strategic Direction for U.S. Public Diplomacy in the Arab & Muslim World // Report of the Advisory Group on Public Diplomacy for the Arab and Muslim World. – Committee on Appropriations, U.S. House of Representatives. – 2003. – 1 October.
11. Nowels L. Foreign Operations (House) State, Foreign Operations, and Related Programs (Senate): FY2007 Appropriations / L. Nowels, C. Veillette, S. Epstein // Congressional Research Service report (RL33420). – 2006. – 25 May.
12. El-Nawaway M. Al Jazeera: How the Free Arab News Network Scooped the World and Changed the Middle East / M. El-Nawaway, A. Iskandar. – Boulder, CO: Westview Press. 2002. – P. 28.
13. Gilboa E. Global Communication and Foreign Policy / E. Gilboa // Journal of Communication. – 2002. – Volume 52. – P. 733.
14. Gilboa E. Global television news and foreign policy: Debating the CNN effect / E. Gilboa // International Studies Perspectives. – 2005. – № 6. – P. 325-341.
15. Livingston S. Clarifying the CNN Effect: An Examination of Media Effects According to Type of Military Intervention. Research Paper R-18 / S. Livingston // The Joan Shorensten Center on the Press, Politics and Public Policy, John F. Kennedy School of Government, Harvard University. – June 1997. – P. 1.
16. Ajami F. What the Muslim World Is Watching / F. Ajami // New York Times. – 2001. – 18 November. – Sec. 6. – P. 48.
17. Kaiser R. U.S. Message Lost Overseas: Officials See Immediate Need for 'Public Diplomacy' / R. Kaiser // Washington Post. – 2001. – 15 October. – P. A01.
18. USA Today. – 2006. – 23 March.
19. Kreisler H. Interview with Professor Telhami: «U.S. Foreign Policy and the Middle East» / H. Kreisler // Institute of International Studies. – UC Berkeley, 2003. – P. 3.
20. Pintak L. Misreading the Arab Media / L. Pintak // The New York Times. – 2008. – 25 May.
21. Robinson D. US Public Diplomacy Nominee to Counter Extremist Islamic Views / D. Robinson // Voice of America. – 2008. – 31 January.
22. Pintak L. The Princess and the Facebook Girl / L. Pintak // Arab Media & Society. – May 2008.
23. Швед В. Близькосхідний регіон у сучасних стратегіях трансатлантичної спільноти / В. Швед. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2006. – С. 63-64.
24. 2006 US-Islamic World Forum: Leaders Effect Change // Center for Middle East Policy at the Brookings Institution. – February 2006.
25. Ward W. Social media and the Gaza conflict / W. Ward // Arab Media & Society. – Winter 2009. – Issue 7.
26. Gaza: Of media wars and borderless journalism // Arab Media & Society. – Winter 2009. – Issue 7.
27. Gaza: Of media wars and borderless journalism // Arab Media & Society. – Winter 2009. – Issue 7.
28. Heil A. Rate of Arabic language TV start-ups shows no sign of abating / A. Heil // Arab Media & Society. – May 2007.

29. Телевидение Бахрейна [Электронный ресурс] // Arabinform. – Режим доступа : <http://arabinform.com/index/0-134>.
30. Lynch M. America and the Arab Media Environment / M. Lynch // *Engaging the Arab and Islamic Worlds Through Public Diplomacy*. – Washington DC : Public Diplomacy Council, 2004. – P. 98.
31. Ф. Голен назван самым влиятельным интеллектуалом современности // *The Guardian*. – 2008. – 23 июня.
32. Media and advertising daily news [Electronic resource] // AME Info. – 2009. – 9 March. – Access mode : http://www.ameinfo.com/news/Media_and_Advertising.
33. Anonimus. Imperial Hubris. Why the West Is Losing the War on Terror. – Wash. (DC), Brassty's Inc., 2004. – P. 164.
34. Олбрайт М. Религия и мировая политика / М. Олбрайт. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – С. 204.
35. Rugh W. American Encounters with Arabs: the «soft power» of U.S. Public Diplomacy in the Middle East / W. Rugh. – Westport, CT: Praeger/Greenwood, 2006. – P. 144-146.
36. Media and terrorism // *Al-Ahram* – Issue No. 813 – 2006. – 27 September.
37. Pipes D. Winning the Propaganda War [versus Radical Islam] / D. Pipes // *New York Sun*. – 2005. – 27 December.
38. Бу Снина М. Руан ва-мавакиф. Фи-ль-хивар бейна хадарат. Фи сакафа ас-салям. Фи-ль-ауляма ва-тадыаятиха. Фи-т-тарбия ва-т-таалим аль-али. – Тунис, 2000. – С. 36.
39. Haykel В. Islam in Saudi Arabia's Politics / В. Haykel, J. Myers // *Carnegie Council for Ethics in International Affairs*. – 2008. – 21 February.
40. Ahwaz Internet network [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.al-ahwaz.com>.
41. Raphaeli N. Kurdistan – The Quest for Statehood / N. Raphaeli // MEMRI. – 2006. – 18 October. – № 298.
42. Юрьев М. Этногеографический фактор политики США на Ближнем и Среднем Востоке / М. Юрьев // *Институт Ближнего Востока*. – 2008. – 20 января.
43. Штукатуров В. Информационное противоборство США и Ирана / В. Штукатуров // *Институт Ближнего Востока*. – 2007. – 16 сентября.
44. Машкин К. Использование США телерадиовещания для воздействия на политические настроения населения Ирана / К. Машкин // *Институт Ближнего Востока*. – 2007. – 13 сентября.
45. США на Ближнем Востоке: борьба за умы и сердца // *Washington Profile*. – 2005. – 18 ноября.
46. Машкин К. Использование США телерадиовещания для воздействия на политические настроения населения Ирана / К. Машкин // *Институт Ближнего Востока*. – 2007. – 13 сентября.
47. Замминистра культуры Ирана осудил США за запрет функционирования в Америке иранских агентств // *TREND NEWS*. – 2008. – 18 ноября.
48. «Аль-Каида» объявила войну Ирану // *Вести*. – 2008. – 18 ноября.

REFERENCES

1. Drake W. Lecture Series: Winning Hearts and Minds: Propaganda and Public Diplomacy in the Information Age / W. Drake, J. Metz // *Carnegie Endowment for International Peace*. – 2001. – 27 November.
2. Ibahrine M. Communicating with the Arab and Islamic World: US Public Diplomacy and German Diplomacy of Dialogue / M. Ibahrine // *Arab Media in the Information Age*. – The Emirates Center for Strategic Studies and Research : Abu Dhabi, 2006. – P. 304.
3. Thomlinson K. American Public Diplomacy in the Islamic World / K. Thomlinson // *Testimony Before the Committee on Foreign Relations*. – 2003. – 27 February.
4. Ibahrine M. Communicating with the Arab and Islamic World: US Public Diplomacy and German Diplomacy of Dialogue / M. Ibahrine // *Arab Media in the Information Age*. – The Emirates Center for Strategic Studies and Research : Abu Dhabi, 2006. – P. 310-311.
5. Armitage R. Interview by Salameh Nematt of Al Hayat / R. Armitage. – Washington, DC. – 2004. – 25 October.
6. U.S. Department of Defense // *Quadrennial Defense Review Report*. – 2006. – 6 February. – P. 21–22.
7. Next Steps in the Iran Crisis Hearing // R. James Woolsey House Committee for Foreign Affairs. – 2007. – 11 January.
8. Ibahrine M. Communicating with the Arab and Islamic World: US Public Diplomacy and German Diplomacy of Dialogue / M. Ibahrine // *Arab Media in the Information Age*. – The Emirates Center for Strategic Studies and Research : Abu Dhabi, 2006. – P. 318–321.
9. U.S. Public Diplomacy: State Department Efforts to Engage Muslim Audiences Lack Certain Communications Elements and Face Persistent Challenges // U.S. Government Accountability Office - GAO-06-535. – Washington, D.C. – 2006. – 3 May.
10. Changing Minds, Winning Peace: A New Strategic Direction for U.S. Public Diplomacy in the Arab & Muslim World // *Report of the Advisory Group on Public Diplomacy for the Arab and Muslim World*. – Committee on Appropriations, U.S. House of Representatives. – 2003. – 1 October.
11. Nowels L. Foreign Operations (House) State, Foreign Operations, and Related Programs (Senate): FY2007 Appropriations / L. Nowels, C. Veillette, S. Epstein // *Congressional Research Service report (RL33420)*. – 2006. – 25 May.
12. El-Nawaway M. Al Jazeera: How the Free Arab News Network Scooped the World and Changed the Middle East / M. El-Nawaway, A. Iskandar. – Boulder, CO: Westview Press. 2002. – P. 28.
13. Gilboa E. Global Communication and Foreign Policy / E. Gilboa // *Journal of Communication*. – 2002. – Volume 52. – P. 733.

14. Gilboa E. Global television news and foreign policy: Debating the CNN effect / E. Gilboa // *International Studies Perspectives*. – 2005. - № 6. – P. 325–341.
15. Livingston S. Clarifying the CNN Effect: An Examination of Media Effects According to Type of Military Intervention. Research Paper R-18 / S. Livingston // *The Joan Shorensten Center on the Press, Politics and Public Policy, John F. Kennedy School of Government, Harvard University*. – June 1997. – P. 1.
16. Ajami F. What the Muslim World Is Watching / F. Ajami // *New York Times*. – 2001. – 18 November. – Sec. 6. – P. 48.
17. Kaiser R. U.S. Message Lost Overseas: Officials See Immediate Need for 'Public Diplomacy' / R. Kaiser // *Washington Post*. – 2001. – 15 October. – P. A01.
18. *USA Today*. – 2006. – 23 March.
19. Kreisler H. Interview with Professor Telhami: «U.S. Foreign Policy and the Middle East» / H. Kreisler // *Institute of International Studies*. – UC Berkeley, 2003. – P. 3.
20. Pintak L. Misreading the Arab Media / L. Pintak // *The New York Times*. – 2008. – 25 May.
21. Robinson D. US Public Diplomacy Nominee to Counter Extremist Islamic Views / D. Robinson // *Voice of America*. – 2008. – 31 January.
22. Pintak L. The Princess and the Facebook Girl / L. Pintak // *Arab Media & Society*. – May 2008.
23. Швед В. Близькосхідний регіон у сучасних стратегіях трансатлантичної спільноти / В. Швед. – К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2006. – С. 63–64.
24. 2006 US-Islamic World Forum: Leaders Effect Change // *Center for Middle East Policy at the Brookings Institution*. – February 2006.
25. Ward W. Social media and the Gaza conflict / W. Ward // *Arab Media & Society*. – Winter 2009. – Issue 7.
26. Gaza: Of media wars and borderless journalism // *Arab Media & Society*. – Winter 2009. – Issue 7.
27. Gaza: Of media wars and borderless journalism // *Arab Media & Society*. – Winter 2009. – Issue 7.
28. Heil A. Rate of Arabic language TV start-ups shows no sign of abating / A. Heil // *Arab Media & Society*. – May 2007.
29. Телевидение Бахрейна [Електронний ресурс] // *Arabinform*. – Режим доступу : <http://arabinform.com/index/0-134>.
30. Lynch M. America and the Arab Media Environment / M. Lynch // *Engaging the Arab and Islamic Worlds Through Public Diplomacy*. – Washington DC : Public Diplomacy Council, 2004. – P. 98.
31. Ф. Пулен назван самым влиятельным интеллектуалом современности // *The Guardian*. – 2008. – 23 июня.
32. Media and advertising daily news [Electronic resource] // *AME Info*. – 2009. – 9 March. – Access mode : http://www.ameinfo.com/news/Media_and_Advertising.
33. Anonimus. Imperial Hubris. Why the West Is Losing the War on Terror. – Wash. (DC), Brassty's Inc., 2004. – P. 164.
34. Олбрайт М. Религия и мировая политика / М. Олбрайт. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – С. 204.
35. Rugh W. American Encounters with Arabs: the «soft power» of U.S. Public Diplomacy in the Middle East / W. Rught. – Westport, CT: Praeger/Greenwood, 2006. – P. 144–146.
36. Media and terrorism // *Al-Ahram* – Issue No. 813 – 2006. – 27 September.
37. Pipes D. Winning the Propaganda War [versus Radical Islam] / D. Pipes // *New York Sun*. – 2005. – 27 December.
38. Бу Снина М. Руан ва-мавакиф. Фи-ль-хивар бейна хадарат. Фи сакафа ас-салям. Фи-ль-ауляма ва-тадыаятиха. Фи-т-тарбия ва-т-таалим аль-али. – Тунис, 2000. – С. 36.
39. Haykel B. Islam in Saudi Arabia's Politics / B. Haykel, J. Myers // *Carnegie Council for Ethics in International Affairs*. – 2008. – 21 February.
40. Ahwaz Internet network [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.al-ahwaz.com>.
41. Raphaeli N. Kurdistan – The Quest for Statehood / N. Raphaeli // *MEMRI*. – 2006. – 18 October. – № 298.
42. Iur'ev M. Etnogeograficheskii faktor politiki SShA na Blizhnem i Srednem Vostoke / M. Iur'ev // *Institut Blizhnego Vostoka*. – 2008. – 20 ianvaria.
43. Shtukatur V. Informatsionnoe protivoborstvo SShA i Irana / V. Shtukatur // *Institut Blizhnego Vostoka*. – 2007. – 16 sentiabria.
44. Mashkin K. Ispol'zovanie SShA teleradioveshchaniia dlia vozdeistviia na politicheskie nastroyeniia naseleniia Irana / K. Mashkin // *Institut Blizhnego Vostoka*. – 2007. – 13 sentiabria.
45. SShA na Blizhnem Vostoke: bor'ba za umy i serdtsa // *Washington Profile*. – 2005. – 18 noiabria.
46. Mashkin K. Ispol'zovanie SShA teleradioveshchaniia dlia vozdeistviia na politicheskie nastroyeniia naseleniia Irana / K. Mashkin // *Institut Blizhnego Vostoka*. – 2007. – 13 sentiabria.
47. Zamministra kul'tury Irana osudil SShA za zapret funktsionirovaniia v Amerike iranskikh agentstv // *TREND NEWS*. – 2008. – 18 noiabria.
48. «Al'-Kaida» ob»iavila voinu Iranu // *Vesti*. – 2008. – 18 noiabria.

Розділ II

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

УКРАЇНСЬКІ ТЕОРЕТИКИ ТА ПРАКТИКИ АНАРХІЗМУ: PRO I CONTRA

Бегей, Ігор,
кандидат політичних наук,
доцент Львівського інституту банківської справи
Університету банківської справи
Національного банку України
УДК 329.285

Автор статті шукає відповідь на запитання, чи є анархістський рух українським національним явищем. На основі аналізу першоджерел, порівняння поглядів різних науковців приходиться до висновку, що на одних етапах свого історичного розвитку анархізм мав яскраво виражені і самобутньо українські риси, на інших про них варто говорити з певними або значними застереженнями, а то й – заперечувати.

Ключові слова: анархізм, федералізм, громада, безначальство, самоврядування, Запорізька Січ, козацтво, анархо-махновщина, махновщина.

УКРАИНСКИЕ ТЕОРЕТИКИ И ПРАКТИКИ АНАРХИЗМА: PRO I CONTRA

Бегей, Игорь,
кандидат политических наук,
доцент Львовского института банковского дела
Университета банковского дела
Национального банка Украины

Автор статьи ищет ответ на вопрос, есть ли анархистское движение украинским национальным явлением. На основе анализа первоисточников, сопоставления взглядов разных ученых приходит к выводу, что на одних этапах своего исторического развития у анархизма были ярко выраженные и самобытно украинские черты, на других о них стоит говорить с определенными или значительными оговорками, а то и – отрицать.

Ключевые слова: анархизм, федерализм, громада, безначалие, самоуправлення, Запорожская Сечь, казачество, анархо-махновщина, махновщина.

UKRAINIAN ANARCHIST THEORISTS AND PRACTITIONERS: PRO I CONTRA

Begey, Igor,

The Candidate of political science,
docent of Lviv Banking Institute
of Banking University
of the National Bank of Ukraine

The author seeks to answer the question whether the anarchist movement Ukrainian national phenomenon. Based on the analysis of primary sources, comparison of different researchers come to the conclusion that at some stages of the historical development of anarchism had pronounced originality and Ukrainian features, the other of them should speak with some significant reservations or, if not - deny.

Keys words: anarchism, federalism, communities, without bosses, government, Zapaorizka Sich Cossacks, anarchist Makhnovshchina, Makhnovshchina.

Дослідження суті і особливостей анархізму, життєпису його творців розпочалися майже з часу його формування в окрему політичну течію. Величезна кількість праць про анархізм та анархістів в активі західних науковців, зокрема у Девіда Міллера [1], Шарля Жіда і Шарля Ріста [2], Боба Блека [3]; російських: В. Твардовського [4], С. Волка [5], А. Анікіна [6], П. Рябова [40], І. Смірнова [41].

В українському списку наукових праць з анархізму переважає, що й природно, його махновський аспект. Однією з перших у ньому можна поставити брошуру комуністичного діяча Д. Лебеда [7]. Тоді ж, у 20-х роках ХХ ст. про анархічний рух в Україні писали соратники Н. Махна П. Аршинов [8] і В. Білаш [9].

За останні чверть століття українська історіографія анархізму поповнилась понад сотнею різнопланових праць. Махнознавство увінчалось захистом докторських дисертацій (В. Версток, В. Волконський), кількох кандидатських дисертацій, десятками статей, заголовки однієї з яких вирізняється однозначним ствердженням: «Два Українські Анархісти: Михайло Драгоманов та Нестор Махно» (Андрій Хруцький) [42]. Серед науково-популярних видань привертає увагу легкий і дохідливий стиль книжки В. Савченка [10]. Розлого викладено історію анархізму в Україні на межі ХІХ і ХХ ст. у монографії В. Лебеденка [11]. Не може не зацікавити самотутня філософсько-порівняльна трилогія анархізму в Україні В. Жмири [12–14]. Ґрунтовний аналіз історіографії сучасних махнознавчих праць здійснив В. Щербатюк [15].

У більшості праць з історії та теорії анархізму не йдеться взагалі або ставиться під сумнів українскість цієї політичної течії, її органічність з менталітетом українців. Авторський намір наголосити, що анархізм є вагомою складовою світогляду українців, що й визначає *актуальність* теми цієї статті.

При згадці слова «анархізм» у пам'яті освіченої людини зринають прізвища його зарубіжних батьків-теоретиків (Лоа-цзи, Зенон, Вільям Годвін, Макс Штірнер, П'єр Прудон, Михайл Бакунін, П'єтр Кропоткін, Жорж Сорель та ін.), а уява домальовує географічні контури країн-мам цієї політичної течії (Греція, Англія, Німеччина, Росія, Франція...). Виходить, що в анархізму інтернаціональне обличчя. А чи можна побачити у ньому українські риси, назвати імена його українських батьків, а Україну зачислити до його мам? Попробуємо.

1. Теоретичний анархізм в Україні.

Так, згаданий Кропоткін – «рюрикович у тридцятому коліні. З материнського боку він – нащадок запорозьких козаків, один з яких – гетьман Іван Михайлович Сулима. Таким чином, в особі Петра Кропоткіна поєдналися дві гілки старовинних (українських. – авт.) родів» [16, с.131–132]. Інше питання – яке місце займав український національний інтерес у діяльності П. Кропоткіна?

Висловлювання П. Кропоткіна про Україну засвідчують, що він її любив, відчував кровний зв'язок з нею. Так само є очевидним і те, що політично він вважав себе росіянином і, незважаючи на свою анархічність, складного й переломного для Російської імперії 1917 року рятував її від повного розпаду на окремі національні держави закликами до федералізації.

На позиції державного федералізму як перехідної форми до анархістського федералізму П. Кропоткін став у 1900 р. Але концептуально свої погляди на таку форму устрою він сформував впродовж 1917–1918 рр. Теоретичному обґрунтуванню цієї концепції він присвятив десятки статей,

виступів, а для практичної реалізації ініціював у листопаді 1917 р. створення Ліги федералістів, яку й сам очолив. До слова, чимало «правовірних» й ортодоксальних анархістів не сприйняли федералістичних поглядів П. Кропоткіна, його пропозицій перебудувати Російську імперію на кшталт США, Швейцарії, Канади.

А він, зокрема, вважав, що при організації федерації слід зважати на самотність кожного народу, але ті, що входять до Російської імперії, обов'язково повинні сфедералізуватись в її колишніх межах. Така позиція П. Кропоткіна домінує і у його зверненні до українського народу, написаному ще до ухвалення Центральною Радою УНР IV Універсалу про повну політичну самостійність України.

У ньому мислитель стверджує, що розвиток людства лише тоді вийде на правильний шлях, коли будь-який народ, незважаючи на свою чисельність, матиме можливість всебічного розвитку не тільки рідної мови, своєї літератури та художньої творчості, але й своїх побутових і господарських відмінностей. Він визнає й засуджує нищення Російською імперією та Польщею споконвічних форм суспільного життя українців, їхні гуманітарні утиски, називає це політичним злочином царського чиновництва. Водночас пристрасно закликає український народ зрозуміти, що перемога Німеччини й Австрії на Східному фронті у Першій світовій війні «была бы только началом новых притязаний на порабощение и русского, и украинского народа, и всех других народов обитающих Россию, — нельзя допустить, чтобы, зная, предвидя все это мыслящие люди Украины не подумали о том, что нанести такой удар в такую минуту русскому народу было бы одним из тех преступлений, которые потом тяготит как проклятие на судьбе народа, совершившего такое преступление ... Братья, не рвите вековой связи. С обновленной Россией вы сможете жить по-братски» [16, с.139].

Чого більше у цьому зверненні — наївного романтизму чи підсвідомої великодержавності його автора? Мабуть, другого, оскільки Ліга федералістів, очолювана П. Кропоткіним, підтримала агресію більшовицької Росії проти УНР. Не злічити, вкотре від 1654 р. «русский народ» наніс удар у спину й груди українському народу, який йому такий самий брат як, скажімо, фіни, татари, угорці, силоміць був прикутий ним до Москви. Так звана «оновлена Росія» і після 1917 р., і після 1991 р. раз у раз методично наносить такі удари Україні, не боячись прокляття свого народу. Сьогодні ми є очевидцями ще одного такого удару — неоголошеної війни Росії проти України.

Тут доречно буде зіставити позицію П. Кропоткіна з поглядом на вирішення українського питання його ідейного попередника і співвітчизника Михайла Бакуніна. Для цього звернемося до праці другого «Відозва до слов'ян» (1848 р.). В ній автор шукає шляхи визволення пригноблених європейських націй, гнобителями яких вважає Прусію, Австрійську, Турецьку й Російську імперії. В останній, поруч з багатьма невеликими народами, пише він, «проживає три різні крупні слов'янські нації: великороси, малороси (українці — І.Б.) і польська нація, всі три мають зовсім різне походження, особливу історію, рівно наділені всіма необхідними умовами для самостійного існування [17, с. 246]. Єдине, з чим тут можна посперечатись: чи є «великороси» слов'янською нацією? А в усьому іншому варто погодитися з М. Бакуніним і відзначити більшу прихильність і підтримку національно-визвольних змагань українців, ніж у П. Кропоткіна.

Попри це, П.О. Кропоткін був незаперечним політичним авторитетом, навіть кумиром людини з «анархічним» прізвиськом — Н.І. Махно. Нестор Іванович сповідував анархо-комунізм П. Кропоткіна, зустрічався з ним у Москві, у своїх спогадах добирав найтепліші слова на його адресу. Згадує він і прощальну настанову П. Кропоткіна: «Нужно помнить, дорогой товарищ, что борьба не знает сентиментальностей. Самоотверженность, твердость духа и воли на пути к намеченной цели побеждают все... Эти слова Петра Алексеевича я всегда помнил и помню» [18, с. 149]. А сам Кропоткін зізнався у тому, що якби не його похилий вік, то він був би з Махном, який втілював його теоретичні ідеали на практиці. Це промовистий штрих до сюжетної лінії про «чисті» руки Кропоткіна і «брудні» руки Махна, якої дотримувалось чимало російських дослідників анархізму, зокрема В.А. Твардовська [4]. Тому важко не погодитися з іншим російським дослідником А. Анікініним, який відзначав, що опереткова карикатура на Н. Махна, створена хворобливою уявою Алексея Толстого, майже затьмарила вчення, народжене мрією людства про «золотий вік» [6, с. 21]. А ось лише один із багатьох схожих епізодів, виписаних нездоровою уявою сталінського графа і письменника А. Толстого у трилогії «Хождение по мукам»: «Махно гулял. В добытой после налета на Бердянск гимназической форме колесил на велосипеде напоказ всему народу, или вместе со своим адъютантом Каретником пел песни под гармонь, шатаясь по улице, или появлялся на базаре, злой и бледный, ища ссоры, но все от него прятались, зная, как легко у него из кармана штанов вылетает револьвер... Батьке приходилось одному вместе с Каретником крутиться до одури» [49, с. 143]. А духовно-політичні нащадки О. Толстого, які екранізували його роман, карикатурність Н. Махна та його соратників довели просто до абсурду.

Махно – етнічний українець, зросійщений, але не повністю. Його хвилювала доля України, про що він неодноразово пише у своїх спогадах. Прояви його українства підтверджують і такі факти.

1918 р. Н. Махно, як впливає з його спогадів, зустрівся у Кремлі з В. Леніним і Я. Свердловим. У розмові з ними «батько» заперечує, що він «не с Юга Росии, а с Украины» [18, с. 132]

Готуючи до видання в еміграції у Парижі першу книгу своїх «Воспоминаний», у передмові до неї, датованій 1926 р., він з боєм зазначає: «Об одном лишь приходится пожалеть мне, выпуская этот очерк в свет: это – что он выходит не на Украине и не на украинском языке. Культурно украинский народ шаг за шагом идет к полному определению своего индивидуального своеобразия и это было бы важно. Но в этом, что я не могу издать своих записок на языке своего народа, вина не моя, а тех условий, в которых я нахожусь» [19, с. 6].

Більшість людей намагаються виправдати свої недоліки і виглядати привабливіше в очах інших. Мабуть, таку слабкість, попри всю свою неординарність і харизматичність, мав і Нестор Іванович. До того ж він не був теоретиком анархізму, а радше його інтуїтивним практикаком, згустком анархо-демократичності української натури.

Саме такі її грані, не застосовуючи терміна *анархізм*, півтора століття тому відзначав у своїй праці «Дві руські народності» Микола Костомаров: «В розумінні Українця – громада – цілком не те, що в Великорусів мір. Громада – це добровільне товариство людей; хто хоче – належить до громади, а не хочить – виходить з неї... Великорус розуміє, що мір – є немов абстрактний вислів загальної волі, котра проковтує особисту самостійність кожного. Видимо річ, що головна різниця виходить тут із земельної спільності. Кожен член міра не може назвати отой шматок землі, який він обробляє, то він вже не вільна людина» [20, с. 216]. Запам'ятаймо, що тут: в інших місцях цієї праці М. Костомаров, відзначає прагнення особистої свободи й окремішньої власності як національну рису українця.

Далі назвемо ще кілька прізвищ українців європейського та світового масштабу, імена яких не асоціюються з анархізмом, але які зізнавались у впливі на них ідеологів анархізму, сповідували й розвивали його засадничі ідеї. У хронологічному порядку розпочнемо з Михайла Петровича Драгоманова, ім'я якого у науковому і політичному середовищі поєднується передусім з поняттями етичного, правового, ліберального, громадівського соціалізму. Мабуть, саме драгоманівський громадівський і федеративний соціалізм треба вважати одночасно й сегментом анархізму на українському ґрунті.

М. Драгоманов перебував у контакті з європейськими анархістами. «Як приїхав я до Женеви, – пише він в одному з листів, то зблизився з тутешніми анархістами (старої школи, прудонівської, а не теперішньої Мосто-Кропоткінської, дурно-мазурсько-провокаторської), котрі себе заявили європейцями і федералістами» [цит. за: 12, с. 79]. Цими словами М. Драгоманов відмежовується як від радикального анархізму Й. Моста, так і від анархо-комунізму П. Кропоткіна. Натомість, зі слів Б. Кістяківського, «від західно-європейських соціалістів Драгоманов найбільше почерпнув свої ідеї у Прудона. Готовність визнати ідеалом найкращі форми федералізму, помежові з анархізмом, об'єднують його з Бакуніним. Але від Бакуніна його відштовхувало заперечення останнім сучасної культури та перехідних форм державності, особливо заперечення сучасної правової держави» [цит. за: 12, с. 80].

Продовжуючи розмову про анархічні мотиви у науковій спадщині М. Драгоманова, слід зазначити, що він належав до т. зв. народницько-федералістичного напрямку в українській політології. У наші дні збувається його прогноз щодо інтеграції європейських держав у політичну структуру, схожу на США. У федеративну парламентську республіку або конституційну монархію він пропонував перетворити Російську імперію у ґрунтовному конституційному «Проекте оснований Устава украинского общества «Вольный Союз» – «Вільна Спілка» (1884 р.), який високо оцінив його шанувальник і послідовник, видатний німецький соціолог і політолог Макс Вебер. «Вільна спілка» передбачала адміністративний поділ Російської Федерації на 20 географічних областей, у тому числі Поліську, Київську, Харківську, Одеську. Особлива увага зосереджувалась на самоврядуванні, а також на правах і свободах людини, які він, випереджаючи політико-правові реалії більше ніж на півстоліття, уперше поставив попереду інтересів держави. Підкріпимо сказане розлогою цитатою: «...цели украинского общества «Вільна Спілка», в настоящее время могут быть сжато выражены в следующих словах:

I. Цели общегражданские:

- а) права человека и гражданина – как необходимое условие личного достоинства и развития;
- б) самоуправление – как основа для движения к социальной справедливости.

II. Цели частно-национальные:

а) политическая свобода, – как средство для возвращения украинской нации в семью наций культурных» [21, с. 60].

Поставлена мета відбиває засадничі цінності як соціально-демократичної, так і анархічної ідеологій. На них вказує і сама назва конституційного проекту – «Вільна Спілка». Цікаво, що співзвучні політико-правові мотиви спостерігаємо у цей період і на фланзі української правниці. Так, конституційний проект групи членів Української Народної Партії за участю Миколи Міхновського називався «Основний закон «Самостійної України» Спілки наряду Українського» (1905 р.). Ще цікавішим у контексті зазначеної теми є його початок: «1. Україна є спілка вільних і самоуправних земель, утворених на підставі своїх природних особливостей та окремішностей і заселених українцями. Таких земель є дев'ять: Чорноморська Україна, Слобідська Україна, Степова Україна, Лівобережна Україна або Гетьманщина, Північна Україна, Полісся або Гайова Україна, Підгірська Україна, Горєва Україна і Понадморська Україна.

2. Кожна земля є спілка вільних і самоуправних громад» [22, с. 60].

Практично всім теоретикам анархізму приписували соціальний утопізм. М. Драгоманова важко звинуватити у цьому з огляду на його оригінальну й реалістичну думку: «Повне ж безначальство, повна воля кожної особи завше зостанеться ціллю всіх порядків, чи по малих, чи по великих спілках, так само як думка вменшити до 0 перешкоду од тріння в машинах» [11, с. 298–299].

З цього напрошується дещо незвичний висновок – анархічна, соціалістична, соціал-демократична і, навіть, націоналістична думки в Україні мали чимало точок перетину, передусім у питаннях федералізації країни, самоврядування громад і свобод людини.

Чи могла Україна XIX ст. стати полігоном для випробування анархічних концепцій? За певних обставин – так. Союзниками анархістів тут могли б бути психічні якості українців, їх соціальна структура і відсутність власної держави. Це точно зауважив М. Драгоманов: «Ми думаємо, що наша Україна, котра не має ні свого попівства, ні панства, ні купецтва, ні держави, а має доволі розумне од природи мужицтво, залюбки прийме науку про безначальні й товариські порядки...» [23, с. 302]. Мислитель стверджує, «що усяка громадська праця на Україні мусить мати українську одіж, українство» [23, с. 302]. Слушно й для анархістів, і для інших політичних течій, і особливо актуально для сьогодення, як і таке: «В потрібний момент представляти інтереси народу в офіційному парламенті зможуть люди, яким довіряє громада» [24, с. 222].

Стислий вислід лише окремих аспектів «анархічних» сторінок науково-політичної спадщини М. Драгоманова, засвідчує, що раз і назавжди треба відмовитись поєднувати такі масштабні постаті з якоюсь однією ідеологією зручною якомусь політичному режиму на якомусь відтинку часу. А також з нього випливає те, що не існує «чистих» ідеологій.

Для більшої переконливості можна процитувати відомого українського вченого Івана Лисяка-Рудницького: «Ідеї Драгоманова представляли собою суміш ліберально-демократичних, соціалістичних й українських патріотичних елементів з позитивістськими філософськими підґрунтям. Під впливом П.Ж. Прудона Драгоманов вбачав кінцеву мету людського поступу як майбутнє встановлення анархії – добровільної асоціації вільних і рівних осіб з усуненням авторитарних рис у суспільному житті» [25, с. 282].

Наявність анархічних ідей у політичному світобаченні М. Драгоманова ще на початку XX ст. зауважив інший великий український мислитель – Іван Якович Франко (1856–1916). Його суспільно-політичні погляди також мали не лише соціалістичне, соціал-демократичне, національно-демократичне, а й анархістське забарвлення. Своє бачення анархізму він викладає у статті «Що таке поступ?» (1903): «Отже, анархістичний ідеал лежав, між іншим, в основі програмних нарисів Драгоманова, розвинених ним у «Переднім слові до «Громади», в брошурі «Вільна спілка». Нема що й казати, що якби всі люди були високоосвіченими, добросердними, здоровими на душі й на тілі, то такий устрій міг би бути для них добрий. Він, певно, й лишиться ідеалом людського громадського устрою на пізні віки і як усякий ідеал ніколи не буде вповні осягнений» [26, с. 303]. Франко й тут вірний собі: дивиться далеко вперед, оцінює умови, за яких може утворитися анархічне суспільство й робить реалістичний висновок про те, що його ніколи, щонайменше у повному обсязі, не буде сформовано.

Чверть століття перед тим у молодому віці як переконаний соціаліст у праці «Катехізіс економічного соціалізму» (1878) він вважав: «Ідея соціалізму прагне до загальної свободи людей, до їх рівності не тільки перед законом... Ідея соціалізму прагне зрештою до найтіснішого зростання (федерації) людей з людьми і народів з народами як вільних і рівних з рівними: прагне тим самим до нищення всякого підданства, всякої політичної залежності... замість нинішньої конкуренції – вільний

договір общини з общиною, народу з народом» [27, с. 501]. Ці думки цілком можна тлумачити як анархічні, але Франко у часі написання цієї праці подавав їх як своє бачення соціалізму. Це ще раз свідчить про тісне переплетення лівих ідей у період становлення лівих політичних течій, а зрештою й після їхнього остаточного виокремлення з однієї ідеологічної коліски. Наведені Франкові слова також свідчать про його особливий погляд на соціалізм, відмінний від марксистського.

Особливо негативно ставився І. Франко до ідеї К. Маркса і Ф. Енгельса «державного соціалізму», викладеної ними у «Маніфесті комуністичної партії». Задовго до її реалізації у формі радянської тоталітарно-авторитарної держави каменярь у статті «До історії соціалістичного руху» передбачав, що «програма державного соціалізму аж надто часто пахне державним деспотизмом та уніформізмом», а «всесильність такої держави» в практичному переведенні означала би тріумф нової бюрократії над усім її матеріальним і духовним життям» [28, с. 512].

Ще пророчіше і влучніше описує Мислитель марксистсько-енгельситську державу в уже згаданій праці «Що таке поступ?». «Поперед усього, — йдеться в ній, — та всесильна сила держави налягала би страшеним тягарем на життя кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного поодинокого чоловіка мусіла би шезнути, занидіти, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою муштрою, казенною. Люди виростили б і жили в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою» [26, с. 342]. Франко ж у можливій соціалістичній державі на чільне місце ставив самоврядування общин-повітів і країв, де головним засобом здійснення влади народу є громади. Ці ідеї можна вважати одночасно і соціалістичними і анархічними.

Політичний внесок у скарбничку розвитку теорії анархізму зробив Михайло Іванович Туган-Барановський (1865–1919) — український учений зі світовим іменем, міністр УНР і, наголосимо, член Української партії соціалістів — федералістів. Партійність Туган-Барановського є показовою у контексті заторкнutoї теми. Чільне місце вона знайшла у фундаментальних працях Михайла Івановича «Утопічний та критичний соціалізм» і «Соціалізм як позитивне вчення». У них він дав ґрунтовний аналіз теорії анархізму від Прудона до Кропоткіна. Відповідно до назв праць учений розглядає соціалізм через призму його поділу на утопічний, критичний і позитивний. Останній у свою чергу ділить на такі види: державний (колективізм), комунізм, синдикальний соціалізм, комунальний комунізм та соціалізм, також анархічний комунізм і соціалізм, який гіпотетично може стати «соціалістичним ладом майбутнього». Він, як і Франко, стверджував, що «централізація соціалістичної держави передбачає строге підкорення особистості велінням централізованої влади, передачу цій останній усієї господарчої ініціативи та відповідальності за правильний хід суспільного господарства і не відповідає ідеалу найбільшої свободи особистості» [29, с. 366].

Попри це, він пропонує миритися з державою, з обмеженням свободи особистості. Для примирення їхніх інтересів радить поєднати елементи систем централістського та федералістичного соціалізму, які, з одного боку, дозволяють дотримуватись плану суспільного господарства, а з другого — вивільняють громадську ініціативу й самодіяльність. Саме від того «...чим вище буде підноситися людська особистість, — переконаний М. Туган-Барановський, — чим більше її інтереси будуть збігатися з суспільними, чим менше кожна окремішня людина буде мати свої окремішні цілі, тим більшого розвитку буде набувати система добровільної, кооперативної, інакше кажучи, анархістської господарчої організації» [29, с. 384]. По суті М. Туган-Барановський намагався поєднати централізм і анархізм.

2. Практичний анархізм в Україні.

Якщо сумувати дослідження архетипів колективного несвідомого українця, себто пам'яті поколінь, яка сформувалася тоді, коли наші предки переживали схожі події, то серед них чільне місце посідають демократичні і анархістські цінності. Інколи важко визначити, які із них переважають. Якщо мати на увазі первісно генетичну схильність наших предків до громадського самоврядування, то можна зважити на думку дослідника анархізму в Україні В. Жмира про належність «федералізму» до особливостей українського світовідчужання [12, с. 78]. Водночас у підсвідомості багатьох українців міцно укорінився унітаризм у вигляді єдиної неподільної, соборної України «від Сяну до Дону», «від Карпат до Кавказ». Розуміючи його роль у збереженні і зміцненні української державності, її внутрішні і зовнішні вороги намагаються накинути українцям ідею федералізації, яка у перспективі мала б привести до чергової руйни України.

Нагадаємо, що наріжними каменями анархістської ідеології є такі категорії, як свобода, рівність, справедливість. З певними застереженнями можна говорити, що окремі механізми щодо їхньої

практичної реалізації почали вироблятися ще проукраїнською спільнотою – трипільцями. Йдеться про вирішення важливих справ громади на її зібраннях. А вже достеменно встановлено, що в Антському державному об'єднанні Русі–Україні важливі суспільні і державні справи наші предки вирішували на вічах.

Тут доречно ще раз звернутись до спадщини Івана Франка і зазначити, що ці проблеми хвилювали його не лише як політичного мислителя, але й як письменника. Так, у листі до Михайла Павлика 12.11.1882 р. він повідомляє: «Отже, я пишу повість історичну (йдеться про «Захара Беркута». – авт.), з XIII віку (напад монголів) й ідеальну (по поняттю характерів, хоч реальну по методі писання так, як і Флоберова «Salambo»), в котрій стараюсь, на підставі тих немногих актів історичних про давнє громадське життя, показати життя самоуправне, безначальне і федеральне наших громад, боротьбу елементу вічево-федерального з деструктивним князівсько-боярським і в кінці з руйнуючою силою монголів» [30, с. 168–169].

Отже, самоврядність – визначальна складова понять анархізм і демократія давно і органічно увійшла у світобачення українців. Нового забарвлення інститут самоврядування набув у зв'язку із запровадженням в Україні магдебурзького права. Уперше його було надано королем Галицько-Волинської держави Юрієм II м. Саноку (1339 р.), через п'ятнадцять років його одержав Львів (скасовано 1786 р.), наприкінці XIV століття – Київ (скасовано 1835 р.). У XVI ст. ним володіла більшість міст України.

У встановленні самоврядування в Україні особливе значення належить «першій християнській республіці Європи» – Козацькій Запорізькій Січі. Українське Козацтво почало формуватися наприкінці XV ст. Перші згадки про козаків як окрему соціальну групу українського суспільства польський хроніст Мартин Бельський датує 1481 і 1491 рр. А документально вперше про козаків йдеться у привілеї Великого князя Олександра м. Києву за 1499 р. Процес формування козацтва відбувався на ґрунті ідей, які через 350 років назвуть анархічними. Воно стає виразником практичного, стихійного анархізму в Україні, характерного для менталітету її народу.

Підтвердження цього можна знайти у багатьох дослідженнях історії і природи козацтва в Україні. Звернемось до трьох із них.

Найавторитетніший дослідник історії українського козацтва Д. І. Яворницький зазначав: «Нарешті серед перелічених причин виникнення українського козацтва не можна замовчати й етнографічних особливостей української народності, якій, з огляду на самі історичні умови, досить близькою була така форма суспільного життя, як козацька громада. Річ у тому, що українська народність, вихована на вічевому ладі, самосуді й самоуправлінні, лише згодом потрапила в залежність до Великого Литовського князівства і ще не зовсім увійшла в колію його державних порядків, тому й потягнулася на вільні, ніким не зайняті місця, і природно могла воскресити у своїй пам'яті «давню померклі ідеали» суспільного ладу на основі повного самоуправління, і так само природно могла прагнути повторити їх на нових землях вдалині від феодально-аристократичних порядків Литви і Польщі» [31, с. 13].

А ще один відомий знавець козацьких часів в Україні В.Б. Антонович наголошував, що «козаччина має дуже давнє походження, що вона зберегла в собі старий громадський уклад і що через те в козацьких рухах і в козацькому укладі немає державної основи» [32, с. 16].

Як уже згадувалось, формуванню вільного й добровільного суспільства великого значення надавав М. Драгоманов. Він стверджував, що ціль такого бездержавного суспільства «зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей й товариств. Це діло не зовсім таки нечуване на нашій Україні. Наша Січа Запорозька була подібною ж вільною спілкою: кожний міг прийти до неї й одійти, коли хотів» [23, с. 296].

Це дає нам підстави резюмувати, що завдяки українським козакам у загальних рисах анархізм проростав на значній території, сповідувався сотнями тисяч людей упродовж тривалого часу ще задовго до свого теоретичного обґрунтування.

Правда, окремі дослідники цієї проблеми стриманіші в оцінці анархічного минулого України. Так, В. Жмир вважає, що «концепції анархізму та відповідного суспільного проекту не варто шукати його коріння в Україні у народних рушеннях доби Київської Русі, Козаччини чи приміром Гайдамаччини» [12, с. 72].

Він, а також ще один сучасний знавець історії й теорії анархізму в Україні А.М. Лебеденко витоки українського практичного анархізму шукають у релігійному русі духоборів (духоборців) – секти духовних християн. Вона виникла у середині або другій половині XVIII ст. на теренах тодішніх Харківської та Катеринославських губерній. Григорій Сковорода навіть склав для них щось на зразок катехізиса «Исповедование веры духоборов Екатеринославских». На початку XIX ст. духобори оселились біля Мелітополя компактними групами і організували свої добровільні громади,

внутрішнє життя яких регламентувалось рішеннями загальних зібрань, які приймались у відповідності до усного (звичаєвого) права. Вони не визнавали православних обрядів і таїнств, священників, чернецтва, відмовлялись служити у війську, не укладали шлюбів. Виконували чи не єдиний державний припис – сплачували податки. Незважаючи на те, що невизнання світської і церковної влади духоборами мало пасивний характер, вони зазнавали гонінь від першої і другої. Наприкінці ХІХ ст. приблизно 8 тисяч духоборів переселились до Канади, де чимало з них перейшли в анархістську групу [33, с. 310; 34, с. 422].

Мабуть, і цей факт враховував делегат від України М. Рогдаєв, коли у доповіді на Міжнародному конгресі анархістів у Амстердамі (1907 р.) називав духоборів «безпосередніми попередниками анархізму» [11, с. 133].

Десятиліття потому М.І. Туган-Барановський оцінював духоборський рух як «прообраз складного комуністичного суспільства у великому розмірі. Не примусово державного комунізму, а найбільше вільного комунізму анархістського типу» [цит. за: 12, с. 73]

Наступна сторінка історії практичного анархізму в Україні пов'язана з «Київською комунією», яка вийшла з народницького середовища. Восени 1873 р. її створили В. Бенецький, І. Бохановський, К. Бреш-Брешковська, В. Дебогорій-Мокрієвич, Л. Дейч, В. Засулич, М. Ковалевська, С. Ковалик, брати Левенталі, Я. Стефанович, М. Судзіловський, В. Фішер та інші. Вони перебували під впливом анархізму М. Бакуніна, з яким постійно контактували Дебогорій-Мокрієвич і Ковалик. Водночас «комуніари» не у всьому дотримувалися поглядів відомого анархіста, які, мали конкретну антицарську спрямованість. Вони ж 1877 р. під час так званої «чигиринської змови» використали ім'я царя в організації збройного повстання селян, правда, невдалого. Перед тим вони як і народники іншої небакунінської орієнтації «ходили в народ». Більшість членів «комуни» мали тісний особистісний зв'язок з учасниками «Київської Громади», а окремі перебували під впливом М. Драгоманова. До речі, ці зв'язки на документальній основі описано в історичній повісті Ю. Хоружого «Таємна грамота» (1990 р.)

Перші «справжні» анархістські організовані групи в Україні з'явилися в Україні на початку ХХ ст. – Ніжин, Миколаїв, Херсон, Київ, Бердичів. До кінця першого десятиліття минулого століття найбільше анархістів зосереджується у Катеринославі (тепер – Дніпропетровськ) і Одесі, де переважали анархо-комуністи під проводом Петра Аршинова – майбутнього ідеологічного наставника Нестора Махна. У Києві одним із їхніх провідників був майбутній лідер Компартії (б) України Георгій П'ятаков. За підрахунками дослідника В. Савченка під час російської революції 1905–1907 років на території існувало близько 90 анархістських груп, які об'єднували тисячі осіб. Водночас на теренах сучасної Росії їх було вдвічі менше і нараховували вони кілька десятків членів.

Символічною столицею анархізму в тогочасних Україні і Росії можна вважати м. Катеринослав, де анархістську федерацію очолював один із засновників практичного анархізму в Україні Музель Микола Гнатович (Рогдаєв) (1880–1934). Він мав чеське коріння, технічну освіту, у революційному русі перебував з 90-х років ХІХ ст., спочатку був есером, а з 1902 р. став активним учасником анархістського руху, створював його осередки в Болгарії, Чехії, Західній Україні (Львів, Чернівці). Особливо слід виділити те, що Музель (Рогдаєв) був співзасновником українського анархістського видання «Вільна громада».

Наявність такого видання, безумовно, можна віднести до специфічних рис анархізму в Україні. З обережністю до них можна додати відносну чисельність, залучення «південними» анархістами на свій бік робітничої молоді, створення ними селянських анархістських груп, висунення ідей економічних реформ, а також акцент на негайних екстремістських, терористичних діях, що контрастували з поміркованим просвітництвом напівлегальних малочисельних «північних» груп Санкт-Петербурга і Москви.

Проявили себе в Україні також анархо-синдикалісти. Вони видавали часописи «Новый мир», «Буревестник», мали свої осередки у Києві, Херсоні, Одесі.

З початком Першої світової війни анархісто-комуністи на чолі з П. Кропоткіним зайняли антинімецьку позицію, що спростовує тезу про повну інтернаціоналізацію анархістського руху.

В Україні були представлені ще й інші анархістські течії: індивідуалістів, прихильників терору й повної експропріації, революції, містицизму (20-ті роки ХХ ст.) та інші. Незважаючи на жорстокі погромні акції царської влади під час Російської революції 1905–1907 рр., анархістські групи у 1910 р. діяли у 17 містах України [12, с. 88]. У роки війни більшість їхніх членів емігрувала за кордон, переважна більшість з них не була українцями. Отже, ні за етнічним складом, ні за характером дій анархістський рух в Україні цього періоду не мав виразного українського забарвлення.

І насамкінець – український синонім анархізму – Махно, махновщина. У радянський час Махно – це істерик, шизофренік, маньяк, а махновщина – бандитський рух. У наш час Махно – це

«колеритна і одночасно складна, суперечлива, трагічна особистість» [35, с. 3], діяльність якої в сучасній історично-політичній літературі оцінюється на загал об'єктивно. Чимало науковців шукають відповіді на запитання – чи можна вважати Махна і махновщину українським явищем?

Про генетичну ностальгію Н. Махна за Україною і українством свідчать написані ним вступні слова до видання першої частини своїх спогадів у далекому і чужому для нього Парижі, процитовані у попередній частині статті. На чужині у більшості людей загострюються національні і патріотичні почуття. Були вони у Махна і на Батьківщині, але, мабуть, притуплені гаслами анархо-комуністичного інтернаціоналізму. Революцію 1917–1921 рр. він поділяв на два періоди – російський та український. Про себе говорив «Я спочатку – революціонер, а потім – анархіст». Варто порівняти зі схожою самооцінкою його відомих сучасників. Володимир Винниченко: «Я спочатку – соціаліст, а потім вже українець», Юзеф Підлуський: «Я насамперед – поляк, а тоді вже соціаліст». Як кажуть, без коментарів.

Документи підписував «головнокомандувач революції товариш батько Махно». Революцію він розумів інакше ніж В. Ленін із соратниками, хотів здійснити третю (після лютневої і жовтневої) з метою встановлення «вільного радянського ладу – безвладної, анархічної держави» [35, с. 7].

Загальну уяву про її вигляд дає програма, ухвалена з'їздом анархічної конфедерації «Набат» у січні 1920 р. Подаємо її мовою оригіналу.

«1. Все распоряжения деникинской (добровольческой) власти упраздняются. Те распоряжения коммунистической власти, которые шли вразрез с интересами крестьян и рабочих, тоже отменяются. *Примечание:* Относительно того, какие из распоряжений коммунистической власти вредны для трудящихся, должны решить сами трудящиеся – крестьяне на сходах, рабочие у себя на фабриках и заводах.

2. Помещичьи, монастырские, удельные земли и земли иных врагов трудящихся со всем их инвентарем, живым и мертвым, переходят в пользу крестьян, живущих лишь своим трудом. При чем переход этот совершается организованно, решением общих сходов крестьян, которые должны в этом деле помнить не только каждый свои личные интересы, но иметь в виду также и общие интересы всего угнетенного трудового крестьянства.

3. Фабрики, заводы, рудники, угольные копи и прочие орудия и средства производства становятся достоянием всего рабочего класса в целом, который в лице своих профессиональных объединений организовано берет все предприятия в свои руки,

4. Предлагается всем рабочим и крестьянским организациям приступить к строительству вольных рабоче-крестьянских советов. В советы должны избираться только труженики, участвующие в том или ином необходимом для народного хозяйства труде. Представители политических организаций не имеют места в рабоче-крестьянских советах, так как их участие в рабочем совете сделает из последнего совет партийных депутатов, что может привести дело советского строя к гибели.

5. Существование чрезвычайек, партийных ревкомов им подобных принудительных, властнических и дисциплинарных институтов недопустимо среди вольных крестьян и рабочих.

6. Свобода слов, печати, сходок, союзов и прочее является неотъемлемым правом каждого труженика, и всякое ограничение оных является контрреволюционным актом.

7. Государственная стража, полиция, варта упраздняются. Вместо них само население организует свою самообрану. Самообрану могут организовать только рабочие и крестьяне.

8. Рабоче-крестьянские советы, самообрана рабочих и крестьян, а также каждый крестьянин и рабочий должны не допускать каких бы то ни было контрреволюционных выступлений буржуазии, офицерства. Также не должны допускать проявлений бандитизма. Всех изобличенных в контрреволюции и бандитизме расстреливать на месте.

9. Советские и украинские деньги должны приниматься наряду с другими деньгами. Виновники в нарушении этого подлежат революционной каре.

10. Обмен продуктами труда и торговля, пока за это дело не взялись рабоче-крестьянские организации, остаются свободными. Но в то же время предлагается, чтобы обмен продуктами труда происходил главным образом между трудящимися.

11. Все лица, умышленно препятствующие распространению настоящего объявления, будут рассматриваться как контрреволюционеры» [36, с.17–18].

Взагалі-то принципи створення «вільної самоврядної держави» були сформульовані ще раніше у «Проекті Декларації Революційно-Повстанської армії України», котрий був підготовлений Махном, Воліним та Аршиновим, прийнятий на з'їзді трудящих Півдня України та повстанців-махновців в Олександрівську (27.10–02.11.1919 р.) У ньому зазначалось, що в Україні відбувається третя – анархістська – революція, яка має знищити інститут держави. На білогвардійців вказувалось, як на головних ворогів революції. Показово, що в Декларації фігурує лише Україна, про Росію майже не йдеться. Одна із її статей під назвою «Зносини з іноземними державами» наділяла Україну функціями

вільної незалежної міжнародної політики поза Росією. Це є ще одним підтвердженням поступової українізації махновського руху, самого Махна, на якого, як вважають дослідники, великий вплив мала дружина Галина Кузьменко, палка прихильниця відновлення незалежності України.

Пошук Н. Махном власного шляху облаштування суспільного життя за народними правилами і звичаями увінчався створенням добровільних сільськогосподарських комун. Однак «батькові» так і не вдалося дати українським селянам «сподівану волю», забезпечити самобутність національного розвитку.

Нестор Махно воював на кілька фронтів – з «червоними», «білими», «жовто-блакитними», об'єднувався з першими і допомагав їм повалити владу УНР. Через десятиліття його союзники, хай ситуативні, рідного йому українського селянина спочатку закріпачили в колгоспах, а потім – виморили голодом. Він ще дожив до цього геноциду, який надовго умертвив українську анархічність.

Чи знав Н. Махно про Великий Голод в Україні – не встановлено. Якщо і мав якусь інформацію, то спотворену. Бо тодішня офіційна Франція устами свого Прем'єр-Міністра Ерію переконувала своїх громадян і світову спільноту в тому, що жодного голоду в Україні немає.

Радянська влада оголосила Н. Махна, створений ним рух, анархізм в цілому поза законом. Частина анархістів перейшла на службу до неї, інша частина – була нею репресована, а ще інша емігрувала з України. Серед останньої – Н. Махно. Аналізуючи уроки революції в Україні, він остаточно зміцнився у думці про необхідність створення згуртованої анархістської організації, яка б не тільки готувала соціальну революцію, а й діяла на перших порах після її перемоги. Це суперечило класичному тлумаченню анархічного руху, який не може бути організованим і дисциплінованим, оскільки сама його ідеологія базується на повній свободі особи, запереченні держави у звичному розумінні.

Заслуговує на увагу висновок українського історика і публіциста В.Савченка про те, що унікальність махновського руху полягає в тому, що створивши 100-тисячну армію під анархічним прапором, встановивши контроль на території південного сходу України більшої від держави Данії з населенням 2,5 мільйона чоловік, Махно почав проводити перший у світі експеримент створення анархістського суспільства трудової федерації, яка під постійними ударами білих і червоних узимку 1919 р. зуміла протриматись 100 днів. «Махновський рух став відродженням славної Запорізької Січі, – стверджує дослідник, – Махно – єдиним практиком побудови нового суспільства анархізму в Східній Європі» [10, с. 4].

Уточнюючи цю думку, слід сказати, що в історії України було щонайменше дві доволі вдалі спроби практичної самоорганізації та організації суспільства на анархістських засадах – Запорізька Січ і Південноукраїнська трудова федерація. Таких прикладів не має не лише історія Східної, але й Західної Європи.

І нам ще довго треба буде пильнувати, щоб хтось інший не спотворив чи не привласнив собі цю історію. Скажімо, російський дослідник анархізму Пьотр Рябов на відміну від своєї співвітчизниці В. Твардовської про Нестора Махна пише із симпатією, але як про анархіста «Великой Российской революции 1917–1921 годов». Повну назву махновського війська Революційна Повстанська армія України він скорочує наполовину, «забувши» про її перше і четверте слово [40]. На перший погляд дрібничка, але дрібничка показово-тенденційна для більшості російських гуманітаріїв, які відверто чи приховано століттями переписують свою та українську історію.

Наприкінці 80-х на початку 90-х років ХХ ст. в Україні, переважно на Сході і Півдні, утворились невеликі анархістські групи. Так, з 1989 р. в Україні діяла всесоюзна «Конфедеранція анархістів-синдикалістів». У Харкові вона видавала свій друкований орган газету «Набат». У тому ж Харкові у травні 1991 р. створено «Конференцію анархістів України». Тоді ж сформувались групи анархо-комуністів, анархо-індивідуалістів, анархо-пацифістів, анархо-махновців, біокосмістів.

З програми конференції анархістів України довідуємось, що анархізм – «це такий стан суспільства, коли кожна людина вільна, коли відсутнє насилля одних людей над іншими, стосунки панування і примусу»; «Сучасний розвиток суспільства показує – чим менше втручання держави в суспільно-економічне життя, тим більше це суспільство процвітає. Саме таке гасло ми вкладаємо в гасло «анархія мати порядку!»; «Ми боремося не за «доброго царя», не за «народну державу», а відсутність її»; «Свобода – це не право, це обов'язок кожного». У програмі пропонувались: «децентралізація влади», «пацифізм», «федералізм», «безпартійність системи», «екологізм», «духовне відродження» [37, с. 184–188]. На жаль, не йшлося про українське національне духовне відродження.

Всупереч тезі про безпартійність системи, частина анархістів утворила політичну партію «Союз анархістів України», яка офіційно зареєстрована Міністром України 28 грудня 2002 р. Наразі це єдиний випадок у світі. На своєму другому з'їзді 16 червня 2003 р. вона ухвалила програму з таким кредо: «Союз анархістів України сповідує цінності правого анархізму (анархо-індивідуалізму, анархо-капіталізму). Кінцева мета правого анархізму – анархія за умов приватної власності» [цит.

за: 13, с. 71]. Ця політична новизна претендує на створення ще одного напрямку анархізму. Дещо контрастує на тлі Союзу анархістів України, інших анархістських груп, наприклад, Спілки Анархістів України ім. Нестора Івановича Махна, доволі молодий і на сьогодні не чисельний, але перспективний в нинішніх нових політичних умовах рух націонал-анархістів. Це радикальна антикапіталістична з елементами анархізму і етнічного націоналізму політична та культурна ідеологія. Її прихильники пропагують децентралізацію, деурбанізацію, здоровий спосіб життя, захист навколишнього середовища, мовно-культурний і расовий деференціалізм, запровадження бездержавного соціалізму, участь кожного трудящого у вирішенні всіх суспільних справ, горизонтальну ієрархію у радах, загальне озброєння народу, створення армії міліційського типу з добровільною службою і виборними командирами (отаманами), знищення атиукраїнської й антинародної держави, українофобів, відновлення української ментальності, підтримку всього українського, принцип «національної любові» [43].

Завершуючи, знову запитаймо себе: чи можна вважати анархістський рух українським національним явищем? У дослідників почуємо відповідь від повного [10], часткового [12–15] визнання і категоричного заперечення [38, с. 42–43] його таким. На нашу думку, прямолінійний підхід і однозначні висновки у пошуку відповіді на це питання не зарадять. Зважаємо на те, що кожна повноцінна нація (а ми такою стаємо) має бути представлена у всіх сферах соціально-економічного, духовного і політичного життя, а невід'ємною складовою останнього є анархізм.

Наприкінці слід додати, що анархічному забарвленню української природи сприяло й кліматично-природне середовище її формування. Адже більшість земель України – це родючий чорнозем. За образним висловом, устромлена у нього палиця через рік почне давати урожай. Водойми переповнені рибою, ліси – звіром, степи – птицею. Тому у минулому українець міг обійтись і без громади, а тим паче – «міра», описаний і оспіваний хутір був милий і любий його серцю, тут він почував себе самодостатнім господарем, вільною людиною, державна влада була йому потрібна вряди-годи. А відтак – українська громада і український хутір – це поважна складова українського анархізму.

Українську анархічність формували і довготривалий бездержавний статус України. Навіть ті українці, які визнавали владу поневолювачів, а то й співпрацювали з нею, усвідомлювали, що вона чужа. А що вже казати про тих, хто боровся з нею відкрито чи змушений був терпіти її! Одне слово, у більшості українців відбувалося відчуження від чужинської влади, самоізоляція і само-анархізація. Мабуть, це й досі вдається взнаки, оскільки чимало українців байдуже ставляться до власної держави, сумніваються в українськості української влади.

Підсумовуючи, можна з упевненістю констатувати і не соромитися того, що Запорізька Січ була виявом природної стихійної анархічності українців, махновський рух своїми коренями сягав до неї, а сам стихійно-суперечливий українець Махно вперше в історії людства на певній території і на певний час на практиці реалізував частину анархістських ідеалів. Щодо інших історичних етапів розвитку анархізму в Україні, в т.ч. нинішнього, про його українське обличчя варто говорити із певними, а то й значними застереженнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Книги, статті в наукових журналах

1. Міллер Д. Анархізм : пер. з англ. // Енциклопедія політичної думки. – К.: Дух і Літера, 2000.
2. Жид Ш., Рист Ш. История экономических частей: пер. с фр. / предип. Я.И. Кузьмина. – М.: Экономика, 1995.
3. Блэк Б. Анархизм и другие препятствия для анархии. – М.: Гилея, 2004.
4. Креноткин П.П. Записки революционера / предисп. и примеч. В.А. Твардовской – М.: Мысль, 1996.
5. Махно Н.И. Воспоминания / под ред. С.С. Волка. – М.: Республика, 1992.
6. Крототкин П.А. Дневники разных лет (сост. примеч. им. указ А.П. Лебедевой; вступ. ст. А.В. Аникня; худож. Г.Г. Федоров. – М.: Советская Россия, 1992.
7. Лебедь Д. Итоги и уроки трех лет анархомахновщины. – Харьков, 1921.
8. Аршинов П. История махновского движения (1919–1921 гг.) – Берлин, 1923.
9. Белаш В. Махновщина // Летопись революции. – 1928. – №3.
10. Савченко В.А. Махно / художник-оформлювач А.С. Ленчик. – Харків: Фоліо, 2005.
11. Лебеденко А.М. История анархизма в Украине (конец XIX – начало XX вв.). – К., 1995.
12. Жмир В. Анархізм у світі та в Україні. На нашій не своїй землі // Філософська думка. – 2009. – №2 – С. 72–96.
13. Жмир В. Анархізм у світі та в Україні // Філософська думка. – 2010. – №4. – С. 56–75.

14. Жмир В. Анархізм у світі та в Україні // Філософська думка. – 2008. – №4. – С. 3–24.
 15. Щербатюк В.М. Повстанський рух під проводом Нестора Махна в сучасній вітчизняній історіографії // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – №2. – 49–65 с.
 16. Пивовар Сергій «Я вполне понимаю, какие чувства должны были развиваться в Украинском народе по отношению к Российской империи». Федералістські погляди Петра Кропоткіна в контексті ставлення до незалежності України // Віче. – Жовт. 1993. – С.130–136.
 17. Бакунин М.А. Избранные труды. – М.: Политиздат, 1991.
 18. Махно Н.И. Воспоминания / под ред. С.С. Волка. – М.: Республика, 1992.
 19. Махно Нестор. Воспоминания. Кн. 1. – Париж, 1929 // Репринтне видання: Київ: Вид-во «Україна», 1991. Махно Нестор. Воспоминания. Кн. 2–3 – Париж, 1936–1937 // репринтне видання: Київ: Вид-во «Україна», 1991.
 20. Костомаров М.І. Дві руські народності // Історія філософії України: Хрестоматія. Навч. посібник / упорядн. М.Ф. Тарасенко, М.Ю.Русин, А.К.Бичко та ін. – К.: Либідь, 1993.
 21. Драгоманов М.П. Проект оснований Устава украинского общества «Вольный союз» – «Вільна спілка» // А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. Історія української конституції. – К.: Т-во «Знання» України, 1993.
 22. Основний закон «Самостійної України» Спілки народу Українського // А.Г. Слюсаренко, М.А. Томенко. Історія української конституції. – К.: Т-во «Знання» України, 1993.
 23. Драгоманов М.П. Вибране (...мія задум зложити очерк історії цивілізації на Україні..) упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С. Мішук; Приміт. Р.С. Мішука, В.С. Шандри. – К.: Либідь, 1991.
 24. Драгоманов М. Мораль цієї історії. – «Громада» – 1881. – № 2.
 25. Лисяк-Рудницький І. Михайло Драгоманов // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. Том I / пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицак, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої. – К.: Основи, 1994.
 26. Франко І.Я. Що таке поступ? // Франко І.Я. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 45.
 27. Франко І.Я. Що таке соціалізм? // Франко І.Я. Зібрання творів: у 50 т. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 45.
 28. Франко І.Я. «До історії соціалістичного руху // Франко І.Я. Вибран твори: у 3-х т. – Т.3.: Літературознавство, публіцистика / ред. колегія: В. Скотний та інші; упор. О. Баган. – Дрогобич: Коло, 2004.
 29. Туган-Барановський М.И. Социализм как положительное учение // Туган-Барановский М.И. К лучшему будущему. – М.: Росс Пэн, 1996
 30. Франко І.Я. Твори в 20-ти томах. Т.20. Вибрані листи. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1956.
 31. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків : пер. з рос. І.І. Сварника; художники Е.Е. Дацюк, В.М. Дозорець. – Львів: Світ, 1991.
 32. Антонович В.Б. Про козацькі часи на Україні / післям. М.Ф. Слабошпицького; комент. О.Д. Василюк та І.Б. Гирича. – К.: Дніпро, 1991.
 33. Большая Советская Энциклопедия. – М.: БСЭ, 1952.
 34. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. С.М. Ковалев. – М.: «Советская Энциклопедия», 1979.
 35. Махно Нестор. Сповідь анархіста. – К.: Книга Роду, 2008.
 36. Махно Н.И. (Воспоминания, материалы и документы) / авт. вступ. статьи и состат. В.Ф. Верстюк. – К.: РИФ «Дзвін», 1991.
 37. Конфедерация анархистов Украины. Общие программные принципы // Україна багатопартійна. Програмні документи нових партій. – Київ: Пам'ятки України, 1991.
 38. Ковалевський М. Анархісти на Україні // Енциклопедія українознавства. – Т. I. – Перевидання в Україні. – Львів, 1993.
 39. Толстой А.Н. Хождение по мукам: Трилогия; Т. 2. Кн. 3: Хмурое утро. – Днепропетровск: Промінь, 1979.
- II. Публікації в інтернет -ресурсах
40. Рябов Петер. Краткий очерк истории анархизма в XIX–XX веках // narod.ru / History/Riabor/Ocherk/htm/
 41. Смирнов И.П. Мирская ересь (психологические заметки о философии анархизма) // es-dejavu.Ru / gc / Anarchism/ html/
 42. Андрій Хруцький. Два Українські Анархісти: Михайло Драгоманов та Нестор Махно // www.cltext.com/Scrucky / Makhno/html.
 43. Артем Степовик. Хто такі націонал-анархісти та за що ми боремося (грудень 2010 р.) // ukr_na.live-journal.com.

REFERENCES

I. Knyhy, statti i naukovykh zhurnalakh

1. Miller D. Anarkhizm.// Entsyklopediia politychnoi dumky./ Per. z anh. K.: Dukh i Litera, 2000.
2. Zhyd Sh., Ryst Sh. Ystoriya ekonomycheskykh uchastyi: per. s fr. / Predyp. Ia.Y. Kuzmynova. – M.: Ekonomyka, 1995.
3. Blak B. Anarkhyzm y druhe prepiatstviya dlia anarkhyu. – M.: Hyleia, 2004.
4. Krenotkyn P.P. Zapysky revoliutsyonera / Predysp. y premech. V.A. Tvardovskoi – M.: Mysl, 1996.
5. Makhno N.Y. Vospomynaniya / pod red. S.S. Volka. – M.: Respublyka, 1992.

6. Krotokyn P.A. Dnevnyky raznykh let (sost. pryimech. ym. ukaz A.P. Lebedevoi; Vstup. st. A.V. Anyknia; Khudozh. H.H. Fedorov. – M.: Sovetskaia Rossyia, 1992.
 7. Lebed D. Ytohy u uroky trekh let anarkhomakhnovshchyny. – Kharkov, 1921.
 8. Arshynov P. Ystoryia makhnovskohho dvyzhenyia (1919-1921hh.) – Berlyn, 1923.
 9. Belash V. Makhnovshchyna // Letopys revoliutsyy. – 1928. – №3.
 10. Savchenko V.A. Makhno / Khudozhnyk – oformliuvach A.S. Lenchuk. – Kharkiv: Folio, 2005.
 11. Lebedenko A.M. Ystoryia anarkhizma v Ukrainy (konets KhIKh – nachalo KhKh vv.). – K., 1995.
 12. Zhmyr V. Anarkhizm u sviti ta v Ukraini. Na nashii ne svoii zemli. // Filosofska dumka. – 2009. – №2 – s. 72 – 96
 13. Zhmyr V. Anarkhizm u sviti ta v Ukraini // Filosofska dumka. – 2010. – №4. – s.56-75.
 14. Zhmyr V. Anarkhizm u sviti ta v Ukraini // Filosofska dumka. – 2008. – №4. – s.3-24.
 15. Shcherbatiuk V.M. Povstanskyi rukh pid provodom Nestora Makhna v suchasni vitchyzniani istoriohrafii // Nauka. Relihiia. Suspilstvo. – 2010. - №2. – 49 – 65 s.
 16. Pyovnar Serhii «Ia vpolne ponymaiu, kakye chuvstva dolzhny byly razvyvatsia v Ukraynskom narode po otnosheniyu k Rossyiskoi ymperyy». Federalistski pohliady Petra Kropotkina v konteksti stavlennia do nezalezhnosti Ukrainy. // Viche. – zhovt. 1993. – s.130-136.
 17. Bakunyn M.A. Yzbrannyye trudy. – M.: Polytyzdat, 1991.
 18. Makhno N.Y. Vospomynaniia / Pod red. S.S. Volka. – M.: Respublyka, 1992.
 19. Makhno Nestor. Vospomynaniia. Kn. 1. – Paryzh, 1929 // Repryntne vydannia: Kyiv: Vyd-vo «Ukraina», 1991. Makhno Nestor. Vospomynaniia. Kn. 2–3 – Paryzh, 1936-1937. // Repryntne vydannia: Kyiv: Vyd-vo «Ukraina», 1991.
 20. Kostomarov M.I. Dvi ruski narodnosti // Istoriia filosofii Ukrainy: Khrestomatiia. Navch. posibnyk / Uporiadn. M.F. Tarasenko, M.Iu. Rusyn, A.K. Bychko ta in. – K.: Lybid, 1993.
 21. Drahomanov M.P. Proekt osnovanyi ustava ukraynskoho obshchestva «Volnyi soiuzy» - «Vilna spilka» // Sliusarenko A.H., Tomenko M.V. Istoriia ukraynskoi konstytutsii. – K.: T-vo «Znannia» Ukrainy, 1993.
 22. Osnovnyi zakon «Samostiinoi Ukrainy» Spilky narodu Ukraynskoho // Sliusarenko A.H., Tomenko M.A. Istoriia ukraynskoi konstytutsii. – K.: T-vo «Znannia» Ukrainy, 1993.
 23. Drahomanov M.P. Vybrane (...mii zadum zlozhyty ocherk istorii tsyvilizatsii na Ukraini..) Uporiad. ta avt.. ist.-biohr. narysu R.S. Mishchuk; Prymit. R.S. Mishchuka, V.S. Shandry. – K.: Lybid, 1991.
 24. Drahomanov M. Moral tsiiei istorii. – «Hromada» – 1881 – №2.
 25. Lysiak-Rudnytskyi I. Mykhailo Drahomanov // Lysiak-Rudnytskyi I. Istorychni ese. V 2 t. Tom I / Per. z anh.. M. Badik, U. Havryshkiv, Ia. Hrytsak, A. Deshchytsi, H. Kyvan, E. Pankeievoi – K.: Osnovy, 1994.
 26. Franko I.Ia. Shcho take postup? // Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv: u 50 t. – K.: Naukova dumka, 1996. – T.45
 27. Franko I.Ia. Shcho take sotsializm? // Franko I.Ia. Zibrannia tvoriv: u 50 t. – K.: Naukova dumka, 1996. – T.45
 28. Franko I.Ia. «Do istorii sotsialistychnoho rukhu // Franko I.Ia. Vybran tvory: U 3-kh t. T.3.: Literaturoznavstvo, publitsystyka / Red. kolehiia: Skotnyi V. ta inshi: upor. Bahan O. – Drohobych: Kolo, 2004.
 29. Tuhan – Baranovskyi M.Y. Sotsyalizm kak polozhytelnoe uchenye // Tuhan-Baranovskyi M.Y. K luchshemu budushchemu. – M.: Ross Pэн, 1996
 30. Franko I.Ia. Tvory v 20-ty tomakh. T.20. Vybrani lysty.: - K: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, 1956.
 31. Iavornytskyi D.I. Istoriia zaporizkykh kozakiv / Per. z ros. I.I. Svarnyka; Khudozhnyky E.E. Datsiuk, V.M. Dozorets. – Lviv: Svit, 1991.
 32. Antonovych V.B. Pro kozatski chasy na Ukraini / Pisliam. M.F. Slaboshtytskoho; Koment. O.D. Vasyliuk ta I.B. Hyrycha. – K.: Dnipro, 1991.
 33. Bolshaia Sovetskaia Entsiklopedyia. – M.: BSЭ. 1952.
 34. Sovetskyi entsiklopedycheskyi slovar. Hl. red. S.M. Kovalev. – m.: «Sovetskaia Entsiklopedyia», 1979.
 35. Makhno Nestor. Spovid anarkhista. – K.: Knyha Rodu, 2008.
 36. Makhno N.Y. (Vospomynaniia, materyaly y dokumenty). Avt. vstup. staty y sostat. V.F. Verstiuk. – K.: RYF «Dzvin», 1991.
 37. Konfederatsyia anarkhystov Ukrayny. Obshchye prohrammnye pryntsyry // Ukraina bahatopartiina. Prohramni dokumenty novykh partii. – Kyiv: Pamiatky Ukrainy, 1991.
 38. Kovalevskyi M. Anarkhisty na Ukraini // Entsiklopedyia ukraïnoznavstva. – T.I. – Perevydannia v Ukraini. – Lviv, 1993.
 39. Tolstoi A.N. Khozhdenye po mukam: Trylohyia; T. 2. Kn. 3 Khmuroe utro. – Dnepropetrovsk: Promin, 1979.
- II. Publikatsii v internet -resursakh
40. Riabov Peter. Kratkyi ocherk ystoryy anarkhizma v KhIKh –KhKh vekakh // narod ru / History/Riabor/Ocherk/htm/
 41. Smyrnov Y.P. Myrskaaia eres (psykholohycheskye zametky o fylosofyy anarkhizma) // ec-dejavu.Ru / rc / Anarchism/ html/
 42. Andrii Khrutskyi Dva Ukraynski Anarkhisty: Mykhailo Drahomanov ta Nestor Makhno // www/cltext/com/Crucky / Makhno/html.
 43. Artem Stepovyk. Khto taki natsional-anarkhisty ta za shcho my boremosia. (hruden 2010r.) // ukr_na.live-journal.com.

Розділ III

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ

ВПЛИВ ГЛОБАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА САМОВРЯДНУ ВЛАДУ В УКРАЇНІ

УДК 316.645: [321:352.07] (477)

Шаповалова, Алла,

кандидат політичних наук,
Інститут телекомунікацій
і глобального інформаційного
простору НАН України (Україна, Київ),
старший науковий співробітник,
shapovalova.academy@i.ua

Представлено шляхи впливу глобального громадянського суспільства на самоврядну владу, якими можуть скористатися органи місцевого самоврядування в Україні для підвищення ефективності та дієвості інституту самоврядування. З'ясовано природу самоврядної влади та проаналізовано її значення для майбутнього євроінтеграційного поступу України.

Глобальне громадянське суспільство розглядається в якості важливого детермінанта самоорганізації та каталізатора соціального розвитку як окремої особистості, так і територіальної громади, а також становлення та утвердження Української держави в цілому.

В контексті таких теоретичних роздумів було проаналізовано події в Україні початку 2014 р., як результат відсутності взаємозв'язку та конструктивного діалогу між територіальними громадами та «центром». Подано перспективні напрямки подальшого дослідження даної тематики.

Ключові слова: вплив, виклики сьогодення, глобальне громадянське суспільство, демократичні перетворення, місцеве самоврядування, самоврядна влада.

IMPACT OF GLOBAL CIVIL SOCIETY ON THE SELF-GOVERNING AUTHORITY IN UKRAINE

Shapovalova, Alla,

PhD,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Institute of Telecommunications and
Global Information Space,
Senior Research Fellow,
shapovalova.academy@i.ua

In the article was presented the global impact of civil society on the self-governing authority that can be exploited by local authorities in Ukraine to improve the efficiency and effectiveness of the self-government institution. The nature of self-government and its implications for the future of European integration of Ukraine were analyzed.

Global civil society is seen as an important determinant of self-organization and social development as a catalyst for individual and local community, as well as the formation and consolidation of the Ukrainian state as a whole.

In the context of theoretical reflections were analyzed events in Ukraine early 2014, as a consequence of the lack of relationship and constructive dialogue between local communities and the «center.» Posted promising directions for further research on this subject.

Key words: influence, current challenges, global public society, democratic changes, local self-government, self-governing authority.

Розбудова української незалежної, демократичної, правової та соціально-орієнтованої держави потребує комплексного вирішення проблем, пов'язаних із самоврядною владою. До однієї з таких належить функціонування самоврядної влади в контексті глобального громадянського суспільства, оскільки інтенсивні глобалізаційні процеси у світі, системна трансформація відкривають нові можливості для їхньої діяльності, в тому числі, і в нашій країні. З огляду на такі нові практичні завдання, вивчення впливу глобального громадянського суспільства на самоврядну владу, а також механізму їхньої взаємодії, є вимогою часу, а отже, відкриває значні можливості України на шляху до Об'єднаної Європи.

Така обумовленість дозволяє визначити *мету публікації*, яка полягає у дослідженні політологічного зв'язку та впливу глобального громадянського суспільства на самоврядну владу в Україні на її сучасному етапі розвитку.

Проблеми глобального громадянського суспільства знайшли своє відображення у працях як зарубіжних (М.Р. Путман, С. Хантінгтон, М. Шава), так і вітчизняних (Ф. Барановський, В. Бебик, О. Новакова, Г. Щедрова) науковців. Крім цього, не менш дослідженим у політологічній науці є проблема влади, вивченню якої присвячені праці відомих науковців як О. Бабкіної, Т. Парсонса та ін.

Минуло майже півтори тисячі років з того часу, коли знаний давньоримський оратор Цицерон вперше ввів в обіг термін «*civilis societas*», що в перекладі з латині означає «громадянське суспільство». Що мав на увазі римський філософ, використовуючи сам термін? Якщо звернутися до логіки того тексту, де сформульовано цей термін, то відразу слід визначити, що його поява органічно пов'язана з державою.

Існування народу самого по собі Цицерон трактує не як випадкове зібрання, а об'єднання людей, «пов'язаних між собою згодою в питаннях права та спільності інтересів», що здійснюється через відповідний ланцюжок, який є ні що інше, як громадянське суспільство. Причому, воно буде присутнім як субстанція, коли закон набуває правочинності, а право стає регламентом, що діє «однаково для всіх» [1, с. 15].

Уведення нового терміна дозволило Цицерону зафіксувати не тільки саме поняття, а й надати однозначне трактування його змісту. До нього входить верховенство права, його універсальна загально діюча правова вимога вплинула на рівність між людьми щодо закону. На базі цього створюється спільнота людей, яка досягає злагоди задля реалізації загальних інтересів.

Розвиток, натомість, громадянського суспільства в глобальному контексті, отримав суттєвий імпульс після закінчення холодної війни у ХХ ст., що відобразилося в посиленні глобалізаційних процесів та в стрімкому динамічному розширенні інформаційного впливу за допомогою комп'ютерної мережі Інтернет, а також сучасних інформаційно-комунікаційних засобів.

У глобальному громадянському суспільстві домінуюча роль пріоритетів демократичного розвитку є детермінантом самоорганізації як найважливішого каталізатора соціального розвитку та відсутності патерналізму, що виключає залежність від держави. У цьому контексті вплив стандартів глобального громадянського суспільства визначає вимоги до людського розвитку, в якому чинне місце посідають професійні, організаційні, моральні та духовні якості особистості.

В Україні ж, на чому необхідно наголосити, винятковою, специфічною умовою нашої держави стало те, що розбудова державності на початку 1990-х років органічно збіглася як з процесом подолання тоталітарних рудиментів, так і створенням демократичних засад у системі суспільних відносин. У цих умовах зовнішні впливи, пов'язані з сукупністю чинників, що розкривають сутність процесів формування глобального громадянського суспільства, мають пріоритетне значення. Тому дослідження українського соціуму дозволить зрозуміти суттєві прояви впливів глобального громадянського суспільства на соціально-політичні процеси, які відбуваються в нашій державі. Як відзначає відомий український політолог В. Фесенко, в унікальних умовах України «...глобальне громадянське суспільство, так би мовити, проводить свою експансію [2, с. 27]».

Негативним є те, що Україна дещо затрималась з формуванням «контурного скелету» громадянського суспільства і дещо відстала від східноєвропейських тенденцій. Тому запізнена реальна політична ситуація суттєво вплинула на пізнавальні та дослідницькі процеси, пов'язані з європейськими тенденціями активного перетворюючого впливу глобального громадянського суспільства. Зважаючи на такі умови, необхідно перейти до місцевого самоврядування та самоврядної влади.

Публічна влада, представлена структурами місцевого самоврядування, дозволяє сформулювати відмінне трактування природи її походження. Заслуговує на увагу точка зору авторів підручника «Муніципальне право України», які стверджують, що «коріння місцевого самоврядування – у тій владі, джерелом якої є весь народ, а не його частина (громада), а обсяг повноважень – у законі, в якому, як відомо, віддзеркалюється державна воля всього народу» [3, с. 93]. Процес розвитку місцевого самоврядування в умовах України, за визначенням М. Орзіха, має виняткове значення. Він підкреслює: «Коли Європа ще дрімала на уламках Римської імперії, сповідувала варварство, в Україні вже пишном розквітали цивілізовані міста та містечка зі своїми статутами та гербами, магістратами та цехами, з упорядкованою територією, культурними традиціями, і жителі яких були господарями на своїй території» [4, с. 64].

Місцеве самоврядування, у свою чергу, є тим інститутом, у впливовому інструментарії якого існує особливий компонент, за допомогою якого люди зможуть привчитися до відповідальності, подолання традиційного патерналізму, формування активної громадянської позиції та ініціативи, орієнтації на цінності свободи та демократії. Проте інструментальний арсенал впливу глобального громадянського суспільства на сталий розвиток громад значно ширший. Тут можна виділити оцінювання потреб, клієнтні відносини між особистістю і громадою, спроможність територіальної громади, планування територіальної громади, стратегію збалансованого розвитку, згуртованість громад тощо. Більше того, вплив глобального громадянського суспільства на розвиток процесів, пов'язаних із формуванням інституцій самоврядності залежить від «основного способу організації, упорядкування та регулювання відносин між усіма елементами соціальних структур суспільства» [5, с. 9].

На нашу думку, запроваджена в Україні система політизації місцевого самоврядування через пропорційну систему на виборах до місцевих, районних у містах та районних і обласних радах, до того ж ухвалений Закон про запровадження імперативного мандату для депутатів, обраних за пропорційною системою до місцевих рад, нівечить політичну складову місцевого самоврядування. Не випадково Конституційний Суд України визнав цю норму як таку, що не відповідає нормам Конституції України. Але все ж таки наявність цих правових колізій перетворює місцеве самоврядування на придаток вождівської політики, яка дискримінує державну владу тим, що демонструє свою нездатність вирішувати економічні, соціальні та політичні проблеми, а місцеве самоврядування перетворює в інститут, що обслуговує амбіції партійних лідерів.

Необхідно розуміти, що влада – це відповідний формат здійснення впливу «на діяльність, поведінку людей», користуючись авторитетом, правом, силою або примусом [6, с. 129]. Більше того, влада – це специфічна властивість, заснована на спроможності інституцій підкоряти людей за допомогою певних політичних умов. Т. Парсонс дав таке визначення: «... влада, як здатність приймати і «нав'язувати» рішення, які обов'язкові для відповідних колективів та їх членів постільки, оскільки їх статуси підпадають під зобов'язання, що передбачені такими рішеннями [7, с. 31]».

З огляду на наше дослідження, важливим є вивчення самоврядної влади, яку В. Григор'єв характеризує таким чином: по-перше, така влада, без сумніву, є публічною; по-друге, вона відрізняється від публічної державної влади суттєвими демократичними властивостями; по-третє, вона є муніципальною владою. Отже, самоврядна влада породжена і «виходить» від влади державної, існує при її позитивному протекціонізмі, й, у свою чергу, зміцнює, стабілізує владу державну, підвищуючи її управлінську ефективність, за допомогою вирішення комплексу соціальних питань, які виникають на локальному рівні державного управління [8, с. 200–204].

Багато науковців ототожнюють самоврядну й муніципальну владу, проте необхідно пам'ятати, що однією з ознак муніципальної влади є її фінансова самодостатність. Це дозволяє стверджувати, що в Україні, зважаючи на особливості державного устрою, політичної системи, органи місцевого самоврядування, власне, потребують фінансової самодостатності, проте це вже предмет іншого дослідження. Тому немає муніципалітетів в Україні, оскільки немає такого рівня в адміністративно-територіальному устрої як «район» і «область», тобто ради є, а виконкоми відсутні. А що може рада без виконкомів? Цю роль на себе взяли райдержадміністрації, проте в них інша природа – вони ж формуються головою райдержадміністрації, якого призначає Президент за поданням голови облдержадміністрації.

Проте, незважаючи на існуючі проблеми в нашій державі, явище самоврядності має особливе значення для України. На думку В. Горбатенка, недостатня розвиненість державно-правових інституцій упродовж усієї історії, що пов'язана з довготривалими етапами бездержавного та напівдержавного розвитку українського народу, призвела до формування в українській ментальності стійких самоврядних потенцій [9, с. 14].

Звідси поняття «самоврядність» означає визначені державою право-нормативні умови існування й функціонування незалежних владних інститутів, які представляють інтереси мешканців відповідного територіального утворення та вирішують питання місцевого значення за допомогою системи органів виконавчої та представницької влади підпорядкованої конкретній територіальній громаді.

З огляду на сказане вище, вплив громадянського суспільства на розвиток процесів, пов'язаних із формуванням інституцій самоврядності, залежить від «...основного способу організації, упорядкування та регулювання відносин між всіма елементами соціальними структурами суспільства» [10, с. 9], що пов'язано з урахуванням початкового етапу становлення демократичних засад, недосконалістю правової системи та її суперечністю, обумовленою задекларованими нормами й реальними можливостями їх втілення, які створюють системні ускладнення такого характеру як, наприклад, недостатній розвиток стійких елементів громадянського суспільства; відсутність необхідної кількості активних соціальних суб'єктів демократичної трансформації суспільства тощо» [10, с. 11].

Висновки. Отже, можна з упевненістю стверджувати, що за роки незалежності самоврядування стало як школою демократії, так і конкретною формою управління, але водночас воно наштовхнулося на реальний опір радянської тоталітарної спадщини, що проявилось у ставленні людей до влади, в неспроможності людей вирішувати самостійно свої місцеві проблеми та знаходити ресурси для вирішення регіональних програм.

Крім цього, як актуальну проблематику для проведення наступних досліджень, варто відмітити питання створення та легітимності функціонування так званих «народних рад» та їхніх виконавчих комітетів в низці областей (Івано-Франківській, Львівській, Полтавській, Тернопільській тощо), районів, які утворилися внаслідок подій в Україні наприкінці січня 2014 року, у зв'язку із загостренням політичної ситуації в державі.

Так, народні ради, за створення яких голосували депутати відповідних місцевих рад, мали б бути колегіальним органом, а їхні виконавчі комітети перебирали на себе делеговані повноваження відповідних місцевих держадміністрацій. Тобто у такій формі народні ради та їхні виконавчі комітети більше відображають ознаки органів самоврядної влади, проте проблема фінансової незалежності, самодостатності розвитку та конституціональної визначеності територіальних громад залишається, за всіх інших рівних умов, знову ж таки не вирішеною.

Проте такі дії органів місцевого самоврядування породили досить небезпечний прецедент для України. Зокрема, коли після всіх драматичних та трагічних подій на Майдані під кінець лютого 2014 р., в областях сходу та півдня України прецедент «народних рад» був використаний для створення так званих «народних республік». Загалом такі дії свідчать, що інтереси територіальних громад та інтереси «центру» не збігаються. Можливо, в цьому треба шукати причину та пояснення подій, які пов'язані з анексією Криму Російською Федерацією. Тому питання децентралізації публічної влади сьогодні в Україні постає одним із першочергових на порядку денному.

Таким чином, усе це дозволяє дійти висновку, що в Україні існує фундамент, організаційні основи, доктрини, загальні форми самоврядної влади, але держава та політики ще не готові до сприйняття глобальних вимог європейських стандартів, а отже, розглядуване питання потребує подальшого наукового дослідження та обґрунтування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цицерон. Про державу; Про закони; Про природу Богів / Марк Тулій Цицерон ; [пер. з латин. В. Литвинов]. – К. : Основа, 1998. – 476 с.
2. Фесенко В. Глобальне громадянське суспільство й Україна: вплив міжнародних та закордонних неурядових організацій на соціально-політичні процеси в Україні / В. Фесенко // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні : матеріали наук.-практ. конф. / [за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева]. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – С. 26–29.
3. Муніципальне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, М. О. Баймуратов та ін. ; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. – Стереотип. вид. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.

4. Орзих М. Місцеве самоврядування в незалежній Україні: десятиріччя досягнень та прорахунків / М. Орзих // Місцеве самоврядування: 10 років здобутків / за ред. М. Пухтинського. — К. : Атіка, 2002. — 368 с.
5. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 року. Міфи і реальність / Олена Апанович. — К. : Варта, 1994. — 96 с.
6. Політологія : [посіб. для студентів вищих навчальних закладів] / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — К. : Вид. Центр «Академія», 1998. — 368 с.
7. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс ; [пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой]. — М. : Аспект Пресс, 1998. — 270 с.
8. Григор'єв Публічність і самостійність самоврядної (муніципальної) влади / В.А. Григор'єв // Держава і право. — 2009. — Вип. 44. — С. 200-204.
9. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика / Горбатенко В.П. — К. : Генеза, 2006. — 400 с.
10. Бабкіна О. В. Демократичні детермінанти трансформації українського суспільства / О. В. Бабкіна // Трансформація політичних систем на постсоціалістичному просторі : матеріали міжнародної наук.-теорет. конф., 8–9 лютого 2006 р. / [укл. Г. О. Нестеренко, за ред. В. П. Беха]. — К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. — С. 8–15.

REFERENCES

1. Cycleron, (1998), Pro derzhavu; Pro zakony; Pro pryrodu Bogiv, Osnova, K., 476 p.
2. Fesenko, V. (2001), «Global'ne gromadjans'ke suspil'stvo j Ukrai'na: vplyv mizhnarodnyh ta zakordonnyh neurjadovyh organizacij na social'no-politychni procesy v Ukrai'ni» in Lugovogo V. I., Knjazjeva V. M. (Ed.), «Suspil'ni reformy ta stanovlennja gromadjans'kogo suspil'stva v Ukrai'ni : materialy nauk.-prakt. konf.», Vyd-vo UADU, K., pp. 26–29.
3. Pogorilko, V. F., Fryc'kyj, O. F., Bajmuratov, M. O. (2001), Municypal'ne pravo Ukrai'ny, Jurinkom Inter, K., 352 p.
4. Orzih, M. (2002), «Misceve samovrjaduvannja v nezalezhnij Ukrai'ni: desjatyrichchja dosjagnen' ta prorahunkiv» in Puhtyns'ky M. (Ed.), «Misceve samovrjaduvannja: 10 rokiv zdobutkiv», Atika, K., 368 p.
5. Apanovych, O. (1994), Ukrai'ns'ko-rosijs'kyj dogovir 1654 roku. Mify i real'nist', Varta, K., 96 p.
6. Babkina, O. V., Gorbatenko, V. P. (1998), Politologija : [posib. dlja studentiv vyshhyh navchal'nyh zakladiv], Vyd. Centr «Akademija», K., 368 p.
7. Parsons, T. (1998), Systema sovremennyh obshhestv ; [per. s angl. L. A. Sedova y A D. Kovaleva ; pod red. M. S. Kovalevoj]. Aspekt Press, M., 270 p.
8. Grygor'jev, V.A. (2009), «Publichnist' i samostijnist' samovrjadnoi' (municypal'noi') vlady», Derzhava i pravo, Vyp. 44, pp. 200–204.
9. Gorbatenko, V. P. (2006), Politychne prognozuvannja: Teorija, metodologija, praktyka, Geneza, K., 400 p.
10. Babkina, O. V. (2006), «Demokratychni determinanty transformacii' ukrai'ns'kogo suspil'stva» in Beh V.P. (Ed.), «Transformacija politychnyh system na postsocialistychnomu prostori : materialy mizhnarodnoi' nauk.-teoret. konf., 8–9 ljutogo 2006 r.», NPU im. M. P. Dragomanova, K., pp. 8–15.

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ

УДК 32-328.188

Лікарчук, Дар'я,

аспірантка кафедри політології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Парламентські конфлікти є прийнятним явищем у багатьох парламентах світу, але способи та методи їх врегулювання є різними. Більшість дослідників парламентських конфліктів Європи, Сполучених Штатів Америки, Канади, Австралії вважать конфлікт вельми позитивним явищем, що сприяє розвитку та конкурентоспроможності партій, державних установ та уряду. Робота Верховної Ради України має низку проблем у вирішенні парламентських конфліктів, які не мають подальшого вирішення, а лише загострюються і з часом переростають у конфлікти. Парламент України має свої особливості функціонування, зокрема це відсутність парламентської культури, яка впливає на загострення парламентських конфліктів. Ненормативна поведінка українських депутатів, яка лише дає більше підґрунтя для розпаду парламентських конфліктів як на ідеологічному, так і на законодавчому підґрунтях.

Ключові слова: конфлікт, політичний конфлікт, парламентський конфлікт, парламентська культура, регламент, опозиція, парламентська більшість, Україна, перехідне суспільство.

IN RELATION TO THE FEATURES OF PARLIAMENTARY CONFLICTS IN UKRAINE

Daria, Likarchuk,

PhD at Department of Political Science

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Legislative conflicts are acceptable phenomenon in many parliaments in the world, but the ways and methods of solving them are different. Most researchers parliamentary conflicts in Europe, the United States, Canada, Australia, conflict managers consider very positive development, contributing to the development and competitiveness of the parties, state institutions and government. The work of the Verkhovna Rada of Ukraine has a number of problems in dealing with parliamentary conflicts with no further action, but only exacerbated and eventually grow into conflicts. The Parliament of Ukraine has the features functioning, in particular the lack of parliamentary culture, which affects the aggravation parliamentary conflicts. Non-normative behavior Ukrainian deputies, which only gives more background Firing parliamentary conflicts, both ideological and legislative background.

Key words: conflict, political conflict, parliamentary conflict, parliamentary culture, rules, opposition, parliamentary majority, Ukraine, transitional society.

Проблеми у сфері конфліктології охоплюють всі різновиди та рівні відносин як суспільства, так і держави з об'єктивною дійсністю. У зв'язку із зростанням конфліктності в політичній сфері виникла необхідність управління конфліктами в парламентах, державних структурах та урядах, прогнозуванні їхнього виникнення та подальших наслідках [5, с. 99].

Упродовж багатьох років парламентські конфлікти в Україні не були актуальними, і взагалі не досліджувались науковцями. Суспільство сподівалося, що ситуація зміниться після «Помаранчевої революції», яка відбулася в 2004 році, але, на превеликий жаль, змін не відбулося й ситуація з часом у Верховній Раді ще більше погіршувалась.

Враховуючи всі особливості парламентських конфліктів, звертаючи увагу на світову практику, конфлікти, які відбуваються у Верховній Раді України, виходять за межі етики та культури, які обов'язково мають бути в таких інституціях.

Відзначимо, що зацікавленість парламентськими конфліктами в Україні як політологами, науковцями, дослідниками, так і засобами масової інформації, розпочалася в 2013 році. Саме в цей період Верховна Рада України, особливо опозиція, розпочала рішучі дії, щодо зміни у всіх сферах держави.

Метою статті є проведення політологічного аналізу парламентських конфліктів в Україні.

Різносторонні аспекти дослідження парламентських конфліктів були запропоновані такими зарубіжними дослідниками, як: Дж.Бертон, У. Бісно, К.Боуддінг, И.Галтунг, Р.Даль, Р. Дарендорф, Д. Ден, М. Дойч, Д.Доллард, Р. Дулітл, Л.Козер, Х. Корнеліус, Л.Крисберг, У. Масненбург, Дж. Скотт, Дж. Ролз, Ш. Фейр, Р. Фішер, Дж. Хаймс.

Питаннями дослідження парламентських конфліктів в Україні займаються такі українські дослідники, як: О. Батрименко, Т. Білецька, Т. Бодун, К. Василенко, В. Воднік, Г. Зеленько, О. Ладиґа, Л. Ладиґа, О. Проскуріна, А. Єзеров, М. Цюруп.

З одного боку, розпочатий перехід від тоталітаризму, який своїми централізованими насильницькими проявами «глушив» суспільне незадоволення та безладдя, до демократичної культури, яка допускає «вільну гру» різноманітних соціальних та індивідуальних інтересів – різко посилив дії конфліктологічних факторів у всіх без винятку життєво важливих сферах і соціальних інститутах українського суспільства – політиці та економіці, міжнародних і міжнаціональних і побутових відносинах, екології та ідеології, освіті й культурі [5, с. 111].

Доцільно зазначити, що парламентські конфлікти перманентно виникають у будь-якому парламенті й традиційно вирішуються шляхом інституціоналізації парламентських відносин та через створення норм, що організують та регламентують роботу депутатів [9, с. 147].

Важливим елементом у розв'язанні парламентських конфліктів є принципи парламентської етики, які є нормою для демократичних парламентів:

- відповідальність парламентарів перед електоратом;
- об'єктивність парламентарів при прийнятті політичних рішень;
- повага до своїх колег, електорату, державних інститутів [7, с. 39].

Відзначимо, що Україна вже більше 20 років є незалежною державою, але перехід до демократичності відбувається й до сьогодні. Саме парламент формує майбутнє держави та громадян, але, враховуючи нестабільність діяльності Верховної Ради України, бажані зміни за ці роки так і не відбулися.

Відомий дослідник К. Мангейм, відзначав, що збільшення числа та інтенсивності конфліктних суперечностей є спільним правилом для перехідних періодів суспільного розвитку і знаходить своє пояснення та виправдання в тому, що виражає сформованість і готовність визначення соціальних сил до трансформації існуючих відносин та структур, до (задля) встановлення нового порядку в державі [3, с. 61].

Безумовно, конфлікт, не можна вважати повністю негативним процесом, адже він є певним «двигуном», що допомагає модернізуватися державі. Парламентські конфлікти в Україні важко назвати раціональними та позитивними, адже вже упродовж багатьох років перехід, хоча б до сталого стану, так і не відбувся. Звичайно, К.Мангейм мав рацію в тому, що коли виникає конфлікт, він має призвести до «будь-якого» результату. Варто відзначити, що не всі рішення, які були ухвалені Верховною Радою України, були і є потрібними для суспільства, адже прослідковується тенденція у вигляді вигод для окремого депутата чи групи депутатів. Саме тому таке рішення може суперечити суспільним нормам та стабільності держави, і бути вигідним певній групі людей, які мають депутатські мандати.

Відзначимо, що посиленню соціальної конфліктності в перехідний період сприяв ряд специфічних особистісних якостей, в масовому масштабі, що виникали у населення [1, с. 39]. Не варто забувати про тісний зв'язок між політикою та соціологією, в такому ракурсі й варто розгляди відносини між парламентом та громадянами, особливо в демократичних суспільствах. В такому разі парламент, який був обраний громадянами, має враховувати суспільні прерогативи. В Україні суспільна думка мало враховувалась, ухвалення законів не було за для суспільного блага, а більше сприяло впровадженню та закріпленню в суспільну свідомість корупційних схем.

Надійними та ефективними способами та засобами, які збігаються з завданнями демократизації суспільних процесів й відносин у конфліктній ситуації, детальніше вивчалась поведінка населення та оцінка населенням влади [7, с. 63]. Парламент зобов'язаний враховувати не лише економічні показники розвитку держави на світовій арені, а й розвиток соціальної сфери. Парламент має ухвалити закони, які повинні стабілізувати громадське життя держави, та в подальшому сприяти їхньому розвитку в різних напрямках. Задля врегулювання парламентських конфліктів, в Україні, можливе застосування санкцій, як, наприклад, це передбачено у демократичних країнах, зокрема, йдеться про фінансові та дисциплінарні санкції.

Важливим аспектом у дослідженні парламентських конфліктів є направлення конфліктологічного аналізу:

- принципи прогнозування і ранньої діагностики соціально-економічних, політичних, міжнаціональних, правових та інших конфліктів;
- методи попередження, нейтралізації і надійного блокування їхніх деструктивних, руйнівних для суспільства тенденцій, форм та наслідків;
- способи цивілізованого вирішення конфліктів, які направлені на стабілізацію та розвиток суспільних процесів та відносин [6, с. 58].

У більшості демократично розвинутих країнах парламенти мають комісії, комітети, які відслідковують розвиток парламентських конфліктів, проводячи різноманітні аналізи та прогнози, досліджуючи ситуації, які розвиваються в парламентській сфері. Такі комітети чи комісії, пропонують способи вирішення парламентських конфліктів, які мають стабілізувати роботу парламенту та не допустити негараздів, які дестабілізували б роботу парламенту й, таким чином, негативно впливали на суспільні процеси.

У владних структурах України відсутня конфліктологічна експертиза з підготовки управлінських рішень і нормативних актів, політичних й адміністративних дій, які могли б використовувати і міжнародний досвід врегулювання схожих конфліктних ситуацій. Управлінський вплив на конфліктні процеси нерідко запізнюється і виявляється недостатньо ефективним через те, що не враховуються стадії його розвитку та рішення починає випрацьовуватися лише тоді, коли конфлікт підійшов до межі, за якою взагалі він не піддається контролю [1, с. 41].

Верховна Рада України має враховувати негативний вплив парламентських конфліктів на суспільні процеси, адже в Раді вони не контролюються жодними органами. Упродовж тривалого періоду конфлікт не виходив за «стіни» самого парламенту, але з часом парламентський конфлікт переріс у більш глобальний. Таким чином, у подальшому депутати мають враховувати зарубіжну практику врегулювання парламентських конфліктів, створивши відповідні органи контролю та регулювання таких ситуацій.

На думку соціологів, які досліджують зв'язок соціальних та політичних конфліктів, зокрема В. Танчера та В. Казакова, кожному історичному періоду розвитку суспільства властивий свій «типовий конфлікт», який базується на певному принципі, що формує його. В «традиційних» суспільствах таким принципом є насилля, сутність якого полягає у перерозподілі владних повноважень за допомогою сили, тому основними формами конфлікту тут виступають – заколот, війна, бунт, повстання. Його вирішення, відповідно, відбувається силовим шляхом через знищення противника і досягнення повної та незаперечної перемоги [4, с. 43]. Верховна Рада України в кінці 2013 року перенесла свій парламентський конфлікт у суспільство, вона була однією з причин змін, які відбуваються в нашому суспільстві до сьогодні.

Ефективна робота парламенту залежить, перш за все, від того, які взаємовідносини існують у системі «влада-суспільство». В будь-якому парламенті неминучі зіткнення точок зору, цінностей та інтересів, що призводять до конфліктів. Безумовно, парламентський конфлікт не виникає спонтанно, причини його накопичуються, іноді конфлікти зриваються тривалий час. В українських кулуарах конфлікт інтересів є найбільш гострим та глобальним, хоча в демократичних країнах він вирішується за допомогою морально-правового підходу.

Не менш важливим фактором парламентських конфліктів є взаємовідносини парламенту та уряду. Для чиновників характерна віра в те, що завдяки своїй спеціальній підготовці й компетентності вони мають перевагу над публічними політиками (членами парламенту, представниками суспільства), лише вони одні розуміють, з чого складаються істинні потреби держави. Але під виглядом інтересів держави бюрократи, в багатьох випадках, відстоюють свої власні інтереси. Останні включають в себе перш за все зацікавленість в зменшенні значущості парламенту, а також інших непідконтрольних бюрократії соціальних сил і, навпаки, зацікавленні в розширенні сфери впливу самого бюрократичного апарату [8, с. 79].

Яскравим прикладом такої діяльності є четвертий український президент В. Янукович, який надав бююкратам змогу вільно діяти та зменшив вплив Верховної Ради України на політичні та економічні процеси. Враховуючи таку спрямованість Президента, у Верховній Раді України відбулося загострення всіх наявних парламентських конфліктів як ідеологічних, так й індивідуальних та групових. Саме в цей період не було ухвалено жодного суспільно значущого закону, який мав би сприяти суспільному розвитку та стабільному розвитку громадського життя. Також Верховна Рада України, а саме парламентська більшість на чолі з Партією Регіонів та Комуністичною партією,

створили тіньову систему забезпечення своїх інтересів, де навіювалась суспільству зацікавленість інтеграцією з Європейським Союзом. З часом переважати стали власні інтереси, й парламентські конфлікти почали загострюватися між групами депутатів у правлячій коаліції, основним фактором такого загострення був – економічний.

Таким чином, парламент як арена публічного дискурсу різноманітних суспільних інтересів та груп відійшов на останній план ще більше, ніж раніше [1, с. 37]. В певній мірі, рушієм позитивних змін у Верховній Раді України могла стати опозиція, особливо останнім часом – вона діяла рішуче й спромоглася в складний період функціонування держави створити нову парламентську більшість.

Відзначимо, що до створення нової коаліції у Верховній Раді була низка проблем. Однією з проблем є безкарність депутатів, які не виконують своїх прямих обов'язків. Через парламентські конфлікти українська опозиція зазвичай блокує трибуну, що також суперечить закону та перешкоджає розгляду питань, які поставлені на порядок денний.

Зокрема, парламентські конфлікти, які ґрунтуються на ідеологічному факторі, є досить розповсюдженими, зокрема в Сполучених Штатах Америки, але українська опозиція, а сьогодні вже більшість, показала, що ідеологічно різні партії можуть співпрацювати на користь держави та заради суспільної стабільності.

Задля стабільного розвитку держави, задля уникнення загострення парламентських конфліктів в Україні варто звернути увагу на першу статтю Декларації про культуру миру, яка була ухвалена п'ятдесят третьою Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй в 1998 році, в якій акцентується увага на тому, що культура миру є поєднання ціннісних установок, традицій, типів поведінки і способів життя, що базуються на:

- повазі до життя, припиненні насилля та відмови від будь-яких форм насилля через діалог та співпрацю;
- повній повазі принципів суверенітету, територіальної цілісності й політичної незалежності держави та невтручання в питання, які по суті належать до внутрішньої юрисдикції будь-якої держави, відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй і міжнародного права;
- повній повазі до прав людини і основних її свобод;
- схильності до мирного врегулювання конфліктів;
- зусилля, направлені на задоволення потреб теперішнього та майбутнього поколінь у сфері розвитку та навколишнього середовища;
- повазі та заохоченні права на розвиток;
- повазі та заохоченні рівних прав і можливостей чоловіків та жінок;
- повазі та заохоченні прав кожного на свободу висловлення думок, переконань та свободі інформації;
- прихильності до принципів свободи, справедливості, демократії, терпимості, солідарності, співпраці, плюралізму, культурного різноманіття, діалогу і взаємопорозуміння на всіх рівнях суспільства та між народами [9, с. 47].

Відзначимо, що парламент має враховувати, зазначені вище принципи для сприятливого та стабільного розвитку держави. Особливо це стосується тих напрямів розвитку суспільства, на яких акцентується увага на демократичності держави та наряду подальшої діяльності – політики зобов'язані виконувати свої обіцянки й нести відповідальність. Враховуючи минулу діяльність Верховної Ради України, жоден з наведених принципів не був повністю зафіксований у законодавчих актах. Більшість заяв Верховної Ради України були фіктивними, адже однією з особливостей діяльності «українського парламенту» є зв'язок з бізнесом. Тому більшість парламентських конфліктів у Верховній Раді України виникає через бізнес-інтереси, які задовольняються за допомогою держави. У Верховній Раді України не закладено норми (ні традиційні, ні правові), які б налагоджували співпрацю між парламентською більшістю та опозицією, переважно депутати «звертаються» до власних потреб, а суспільні інтереси не розглядаються як першочергові та мало враховуються.

Варто відзначити, що останні події, які відбулися в липні 2014 року, знову підтверджують, що представники народу в українському парламенті не збираються виконувати свої обіцянки (мова йде про ухвалення закону про люстрацію). Разом з тим назріли нові парламентські конфлікти в новоствореній коаліції, що призвели до розпаду коаліції. Враховуючи всі події, які відбуваються в Україні, парламент має контролювати зміни в економічній, політичній, соціальній та культурній сферах, адже надзвичайно важливо враховувати інтереси заходу та сходу країни. Слід відзначити,

що партії, які представлені в Верховній Раді України, є прихильниками певного регіону України, тому це ще одна причина виникнення парламентських конфліктів. Останні події підтверджують, що низка партій, які підтримують східну частину країни, зацікавлені у тісній співпраці з Російською Федерацією, для них інтереси сусідньої держави стають важливішими, ніж національні інтереси. Саме на цьому був сформований парламентський конфлікт між колишньою більшістю (Партія Регіонів, Комуністична партія) та опозицією (ВО «Батьківщина», Український демократичний альянс за реформи, ВО «Свобода» та інші), який призвів до масових невдоволень та подальших трагічних подій у державі.

Російський дослідник політичних конфліктів Е.Суслов, відзначає, що єдиним способом вирішення багаточисельних конфліктів є як засоби зниження рівня конфліктованості боротьби протистояння між сторонами, так і торги щодо досягнення певних домовленостей. Така необхідна процедура підвищувала б значущість парламенту (асамблей, легіслатур (період діяльності виборчого представницького органу або синонім «парламенту»), роблячи їх місцем для дискусій і досягнення компромісу на основі верховенства закону [5, с. 112].

Враховуючи особливість парламентських конфліктів в Україні, такі механізми, як консенсус, компроміс, дискусії, парламентські дебати, не використовуються за для вирішення конфліктних питань. Не лише російські науковці у сфері політичних конфліктів, а й європейські та американські апелюють до конструктивних діалогів між партіями, депутатами задля зниження конфліктності в парламенті, адже представники в парламенті мають спрямовувати свою діяльність не на задоволення власних інтересів та власного бізнесу.

Зазначимо, що парламенти зарубіжних країн не відрізняються «ідеальним» регламентом чи сутністю парламентських конфліктів і вважають наявність конфлікту позитивним явищем. По-перше, парламенти Великої Британії, США, Франції, Канади, Німеччини та інших демократично розвинених держав вирішують парламентські конфлікти за допомогою домовленостей та діалогу. По-друге, наявність парламентського конфлікту свідчить про конкурентність партій у парламенті, що сприяє та спонукає до розвитку партійної системи.

На відміну від демократичних парламентів, український парламент не відрізняється своєю толерантністю та демократичними способами вирішення парламентських конфліктів, зокрема, це блокування трибуни чи «силові» методи, які застосовуються Верховною Радою України, що не сприяє вирішенню парламентських конфліктів.

Не варто забувати про парламентські вибори, як відомо, вони є одним із різновидів політичного конфлікту в умовах демократичного політичного режиму, а таким чином, одним із факторів виникнення парламентських конфліктів [2, с. 65]. Відзначимо, що за своєю природою парламентські вибори в Україні є справжнім середовищем парламентських конфліктів, адже саме в цей період загострюються конфліктні ситуації, що в подальшому призводить до парламентського «колапсу». Це стає початком використання різних виборчих технологій, розпочинається швидка подача нових законопроектів, які можуть не завжди підтримуватись іншими партіями.

За своєю природою такого роду конфлікт в «погашеному» вигляді закладений в основу будь-якої конституційної системи й періодично загострюється в період виборчої кампанії. Сучасний дослідник у сфері політичної конфліктології А.Глухова, акцентує увагу на тісному зв'язку парламентського конфлікту та інституційного політичного конфлікту. Інституційно-політичний конфлікт «прописаний» у парламенті, де він виступає в найбільш відкритій та зрілій формі як мобілізація – проти уряду та президента, парламентської більшості, проти парламентської меншості [2, с. 74].

Отже, парламенти є осередками конфліктів, одні парламенти спроможні вирішити конфлікт за допомогою діалогу, інші ж звертаються до тих методів, які не є прийнятними для суспільних норм. Український парламент не є взірцевим у розв'язуванні парламентських конфліктів. Постійне блокування трибун, перешкоджання ухваленню законопроектів, застосування сили, підкупи депутатів, перехід від однієї партії до іншої – є нормою для Верховної Ради України, що супроводжується загостренням парламентських конфліктів.

З метою ефективної роботи українського парламенту слід враховувати практику демократичних країн, особливо парламентську культуру, в якій виділяють свої особливості, зокрема: авторитет формальних інститутів агрегації (процес об'єднання елементів в одну систему) інтересів парламентарів, чи підтримку загально-парламентської дисципліни над коаліційною або опозиційною. Для українського парламенту варто переглянути діяльність Комітету з питань регламенту, депутатської етики

та забезпечення діяльності, адже саме він має врегульовувати парламентські конфлікти особливо на особистісному рівні.

Конфлікти, які виникають у Верховній Раді України, мають бути рушієм діяльності парламенту та сприяти партійній конкурентоспроможності. Парламентські конфлікти виникають під час законотворчої діяльності депутатів, і не мають виходити за етичні норми депутатів, а повинні вирішуватися за допомогою таких форм роботи, як дебати, переговори, дискусії та діалог. Саме за допомогою таких способів вирішення парламентських конфліктів, українські депутати, мають можливість плідно працювати за для стабільності та розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бекешкіна І. Е. Конфліктологічний підхід до сучасної ситуації в Україні / І.Є. Бекешкіна. – К. : Абрис, 1994. – 48 с.
2. Глухова А.В. Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ) / Глухова А.В. – Изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 210 с.
3. Манхейм К. Человек и общество в эпоху преобразования / К. Манхейм // Диагноз нашего времени. – М., 1994. – 218 с.
4. Стеклова Н.А. Концептуальные основания коммуникационного конфликта // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Философия. Психология. Педагогика. – Выпуск 2. – Том 10. – Саратов, 2010. – С. 42–45.
5. Суслов Е.В. Политические партии как субъекты избирательных конфликтов на кейсах парламентских выборов в гомударствах Финно-Угорского сообщества 2010–2012. – М. Изд.центр ЕАОИ, 2012. – С. 98–113.
6. Cloke K. Mediating Dangerously: The Frontiers of Conflict Resolution. – Francisco, CA: Jossey-Bass, 2001. – 193 p.
7. Tillett, G., & French, B. Resolving Conflict: A Practical Approach. – London, UK: Oxford University Press. – 2006. – 231 p.
8. Weber M. Political Writing. – Cambridge University Press, 1994. – 390 p.
9. Wilmot, W., & Hocker, J. Interpersonal Conflict. – New York, NY: McGraw-Hill, – 2007. – 211 p.

REFERENCES

1. Bekeshkina I. E. Konfliktologichnij pidhid do suchasnoi situacii v Ukraini / I.E. Bekeshkina. – K. : Abris, 1994. – 48 p.
2. Gluhova A.V. Politicheskie konflikty: osnovanija, tipologija, dinamika (teoretiko-metodologicheskij analiz)/ Gluhova A.V. Izd. 2-e. M.: Knizhnyj dom «LIBROKOM», 2010. – 210 p.
3. Manhejm K. Chelovek i obshhestvo v jepohu preobrazovanija/ Manhejm K.. – Diagnost nashego vremeni. M., – 1994, – 218 p.
4. Steklova H.A. Konceptual'nye osnovanija kommunikacionnogo konflikta // Izvestija Saratovskogo universiteta. Novaja serija. Serija: Filosofija. Psihologija. Pedagogika. – Vypusk 2. – Tom 10. – Saratov, 2010. -** pp. 42–45.
5. Suslov E.V. Politicheskie partii kak sub'ekti izbiratel' nih konfliktov na kejsah parlaments'kih viborov v gomudarstvah Finno-Ukgorskogo soobshhestva 2010-2012., M. Izd.centr EAOI, – 2012, – pp. 98–113.
6. Cloke K. (2001) Mediating Dangerously: The Frontiers of Conflict Resolution. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 193 p.
7. Tillett, G., & French, B. Resolving (2006) Conflict: A Practical Approach. London, UK: Oxford University Press, 231 p.
8. Weber M. (1994) Political Writing. Cambridge University Press, 390 p.
9. Wilmot, W., & Hocker, J. (2007) Interpersonal Conflict. New York, NY: McGraw-Hill, 211 p.

Розділ IV

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В ПОШИРЕННІ СУЇЦИДНОГО ТЕРОРИЗМУ

УДК 327.39

Качур, Сергій,

Університет «Україна» (Україна, Київ),
кафедра суспільно-політичних наук,
глобалістики та соціальних комунікацій,
аспірант,
kachur_s@mail.ua

Результати систематизації теоретичних знань про природу терактів смертників та аналізу емпіричних даних, які стосуються проявів цього феномена в останні роки, дозволяють зробити висновок про необхідність подальшого розвитку концепції суїцидного тероризму як складного соціально-політичного явища, породженого комплексом причин: історичних, демографічних, політичних, соціально-психологічних та інших. У статті розкрито роль політичної ідеології в поширенні суїцидного тероризму та його трансформації з локального в транснаціональне явище.

Ідеологічну основу суїцидного тероризму становить політична ідеологія організацій і рухів, які є суб'єктами терактів смертників. Ця ідеологія визначає цілі політичної діяльності, інтегрує і мобілізує послідовників до збройної боротьби. Вона містить також ідеї, які виправдовують жертви серед цивільного населення і спонукають до вчинення смертоносних актів насильства ціною власного життя.

З початком військової кампанії в Іраку суїцидний тероризм трансформувався в транснаціональне явище, яке становить загрозу міжнародній безпеці. Його ідеологічною основою нині є політична доктрина децентралізованого, організованого за мережевим принципом транснаціонального екстремістського руху «салафітського» спрямування.

Важливою умовою розкриття ідеологічної основи суїцидного тероризму й визначення ефективних шляхів протидії його ескалації є розуміння суспільних процесів, які відбуваються в ісламському світі, урахування їх загальних особливостей і розмаїття ідеологічних форм. Необхідно відмежувати ідеологію терористів не лише від вчення традиційних напрямів і шкіл в ісламі, а й від світоглядної основи сучасного поміркованого руху ісламського відродження.

Важливо усунути умови, які сприяють терористам у розширенні їхньої соціальної бази, поширенні радикальної політичної ідеології в суспільстві. Ефективна протидія поширенню радикальних ідей, що спонукають до масових убивств і прославляють смертників, можлива лише за умови об'єднання зусиль держав і громадянського суспільства. Ці зусилля повинні сприяти діалогу релігій і культур, утвердженню в суспільстві атмосфери гуманізму, толерантності, політичного плюралізму, рішучого осуду крайніх насильницьких методів розв'язання соціальних конфліктів.

Ключові слова: контртерористична стратегія, міжнародна безпека, радикальна політична ідеологія, суїцидний тероризм, теракти смертників, транснаціональний екстремістський рух «салафітського» спрямування.

THE ROLE OF POLITICAL IDEOLOGY IN THE SPREAD OF SUICIDE TERRORISM

Kachur Sergey,

University «Ukraine» (Kyiv, Ukraine),
Department of social and political sciences,
globalization and social communication,
PhD student
kachur_s@mail.ua

The results of the theoretical knowledge systematization about the nature of suicide attacks and the analysis of empirical data concerning the manifestations of this phenomenon in recent years suggest the need to further develop the concept of suicide terrorism as a complex socio-political phenomenon generated by a complex of reasons: historical, demographic, political, socio-psychological and others.

The article considers the role of political ideology in the spread of suicide terrorism and its impact on the transformation of suicide terrorism from a local phenomenon into a transnational phenomenon. The ideology defines the goals of political activity, integrates and mobilizes followers to armed struggle. It contains ideas to justify civilian casualties and to encourage people to commit acts of violence, sacrificing their lives.

Since the beginning of the military campaign in Iraq, suicide terrorism has been transformed into a transnational phenomenon that poses a threat to international security. Now Its ideological basis is the political doctrine of the networked transnational extremist «Salafi» movement.

Understanding of social processes that take place in the Islamic world, taking into account their common characteristics and diversity of ideological forms, is important to the disclosure of the ideological foundations of suicide terrorism and to identification effective ways of countering its escalation. Ideology of the terrorists should be distinguished not only from the traditional Islamic schools, but also from the ideological foundations of the modern movement of moderate Islamic Revival. It is important to eliminate conditions that increase the social base of the terrorists and contribute to the spread of radical political ideology in society.

The effective combating of radical ideas which lead to mass killings and glorify suicide attackers is possible thanks to the joint efforts of governments and civil society. These efforts should facilitate the dialogue of religions and cultures, an approval of humanism, tolerance, political pluralism, an active condemnation of violent methods of resolving social conflicts.

Key words: a counter-terrorism strategy, an international safety, a radical political ideology, suicidal terrorism, suicide attacks, the networked transnational extremist «Salafi» movement.

В останні роки безпрецедентно збільшилася кількість терористичних актів, скоєних смертниками в різних регіонах світу. Примітно, що акти суїцидного тероризму здійснюються переважно в рамках «глобального джихаду», оголошеного лідерами транснаціонального екстремістського руху «салафітського» спрямування. Ідеологи цього руху поширюють радикальні ідеї, тиражують міф про вселенську змову проти ісламу, дають світоглядне обґрунтування насильства й сакральної самопожертви. Під вплив відповідної пропаганди потрапляє чимало людей. Тому не випадково у схваленій 8 вересня 2006 року Генеральною Асамблеєю ООН Глобальній контртерористичній стратегії акцентовано увагу на необхідності усунення умов, що сприяють тероризму [1].

Аналіз наукових публікацій останніх років, у яких розкриваються соціальні аспекти суїцидного тероризму, дозволяє зробити висновок про необхідність більш детального дослідження ідеологічної основи даного явища, переосмислення ролі політичної ідеології в ескалації суїцидного тероризму [2–7].

Усебічне розкриття змісту ідеологічної основи суїцидного тероризму дозволить краще зрозуміти природу стрімкого зростання в останні роки кількості проявів цього явища, виходу їх далеко за межі зони збройних конфліктів, окупованих чи нестабільних територій. Це також має сприяти розумінню причин інтернаціоналізації смертників, багато з яких скоїли теракти на території держав, які не були ні країною їх постійного проживання, ні батьківщиною їхніх предків. Досліджуючи ідеологічну основу суїцидного тероризму важливо також зрозуміти витоки зростання рівня лояльного ставлення до смертоносних актів смертників у суспільстві ряду країн. Розуміння причин відповідних тенденцій має допомогти визначити ефективні шляхи зниження рівня загрози суїцидного тероризму міжнародній безпеці.

Мета статті – виявити роль політичної ідеології у поширенні суїцидного тероризму і його трансформації з явища локального в транснаціональне.

Досліджуючи явище суїцидного тероризму, можна виділити різні його рівні: індивідуальний (мотивація смертників); організаційний (теракти смертників у тактиці і стратегії терористичних організацій); соціальний (роль ідеологічних, культурних, соціально-психологічних чинників в ескалації суїцидного тероризму).

Індивідуальні мотиви виконавців таких актів насильства, їхній психологічний стан були предметом ряду наукових досліджень у попередні роки. Учені, використовуючи дані численних інтерв'ю з терористами і їхніми близькими родичами, матеріали розслідувань відповідних злочинів, виявили, що зазвичай смертники не мають психічної патології, здебільшого їм задалегідь відома їхня місія, вони свідомо готуються її виконати. До вчинення такого акту насильства можуть спонукати, зокрема: бажання помститися за смерть близьких, почуття соціальної відчуженості, безнадійності, ганьби, бажання надати сенс, значущість власному життю і т.п. Як правило, потенційні смертники перебувають під значним впливом групи і субкультури «мучеництва» [8–11].

Разом з тим досвід кінця минулого століття показав вирішальну роль терористичних організацій в ескалації суїцидного тероризму. Вони визначали цілі нападів, планували теракти, вербували і готували виконавців, здійснювали ресурсне забезпечення та контролювали хід операцій. Крім того, організації прославляли «мучеників» і надавали допомогу сім'ям загиблих смертників.

Відповідно, була розроблена і досі домінує концепція, згідно з якою феномен терактів смертників розглядається через призму колективної раціональності і стратегічної логіки терористичних організацій як метод їх злочинної діяльності. Головну причину поширення явища суїцидного тероризму вбачають у дієвості цього методу з точки зору інтересів терористичних організацій, які ведуть збройну боротьбу за територію на основі національно-визвольних ідей, і для яких смертники – «розумні бомби», ефективний засіб доставки вибухівки до цілі, що забезпечує максимальні втрати для противника [12; 13].

Ця концепція досить обґрунтована, проте вона базується переважно на емпіричних даних 80–90-х років минулого століття. Водночас тенденції останніх років указують на її недостатність. Вона, зокрема, не дає відповіді на питання: чому з початку століття розширилася соціальна база суїцидного тероризму, відзначається зростання рівня лояльного ставлення до актів смертників серед мусульман низки країн далеко за межами територій збройних конфліктів?

У цьому контексті заслуговують на увагу висновки вченого з французького Національного центру наукових досліджень С.Атрана, що базуються на широких польових дослідженнях «від передмістя Парижа до джунглів Індонезії», щодо характеристик соціального середовища, яке є джерелом сучасних терористів-смертників. За визначенням ученого, нині теракти смертників – це флагманські акції цілком сучасної глобальної діаспори, що надихнулася релігією і прагненням відігравати роль авангарду керованого засобами масової інформації масштабного транснаціонального політичного руху. Зазвичай це добре освічена, ідеалістично налаштована, політично активна і водночас позбавлена культурних коренів молодь з мусульманських та європейських країн. Ці молоді люди, як правило, – новоявлені апологети вчення, яке сповідують «радикальні ісламісти». Їхні переконання формуються під впливом історій, в яких демонструється повсюдна соціальна несправедливість і політичні репресії щодо мусульман і які поширюються каналами супутникового телебачення та в мережі Інтернет. Ці люди повторюють до примітиву спрощені, висмикнуті з контексту меседжі щодо мучеництва як найшляхетнішого сенсу життя. Вони все сильніше прагнуть вбивати і померти в ході «глобального джихаду» [3, с. 128].

Співробітник Інституту стратегічних досліджень ім. Джона М. Оліна при Гарвардському університеті А. Моххадам акцентує увагу на тенденціях останніх років, які не можна пояснити національно-визвольною боротьбою, зокрема: прояви суїцидного тероризму все частіше мають місце в країнах, де немає іноземної військової присутності; у багатьох випадках безпосередніми цілями актів смертників, скоєних в окупованому Іраку, були не іноземні військові, а місцеві шиїти, алевіти, суфії; виконавцями більшості актів смертників, спрямованих проти сил коаліції, були не іракці, а вихідці з інших країн і т.п. На думку вченого, концепція, що акцентує увагу на зв'язку між суїцидним тероризмом та національно-визвольною боротьбою, може допомогти у з'ясуванні витоків «традиційного» (локального) феномена суїцидних нападів, але не пояснює природу сучасної «глобалізації мучеництва» [4].

Дослідниця з Гарварду Д. Стерн, узагальнивши результати інтерв'ю з активістами радикальних організацій та їхніми прихильниками, також дійшла висновку, що ескалація збройної боротьби, яку

ведуть групи з мусульманського середовища, обумовлена, насамперед, сильним почуттям образи не лише військовою окупацією, а й іншими проявами західного домінування, яке сприймається в ісламському світі як загроза ідентичності мусульман [7].

Подібного висновку за результатами польових досліджень дійшла і співробітниця Массачусетського технологічного інституту М. Арго, котра стверджує, що теракти смертників, з точки зору їхніх організаторів, виконавців і соціуму, який їх схвалює, – це боротьба за життя, гідність, рівність. На її думку, в останні роки ескалація суїцидного тероризму обумовлена, насамперед, поширеним у мусульманському світі почуттям загального політичного гноблення, несправедливості, почуттям обурення і гніву [2].

В опублікованій у 2005 р. роботі «Аль-Каїда та інтернаціоналізація суїцидного тероризму» ізраїльські дослідники Й. Швейцер і С. Голдстейн-Фербер стверджують, що в результаті діяльності «Аль-Каїди» та її філій феномен суїцидного тероризму трансформується з локальної проблеми в міжнародну, перетворюючи мільйони людей зі сторонніх спостерігачів в учасників подій і жертв тероризму. Сакральна самопожертва – основний метод в асиметричній боротьбі, яку веде «аль-Каїда». Водночас це – об'єднувчий принцип у децентралізованому управлінні діяльністю численних її філій, а також інструмент пропаганди, спрямованої на залучення нових добровольців, продовження кампанії, розширення кола прихильників глобальної боротьби. Ці вчені одними з перших поставили питання про нагальну необхідність ідеологічної відсічі пропаганді ідей, що містять світоглядне обґрунтування суїцидного тероризму [6].

Таким чином, у ряді новітніх наукових робіт, об'єктом яких був суїцидний тероризм, зосереджено увагу на соціальних аспектах цього явища. Зміщення уваги з організаційного на соціальний рівень суїцидного тероризму не випадкове, адже емпіричні дані свідчать про високий рівень схвального ставлення до діяльності терористів, у тому числі лояльності до терактів смертників, у суспільстві ряду країн, населення яких переважно сповідує іслам [14].

Подані в раніше опублікованій монографії автора цієї статті результати аналізу та узагальнення емпіричних даних, що стосуються терактів смертників, їхня класифікація, виявлені на основі цього тенденції трансформації суїцидного тероризму в останні роки, їхня динаміка та ідеологічна основа дозволяють зробити висновок про початок нового (транснаціонального) періоду цього явища, безпосередньо пов'язаного з діяльністю екстремістського руху «салафітського» спрямування [15]. Транснаціональний суїцидний тероризм, прояви якого набули системного характеру після 2003 року, відрізняється від локального, який йому передував, за рядом визначальних характеристик. Відмінності стосуються, зокрема, політичної ідеології і стратегії суб'єктів суїцидного тероризму, характеру культу «мучеників», соціальної бази тероризму смертників, ролі терористичних організацій в його ескалації, а головне – характеру загрози, яку становить це явище. На відміну від локального суїцидного тероризму, який становив загрозу безпеці окремих держав, транснаціональний суїцидний тероризм загрожує міжнародній безпеці в цілому.

Ідеологічну основу транснаціонального суїцидного тероризму становить політична доктрина, в основі якої – радикальна інтерпретація «салафітських» ідей. Апологети екстремістського руху «салафітського» спрямування переконані в тому, що досягнення їхньої мети («повернення до віри праведних предків», «відродження» ісламської імперії – халіфату) можливе лише шляхом переможної збройної боротьби з «ворогами ісламу». На їхню думку, в нинішніх умовах участь у такій боротьбі – основний обов'язок мусульманина. Війна залишається особистим обов'язком доти, доки не будуть відвойовані всі землі, що раніше належали мусульманській громаді, щоб іслам запанував там знову. Ворогами визначені, насамперед, США, Ізраїль, їхні союзники, котрі словом і ділом підтримують «антимусульманську політику» цих держав, у тому числі мусульмани, що співпрацюють із Заходом, а також «безбожні» правлячі режими в мусульманських землях [15, с. 37–55].

Ідеологи руху тиражують міф про вселенську змову проти мусульман, обіграють теми страждання і обурення, приниження і гідності, беспорядності й мужності, віровідступництва й справжньої непохитної віри.

Під вплив пропаганди ідеологів цього руху потрапляє чимало молодих людей з різних країн, для яких підготовка та вчинення «акту самопожертви» стає сенсом життя, вищим виявом їхньої віри, дорогою до вічної благодаті.

Розширення соціальної бази суїцидного тероризму, трансформацію його з локального феномена на транснаціональне явище зумовив ряд чинників, перш за все:

- збройні конфлікти, які інтерпретуються як складові міжцивілізаційного протистояння;
- низький рівень конфесійних знань, втрата зв'язку з національними традиціями і криза ідентичності молоді;

– цілеспрямоване поширення відповідної радикальної ідеології, культ «мучеників» і дегуманізація жертв насильства.

Основним каталізатором ескалації суїцидного тероризму стала військова операція в Іраку. До 2003 року мали місце окремі прояви тероризму смертників як транснаціонального явища. Найбільш резонансні з них – напади на дипломатичні об'єкти США в Кенії і Танзанії в 1998 році, на американський есмінець в Ємені в 2000 році, терористична атака на США в 2001 році. Але саме військова кампанія в Іраку надала суїцидному тероризму, як транснаціональному явищу, системний і масштабний характер [15, с. 38–41].

Хто ж потрапляє під вплив відповідних радикальних ідей? Чим ці люди відрізняються від більшості? Які їхні базові світоглядні установки? Цікаві в цьому контексті результати масштабного соціологічного дослідження, викладені в книзі з промовистою назвою «Хто говорить за Іслам? Що мільярд мусульман насправді думає» [16]. Висновки авторів розвінчують деякі поширені на Заході уявлення про мусульман, зокрема, тих, кого вважають «політичними радикалами». Соціологи виявили, що більшість мусульман засуджує тероризм. Водночас групу «політичних радикалів» становлять близько 7% загального числа респондентів з 10 країн, включених у дослідження з відповідного питання. До цієї групи були віднесені ті мусульмани, котрі вважають терористичний напад на США 11 вересня 2001 року «повністю виправданим». У групі «політичних радикалів» дещо більша, ніж серед «поміркованих», частка молоді у віці від 18 до 29 років (49 і 41% відповідно). «Політичні радикали» помітно не відрізняються від маси мусульман за рівнем достатку, більшість із них задоволені рівнем життя і вірять у те, що через п'ять років будуть краще забезпечені, ніж нині. У цій групі дещо більша відсоткова частка людей з вищою освітою, ніж у цілому серед опитаних. Радикально налаштовані мусульмани, котрі знаходять моральне виправдання нападам на цивільних осіб, не є більш ревними віруючими, ніж інші. Водночас серед «політичних радикалів» більша відсоткова частка, ніж серед «поміркованих», вважає, що шаріат має бути єдиним джерелом законодавства. Важлива відмінність: «політичні радикали» помітно більше за інших стурбовані західним домінуванням. Для цієї групи характерне почуття політичної фрустрації, переконання в тому, що мусульманська культура та ідентичність вимагає рішучого захисту, готовність до самопожертви за віру. Примітно, що, незважаючи на негативне ставлення до США, представники групи «політичних радикалів» виявили відносно нейтральне ставлення до Німеччини та Франції. На цій підставі автори дослідження зробили висновок, що радикальні погляди респондентів обумовлені, насамперед, політикою, яка, на їхню думку, загрожує ісламському способу життя, зазіхає на їхні цінності. Серед «політичних радикалів» багато хто сумнівається в тому, що дипломатія допоможе подолати суперечності. Як наслідок вони демонструють рішучість до боротьби з тими, кого вважають ворогом, виправдовують екстремістські засоби досягнення політичних цілей.

Слід визнати, що ескалація транснаціонального суїцидного тероризму – симптом міжнародної політичної кризи і тривожний сигнал для світової спільноти. Боротьба лише із «симптомом» не вирішить проблеми, для її подолання необхідне комплексне «лікування». У жодному разі не применшуючи значення силових методів протидії злочинній діяльності терористів, водночас відзначимо, що не менш важливо усунути умови, які сприяють терористам у розширенні їхньої соціальної бази, поширенні радикальної політичної ідеології в суспільстві.

Відправна точка в подоланні цієї проблеми – утвердження беззастережного осуду державами й громадянським суспільством ідеологічно мотивованого насильства і тероризму в усіх його формах і проявах як однієї з головних загроз міжнародному миру і безпеці, виявлення міжнародним співтовариством солідарності з жертвами терактів, з громадянами країн, на території яких здійснені теракти, захист прав і підтримка жертв тероризму та їх сімей.

Першорядне значення має локалізація і розв'язання політичними засобами конфліктів у сфері міжнародних відносин, які призводять до силових зіткнень. Для цього необхідні партнерські зусилля держав як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Важливо, щоб застосування військових засобів розглядалося як виняткова міра, можлива лише за умови міжнародного та регіонального консенсусу, на підставі відповідного рішення РБ ООН. Якщо ж легітимність будь-яких силових антитерористичних заходів сумнівна, вони навряд чи будуть ефективними з точки зору стратегії боротьби з тероризмом, більше того, як показує досвід, можуть призводити до ескалації конфлікту. Важливими складовими контртерористичної стратегії є утвердження верховенства права, забезпечення прав людини, соціальної справедливості, розвиток інститутів громадянського суспільства, подолання проблем корупції, соціальної відчуженості молоді, дискримінації за етнічною, національною та релігійною приналежністю, запобігання поширенню в суспільстві ксенофобських на-

строїв, радикальних ідей, культу «мучеників» і дегуманізації жертв насильства. Ці пріоритетні завдання у сфері міжнародної безпеки вимагають активної участі міжнародної спільноти.

Боротьба з тероризмом – це в певному сенсі боротьба інтерпретацій. Недоцільним видається використання для визначення суб'єктів і характеру терористичної діяльності понять, позитивних для мусульман, таких як «шахіди», «джихад» та інші. Більшість авторитетних ісламських богословів з різних країн стверджують, що в основі доктрини транснаціонального екстремістського руху «салафітського» спрямування – ідеї, які суперечать основним принципам ісламу [17–19]. Ісламські вчені засуджують цілі й тактику екстремістів: огульні звинувачення в невірстві мусульман (це явище дістало назву «такфірізм»), збройну боротьбу проти урядів мусульманських країн, вчинення терористичних актів, жертвою яких стає цивільне населення. Беззастережному осуду ісламських богословів екстремісти піддаються за підбурювання молоді до вчинення терактів смертників, спроби дати сакральне обґрунтування таким актам насильства.

Ефективна протидія поширенню радикальних ідей, що спонукають до масових убивств і прославляють смертників, можлива лише за умови об'єднання зусиль держав та громадянського суспільства. Ці зусилля повинні сприяти діалогу релігій і культур, утвердженню в суспільстві атмосфери гуманізму, толерантності, політичного плюралізму, рішучого осуду крайніх насильницьких методів розв'язання соціальних конфліктів. Засоби масової інформації, громадські об'єднання, освітні установи, професійні групи й релігійні громади чинять на людину моральний вплив, який не можуть забезпечити безпосередньо державні інституції. Водночас держава може відігравати в цій сфері координуючу роль.

Висновки. Систематизація теоретичних знань про природу суїцидного тероризму та аналіз емпіричних даних щодо його проявів в останні роки, виявлені тенденції трансформації цього явища дозволяють зробити висновок про необхідність подальшого розвитку концепції суїцидного тероризму як складного соціально-політичного явища, породженого комплексом причин: історичних, демографічних, політичних, соціально-психологічних та інших. Досліджуючи чинники, які обумовлюють ескалацію суїцидного тероризму, це явище слід розглядати в його розвитку, у взаємозв'язку з іншими суспільними явищами і процесами. Необхідно враховувати базові світоглядні установки соціуму, з якого походять терористи-смертники.

Ідеологічну основу суїцидного тероризму становить політична ідеологія організацій і рухів, які є суб'єктами терактів смертників. Ця ідеологія визначає цілі політичної діяльності, інтегрує і мобілізує послідовників до збройної боротьби. Вона містить також ідеї, які виправдовують жертви серед цивільного населення і спонукають до вчинення смертоносних актів насильства ціною власного життя. Ідеологічна основа суїцидного тероризму може змінюватися внаслідок зміни суб'єктів терактів смертників.

Наприкінці минулого століття суїцидний тероризм був локальним феноменом, пов'язаним з діяльністю місцевих радикальних груп в окремих країнах Близького Сходу та Південної Азії. Акти смертників інтерпретувалися ідеологами й організаторами як крайній захід у боротьбі з ворогом свого народу, з «окупантами» батьківщини, проти поневолення і геноциду, за національну незалежність. З початком військової кампанії в Іраку суїцидний тероризм трансформувався в транснаціональне явище, яке становить загрозу міжнародній безпеці. Його ідеологічну основу нині становить політична доктрина децентралізованого, організованого за мережевим принципом транснаціонального екстремістського руху «салафітського» спрямування. Теракти смертників – основна «зброя» у глобальній боротьбі цього руху.

Важливою умовою розкриття ідеологічної основи суїцидного тероризму і визначення ефективних шляхів протидії його ескалації є розуміння суспільних процесів, які відбуваються в ісламському світі, врахування їхніх загальних особливостей і розмаїття ідеологічних форм. Відображенням спрощеного погляду на суспільні процеси, засновані на багатовіковій ісламській традиції відродження та реформи, є поширені в західній політичній науці надмірні узагальнення, коли мова йде про визначення суспільно-політичної діяльності та ідеології широкого спектру рухів, які ідентифікують себе з ісламом і прагнуть встановити державний устрій, заснований на нормах шаріату. Відповідні узагальнення втілюють у собі секуляризоване західне сприйняття руху ісламського відродження як прямої загрози. Разом з тим вони часто неконструктивні з точки зору інтересів політичної практики. Адже рух ісламського відродження має широку соціальну основу. Він неоднорідний, включає в себе діяльність різних організацій і груп активістів – як поміркованих прихильників еволюційного шляху досягнення власних стратегічних цілей, так і радикально налаштованих, які віддають перевагу збройній боротьбі, терористичним методам, як тих, чії цілі мають локальний (національний)

характер, так і тих, які намагаються вести «війну» глобального масштабу. Останні прагнуть розширити свою соціальну базу, надавши локальним суперечностям міжцивілізаційний вимір. Тому важливо відмежувати ідеологію терористів не тільки від учення традиційних напрямів і шкіл в ісламі, а й від світоглядної основи сучасного поміркованого руху ісламського відродження.

Масштабний міжнародний рух, спрямований на розвиток діалогу релігій і культур, відображає прагнення народів світу до утвердження взаєморозуміння, толерантності, неприйняття радикальних політичних доктрин, які сіють ненависть і виправдують насильство. Усвідомлення проблеми і прагнення міжнародного співтовариства до її вирішення вселяють оптимізм, дають надію на те, що спільними зусиллями вдасться подолати непрості суперечності. Головне – твердо і послідовно продовжувати рух до духовного, справедливого і безпечного світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy : Resolution adopted by the General Assembly on 8 September 2006 (A/RES/60/288), available at: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/60/288
2. Argo, N. (2006), The Role of Social Context in Terrorist Attacks (this article appeared in The Chronicle of Higher Education, January 13, 2006), available at: http://web.mit.edu/clawson/www/polisci/OldFiles/students/nargo/Argo_social_context_of_terror_attacks.pdf
3. Atran, S. (2006), The Moral Logic and Growth of Suicide Terrorism // The Washington Quarterly, 29:2. Spring 2006. pp. 127–147, available at: http://hal.archives-ouvertes.fr/docs/00/05/99/38/PDF/TWQ06spring_atran.pdf
4. Moghadam, A. (2006), Suicide Terrorism, Occupation, and the Globalization of Martyrdom : A Critique of Dying to Win // Studies in Conflict & Terrorism, 29:8. December 2006. pp. 707–729, available at: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10576100600561907>
5. Sageman, M. (2004), Understanding Terror Networks, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 220 p.
6. Schweitzer, Y. and Goldstein Ferber, S. (2005), Al-Qaeda and the Internationalization of Suicide Terrorism (Memorandum No. 78 of the Jaffee Center for Strategic Studies), available at: [http://d26e8pvoto2x3r.cloudfront.net/uploadimages/Import/\(FILE\)1188301256.pdf](http://d26e8pvoto2x3r.cloudfront.net/uploadimages/Import/(FILE)1188301256.pdf)
7. Stern, J. (2004), Beneath Bombast and Bombs, a Caldron of Humiliation // The Los Angeles Times, June 6, available at: <http://articles.latimes.com/2004/jun/06/opinion/op-stern6>
8. Brooks, D. (2002), The Culture of Martyrdom // The Atlantic, June 1, available at: <http://www.theatlantic.com/doc/200206/brooks>
9. Ergil, D. (2000), Suicide Terrorism in Turkey : The Workers' Party of Kurdistan // Countering Suicide Terrorism: An International Conference : February 20–23, 2000, Herzliya, Israel, pp. 73–88
10. Merari, A. (2010), Driven to Death : Psychological and Social Aspects of Suicide Terrorism, Oxford University Press, USA, 328 p.
11. Paz, R. (2000), The Islamic Legitimacy of Suicide Terrorism // Countering Suicide Terrorism: An International Conference : February 20–23, 2000, Herzliya, Israel, pp. 89–98
12. Countering Suicide Terrorism. (2000), Herzliya, Israel, available at: <http://www.ict.org.il/Portals/0/51563-Countering%20Suicide%20Terrorism.pdf>
13. Pape, R. (2003), The Strategic Logic of Suicide Terrorism // The American Political Science Review. Vol. 97, № 3, pp. 343–361
14. Wike, R. and Samaranayake, N. (2006) Where Terrorism Finds Support in the Muslim World (the paper was presented at the annual conference of the American Association for Public Opinion Research, Montreal, Canada, May 18–21, 2006), available at: <http://www.pewglobal.org/2006/05/23/where-terrorism-finds-support-in-the-muslim-world/#fn-1004-1>
15. Качур, С. (2010), Ескалация суїцидного тероризму: ідеологічна основа, Київ, Інститут дослідження проблем державної безпеки СБ України, 100 с.
16. Esposito J. and Mogahed D. (2008), Who Speaks for Islam? What a Billion Muslims Really Think., Gallup Press, 204 p.
17. The Amman Message // The official website of the Amman Message, available at: <http://ammanmessage.com>
18. The Makkah Al-Mukarramah Declaration (the Third Session of the Extraordinary of the Islamic Summit Conference, 7–8 December 2005) // The website of The Organization of the Islamic Conference, available at: <http://www.oic-oci.org/ex-summit/english/Makka-dec-en.htm>
19. Консолидировать силы, соответствовать предписаниям Всевышнего Аллаха – мусульманское сообщество в XXI веке (Интервью Председателя Совета муфтиев России муфтия шейха Равиля Гайнутдина). – Режим доступа: <http://www.muslim.ru/articles/95/994/>

REFERENCES

1. The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy : Resolution adopted by the General Assembly on 8 September 2006 (A/RES/60/288), available at: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/60/288

2. Argo, N. (2006), The Role of Social Context in Terrorist Attacks (this article appeared in The Chronicle of Higher Education, January 13, 2006), available at: http://web.mit.edu/clawson/www/polisci/OldFiles/students/nargo/Argo_social_context_of_terror_attacks.pdf
3. Atran, S. (2006), The Moral Logic and Growth of Suicide Terrorism // The Washington Quarterly, 29:2. Spring 2006. pp. 127–147, available at: http://hal.archives-ouvertes.fr/docs/00/05/99/38/PDF/TWQ06spring_atran.pdf
4. Moghadam, A. (2006), Suicide Terrorism, Occupation, and the Globalization of Martyrdom : A Critique of Dying to Win // Studies in Conflict & Terrorism, 29:8. December 2006. pp. 707–729, available at: <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/10576100600561907>
5. Sageman, M. (2004), Understanding Terror Networks, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 220 p.
6. Schweitzer, Y. and Goldstein Ferber, S. (2005), Al-Qaeda and the Internationalization of Suicide Terrorism (Memorandum No. 78 of the Jaffee Center for Strategic Studies), available at: [http://d26e8pvoto2x3r.cloudfront.net/uploadimages/Import/\(FILE\)1188301256.pdf](http://d26e8pvoto2x3r.cloudfront.net/uploadimages/Import/(FILE)1188301256.pdf)
7. Stern, J. (2004), Beneath Bombast and Bombs, a Caldron of Humiliation // The Los Angeles Times, June 6, available at: <http://articles.latimes.com/2004/jun/06/opinion/op-stern6>
8. Brooks, D. (2002), The Culture of Martyrdom // The Atlantic, June 1, available at: <http://www.theatlantic.com/doc/200206/brooks>
9. Ergil, D. (2000), Suicide Terrorism in Turkey : The Workers' Party of Kurdistan // Countering Suicide Terrorism: An International Conference : February 20–23, 2000, Herzliya, Israel, pp. 73–88
10. Merari, A. (2010), Driven to Death : Psychological and Social Aspects of Suicide Terrorism, Oxford University Press, USA, 328 p.
11. Paz, R. (2000), The Islamic Legitimacy of Suicide Terrorism // Countering Suicide Terrorism: An International Conference : February 20–23, 2000, Herzliya, Israel, pp. 89–98
12. Countering Suicide Terrorism. (2000), Herzliya, Israel, available at: <http://www.ict.org.il/Portals/0/51563-Countering%20Suicide%20Terrorism.pdf>
13. Pape, R. (2003), The Strategic Logic of Suicide Terrorism // The American Political Science Review. Vol. 97, № 3, pp. 343–361
14. Wike, R. and Samaranayake, N. (2006) Where Terrorism Finds Support in the Muslim World (the paper was presented at the annual conference of the American Association for Public Opinion Research, Montreal, Canada, May 18-21, 2006), available at: <http://www.pewglobal.org/2006/05/23/where-terrorism-finds-support-in-the-muslim-world/#fn-1004-1>
15. Kachur, S. (2010), *Eskalacija sui'cydnogo teroryzmu: ideologichna osnova* [The Ideological Basis for Escalation of Suicidal Terrorism], Kyiv, 100 p.
16. Esposito J. and Mogahed D. (2008), Who Speaks for Islam? What a Billion Muslims Really Think., Gallup Press, 204 p.
17. The Amman Message // The official website of the Amman Message, available at: <http://ammanmessage.com>
18. The Makkah Al-Mukarramah Declaration (the Third Session of the Extraordinary of the Islamic Summit Conference, 7–8 December 2005) // The website of The Organization of the Islamic Conference, available at: <http://www.oic-oci.org/ex-summit/english/Makka-dec-en.htm>
19. Konsolydyrovat' syly, sootvetstvovat' predpysaniyam Vsevyshnego Allaha – musul'manskoe soobshhestvo v XXI veke (Ynterv'ju Predsedatelja Soveta muftyev Rossyy muftyja shejha Ravylja Gajnutdyna) [Consolidating Power, Complying with the Sharia of Allah – Muslim Community in the XXI Century (An interview with the Chairman of Russia Muftis Council mufti sheikh Ravil Gaynutdin)], available at: <http://www.muslim.ru/articles/95/994/>

Розділ V

ІСТОРІЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ

СКЛАДНІСТЬ ПРОЦЕСІВ ЕТНОТВОРЕННЯ В ЗАХІДНОПОЛІСЬКО-ВОЛИНСЬКОМУ РЕГІОНІ (СЕРЕДНЬОЛАТЕНСЬКИЙ ПЕРІОД – РАННЄ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ)

УДК: 39 (367) (477.41/.42) «653»

Мартинюк, Оксана,

Товариство «Знання» України (Україна, Київ),

Редакція інтернет-ресурсів

та соціальних мереж, старший референт,

Olgas@ipnet.kiev.ua

Етнічна історія північно-західної України, куди відносять її територію Західного Полісся і Західної Волині (Західнополісько-волинський регіон), розглядається в різних наукових працях дослідників, але в них недостатньо висвітлені етногенетичні процеси. Загалом процеси етнотворення слід досліджувати комплексно, на різних рівнях, застосовувавши диференційований підхід, що й зроблено у статті. А саме: розглянуті так звані «білі плями» в етнічній історії; звернута увага на масштаб різних етногенетичних процесів; детально висвітлено етнічні процеси, що призвели до виникнення зарубинецької етнокультурної спільноти; охарактеризовано становище слов'ян на етнокультурній карті цього регіону в різні часи.

Найбільш правдивою є гіпотеза, згідно з якою поморську культуру сформували балтські, германські, зокрема скандинавські, та лужицькі племена. Дослідники підкльошеву культуру пов'язують із праслов'янами, але вірогідно, що до її складу входили й племена іншого етнічного походження. На думку більшості дослідників, милоградська культура балтського походження, але вірогідно, що у її складі була й якась частина праслов'ян. Етногенетичні процеси, що відбувалися в Західнополісько-волинському регіоні впродовж досліджуваного періоду і які розглядаються у статті, класифіковані на великий, середній, проміжний (більший за середній і менший за великий) та малий масштаби. Зарубинецька етнокультурна спільнота виникла внаслідок декількох етнічних процесів. Охарактеризовано процес формування її Поліського варіанту. Окремо висвітлено постання східної гілки праслов'ян, що до неї входила. В різні часи впродовж досліджуваного періоду становище слов'ян (давніх і середньовічних) на етнокультурній карті цього регіону мало свої особливості.

Ключові слова: етногенетичні процеси, етнокультурна спільнота, середній масштаб, великий масштаб, проміжний масштаб (більший за середній і менший за великий), малий масштаб, праслов'яни, слов'яни.

COMPLICATION OF PROCESSES OF ETNOFORMATION IN TO THE REGION WESTERNPOLISSYA-VOLHYNIA (PERIOD OF MIDDLE LATEN – EARLY DARK AGES)

Martyniuk, Oksana,

Society is «Knowledge» of Ukraine (Ukraine, Kyiv),

Editor of Internet resources and social networks,

Senior Assistant,

Olgas@ipnet.kiev.ua

Ethnic history of the North-Western Ukraine, where it applies and the territory of Western Polissya and Western Volhynia (The region Westernpolissya-Volhynia), seen in various treatises of researchers, but they aren't enough covered ethnogenetic processes. In General, the processes of ethnogenesis to investigate comprehensively, at different levels, by applying a differentiated approach, that is made in the article. Namely: considered the so-called «white spots» in ethnic history; gained attention on the scope of the various history processes; covered in detail the ethnic processes, which led to the emergence of zarubinec koy ethnocultural community; characterizes the situation of the Slavs on the ethnocultural map of this region at different times.

The most faithful is the hypothesis, according to which pomors ku culture has formed balts km, Germanic, Scandinavian, and Sorbian tribes. Researchers podkle.ьevуy culture associated with ancient Slavs, but it is likely that its structure included the tribes of different ethnic origin. According to most scholars, milograds ka culture of the Baltic stage origins, but it is likely that its composition was also some part of ancient Slavs. Ethnogenetic processes that took place in the region Westernpolissya-Volhynia during the researched period and which are considered in articles, classified into large, medium, intermediate (larger than average and less than great) and small scale. Zarubintsy ethno-cultural community has arisen as a result of several ethnic processes. Characterizes the process of formation of the Polissya Variant. Separately addressed in the Eastern branch of the ancient Slavs that it was. At various times during the researched period of Slavs (ancient and medieval) on ethnocultural map of this region had its own peculiarities.

Key words: ethnogenic processes, ethno-cultural community, medium scale, large scale, an intermediate scale (larger than average and less than the great), small scale, ancient Slavs, the Slavs.

В наш час існує багато наукових праць, в яких висвітлюється проблема етногенезу українського етносу. Різні наукові дослідження присвячені й етнічній історії північно-західної України, однією із складових частин якої є Західнополісько-волинський регіон. Але мало ще приділяється увага поглибленому вивченню різних етногенетичних процесів і визначенню їхньої ролі в етнічній історії України й, зокрема, цього регіону. Дослідники не займаються виявленням масштабу різноманітних етногенетичних процесів.

З метою розкриття широкої картини процесів етнотворення, які відбувались на території Західнополісько-волинського регіону, автор пропонує досліджувати їх комплексно, на різних рівнях, застосувавши диференційований підхід. Мова йде про всебічний, поглиблений розгляд так званих «білих плям» в етнічній історії, про розподіл етногенетичних процесів на різні масштаби, висвітлення різних етнічних процесів, що призвели до виникнення етнокультурних спільнот, висвітлення становища різних етнічних компонентів, наприклад слов'ян, на етнокультурній карті цього регіону в різні часи та ін. Загалом це дозволить розкрити місце Західнополісько-волинського регіону в етнічній історії України і його роль в історії походження українського етносу. Цим питанням і присвячена стаття. Стосовно «білих плям» в етнічній історії мова йде, зокрема, про висвітлення проблеми етнічного походження поморсько-підкльошевої та милоградської етнокультурних спільнот. Дослідження засноване не типологічному та історико-порівняльному методах.

Існує декілька гіпотез походження поморської етнокультурної спільноти. Різноманітні наукові дані дослідників свідчать про те, що найбільш прийнятною слід вважати ту гіпотезу і її дотримується В. Седов [13], згідно з якою у формуванні поморської культури взяли участь балтські племена, носії лужицької культури, зокрема її східнопоморська група, та германське скандинавське населення.

Балтську приналежність поморської етнокультурної спільноти дослідники обґрунтовують наявністю балтських гідронімів на території її раннього поширення та археологічними даними (поховальний обряд). За даними В. Седова, по всьому ареалу поморської культури в VII–VI ст. до н.е. (на території Польщі) знайдені сліди балтських гідронімів [13]. Є. Максимов зазначає, що гіпотеза про балтську приналежність поморської культури є найбільш достовірною [12]. Про участь носіїв східнопоморської групи лужицької культури у формуванні поморської етнокультурної спільноти свідчать різні спільні риси в їхньому поховальному обряді. В поморській культурі і в східнопоморській групі застосовувався обряд трупоспалення в урнах та існував звичай обставлення урн камінням [6, с. 95, 97]. Участь скандинавських племен у створенні цієї етнокультурної спільноти також підтверджують матеріали поховального обряду, а саме, наявність в ній лицьових урн та урнових будинків Як відомо, лицьові урни застосовувались в поховальному обряді поморської культури на її ранньому етапі. В. Седов пов'язує наявність лицьових урн в поморській культурі із міграцією в її ареал скандинавів [13]. Згідно з археологічними даними, лицьові урни на території Данії існували вже в пізньому неоліті. Зокрема, одна з таких урн знайдена у східній Данії. Її висота близько 11 см. [4, с. 37].

Входження в латенський період носіїв лужицької та германської ясторфської культур в поморську етнокультурну спільноту також засвідчують поховальні пам'ятки. Про вплив поховального обряду лужицької культури на поморський і на входження лужицького населення у склад поморського в цей період свідчить той факт, що в ці часи серед посуду, що супроводжував урни, були типово лужицькі горщики, а також те, що пізньолатенські поховання в поморській культурі майже завжди були індивідуальні, що свідчить про лужицький вплив [6, с. 98]. Існують різні спільні риси в поховальному обряді поморської і ясторфської культур (трупоспалення в урнах, звичай накриття урн мискою). В латенський період в поморській культурі замість лицьових урн використовувались горщики. В ясторфській культурі для урн теж застосовували горщики (а також глибокі миски-супниці). В поморській культурі (на території Польщі та України) і в ясторфській культурі звичай накриття урн мискою переважав. Поморська культура на заході межувала з ясторфською, тому очевидно, що звичай накриття урн мискою в латенський період потрапив в її середовище з ареалу ясторфської, оскільки в більш ранні часи він в ній не зафіксований. Ці факти свідчать про переселення носіїв ясторфської культури в поморський етнокультурний ареал. Л. Корякова пише про близькість ясторфської і поморської культур [11].

Підкльошева культура ідентифікується як давньослов'янська шляхом встановлення ретроспективних зв'язків між нею і наступними археологічними культурами: пшеворською, а потім культурами історичних слов'ян: празько-корчацькою, пеньківською, північно-західними слов'янськими старожитностями VI–VII ст. [12]. Не можна погодитись із тими ланками, які стосуються празько-корчацької і пеньківської культур. Празько-корчацька культура виникла в Україні, а в Польщу вона потрапила після переселення туди її носіїв в часи великого розселення слов'ян. Пеньківська культура взагалі не існувала на території Польщі. З наукових даних В. Барана випливає, що на основі слов'ян пшеворської культури сформувалась дзедзіцька слов'янська культура [2]. Отже, можна вважати правильною таку схему ретроспективних зв'язків: підкльошева, пшеворська, дзедзіцька культури, північно-західні слов'янські старожитності VI–VII ст. У їхньому складі перебували слов'яни (у перших двох праслов'яни, а в наступних – середньовічні слов'яни).

Таким чином, можна погодитись з думкою, що підкльошеву культуру представляли давні слов'яни, але вірогідно, що, крім них, до її складу входили племена й неслов'янського походження, зокрема, германського. Про це свідчить той факт, що, за даними В. Барана, Д. Козака та Р. Терпиловського, перебування слов'ян на території Польщі до VI ст. не засвідчено археологічними пам'ятками [10]. Очевидно, що це не може бути викликано тим, що праслов'яни повністю запозичили культуру неслов'янських племен. Крім того, оскільки однією із основ формування підкльошевої культури були поморські племена, то вірогідно, що до її складу входило й балтське населення.

Етнічне походження милоградської етнокультурної спільноти в наш час остаточно ще не з'ясоване. Одні дослідники пов'язують її з балтськими племенами, а інші – з предками слов'ян. На думку О. Мельниковської, носії цієї культури представляли неврів Геродота, яких багато дослідників відносить до пращурів слов'ян [1, с. 252]. С. Рассадін вважає, що Неврида була розташована на Волині [1, с. 252].

Але інша група дослідників, яких стає все більше, пов'язує носіїв милоградської культури з балтськими племенами (з одним їхнім відгалуженням), зважаючи на її походження та поширення на території Південної Білорусі балтських гідронімів [1, с. 252]. На балтську приналежність милоградської етнокультурної спільноти вказує, зокрема, її поховальний обряд. За даними І. Свешнікова, в милоградських похованнях в басейні р. Горинь захоронені лежали головою на схід. Зафіксовані також випадки поховань з орієнтацією на південний схід [9, с. 71–74]. Як відомо, східна орієнтація праслов'ян в північній Україні має балтське походження. Згідно з лінгвістичними даними В. Барана, вся територія Прип'ятського Полісся вкрита балтськими гідронімами, які передують слов'янській гідро- і топонімії і слов'янським археологічним культурам [3, с. 80]. Ці лінгвістичні дані можуть свідчити про балтське походження милоградської культури. На думку дослідників, її носії перебували в певній ізоляваності від південних сусідів, що могло виникнути внаслідок їхньої приналежності до іншого етномовного світу [1, с. 255].

Можна погодитись з точкою зору тієї частини дослідників, які пов'язують носіїв милоградської культури із балтськими племенами, оскільки вона підтверджується археологічними та лінгвістичними даними, але правдоподібно, що у її складі на території цього регіону перебувала й якась частина праслов'ян. На думку дослідників, проживання носіїв милоградської культури у різному етнічному оточенні спричинило певні відмінності в культурі різних регіонів милоградської етнокультурної спільноти і, внаслідок цього, виникнення локальних варіантів на території її

поширення, які мали етнокультурну специфіку [1, с. 251]. В епоху пізньої бронзи на території Західнополісько-волинського регіону проживали носії тшинецько-комарівської культури, які, на думку багатьох дослідників, є першопочатковим етапом праслов'ян. Можливо, що праслов'янські нащадки тшинецького населення увійшли до складу милоградської етнокультурної спільноти в Західнополісько-волинському регіоні. На цій території до її складу, можливо, також увійшли й нащадки висоцької культури, які тут проживали в попередні історичні часи. На думку дослідників, милоградська культура походить від лебедівської [1, с. 251]. Але Л. Залізник вважає, що носії милоградської культури переселились у I тис. до н.е. з Південної Балтії на Полісся, Волинь та Середнє Подніпров'я [5, с. 448]. Якщо правильною є думка Л. Залізника, то правдоподібно, що носіями милоградської культури були західнобалтські племена. За даними дослідників, в бронзову епоху та в ранньому залізному віці на південному березі Балтійського моря проживали балтські племена: це носії прабалтської культури та носії культури західнобалтських курганів, яку представляли західні балти [6]. Археологічні та лінгвістичні дані не зафіксували проживання праслов'ян в I тис. до н.е. на південному узбережжі Балтійського моря. Такі різні погляди на появу милоградської культури на території України свідчать про невирішеність цього питання.

Ці факти свідчать про різноетнічність населення в цьому регіоні в середньолатенський період. У моїй статті «Етногенетичні процеси на Західному Поліссі і Західній Волині (скорочено – Західнополісько-волинський регіон) із середньолатенського періоду по раннє Середньовіччя» [7] етногенетичні процеси, що відбувались на цій території і впродовж цього хронологічного простору, на основі типологічного методу були класифіковані за рівнем їхнього масштабу: великий масштаб, середній масштаб, малий масштаб і були обґрунтовані критерії такого поділу. Але в результаті подальших досліджень був виокремлений ще один масштаб, який вищий за середній і нижчий за великий (проміжний) і до нього належить виникнення райковецької етнокультурної спільноти. Поглиблене вивчення історії виникнення празької етнокультурної спільноти привело до висновку, що цю історичну подію слід відносити до великого масштабу.

Слід уточнити критерії віднесення виникнення зарубинецької, зубрицької етнокультурних спільнот і вельбарсько-черняхівського етнокультурного утворення до середнього масштабу (постання східної гілки праслов'ян у складі зарубинецької етнокультурної спільноти належить до великого масштабу і це положення було обґрунтоване в моїй згаданій вище статті): прийшли неслов'янські іноетнічні племена, які були одними із складових частин створення зарубинецької, зубрицької етнокультурних спільнот і були етнічною основою вельбарсько-черняхівського етнокультурного утворення, а також місцеве балтське населення в цьому регіоні, після виникнення цих етнокультурних спільнот і перебуваючи надалі у їхньому складі не переросли у племінні утворення більш вищого етногенетичного рівня, на відміну від праслов'ян, що сформувались у східну праслов'янську гілку. Це ж стосується й зубрицьких праслов'ян, які у складі зубрицької етнокультурної спільноти не піднялись на вищий щабель етногенетичного розвитку і були проміжною ланкою між зарубинецькими східними праслов'янами і склавінами. За даними дослідників, прийшли етнокультурні спільноти, що були одними з етнічних основ формування зарубинецької і зубрицької етнокультурних спільнот і були основним населенням вельбарсько-черняхівського етнокультурного утворення в Західнополісько-волинському регіоні, були частинами етнокультурних спільнот за межами України – в Польщі (поморсько-підкльошевої, пшеворської, вельбарської), на землях якої був поширений їх основний ареал. Східні праслов'яни у складі зарубинецької етнокультурної спільноти не становили таку монолітну і переважну більшість населення, якою були в цьому регіоні слов'яни в ранньому Середньовіччі. Праслов'яни були однією із складових частин різноетнічної структури зарубинецької, зубрицької етнокультурних спільнот і займали в них підлегле становище. Що стосується зубрицької етнокультурної спільноти, то, крім неї, праслов'яни проживали у складі й пізньозарубинецької, що свідчить про їхнє розпорощення в цей період. Те черняхівське населення, яке перебувало у складі вельбарсько-черняхівського етнокультурного утворення, теж не піднялось на вищий щабель етногенетичного розвитку.

Зарубинецька етнокультурна спільнота виникла внаслідок декількох етнічних процесів – інтеграційно-парціаційно-консолідаційно-еволюційно-трансформаційним шляхом. Парціаційно-консолідаційно-еволюційний процеси стосуються лише постання східних праслов'ян у її складі. Поліський варіант зарубинецької етнокультурної спільноти сформували поморсько-підкльошева і милоградська етнічні основи (і, можливо, носії колишніх культурних пам'яток типу Могиляни) шляхом інтеграції. Ця етнокультурна спільнота постала на трьох етнічних основах, а в цьому регіоні – на двох, тому загальний шлях її виникнення – трансформаційний.

До парціаційного процесу виникнення східної гілки праслов'ян відносять виокремлення із єдиної праслов'янської гілки відгалуження слов'ян, яке сформувалось у східних праслов'ян. На цей парціаційний процес вказує те, що із спільної праслов'янської гілки виокремились й західні праслов'яни. Консолідаційний процес об'єднав праслов'ян Західнополісько-волинського регіону з праслов'янами інших регіонів поширення зарубинецької культури. Загальний шлях виникнення східних праслов'ян — трансформаційний, оскільки вони сформувались на основі носіїв трьох археологічних культур, а в цьому регіоні — двох (носії поморсько-підкльошевої і милоградської культур). Постання східної гілки праслов'ян є й еволюційним процесом, оскільки вона була наступним етапом етногенетичного розвитку слов'ян. Але це не прямий еволюційний процес, оскільки східні праслов'яни не виникли на одній етнічній основі. Східна гілка праслов'ян була одним із прашурів наступних слов'янських спільнот у складі всіх праслов'янських та слов'янських культур в Україні, а потім українців.

Як відомо, в другій половині I ст. н.е. зарубинецька етнокультурна спільнота розпалась. Внаслідок розпаду єдності східнопраслов'янських племен виникли дві зони етногенезу східних слов'ян, однією з яких була зубрицька етнокультурна спільнота, а іншою — пізньозарубинецька. Перша з них охоплювала Західнополісько-волинський регіон та інші, більш південні українські землі.

Критерії віднесення виникнення праської етнокультурної спільноти до великого масштабу: 1. Постання етносу є найвищим і завершальним етапом етногенезу будь-якого народу, що свідчить про великий масштаб виникнення праської етнокультурної спільноти. 2. Таким чином, виникнення праської етнокультурної спільноти є поворотним моментом в етногенетичній історії українського етносу, оскільки її носії, крім того, що вони вже були східними слов'янами, а не східними праслов'янами, вже представляли зародок українського етносу. 3. Лінгвістичні дані Г. Півторака свідчать, що в V–VI ст. остаточно розпалась праслов'янська етномова спільність [8, с. 43], що припадає на часи існування праської культури. 4. Етнопсихологічна консолідація слов'ян, яка в ранньому Середньовіччі набула значних масштабів, що знайшло втілення в усвідомленні ними належності до одного слов'янського племені, етносу. В цей історичний період на всіх слов'ян поширюється етнонім *sklave*, що на думку В. Барана «визначає рівень їхньої свідомості» [2, с. 272]. Оскільки український етнос повністю сформувався в більш пізні середньовічні часи, то праська етнокультурна спільнота не була в повній мірі завершальним і найвищим етапом його етногенезу. Ця етнокультурна спільнота представляла початковий етап українського етносу в Західнополісько-волинському регіоні, тому вона стояла на більш високому рівні етногенетичного еволюційного розвитку, ніж попереднє слов'янське населення на території України.

Критерії віднесення виникнення райковецької етнокультурної спільноти до проміжного масштабу, що більший за середній і менший за великий: 1. Райковецька етнокультурна спільнота була лише продовженням початкового етапу українського етносу, що сформувався в часи праської культури. 2. Але згідно з науковими даними В. Барана, ця етнокультурна спільнота охоплювала майже всі східнослов'янські племена (за винятком сіверян) [1, с. 280], що свідчить про більш високий рівень консолідаційних процесів в ці часи, ніж в I половині раннього Середньовіччя. Тут слід зазначити, що, крім райковецької етнокультурної спільноти, в II періоді раннього Середньовіччя на українських землях існували й інші слов'янські етнокультурні спільноти. Зубрицька етнокультурна спільнота охоплювала лише частину праслов'ян і вони в ній не становили монолітної спільності, оскільки вона була різноетнічною. 3. Райковецька етнокультурна спільнота, на відміну від зубрицької, була носієм початкового етапу українського етносу, її представляли слов'яни і загалом серед усіх етнокультурних спільнот упродовж досліджуваного періоду вона мала найбільший рівень консолідації. Тому масштаб виникнення райковецької етнокультурної спільноти більший за середній і менший за великий.

У контексті етногенетичних процесів малого масштабу не передабачається формування етнокультурних спільнот. Тут мова йде про поглинання одних племен іншими, змішування, перегрупування племен, різні асиміляції внаслідок цих процесів. В цьому регіоні трансформаційні та еволюційні процеси малого масштабу, що завжди були взаємопов'язані, відбувались в усі історичні періоди впродовж досліджуваного простору часу. Досліджені трансформаційні та еволюційні процеси малого масштабу на цій території, що відбувалися на двох рівнях: між прийшлим і місцевим населенням та між одним прийшлим та іншим прийшлим населенням, яке з'являлося тут в більш ранні часи.

Як відомо, український етнос, складовою частиною якого є українське населення Західнополісько-волинського регіону, виник на основі слов'янських племен. Історія їхнього етногенезу в цьому регіоні впродовж досліджуваного періоду була складною і в значно більшій мірі це стосується середньолатенсько-пізньоримського періодів. Згідно з науковими даними дослідників, у римський період давні слов'яни на території України, куди відносять і Західнополісько-волинський регіон, були розпорошені у складі різних етнокультурних спільнот і займали в них підлегле становище. Для цього регіону винятком є пізньоримський період, коли його територію суцільним масивом займали вельбарські германські племена (можливо, що в пізньоримські часи тут проживала дуже незначна кількість праслов'ян). В середньолатенсько-пізньолатенський періоди праслов'янські племена на території України й, зокрема, в цьому регіоні, також були розпорошені у складі різних етнокультурних спільнот (стосовно пізньолатенського періоду маються на увазі праслов'яни східного та західного походження). В межах Західнополісько-волинського регіону розпорошення праслов'ян в ранньоримський період було виражено в меншій мірі, ніж у загальноукраїнському масштабі, оскільки тоді на цій території всі давні слов'яни перебували в одній зубрицькій етнокультурній спільноті, що мала різноетнічну структуру. В середньолатенсько-пізньолатенський періоди розпорошеність праслов'ян в цьому регіоні була виражена більшою мірою, ніж у ранньоримські часи, оскільки на його території тоді було поширено декілька етнокультурних спільнот, що зумовлено зовнішніми міграціями племен. Всі ці факти та етно-роз'єднаний вплив зовнішніх імміграційних і внутрішніх міграцій в середньолатенсько-ранньоримський періоди: їхній руйнівний вплив на етнокультурні спільноти, масові переселення племен з цього регіону на інші землі, перегруповання племен не сприяли потужним етнооб'єднаним процесам у середовищі давніх слов'ян у Західнополісько-волинському регіоні в ці часи. В пізньоримський період етногенез східних слов'ян у цьому регіоні взагалі був ліквідований після переселення у повному (чи майже повному) складі з його території носіїв зубрицької культури.

В ранньосередньовічні часи ситуація різко змінюється. За словами В. Барана середина і друга половина I тис. в історії слов'янських племен посідає особливе місце. Це був період формування на території Східної (і Центральної) Європи великих слов'янських об'єднань, що в подальшому розвитку призводить до виникнення слов'янських державних утворень [2, с. 19–20].

Незважаючи на те, що Західнополісько-волинський регіон був географічною та етнокультурною периферією українських земель, на його території впродовж досліджуваного періоду відбувались активні етнотворчі процеси. Але очевидно, що таке окраїнне, пограничне положення цього регіону та потужні міграції племен в середньолатенсько-пізньоримський періоди зумовили особливості етногенетичних процесів на його території. Наприклад, однією із етнічних основ формування етнокультурних спільнот у цьому регіоні в середньолатенсько-ранньоримські часи завжди були прийшли племена, а в пізньоримський період вони були єдиною етнічною основою створення вельбарсько-черняхівського етнокультурного утворення. Це стосується також й знищення процесу етногенезу східних слов'ян і повна (чи майже повна) зміна населення в пізньоримський період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Археологія України: Курс лекцій: навч. посібник / Л.Л. Залізник, О.П. Моця, В.М. Зубар та ін.; за ред. Л.Л. Залізника. — К.: Либідь, 2005. — 504 с.
2. Баран В.Д. Походження українського народу / В.Д. Баран, Я.В. Баран. — К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського (Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, 2002. — 406 с.
3. Баран В.Д. Інтердисциплінарність у вивченні слов'янського етногенезу / В.Д. Баран. // Українознавство. — 1 (6). — Науково-дослідний інститут українознавства МОН України. — 2003. — 286 с.
4. Дэвидсон Х. Э. Древние скандинавы. Сыны северных богов / пер. с англ. А.Б. Давыдовой. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2008. — 186 с. (Загадки древних цивилизаций).
5. Залізник Л. Стародавня історія України / Л. Залізник. — К.: Темпора, 2012. — 542 с.
6. Кухаренко Ю.В. Археологія Польщі / Ю.В. Кухаренко. — М.: Наука, 1969. — 238 с.
7. Мартинюк О.А. Етногенетичні процеси на Західному Поліссі і Західній Волині (скорочено — Західнополісько-волинський регіон) із середньолатенського періоду по Раннє Середньовіччя / О.А. Мартинюк // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. Український науковий журнал. — 2012. — № 2. — С. 24–31.
8. Півторак Г.П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов: міфи і правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски» / Г.П. Півторак. — К.: Академія, 2001. — 152 с.
9. Свешніков І.К. Пам'ятки милоградської культури в басейні р. Горинь / І.К. Свешніков // Археологія. — 1971. — Вип. 2. — С. 71–74.

II. Публікації в Інтернет-ресурсах

10. Баран В.Д., Козак Д.Н., Терпиловський Р.В. Походження слов'ян: Проблема слов'янської прабатьківщини, с. 28, <http://libr.org.ua/book/75/2348.html>
11. Л.Н. / . (С) 2002. (С) , 2002. <https://sites.google.com/site/brateevskijizved/home/knigi/bibliografia-na-sajte/arheologia-rannego-zeleznogo-veka-korakova-l-n>
12. Максимов Е.В. Миграции в жизни древних славян // Славяне и Русь (В зарубежной историографии). Форум по истории. – К.: Наукова думка, 1990 – С. 5–11. <http://janaberestova.narod.ru/maksimov.html>
13. Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян. http://www.razlib.ru/istorija/proishozhdenie_i_rannjaja_istorija_slavjan/index.php.

REFERENCES

- I. Книги, монографії, статті в наукових журналах / Ksi ki, monografie, artyku y w czasopismach naukowych:
1. Arheologija Ukrai'ny: Kurs lekcij: Navch. posibnyk /L.L. Zaliznjak, O.P. Mocja, V.M. Zubar ta in.; za red. L.L. Zaliznjaka. – К.: Lybid', 2005. – 504 p.
 2. Baran V.D., Baran Ja.V. Pohodzhennja ukrai'ns'kogo narodu. – К.: IMFE im. M.T. RYL'S'KOGO (Instytut mystectvoznavstva, fol'klorystyky ta etnologii' im. M.T. Ryl's'kogo, 2002. – 406 p.
 3. Baran V.D. Interdyscyplinarnist' u vyvchenni slov'jans'kogo etnogenezu. // Ukrai'noznavstvo. Zhurnal. 1 (6). Naukovo-doslidnyj instytut ukrai'noznavstva MON Ukrai'ny. 2003 r., 286 p.
 4. Djevitdson Hil'da Jellis. Drevnie skandinav. Syny severnyh bogov / Per. s angl. A.B. Davydovoj. – М.: ZAO Centrpoligraf, 2008, - 186 p. – (Zagadki drevnih civilizacij).
 5. Zaliznjak Leonid. Starodavnja istorija Ukrai'ny. – К.: Tempora, 2012. – 542 p.
 6. Kuharenko Ju.V. Arheologija Pol'shi. Izd-vo «Nauka». М., 1969. – 238 p.
 7. Martynjuk O.A. Etnogenetychni procesy na Zahidnomu Polissi i Zahidnij Volyni (skorochno – Zahidnopopolis'ko-Volyns'kyj region) iz seredn'olatens'kogo periodu po Rannje Seredn'ovichchja. Osvita regionu. Politologija. Psyhologija. Komunikacii'. Ukrai'ns'kyj naukovyj zhurnal № 2. К.: Universytet «Ukrai'na», 2012. pp. 24–31.
 8. Pivtorak G.P. Pohodzhennja ukrai'nciv, rosijan, bilorusiv ta i'nhnih mov: mify i pravda pro tr'oh brativ slov'jans'kyh zi «spil'noi' kolysky». – К.: Akademija, 2001. – 152 p.
 9. Sveshnikov I.K. Pam'jatky mylograds'koi' kul'tury v basejni r. Goryn' ... Arheologija. 1971. 2, pp. 71–74.
- II. Публікації в Інтернет-ресурсах / Publikacje Zasoby internetowe :
10. V.D. Baran, D.N. Kozak. R.V. Terpylovs'kyj – Pohodzhennja slovjan: Problema slov'jans'koi' prabat'kivshhyny, s. 28, available at: <http://libr.org.ua/book/75/2348.html> (Content-Pro | 2006–2013).
 11. Korjakova L.N. Arheologija rannego zheleznogo veka Evrazii/ Zheleznyj vek Zapadnoj Evropy. (С) 2002. (S) Ural'skij gosudarstvennyj universitet, available at: <https://sites.google.com/site/brateevskijizved/home/knigi/bibliografia-na-sajte/arheologia-rannego-zeleznogo-veka-korakova-l-n> (accessed 2002).
 12. Maksimov E.V. Migracii v zhizni drevnih slavjan //Slavjane i Rus' (V zarubezhnoj istoriografii). Forum po istorii. – К.: Naukova dumka, – pp. 5–11, available at: <http://janaberestova.narod.ru/maksimov.html> (accessed 1990).
 13. Sedov V.V. Proishozhdenie i rannjaja istorija slavjan, available at: http://www.razlib.ru/istorija/proishozhdenie_i_rannjaja_istorija_slavjan/index.php

Розділ VI

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

ОНТОЛОГІЧНИЙ ТА ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ ТЕОРІЇ PR

УДК 007:659.4

Березенко, Віта,

професор кафедри соціальних
комунікацій, реклами
та зв'язків з громадськістю
Запорізького національного
університету, доктор наук із
соціальних комунікацій, доцент

Теорія зв'язків з громадськістю включає онтологічний і гносеологічний аспекти й концентрує увагу на вивченні ключових ідей у галузі фундаментальних питань PR-комунікаційного процесу та PR-діяльності.

Онтологія PR як науки соціальнокомунікаційного напрямлення пов'язана з природою її першої складової – соціальними структурами суспільства. Вони представлені сукупністю великих і малих соціальних груп та відносинами між ними. Визначення онтологічного статусу зв'язків з громадськістю характеризується неоднозначністю та суперечливістю, оскільки має місце недостатньо чітка демаркація двох онтологічно різних сутностей, що мають загальну основу: наблік рилейнз як специфічний вид діяльності соціальних суб'єктів та наука про PR. Онтологічний аспект теорії PR торкається з'ясування суспільної природи та форм існування PR як виду соціальної комунікації залежно від суспільно-політичних та економічних умов. Онтологія PR як науки соціальнокомунікаційного напрямлення пов'язана з природою її першої складової – соціальними структурами суспільства, представленими сукупністю великих і малих соціальних груп та відносинами між ними.

До гносеологічного аспекту теорії PR входить низка проблемних питань, серед яких головне місце посідає визначення функцій PR як частини соціальних комунікацій. Відомо, що основними функціями комунікації загалом є взаємодія людей з метою повідомлення та обміну інформацією. Гносеологічний аспект теорії PR складний і суперечливий через складність самого об'єкта вивчення і множинності інтерпретацій його як предмета дослідження. Він включає наукову аргументацію наукових гіпотез, містить систему доказів на користь певної гіпотези, критерії істинності спостережень і висновків, досліджує умови, принципи, механізми, структуру, методи і форми пізнання.

Ключові слова: PR, наука, онтологія, гносеологія, теорія, соціальна комунікація, наукова дисципліна.

ONTOLOGICAL AND GNOSEOLOGICAL ASPECTS OF THE THEORY PR

Berezenko, Vita,

professor of Social communications,
advertising and Public Relations,

Zaporizhzhya National University,
Ph.D. Social Communications,
associate
e-mail : berezenko_2007@mail.ru

Understanding the phenomenon of PR is not possible without an understanding of public relations as a sphere of scientific knowledge, which is actively develop in an independent theoretical scientific discipline.

The theory of public relations includes the ontological and gnoseological aspects and focuses on the study of the key ideas in the field of fundamental questions of PR as a communication process and PR-activities.

PR ontology as the science of social communication related to the nature of its first component – the social structures of society. Determination of the ontological status of public relations is characterized by ambiguity and inconsistency, since there is not enough clear demarcation of two ontologically different entities, that have a common basis: public relations as a specific type of activity of social actors and the science of public relations. Ontological aspect of PR theory concerns clarify the nature and forms of social existence of PR as a form of social communication.

Gnoseological aspect of PR theory has a number of problems, among which is dominated by the definition of the functions PR as part of social communication. Gnoseological aspect of PR theory is also complex and contradictory. This is connected with the complexity of the object of study and a multiplicity of interpretations of public relations as a science. Gnoseological aspect includes the scientific evidence of scientific hypotheses, contains a system of evidence in favor of a particular hypothesis, criteria of truth observations and conclusions, explores the conditions, principles, mechanisms, structure, methods and forms of knowledge.

Key words: PR, science, ontology, gnoseology, theory, social communication, scientific discipline.

Теорія паблік рилейшнз – порівняно молода галузь наукового знання, яка почала набувати статусу самостійної наукової дисципліни в нашій країні лише протягом останніх двох десятиліть. Аналіз світового досвіду сутності теорії паблік рилейшнз дозволяє нам стверджувати, що у дослідників поки немає єдності щодо наукового статусу теорії паблік рилейшнз, її об'єкта й предмета, належності до того чи іншого «наукового напрямку», а також її місця в системі сучасного соціо-гуманітарного знання.

Meta цієї статті – розглянути онтологічний та гносеологічний аспекти теорії паблік рилейшнз, які концентрують увагу на вивченні ключових ідей у галузі фундаментальних питань PR-комунікаційного процесу та PR-діяльності.

Аналіз зарубіжної та української літератури, присвяченої теорії та практиці PR (К. Ботан і В. Газлетон, І. Кужелева-Саган; Є. Тихомирова; М. Шиліна; М. Шишкіна; Ж. Шомелі, Ж. Уїсман та ін.), приводить до висновку про те, що пізнавальна ситуація у сфері визначення онтологічного статусу зв'язків з громадськістю характеризується неоднозначністю та суперечливістю: має місце недостатньо чітка демаркація двох онтологічно різних сутностей, що мають загальну основу – власне паблік рилейшнз як діяльність і наукова рефлексія цієї діяльності, що поступово набуває статус окремої, самостійної науки. З метою зняття позначеної суперечності й подолання дуалізму в розумінні сутності зв'язків з громадськістю необхідно відокремити власне паблік рилейшнз як специфічний вид діяльності соціальних суб'єктів від науки про PR.

Паблік рилейшнз або зв'язки з громадськістю як специфічний вид діяльності соціальних суб'єктів сучасною наукою про PR визначаються як управлінська комунікативна ринкова діяльність, сукупність соціальних практик, спрямованих на формування ефективної системи публічних дискурсів соціального суб'єкта, які забезпечують оптимізацію його взаємодій із значущими сегментами соціального середовища (з його громадськістю) [6]. Діяльнісне трактування зв'язків з громадськістю є найбільш загальним й одночасно забезпечує необхідний і достатній рівень строгості аналізу та соціально-комунікаційної інтерпретації сутності й змісту цього феномену. Предметом PR як соціально-комунікаційної практики є виробництво ефективного для його базисного суб'єкта публічного дискурсу та оптимізація інформаційних взаємодій між суб'єктом і його цільовими групами (його громадськістю).

Сутнісні характеристики PR як науки, що проходить етап свого становлення, полягають у такому: по-перше, це наука, яка належить до континууму наук про соціальні комунікації, що вивчають комунікаційні процеси в соціумі; по-друге, це інформаційно-комунікативна дисципліна, що входить, відповідно, до об'єднання наук гуманітарного циклу; по-третє, наука про зв'язки з громадськістю є соціальнокомунікаційною наукою прикладної орієнтації; по-четверте, наука про зв'язки з гро-

мадськістю може розглядатися як комплексна, інтегративна галузь знань, що виникла на стику багатьох фундаментальних і прикладних дисциплін.

Онтологічний аспект теорії PR торкається з'ясування суспільної природи та форм існування PR як виду соціальної комунікації залежно від суспільно-політичних та економічних умов. Онтологія PR як науки соціальнокомунікаційного напрямлення пов'язана з природою її першої складової — соціальними структурами суспільства, представленими сукупністю великих і малих соціальних груп та відносинами між ними.

В умовах інформаційного суспільства онтологічні засади PR-комунікації, що розглядаються в контексті теорії PR, повинні виходити з того, що основною одиницею PR-комунікації є спілкування (багатоаспектна інформація про що-небудь) чи текст (комплексна інформація про властивості чи атрибути будь-якої інформації). Ці положення Ю. Габермаса стають методологічним підґрунтям сучасної теорії PR.

Гносеологічний аспект теорії PR складний і суперечливий через складність самого об'єкта вивчення і множинності інтерпретацій його як предмета дослідження. Він включає наукову аргументацію наукових гіпотез, містить систему доказів на користь певної гіпотези, критерії істинності спостережень і висновків щодо них, досліджує умови, принципи, механізми, структуру, методи, форми пізнання і «в кінцевому рахунку дозволяє обґрунтувати предмет дослідження і сформулювати проблематику наукової дисципліни, що вивчає даний предмет» [5, с. 11].

До вихідних принципів пізнання феномену публік рилейшнз слід віднести принципи об'єктивності, пізнаваності, відображення, практики.

Принцип об'єктивності передбачає визнання об'єктивного існування дійсності як об'єкта пізнання. Це означає, що перш ніж ставити питання про можливість пізнання зв'язків з громадськістю, треба з'ясувати питання про те, чи існують вони як об'єкт пізнання. Цей принцип передбачає визначення того, чи є знання про PR за змістом об'єктивними і як можна обмежити суб'єктивні моменти під час пізнавальної діяльності.

Згідно з принципом пізнаваності визнається, що людські знання, в принципі, здатні адекватно відображувати дійсність, створювати за певними критеріями справжню картину цієї дійсності. Це означає також, що, з одного боку, процес пізнання феномену PR не має межі, а з іншого боку, на кожному історичному етапі процес пізнання зазначеного феномену обмежений рівнем розвитку науки й потребами практики.

Застосування принципу практики полягає в тому, що практика публік рилейшнз проголошується відповідною точкою або джерелом, основою PR-процесу, кінцевою метою (результатом) пізнання і постає як найважливіший об'єктивний критерій істинності.

Принцип відображення у соціальних процесах пов'язаний з існуванням людської свідомості. Першою умовою розуміння феномену PR як об'єкта пізнання є визнання його відображального характеру, тобто відображення феномену PR суб'єктом пізнання.

Суб'єктом пізнання феномену PR є наукове співтовариство, яке наділене свідомістю, а тому здатне до предметної, цілепокладаючої, творчої діяльності. З цієї точки зору суб'єкт пізнання феномену PR, якщо брати його в усій повноті духовно-практичних характеристик і соціальних визначень, — це не тільки окрема людина, а й соціальна група, клас, суспільство, що уособлює певну історичну епоху. Об'єктом пізнання в теорії PR є фрагменти об'єктивної реальності, які увійшли до кола практичної та пізнавальної діяльності людини. «У самому загальному гносеологічному сенсі одиниця пізнання розуміється як регулярно відтворювана єдність форми та змісту і завдяки цьому виокремлюється з потоку інформації» [5, с. 11].

До гносеологічного аспекту теорії PR входить низка проблемних питань, серед яких головне місце посідає визначення функцій PR як частини соціальних комунікацій. Відомо, що основними функціями комунікації загалом є взаємодія людей з метою повідомлення та обміну інформацією. До основних функцій PR, крім зазначеної взаємодії, додається і вплив на індивіда чи суспільство загалом відповідно до певної мети — установки. Це положення є швидше аксіомою, добутою під час численних емпіричних спостережень і прикладних досліджень, ніж результатом теоретичного обґрунтування. Механізм взаємодії і особливо впливу у сфері публік рилейшнз знаходиться поки поза увагою науковців. Саме тому для теорії публік рилейшнз особливого значення набувають попередні дослідження щодо виявлення її приватних функцій з урахуванням різноманітності комунікативних засобів і способів PR-комунікації, обґрунтування одиниць PR-комунікації. Це питання першочергової важливості, від вирішення якого залежать як розуміння суттєвих характеристик публік рилейшнз як соціальнокомунікаційної діяльності, так і методи дослідження фактологічного PR-матеріалу.

Загалом теорія паблік рилейшнз має такі особливості.

По-перше, теорія паблік рилейшнз — це не сума окремо взятих наукових положень, як ми маємо нині, а збудована, узгоджена їх система, сукупність взаємозалежних її частин. Об'єднання знання про PR в теорію PR зумовлено, перш за все, її метою.

Мета науки про PR повернута до її об'єкта і полягає в науковому усвідомленні феномену паблік рилейшнз. Логічним є виділення таких основних частин її об'єкта, як: дослідження процесів появи паблік рилейшнз, їх виникнення; поширення PR-комунікації у сферах масової свідомості (тут має відбуватися зближення теорії соціальних комунікацій і теорії PR-комунікації, але не злиття, тобто тут виникає проблема розмежування цих двох теорій); особливості розгортання PR-комунікації у різних сферах масової свідомості через канали масової комунікації; сприйняття PR-комунікації громадськістю (тут має відбуватися зближення (але не злиття) теорії PR та соціальної психології); проблематика дослідження PR-комунікації, зокрема її класифікація, вимірювання, оцінка ефективності; вивчення перетворення змісту інформації, що несе PR-комунікація «при її обертанні у сфері масової свідомості внаслідок дії закону Гумбольдта-Потебні (почуте ніколи не дорівнює сказаному) з додатками К. Шеннона (з почутого людина розуміє те, що здатна зрозуміти) та Г.-Г. Гадамера (з почутого та зрозумілого людина розуміє те, що хоче зрозуміти)» [1, с. 11]. Створення теорії паблік рилейшнз передбачається самим предметом дослідження, його закономірностями.

По-друге, як зазначає професор В. Владимиров, «для теорії обов'язковими є обґрунтування, докази, які входять до її положень: якщо немає обґрунтувань, немає і теорії» [2, с. 7].

По-третє, не всяка сукупність положень про PR є теорією. Щоб перетворитися на повноцінну наукову теорію, знання про феномен паблік рилейшнз повинне досягти у своєму розвитку певного ступеня зрілості, тобто досягнення рівня не тільки опису певної сукупності фактів, а й пояснення їх рівня, коли знання розкриває причини та закономірності певних явищ.

По-четверте, характер теорії визначає ступінь обґрунтованості її визначального початку, що відображає фундаментальну закономірність цього предмета.

По-п'яте, теоретичне знання має прагнути до пояснення якомога ширшого кола явищ до безперервного поглиблення знань про них.

По-шосте, структура наукових теорій PR змістовно «визначена системною організацією ідеалізованих (абстрактних) об'єктів (теоретичних конструктів). Висловлювання теоретичної мови безпосередньо формулюються щодо теоретичних конструктів і лише опосередковано, завдяки їхнім відносинам до позамовної реальності, описують цю реальність» [2, с. 7–8].

І, нарешті, теорія — це не тільки готове знання, а й процес його здобуття, тому вона не є «голим результатом», її слід розглядати разом з виникненням і розвитком.

Питання про мету теорії паблік рилейшнз привертає увагу до функцій цієї теорії. Отже, основними функціями теорії паблік рилейшнз є:

- 1) *пояснювальна* — виявлення сутності явища, яке називається паблік рилейшнз, різного роду залежностей (причинних та інших), розмаїття зв'язків цього явища, його суттєвих характеристик, законів його походження і розвитку тощо;
- 2) *синтетична* — об'єднання окремих достовірних знань про паблік рилейшнз в єдину, цілісну систему — в самостійну теорію з розвиненими «горизонтальними» та «вертикальними» зв'язками з іншими науковими теоріями;
- 3) *методологічна* — на базі теорії PR формулюються різноманітні прийоми та методи дослідницької діяльності на цих теренах;
- 4) *праксеологічна*, адже кінцеве призначення теорії PR — бути втіленою на практиці, приводити до виконання досягнення бажаних змін у реальності. Тому цілком справедливим є твердження про те, що немає нічого більш практичного, ніж добра теорія. Сьогодні наука про зв'язки з громадськістю має проблему — як створити поки що одну, але класичну теорію PR, за якою, напевно, мають виникнути ще й некласична та постнекласична теорії PR;
- 5) *прогностична*, завдяки якій на підставі теоретичних уявлень про «наявний» стан відомих явищ у сфері PR робляться висновки про існування невідомих раніше фактів, об'єктів або їхніх властивостей, зв'язків між ними тощо. Нині, коли інтернет-технології додають до наших реалій щоразу новіші явища, така можливість і така мета застосування нової теорії є дуже привабливими й перспективними.

Спираючись на міркування В. Ільганаєвої [3; 4] щодо об'єкта та предмета теорії соціальних комунікацій, ми схильні вважати, що об'єктом теорії PR є PR-комунікація, предметом теорії PR є процес PR-комунікації, умови їх виникнення та розвитку, форми й види, соціокультурні

залежності, організація в суспільстві. Зв'язкам з громадськістю також притаманна історія, еволюція, власні форми, що мають свою структуру, власні елементи, що змінюються відповідно до еволюції соціальнокомунікаційної взаємодії. Предметне поле теорії PR як виду соціальних комунікацій охоплює відносно сталі складові, серед яких: комунікаційні системи, які мають на меті реалізацію різних рівнів соціальнокомунікаційної взаємодії, системи налаштування на взаєморозуміння суб'єктів комунікаційної взаємодії, технології, канали, засоби, суспільні структури. Між цими елементами існують системні зв'язки, які потребують свого наукового осмислення. Окремі складові та елементи системи паблік рилейшнз вже підлягали розгляду та були проаналізовані в наукових статтях та монографічних виданнях. Але поки що науково-теоретичне поле PR має більш агрегаційний, ніж інтеграційний та генералізаційний характер.

Отже, розгляд онтологічного та гносеологічного аспектів теорії паблік рилейшнз – це актуальне завдання сучасної науки про зв'язки з громадськістю, яка ще перебуває в стані свого поступового розвитку. Ці аспекти торкаються ключових ідей у галузі фундаментальних питань PR і як соціальнокомунікаційного процесу в цілому, і як сфери практичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Владимиров В.М.* Журналістика, особа, суспільство : проблема розуміння : монографія / В.М. Владимиров. – К. : КНУ Інститут журналістики, 2003. – 282 с.
2. *Владимиров В.М.* Парадокс відсутності теорії масової інформації / В.М. Владимиров // Наукові записки. – К. : Інститут журналістики, 2011. – Т. 45 (жовтень-грудень). – С. 6–9.
3. *Ільганаєва В.О.* Інституалізація соціально-комунікаційної сфери суспільства / В. О. Ільганаєва // Освіта регіону. Серія : Політика. Психологія. Комунікація. – 2008. – № 1–2. – С. 148–153.
4. *Ільганаєва В.О.* Інформація та знання в інформаційно-комунікаційних процесах / В.О. Ільганаєва // Освіта регіону. Серія : Політика. Психологія. Комунікація. – 2009. – № 2. – С. 149–153.
5. *Конецкая В.* Соціологія комунікацій / В. Конецкая. – М. : Международный университет бизнеса и управления «Братья Карич», 1997. – 304 с.
6. *Шишкина М.А.* Паблік рилейшнз в системі соціального управління / М.А. Шишкина. – СПб : СПбГУ, 1999. – 442 с.

REFERENCES

1. *Vladimirov V. M.* Zhurnalistika, osoba, suspil'stvo : problema rozuminnja : monografija / V. M. Vladimirov. – K. : KNU Institut zhurnalistiki, 2003. – 282 s.
2. *Vladimirov V. M.* Paradoks vidsutnosti teorii masovoi informacii / V. M. Vladimirov // Naukovi zapiski. – K. : Institut zhurnalistiki, 2011. – T. 45 (zhovten'-gruden'). – S. 6–9.
3. *Ilganaeva V. O.* Instiutalizacija social'no-komunikacijnoi sferi suspil'stva / V. O. Il'ganaeva // Osvita regionu. Serija : Politika. Psihologija. Komunikacija. – 2008. – № 1–2. – S. 148–153.
4. *Ilganaeva V. O.* Informacija ta znannja v informacijno-komunikacijnih procesah / V. O. Il'ganaeva // Osvita regionu. Serija : Politika. Psihologija. Komunikacija. – 2009. – № 2. – S. 149–153.
5. *Koneckaja V.* Sociologija kommunikacij / V. Koneckaja – M. : Mezhdunarodnyj universitet biznesa i upravlenija «Brat'ja Karich», 1997. – 304 s.
6. *Shishkina M. A.* Pablik rilejshnz v sisteme social'nogo upravlenija / M. A. Shishkina. – SPb. : SPbGU, 1999. – 442 s.

ДЕЯКІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОКОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

УДК 167:[007:304:004.9]

Хилько, Максим,

кандидат філософських наук,

старший науковий співробітник Інституту журналістики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Виявлено методологічні проблеми дослідження соціальнокомунікаційних технологій в українській науковій думці, зокрема, спричинені суттєвими відмінностями у тлумаченні відповідних наукових категорій, об'єкта і предмета дослідження. Показано, що пануючі в Україні методологічні підходи до дослідження соціальнокомунікаційної проблематики обумовлені особливостями становлення цієї наукової галузі в нашій державі на базі інших галузей наук, ніж це відбувалося в США та країнах Західної Європи. Окреслено шляхи та умови вибору об'єкта, предмета та методів дослідження, які дозволять отримати нові знання у галузі соціальнокомунікаційних технологій.

Ключові слова: соціальні комунікації, соціальнокомунікаційні технології, методологія дослідження, об'єкт дослідження, предмет дослідження.

НЕКОТОРЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УКРАИНСКОЙ НАУЧНОЙ МЫСЛИ

Хилько, Максим,

кандидат философских наук,

старший научный сотрудник Института журналистики

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Вывявлены методологические проблемы исследования социально-коммуникационных технологий в украинской научной мысли, в частности, вызванные существенными различиями в толковании соответствующих научных категорий, объекта и предмета исследования. Показано, что господствующие в Украине методологические подходы к исследованию социально-коммуникационной проблематики обусловлены особенностями становления этой научной отрасли в нашем государстве на базе иных отраслей наук, чем это происходило в США и странах Западной Европы. Определены пути и условия выбора объекта, предмета и методов исследования, которые позволят получить новые знания в области социально-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: социальные коммуникации, социально-коммуникационные технологии, методология исследования, объект исследования, предмет исследования.

SOME METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE RESEARCH SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN UKRAINIAN SCIENTIFIC THOUGHT

Khylko, Maksym,

PhD in Philosophy,

Senior Research Fellow, Institute of Journalism

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Methodological problems of researches in the field of social communication technologies in Ukrainian science are determined, in particular, those, which are caused by significant differences in the interpretation of the relevant scientific categories, of the object and subject of the study. It is shown that dominant in Ukraine methodological approaches to the social communication studies are determined by the peculiarities of formation of this scientific field in our country on the basis of other branches of science, than it was in the United States and in Western Europe. The ways and conditions to choose the subjects and methods of the relevant researches are outlined, which will lead to the new knowledge in the field of social communication technologies.

Key words: social communications, social communication technologies, methodology, object of study, subject of study.

Становлення однієї із наймолодших в Україні галузей наукового знання – соціальних комунікацій відбувається досить стрімко. З 2008 р., коли рішенням Вищої атестаційної комісії України було створено експертну раду з соціальних комунікацій, за різними спеціальностями в цій галузі (від 27.00.01 до 27.00.07 включно) вже захищено сотні кандидатських та десятки докторських дисертацій, з них – більше двох десятків за спеціальністю 27.00.06 Прикладні соціально-комунікаційні технології. Водночас формування методології та понятійно-категоріального апарату нової наукової галузі все ще перебуває на стадії формування, і в соціальнокомунікаційних дослідженнях широко застосовуються методи та категорії суміжних наук – соціології, психології, політології, філології та ін. При цьому не існує ні загальноприйнятого визначення соціальнокомунікаційних технологій, ні узгодженої позиції щодо об'єкта і предмета дослідження, більш того, у роботах провідних вітчизняних науковців у відповідній галузі (В.Різуна, Г.Почепцова, О.Холода та ін.) знаходимо різне бачення стосовно цих питань, на що вказують у своїх працях дослідники [1; 2]. З одного боку, такі різнобачення збагачують вітчизняну науку і дають простір та аргументацію для наукових дискусій. З іншого боку, суттєві відмінності у трактуванні одних і тих самих наукових категорій, у баченні методології, предмета та об'єкта дослідження, за умов, коли лише відбувається становлення вітчизняного соціальнокомунікаційного знання, можуть дезорієнтувати молодих дослідників та створити перешкоди для формування потужної вітчизняної наукової соціальнокомунікаційної школи.

Метою дослідження є виявлення методологічних проблем у дослідженні соціальнокомунікаційних технологій в українській науковій думці, а також пошук шляхів розв'язання цих проблем.

Методологічна проблематика дослідження соціальних комунікацій загалом і соціальнокомунікаційних технологій зокрема ще досить мало досліджені у вітчизняній науковій думці, хоча вийшло кілька важливих праць, в яких аналізується ця та дотична тематика. Серед них слід відзначити такі роботи: В.Ільганаєва «Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь-справочник» (2009) [3]; Н.Моїсеева «Методологічні аспекти розвитку дослідження соціальної комунікації» (2012) [4]; Г.Почепцов «Соціальні комунікації і нові комунікативні технології» (2010) [5]; В.Різун «Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій» (2011) [6], «До питання про соціальнокомунікаційні наукові проблеми і про наукові проблеми взагалі» (2013) [7]; О.Холод «Диференціація соціально-комунікаційних технологій» (2011) [8], «Комунікаційні технології : підручник» (2012) [9]. Водночас, слід відзначити, що автори відмінно підходять до вивчення окресленої проблематики, по-різному тлумачать предмет дослідження.

Пануючі в Україні методологічні підходи до дослідження соціальнокомунікаційної проблематики, включаючи соціальнокомунікаційні технології, обумовлені історією становлення цієї наукової галузі в нашій державі. Справа в тому, що в Україні соціальнокомунікаційні дослідження «виросли» із вчень про масову комунікацію, які, у свою чергу, зародилися на базі вітчизняних журналістикознавчих досліджень, а ті – формувалася переважно на методологічних засадах радянської філологічної науки. Більшість кафедр соціальних комунікацій, створених упродовж останніх 3–5 років в українських вищих навчальних закладах, виникли шляхом реорганізації або перейменування кафедр журналістики чи філології [10]. Відповідним чином, через ланцюжок «філологія – журналістика – масові комунікації – соціальні комунікації» проходила і трансформація методологічних підходів до визначення та вивчення об'єкта і предмета досліджень, спочатку більше акцентуючись на різних аспектах вивчення тексту, ніж на суспільно-значущій ефективності технологій. І лише останніми роками вітчизняні вчені почали активніше залучати до відповідних досліджень інструментарій та методологію соціології, менше – психології. При цьому внаслідок журналістської спадщини все ще домінує дослідження впливу масовокомунікаційних (переважно через ЗМІ), а не соціальнокомунікаційних технологій.

Для порівняння відзначимо, що в США та країнах Західної Європи соціальнокомунікаційні вчення формувалися протягом ХХ ст. на базі праць соціологів (Г.Тард, М.Вебер, Т.Парсонс, Е.Ноель-Нойман та ін.), психологів (Г.Лебон, Дж.Мід, Г.Блумер, Б.Скіннер та ін.), культурологів (Х.Ортега-і-Гассет, Ю.Лотман та ін.), дослідників масових комунікацій (Л.Лассуел, Дж. Спенсер, М.Маклюен, Н.Луман, Ю.Габермас та ін.). Відповідно і основний акцент одразу робився на суспільно значущій ефективності соціальнокомунікаційних технологій, що давало можливість проектувати отримані знання для визначення потенційних можливостей застосування технологій соціального інжинірингу на майбутнє.

Перед українською науковою школою стоїть важливе завдання побудови соціальнокомунікаційного вчення як метатеорії, що поєднуватиме кращі світові та вітчизняні здобутки у суміжних наукових галузях (соціології, психології, філології, політології, філософії, історії) з метою отримання принципово нового знання, що матиме вагоме значення для суспільного розвитку. Для цього потрібно пристосувати поняттєво-категоріальний апарат, запозичений соціальними комунікаціями із інших, більш «старих» наук, а також трансформувати відповідні методологічні напрацювання таким чином, щоб вони дали можливість розкривати у предметах дослідження принципово нові сторони, які неможливо вивчити в межах інших наук, проте знання про які є суспільно важливими.

Шлях до вирішення поставленого завдання окреслив у своїй статті «Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій» один із основоположників української соціальнокомунікаційної школи, директор Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка В.Різун: «Методологічним підходом до вивчення явищ, процесів, функцій соціальних комунікацій очевидно є соціальнокомунікаційний підхід. Суть цього нового для науки в цілому підходу є фіксація, моніторинг, опис, аналіз та інтерпретація даних у системі понять соціальнокомунікаційного інжинірингу, а точніше — з точки зору того, чи здійснює об'єкт дослідження на соціум той вплив, який технологічно закладався, і як соціум відреагував на об'єкт впливу» [6, с. 10]. У праці «До питання про соціальнокомунікаційні наукові проблеми і про наукові проблеми взагалі» В.Різун розвиває свою думку: «Переосмислення звичних явищ з точки зору соціальних комунікацій — це включення їх в систему соціальної взаємодії: як журналістика впливає на соціум, як бібліотеки формують суспільство і т.д.» [7, с. 17].

Перш ніж визначати конкретні методи досліджень у межах наукової галузі соціальні комунікації, потрібно пам'ятати, що ці методи повинні лежати в рамках соціальнокомунікаційної парадигми, бути спрямованими на вивчення предмета чи явища в контексті суспільної взаємодії, пов'язаної із процесами комунікації. Тобто, якщо в рамках соціальнокомунікаційного дослідження вивчається певний текст, то його дослідження методами філології (наприклад, щоб з'ясувати його морфологічні особливості), методами журналістикознавства (дослідити формат подачі матеріалу, журналістські прийоми і т.п.), політології (з'ясувати ідеологічний підтекст), філософії (виявити світоглядний сенс), соціології (щоб з'ясувати сприйняття тексту населенням) — можуть здійснюватися лише у контексті дослідження впливу цього тексту на суспільні відносини чи соціальні об'єкти. Сама по собі структура побудови тексту чи його ідеологічний сенс не можуть бути предметом дослідження в рамках наукової галузі соціальних комунікацій, проте можуть вивчатися на певних етапах дослідження, якщо це є необхідним для з'ясування ролі цього тексту в рамках певної соціальнокомунікаційної технології.

Підходимо до такого важливого питання в окресленні методологічних меж досліджень соціальнокомунікаційних технологій, як питання про об'єкт і предмет дослідження. Перш за все варто звернутися до затвердженого Вищою атестаційною комісією України паспорту спеціальності 27.00.06 Прикладні соціально-комунікаційні технології. У формулі спеціальності сказано, що це галузь науки, яка вивчає історію, теорію, методологію, організацію, становлення прикладних комунікаційних технологій в системі соціальної діяльності (в науці, політиці, виробництві, культурі, освіті тощо). Виділено такі напрями досліджень: історія, теорія та методологія формування інформаційних середовищ взаємодії суб'єктів соціальної діяльності; соціально-комунікаційні технології позиціонування суб'єктів соціальної діяльності в суспільстві (зв'язки з громадськістю, реклама, іміджмейкінг, бізнес-комунікації тощо); комунікаційний образ суб'єктів суспільних відносин; використання засобів масової комунікації при здійсненні зв'язків з громадськістю; управління прикладними соціально-комунікаційними технологіями; організація діяльності служб та агенцій (зв'язків із громадськістю, рекламних агенцій тощо); спеціалізовані PR-технології (політичні, консалтингові, журналістські); публічні зв'язки з державними структурами; прес-стратегія та форми її реалізації в соціально-інформаційному середовищі; концепція іміджмейкінгу; маркетингові комунікації; аналітична підтримка PR-діяльності; соціальне проектування комунікаційної дійсності, реалізація

соціально-технологічних програм; етичні й правові аспекти в системі прикладних соціально-комунікаційних технологій; прикладні соціально-комунікаційні технології в управлінні проблемами й кризами; підготовка кадрів у галузі прикладних соціально-комунікаційних технологій, розроблення та впровадження нових професійних стандартів підготовки кадрів [11].

Проблематика обрання конкретного предмета дослідження ускладнюється тим, що провідні вітчизняні дослідники по-різному тлумачать соціальнокомунікаційні технології, що впливає на діапазон визначання предмета. Так, В.Різун відзначає, що «основу тієї чи іншої технології» становлять «науково визначені шляхи, способи, принципи, знаряддя, об'єкти та техніки впливу. При цьому «технологіями називаються способи, прийоми, методи, процеси, засоби організації різних видів діяльності особи і суспільства, теоретичні знання про ці способи і методи тощо» [6, с. 11].

Наукове бачення В.Різуну суті соціальнокомунікаційних технологій також розкривається через його визначення самих соціальних комунікацій, під якими вчений розуміє «таку систему суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, засоби, принципи встановлення і підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності, що спрямована на розробку, провадження, організацію, удосконалення, модернізацію відносин у суспільстві, які складаються між різними соціальними інститутами, де, з одного боку, у ролі ініціаторів спілкування найчастіше виступають соціальнокомунікаційні інститути, служби, а з іншого – організовані спільноти (соціум, соціальні групи) як повноправні учасники соціальної взаємодії» [6, с. 7].

Отже, до соціальнокомунікаційних технологій, згідно з баченням В.Різуну, слід відносити штучно витворені, науково визначені шляхи, способи, принципи, засоби, техніки професійного впливу на систему суспільної взаємодії через комунікаційні мережі, призначені для забезпечення зв'язків у суспільстві. Відповідно, об'єкт та предмет дослідження мають бути в площині технологій впливу в суспільній комунікаційній системі.

На можливі об'єкти та предмети досліджень соціальнокомунікаційних технологій також вказують такі думки В.Різуну: «...будь-яка технологія передбачає предмет праці (предмет технологічного впливу, технологічний об'єкт), засоби праці (технологічні засоби), носія технологічних функцій (працівника, колективу тощо), рівень технологічного розвитку суспільства» [6, с. 11]. Крім того, вчений привертає увагу до необхідності вивчення «матеріалознавчого» питання, яке у соціальній сфері включає знання про людину, соціальні структури, інститути та соціум в цілому, знання про засоби (документознавство, книгознавство тощо) [7, с. 22].

Важливо відзначити, що у трактуванні соціальнокомунікаційних технологій В.Різуну відсутні вказівки на позитивні чи негативні контексти оцінки результатів впливу таких технологій, попри те, що у вітчизняній науковій та суспільній думці цілеспрямований вплив переважно трактується в контексті примусу, фізичного чи духовного насильства. У своєму підручнику «Теорія масової комунікації» В.Різун справедливо наголошує, що після розпаду СРСР поняття «вплив» отримало негативну конотацію як «позначене маніпулятивністю та комуністичним змістом», внаслідок чого «у нашій країні серед багатьох учених та фахівців із масової комунікації розвилася хвороба маніпулофобія» [12, с. 143]. Науковець зауважує, що насправді первинне значення слова «вплив» не містить в собі того одіозного змісту, який в нього прийнято вкладати останнім часом, тож «слід боятися не впливу і не його технологій здійснення, а цілей та змісту впливу» [12, с. 144].

Інше визначення соціальнокомунікаційних технологій пропонує у своїй статті «Діапазон поняття «соціально-комунікаційні технології» науковець О.Холод: «Соціально-комунікаційні технології – це система маніпуляційних дій-комплексів, спрямованих на зміну поведінки соціуму» [1, с. 89].

Слід відзначити, що термін «маніпуляція» щодо соціуму традиційно має негативний відтінок. Так, за визначенням «Великого тлумачного словника сучасної української мови» (2005), слово «маніпуляція» має три визначення: «1. Виконувана руками складна дія, що зазвичай вимагає вправності, вміння тощо. 2. Рухи руки чи обох рук для виконання певного завдання. 3. перев., розм. Те саме, що махініція; шахрайство» [13, с.644]. Очевидно, що коли йдеться про вплив на соціум, то мова – не про вправні дії руками, тож залишається лише варіант із махінацією та шахрайством.

Оксфордський словник сучасної англійської мови (1998) дає два визначення маніпулювання: «1. Контролювати чи орудувати чимось за допомогою здібностей. 2. Контролювати чи впливати на когось / щось за допомогою розумних або нечесних засобів». Як приклади першого значення терміна словник наводить маніпулювання важелями авто, як приклад другого – маніпулювання громадською думкою та маніпулювання людьми за допомогою особистого шарму [14, с. 714]. Тож класичне визначення терміна «маніпуляція» в англійській мові стосовно соціуму також містить негативний відтінок.

Водночас сучасні мережеві електронні словники, як україномовний, так і англomовний, менш категоричні. Українська «Вікіпедія» станом на липень 2014 р. наводить 5 варіантів дефініцій терміна «маніпуляція», з яких лише одна – негативна (психологічна маніпуляція – «шахрайська витівка; фокус; махінації»). «Маніпуляція соціальна (політична маніпуляція)» визначається як «політичний прийом, спосіб, що впливає на поведінку індивіда (ключової особи держави) чи групи осіб (партії) у суспільстві» [15]. Англomовна «Wikipedia» наводить 21 визначення терміна «маніпуляція», згруповане за блоками: 1) таємний / закулісний вплив; 2) у фізичному контексті; 3) у технологіях. Соціуму стосуються лише п'ять визначень з першого блоку (таємний вплив): маніпуляція натовпом, маніпуляція даними, маніпуляція на ринку, медіа-маніпуляція, психологічна маніпуляція [16]. Більшість з цих визначень (маніпуляція даними, маніпуляція на ринку, психологічна маніпуляція) мають однозначно негативний контекст, тоді як маніпуляція натовпом та медіа-маніпуляція визначаються як технології впливу на групи людей, які можуть мати як негативний так і позитивний ефект (зокрема, як позитивний приклад наводиться кампанія проти вживання наркотиків із використанням маніпуляційних технологій).

У концепції інмутації суспільства О.Холода всі соціально-комунікаційні технології розглядаються як маніпуляції, при цьому вони можуть мати як позитивний або нейтральний, так і негативний вплив. Відповідно науковець запропонував розподілити всі технології на два типи: 1) соціально-комунікаційні технології мутації (спрямовані на позитивне або нейтральне змінення поведінки соціуму); 2) соціально-комунікаційні технології інмутації (спрямовані на негативне змінення поведінки соціуму) [8, с. 105–108].

Однак на практиці розподіл технологій за їхнім спрямуванням на негативні та позитивні / нейтральні зміни поведінки соціуму не завжди однозначний. Зокрема, О.Холод відносить до технологій мутації (які, за його власним визначенням, мають бути спрямовані на позитивне або нейтральне змінення поведінки соціуму) фішинг як різновид інтернет-шахрайства та тролінг як розміщення в інтернеті провокаційних повідомлень із метою викликати конфлікти між учасниками і взаємні образи. З іншого боку, технології блогування дослідник відніс до технологій інмутації, хоча здебільшого блогування не пов'язане із негативними змінами поведінки соціуму [8, с. 107–108].

Неоднозначність із розподілом соціальнокомунікаційних технологій за оцінкою їх позитивного чи негативного впливу підштовхує до думки про дискусійність зведення всіх таких технологій до маніпуляційних дій, спрямованих на зміну поведінки соціуму. Тим більше, що оцінка позитиву чи негативу змін завжди є суб'єктивною і залежить від світоглядних позицій, менталітету, політичної культури, цілей різних соціальних суб'єктів. Крім того, далеко не всі технології мають на меті змінювати поведінку соціуму, адже є й технології підтримання існуючого стану. Також спірним є віднесення всіх соціальнокомунікаційних технологій до маніпуляційних дій, оскільки не завжди такі технології мають приховані цілі та механізми.

Окрім різного тлумачення самого терміна «соціальнокомунікаційні технології», методологічні складнощі для організації наукових досліджень створює також паралельне використання у вітчизняній літературі термінів «соціальні технології», «комунікаційні технології», «інформаційні технології», «інформаційно-комунікаційні технології», «медійні технології», «гуманітарні технології», «технології маніпулювання громадською думкою» тощо. Визначення чітких відмінностей між цими термінами та розмежування предметів дослідження – одне із найактуальніших завдань для вітчизняної соціальнокомунікаційної науки. Своє бачення розмежування деяких із цих термінів виклали у своїх працях В.Різун [6] та О.Холод [1; 9]. Втім ця проблематика ще далека від остаточного розв'язання існуючих суперечностей та неузгодженостей і потребує глибокого комплексного опрацювання.

Вітчизняним ученим необхідно також приділяти більше уваги ознайомленню із предметами та методами соціальнокомунікаційних досліджень колег із країн Західної Європи та США, де відповідні дослідження проводяться вже багато десятиліть, і накопичено багатий теоретичний та практичний досвід. Зокрема, у цьому контексті заслуговують на увагу праці Раша Камхаві, Девіда Вівера [17], Лінди Лі Кейд [18] та ін.

Висновки. Суттєві відмінності у трактуванні одних і тих самих наукових категорій, у баченні методології, предмета та об'єкта дослідження, за умов, коли лише відбувається становлення вітчизняного соціальнокомунікаційного знання, можуть дезорієнтувати молодих дослідників та створити перешкоди для формування потужної вітчизняної наукової соціальнокомунікаційної школи.

Пануючі в Україні методологічні підходи до дослідження соціальнокомунікаційної проблематики, включаючи соціальнокомунікаційні технології, обумовлені історією становлення цієї

наукової галузі в нашій державі, яка «виросла» із учень про масову комунікацію, які, у свою чергу, зародилися на базі вітчизняних журналістикознавчих досліджень, а ті – формувалися переважно на методологічних засадах радянської філологічної науки. Відповідним чином через ланцюжок «філологія – журналістика – масові комунікації – соціальні комунікації» проходить і трансформація методологічних підходів до визначення та вивчення об’єктів та предметів досліджень. Натомість у США та країнах Західної Європи соціальнокомунікаційні вчення формувалися на базі праць соціологів, психологів, культурологів, спеціалістів із масових комунікацій. Звідси – принципово відмінні методологічні підходи, з якими необхідно бути ознайомленими всім вітчизняним дослідникам соціальних комунікацій.

При цьому в соціальнокомунікаційних дослідженнях можна використовувати й наукові методи суміжних гуманітарних та деяких технічних наук (соціології, психології, політології, філософії, філології, історії, кібернетики, математики тощо), якщо це є необхідним на певних етапах роботи для комплексного вивчення предмета дослідження. Головне, щоб таке застосування методології мало на меті отримання принципово нового знання, що розкриватиме в предметах дослідження принципово нові сторони, які неможливо вивчити в межах інших наук, проте знання про які є суспільно важливими.

При обранні методів дослідження соціальнокомунікаційних технологій доцільно керуватися соціальнокомунікаційним підходом, який В.Різун визначає як фіксацію, моніторинг, опис, аналіз та інтерпретацію даних з точки зору того, чи здійснює об’єкт дослідження на соціум той вплив, який технологічно закладався, і як соціум відреагував на об’єкт впливу.

Потребує подальшого комплексного опрацювання проблематика розмежування термінів «соціальнокомунікаційні технології», «соціальні технології», «комунікаційні технології», «інформаційні технології», «інформаційно-комунікаційні технології», «медійні технології», «гуманітарні технології», «технології маніпулювання громадською думкою» та ін., які у вітчизняній науковій літературі часто використовуються паралельно і як синоніми.

Об’єкт дослідження в рамках наукової галузі соціальнокомунікаційні технології як об’єктивна реальність цілком може співпадати із об’єктами дослідження інших суміжних наук – соціології, психології, політології, філософії, філології, історії та ін. Проте предмет дослідження має вивчати такі сторони явища, які не можуть бути вивчені в межах інших наук і які чітко пов’язані із застосуванням соціальнокомунікаційних технологій, вивченням причин, які спонукали до застосування таких технологій; умов, за яких вони були застосовані; особливостей і закономірностей застосування; власне технологічного процесу; наслідків застосування соціальнокомунікаційних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Холод О.М. Діапазон поняття «соціально-комунікаційні технології» / О.М. Холод // Держава та регіони. Серія: соціальні комунікації. – 2010. – № 2. – С. 89–96.
2. Островська Н.В. Основні аспекти досліджень соціально-комунікаційних технологій / Н.В. Островська // Світ соціальних комунікацій: наук. журн. [гол. ред. О. М. Холод]. – Т.2. – К.: КиМУ, ДонНУ, 2011. – С. 112–116.
3. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) [Текст] : слов.-справ. / авт.-сост. В. А. Ильганаева. – Х. : [Городская типография], 2009. – 391 с.
4. Моїсєєва Н.І. Методологічні аспекти розвитку дослідження соціальної комунікації / Н.І. Моїсєєва // Світ соціальних комунікацій: наук. журн. [гол. ред. О.М. Холод]. – Т.7. – К.: КиМУ, ДонНУ, 2012. – С.10–12.
5. Почепцов Г.Г. Соціальні комунікації і нові комунікативні технології / Г.Г. Почепцов // Комунікація. – 2010. – №1. – С.19–26.
6. Різун В.В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / В.В. Різун // Світ соціальних комунікацій: наук. журн. [гол. ред. О.М. Холод]. – Т.2. – К.: КиМУ, ДонНУ, 2011. – С.7–11.
7. Різун В.В. До питання про соціальнокомунікаційні наукові проблеми і про наукові проблеми взагалі / В.В. Різун // Актуальні дослідження українських наукових шкіл у галузі соціальних комунікацій: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції [наук. ред. В. Різун; упоряд. Т. Скотникова] – К.: Інститут журналістики, 2013. – С.8–25.
8. Холод О.М. Диференціація соціально-комунікаційних технологій / О.М. Холод // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24(63). – №4. Часть 1. – С.105–110.
9. Холод О.М. Комунікаційні технології : підручник / Холод О. М. – К. : КиМУ, 2012. – 261 с.
10. Хилько М.М. Сучасний стан вітчизняних досліджень у галузі соціальних комунікацій / М.М. Хилько // Наукові записки Інституту журналістики. – 2013. – № 52. – С. 111–116.

11. Паспорт спеціальності 27.00.06 – прикладні соціально-комунікаційні технології [Електронний ресурс] // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інтернет-сайт. – Режим доступу: <http://asp.univ.kiev.ua/doc/Pasport/27.00.00/27.00.06.pdf>. – Дата доступу: 20.07.2014.
12. Різун В. В. Теорія масової комунікації: підруч. для студ. галузі 0303 «журналістика та інформація» / В.В. Різун. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2008. – 260 с.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
14. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Ed. J. Crowther. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 1428 p.
15. Маніпуляція [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Маніпуляція>. – Дата доступу: 20.07.2014.
16. Manipulation [Електронний ресурс] // Wikipedia. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Manipulation>. – Дата доступу: 20.07.2014.
17. Kamhawi R., Weaver D. Mass communication research trends from 1980 to 1999 [Electronic resource] / Rasha Kamhawi, David Weaver // Journalism and Mass Communication Quarterly. – 2003. – 1 April. – Reference: <http://www.highbeam.com/doc/1P3-347857401.html>. – Accessed: 20.07.2014.
18. Kaid L. Handbook of Political Communication Research / Lynda Lee Kaid. – Mahwah; New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – 541 p.

REFERENCES

1. Holod O.M. Diapazon ponjattja «social'no-komunikacijni tehnologii'» / O.M. Holod // Derzhava ta regiony. Serija: social'ni komunikacii'. – 2010. – № 2. – S. 89–96.
2. Ostrovs'ka N.V. Osnovni aspekty doslidzhen' social'no-komunikacijnyh tehnologij / N.V. Ostrovs'ka // Svit social'nyh komunikacij: nauk. zhurn. [gol. red. O. M. Holod]. – T.2. – K. : KyMU, DonNU, 2011. – S. 112–116.
3. Sotsial'nye kommunikatsii (teoriia, metodologija, deiatel'nost') [Tekst] : slov.-sprav. / avt.-sost. V. A. Il'ganaeva. – Kh. : [Gorodskaia tipografija], 2009. – 391 s.
4. Moisejeva N.I. Metodologichni aspekty rozvytku doslidzhennja social'noi' komunikacii' / N.I. Moisejeva // Svit social'nyh komunikacij: nauk. zhurn. [gol. red. O.M. Holod]. – T.7. – K.: KyMU, DonNU, 2012. – S.10–12.
5. Pohepcov G.G. Social'ni komunikacii' i novi komunikatyvni tehnologii' / G.G. Pohepcov // Komunikacija. – 2010. – №1. – S.19–26.
6. Rizun V.V. Nacherky do metodologii' doslidzhen' social'nyh komunikacij / V.V. Rizun // Svit social'nyh komunikacij: nauk. zhurn. [gol. red. O.M. Holod]. – T.2. – K.: KyMU, DonNU, 2011. – S.7–11.
7. Rizun V.V. Do pytannja pro social'nokomunikacijni naukovy problemy i pro naukovy problemy vzagal' / V.V. Rizun // Aktual'ni doslidzhennja ukrai'ns'kyh naukovykh shkil u galuzi social'nyh komunikacij: materialy vseukrai'ns'koi' naukovo-praktychnoi' konferencii' [nauk. red. V. Rizun; uporjad. T. Skotnykova] – K.: Instytut zhurnalistyky, 2013. – S.8–25.
8. Holod O.M. Dyferenciacija social'no-komunikacijnyh tehnologij / O.M. Holod // Uchenye zapysky Tavrycheskogo nacyonal'nogo unyversyteta ym. V.Y. Vernadskogo. Seryja «Fylologija. Sotsial'nye kommunykacyy». – 2011. – T.24(63). – №4. Chast' 1. – S.105–110.
9. Holod O.M. Komunikacijni tehnologii' : pidruchnyk / Holod O. M. – K. : KyMU, 2012. – 261 s.
10. Hyl'ko M.M. Suchasny stan vitchyznjanyh doslidzhen' u galuzi social'nyh komunikacij / M.M. Hyl'ko // Naukovy zapysky Instytutu zhurnalistyky. – 2013. – № 52. – S. 111–116.
11. Pasport special'nosti 27.00.06 – prykladni social'no-komunikacijni tehnologii' [Elektronnyj resurs] // Kyi'vs'kyj nacional'nyj unyversytet imeni Tarasa Shevchenka. Internet-sajt. – Rezhym dostupu: <http://asp.univ.kiev.ua/doc/Pasport/27.00.00/27.00.06.pdf>. – Data dostupu: 20.07.2014.
12. Rizun V. V. Teorija masovoi' komunikacii': pidruch. dlja stud. galuzi 0303 «zhurnalistyka ta informacija» / V.V. Rizun. – K.: Vydavnychyj centr «Prosvita», 2008. – 260 s.
13. Velykyj tлумачnyj slovnyk suchasnoi' ukrai'ns'koi' movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i golov. red. V.T. Busel. – K.; Irpin': VTF «Perun», 2005. – 1728 s.
14. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Ed. J. Crowther. – Oxford: Oxford University Press, 1998. – 1428 p.
15. Маніпуляція [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Маніпуляція>. – Дата доступу: 20.07.2014.
16. Manipulation [Електронний ресурс] // Wikipedia. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Manipulation>. – Дата доступу: 20.07.2014.
17. Kamhawi R., Weaver D. Mass communication research trends from 1980 to 1999 [Electronic resource] / Rasha Kamhawi, David Weaver // Journalism and Mass Communication Quarterly. – 2003. – 1 April. – Reference: <http://www.highbeam.com/doc/1P3-347857401.html>. – Accessed: 20.07.2014.
18. Kaid L. Handbook of Political Communication Research / Lynda Lee Kaid. – Mahwah; New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – 541 p.

ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА І ПРАКТИКА ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ТВОРЧОСТІ ОЧИМА ФАХІВЦЯ

УДК 351.746 / 007 (072)

Логвиненко, Олена,

кандидат філологічних наук, доцент,

Київський національний університет культури і мистецтв,

викладач кафедри видавничої справи та мережових видань,

l_olena@ukr.net

У рецензії на навчальне видання кандидата філологічних наук, доктора суспільно-економічних наук Українського вільного університету, професора В.О.Карпенка «ЖУРНАЛІСТСЬКА ТВОРЧИСТЬ. ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ» [К.: Вид-во Університету «Україна», 2012. – 164 с.] ідеться про вагомий внесок науковця й досвідченого журналіста у розроблення теорії і практики журналістської діяльності. Зокрема наголошено на комплексному й творчому підході автора до висвітлення теми дослідження.

Одним із нових цікавих аспектів розгляду питання методики журналістської творчості є запропонована автором власна формула майстерності журналіста, яка свідчить, що його високий фаховий рівень – це не сума, а добуток професійності й таланту, до якого додається ще один важливий складник – працьовитість.

Корисними для студентів, котрі вивчають питання фахової майстерності, будуть розкриті в підручнику «маленькі секрети успішної журналістської праці», що ґрунтуються на нормах і принципах цього виду діяльності, а також запитання й завдання до викладених тем.

Ключові слова: професіоналізм, майстерність журналіста, ЗМІ, джерела інформації, методика, композиція, жанри, колонка редактора.

THEORY, METHODOLOGY AND PRACTICE OF JOURNALISTIC CREATIVITY EYE SPECIALIST

Lohvynenko, Olena,

Candidate of Philology, Associate Professor

Kyiv National University of Culture and Arts

Lecturer in publishing and online publications

l_olena@ukr.net

In a review on the publication of Candidate of Philology, Doctor of socio-economic Sciences Ukrainian Free University, Professor V.O.Karpenko «Journalistic work. THEORETICAL-METHODOLOGICAL PRINCIPLES AND PRACTICE» [K. : Type of University» Ukraine «, 2012. – 164 p.] referred to the significant contribution of the scientist in the development of the theory and practice of journalism. In particular emphasized the complex and creative approach to the coverage of the author's research topic.

One of the new interesting aspects of the issue of journalistic creativity is the author proposed formula skills of journalists, indicating that its high professional level – is not the sum and product of professionalism and talent, which adds another important element – hard work.

Useful for students who are studying the issue of professional skills will be covered in the textbook «little secrets of successful journalistic work», based on the norms and principles of this activity, as well as questions and problems to the above topics.

Key words: professionalism, skill, journalist, media, sources, methods, composition, genre, column editor.

Тема журналістської майстерності завжди є актуальною, адже це невід'ємна складова професії журналіста. Для студентів спеціальності «Журналістика» на сьогодні створено деяку кількість

підручників, що стосуються насамперед професійної майстерності. Можна для прикладу згадати праці В.Здоровеги [2], А. Москаленка [6], О. Кузнецової [3]. В.Жадька [1], І. Михайлина [5]. Однак за останні 5 років не з'явилося помітного, оновленого дослідження з урахуванням економічних та суспільно-політичних змін, що відбулися в нашому суспільстві.

Глибока, системна праця відомого журналіста, публіциста, професора В.Карпенка «Журналістська творчість. Теоретично-методичні та практичні засади» (К., 2012) успішно заповнила цю нішу, давши майбутнім фахівцям ґрунтовні теоретичні знання, методологічну допомогу та практичні рекомендації.

Чим відрізняється це видання від інших навчальних видань такого типу? По-перше, відчутною авторською присутністю. Адже ніщо так не впливає на студентську аудиторію, як спілкування з нею викладача на основі цінного власного досвіду (В.Карпенко – багатолітній головний редактор популярної газети «Вечірній Київ», депутат Верховної Ради України першого скликання, член НСПУ, НСЖУ, заслужений журналіст України). По-друге, високим рівнем аналітики. Автор аналізує природу журналістської творчості, розглядаючи її в контексті діалектики, форм та методів відображення дійсності в літературі та журналістиці, досліджує сутність журналістської майстерності тощо. По-третє, легким для сприйняття молодіжною аудиторією стилем викладу. Це аж ніяк не означає, що автор «заграє» з читачем, не дотримується вимог і стандартів Міністерства освіти і науки України, висунутих до викладання нормативних дисциплін з масової комунікації. Ми наголошуємо на доступності викладу науковцем теоретичного і практичного матеріалу. І це головне у справі висвітлення навчального матеріалу.

Структура рецензованої книжки своєрідна. Її поділено не на розділи, а на теми, що також певною мірою свідчить про легкість і доступність сприймання читачем підручникових засад. І ці теми, до речі, не громіздкі, а лаконічні, чітко сформульовані, наприклад: «Професіоналізм як фактор майстерності», «Композиція у журналістиці». Структура підручника відповідає дедуктивному методу організації навчального матеріалу – від загальнішого до менш загального й конкретного. Найзагальніша тема – «Журналістика у системі масової комунікації». Перш ніж вести мову про складні питання журналістикознавства, автор чітко розмежовує термінологічні поняття ЗМІ та ЗМК. Посилаючись на професора В.Шкляра, наводить систему засобів масової інформації, що традиційно складалася в Україні: українські ЗМІ, ЗМІ України, ЗМІ в Україні.

Літературна майстерність – важлива складова журналістської творчості, без якої, власне, немислима журналістика. Розглядаючи тему майстерності журналіста, В.Карпенко слушно порівнює її з майстерністю письменника, зазначаючи, що чимало письменників прийшли в літературу саме з журналістики. Наголошує й на спільності використання зображально-виражальних художніх засобів, і на відмінності правди життєвої від правди художньої. Тим самим вияскравлюється суть журналістської творчості – професіоналізм, який окреслюється у контексті норм і принципів журналістської праці.

Своєрідність підходу до висвітлення теми, заявленої у підручнику, науковець демонструє, зокрема, у самостійному математичному виведенні **формули майстерності** творчої особистості: $M = (ПхТ) + Пр$, з якої випливає, що рівень майстерності – це не сума, а добуток професійності й таланту, до якого додається ще один важливий складник – працьовитість. І це підтверджується влучною цитатою: коли відому таблицю Д.Менделєєва друзі назвали талановитим відкриттям, знаменитий вчений відповів: «Який там у біса талант – дев'яносто відсотків поту» (с. 23). До формули додано ще й дві схеми, які наочно доводять авторську тезу.

Кожна тема (розділ) завершується списком рекомендованої літератури й переліком питань, виснесених на семінарське заняття. Причому теоретичні питання йдуть поруч із практичними й невіддільні від них. Наприклад, з-поміж завдань до теми 4 «Маленькі секрети успішної журналістської праці» є такі: підготувати реферат «Найголовніші правила користування джерелами інформації»; змоделювати у формі тижневого запису в діловому щоденнику Робочий тиждень головного редактора (редактора відділу, літредактора). І це виправдано, бо продуктивно, оскільки дає подвійну користь студентові для закріплення ним навчального матеріалу.

Розкриваючи в підручнику поняття про традиційні жанри, В.Карпенко докладно спиняється й на новітніх жанроутвореннях, таких як колумністика, фотофейлетон фотокомікс, сатирична казка, колючі рядки тощо. І тут демонструє своє професійне бачення практичного застосування згаданих жанрів на практиці.

Цікавим у підручнику є тематичний сегмент «Колонка редактора як позиція газети». Тут, звісно, неможливо обійти увагою суспільно-політичні моменти сучасного життя. Й автор вдало їх комен-

тує. Розглядаючи колонку як жанр, виокремлюючи її композиційно-стильові особливості й наводячи правила до написання такого матеріалу, науковець підсумовує: особисті погляди редактора збігаються з позицією редагованого ним видання.

Визнаючи доцільність і потрібність праці В.Карпенка «Журналістська творчість. Теоретично-методичні та практичні засади», її важливе прикладне значення, слід зауважити про окремі помічені нами незначні недоліки. Так, у списку рекомендованої літератури недостатньо «свіжих» джерел – книжок і статей, опублікованих за останні 3–5 років. На жаль, у підручнику вкралася прикра технічна помилка верстання: невідповідність номерів сторінок, зазначених у змісті й у тексті.

Підсумовуючи, відзначимо, що підручник В.Карпенка підготовлено на високому теоретичному та методологічному рівнях, він є вагомим внеском у розроблення методики і практики журналістської творчості. Не «сухий», не «казенний», не «занауковлений», а справді сучасний, тому, ми переконані, ним зацікавилися й зацікавляться студенти інститутів та відділень університетів, які навчаються за спеціальністю «Журналістика», «Видавнича справа та редагування», аспіранти, викладачі, а також ширше коло читачів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Жадько В. Основи журналістики та редакційно-видавничої справи : навч. посібник для студ. вишів / Віктор Жадько. – К. : СПД Жадько, 2005. – 352 с. (Університетська бібліотека).
2. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості : підручник. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.
3. Кузнецова О. Аналітичні методи в журналістиці : навч. посібник. – 2-ге вид., доп. / Олена Кузнецова. – Львів : Вид. центр ЛНУ, 2002. – 120 с.
4. Лазутина Г.В. Технология и методика журналистского творчества: метод. указания. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 178 с.
5. Михайлин І. Основи журналістики : підручник. – Вид. 5-е, перероб. і доп. – К. : ЦУЛ. – 2011. – 496 с.
6. Москаленко А.З. Теорія журналістики : підручник / А.З. Москаленко. – К.: Експрес-об'ява, 1998. – 334 с.

REFERENCES

1. Zhad'ko V. Osnovy zhurnalistyky ta redakcijnno-vydavnychoi' spravy : navch. posibnyk dlja stud. vyshiv / Viktor Zhad'ko. – K. : SPD Zhad'ko, 2005. – 352 s. (Universytets'ka biblioteka).
2. Zdorovega V. J. Teorija i metodyka zhurnalists'koi' tvorchoosti : pidruchnyk. – 2-ge vyd., pererob. i dopov. – L'viv : PAIS, 2004. - 268 s.
3. Kuznecova O. Analitychni metody v zhurnalistyci : navch. posibnyk. – 2-ge vyd, dop. / Olena Kuznecova. – L'viv : Vyd.centri LNU, 2002. – 120 s.
4. Lazutyna G.V. Tehnologija y metodyka zhurnalistskogo tvorcestva : metod, ukazanyja / G.V. Lazutyna. – M. : Aspekt Pres, 2006. – 178 s.
5. Myhajlyn I. Osnovy zhurnalistyky : pidruchnyk. – Vyd. 5-tje, pererob. i dop. – K. : CUL. – 2011. – 496 s.
6. Moskalenko A.Z. Teorija zhurnalistyky : pidruchnyk / A.Z. Moskalenko. K.: Ekspres- ob'java, 1998. – 334 s.

НОВІ МЕДІА: ІСТОРІЯ, ТИПОЛОГІЯ

УДК 007 : 304 : 001

Данько-Сліпцова, Анна,
Університет «Україна» (Україна, Київ),
кафедра журналістики,
старший викладач,
danko_anna@ukr.net

Термін New Media, або нові медіа, з'явився в нашому обігу відносно недавно. Хоча всі фахівці погоджуються, що під цю дефініцію потрапляють Інтернет, мобільний зв'язок, інтерактивна зовнішня реклама тощо, саме визначення до цих пір залишається досить розмитим і нечітким. Традиційно під новими медіа прийнято розуміти інтерактивні електронні ЗМІ. Такий підхід є одночасно і правильним, і неповним. Персоналізація стала змістом і ознакою нових медіа. У статті проаналізовано різні тлумачення терміна Нові медіа та дано визначення, яке, на наш погляд, є найбільш конкретним. Також у статті розглянуто переваги нових медіа перед традиційними та їх особливості, адже нові медіа мають унікальні можливості порівняно з традиційними медіа: незнищенні, самовідновлювальні та вірусні за суттю. Починаючи з 2010 року головна премія світу журналістики – Пулітцеровська премія – розглядає конкурсні роботи, подані в нових мультимедійних і цифрових форматах.

Особливістю створення та існування нових медіа є ще й те, що для їхнього запуску в життя не потрібно вкладати великі кошти. До того ж внески можуть робити будь-які люди у необмеженій кількості, які перебувають на різних континентах та в різних країнах навіть не відходячи від комп'ютера. Розглянуто також платформи, на яких можлива діяльність нових медіа, можливості та історія створення їх в Україні, а також особливості нових медіа на базі технологій Web 2.0. Окрім того, зазначено про перші інтернет-видання в Україні, їхній сьогодиншній розвиток та подальшу перспективу.

Ключові слова: нові-медіа, соціальні медіа, мультимедіа, Інтернет, Web 2.0, інтерактивність, віртуальність, контент.

NEW MEDIA: HISTORY, TYPOLOGY

Danko-Sliptsova, Anna,
University «Ukraine» (Kyiv, Ukraine)
Department of Journalism, Senior Lecturer,
danko_anna@ukr.net

The term New Media and New Media, our turnover was relatively recent. Although all experts agree that under this definition fall Internet, mobile, interactive outdoor advertising, etc., the definition is still rather vague and unclear. Traditionally, new media is understood interactive electronic media. This approach is both correct and complete. Personalize content and become a sign of new media. The article analyzes the different interpretations of the term New Media and the definition which, in our opinion, is the most specific. Also, the article discusses the benefits of new media to traditional and their features, as new media have unique features compared to traditional media, indestructible, self-repairing and viral by nature. Since 2010, the main prize in the world of journalism - a Pulitzer Prize, examines entries submitted in the new media and digital formats. Feature of creation and existence of new media is also a fact that their start in life do not need to invest heavily.

In addition, contributions can make any people in any number of which are on different continents and in different countries even without leaving your computer. Considered as a platform on which activities can new media opportunities and the history of them in Ukraine, and especially new media technologies based on Web 2.0. In addition, the set of the first online edition in Ukraine, their present and long-term development.

Key words: new media, social media, multimedia, Internet, Web 2.0, interactivity, virtuality, content.

Середовище комунікацій визначається засобами, за допомогою яких відбувається постачання інформації: радіохвилі, зовнішня реклама, телефон тощо. Саме «середовище» в значній мірі є найбільш точним перекладом англійського слова *media* [7].

Тож нові медіа – термін, що означає появу цифрових, комп'ютерних, інформаційних, мережевих технологій і комунікацій у кінці ХХ ст. Таким чином, одне з ключових слів тут – «цифровий».

Водночас спостерігаються тенденції до змішування понять «нові медіа» та «цифрові медіа». Дійсно, вони використовують однакові засоби кодування інформації – цифрові. Але ж у кінематографії та звуковій індустрії теж кодують інформацію, що аж ніяк не робить свіжу композицію співака прикладом використання нових медіа. Хоча можна стверджувати, що поняття «цифрові медіа» є глибшим і включає в себе поняття нові медіа.

Є й інші точки зору на цю проблему. Наприклад, Рассел Ньюман (W. Russell Neuman) погоджується з тим, що нові медіа:

- 1) зменшують значущість географічних відстаней;
- 2) дозволяють значно збільшити число зв'язків та активізувати комунікації;
- 3) надають можливості для прискорення комунікацій;
- 4) надають можливості для інтерактивних комунікацій;
- 5) дозволяють встановлювати зв'язки, які ще недавно частково перекидалися або ж лежали в абсолютно різних площинах [5, р.106].

Вчені Дуглас Келлер (Douglas Kellner) і Джеймс Боман (James Bohman) стверджують, що нові медіа, і зокрема Інтернет, надають потенціал для демократичної постмодернової публічної сфери, в якій громадяни можуть брати участь у відкритих дебатах при повному доступі до інформації. Це так зване соціальне значення нових медіа [3].

Як результат розвитку технологій нових медіа почалася глобалізація, яку зазвичай називають «експансією різних видів діяльності за звичні межі держав і націй». Віртуальні співтовариства утворюються в режимі он-лайн і діють незалежно від географічних і соціальних кордонів. Ці спільноти фактично є саморегульованими мережами, які діють за тими ж принципами, що й реальне суспільство. Більшість дослідників цієї проблеми погоджуються з тим, що в той час як мас-медіа підкоряються логіці суспільства масового споживання, яке ставить конформізм вище індивідуальності, нові медіа розвиваються за логікою постіндустріального суспільства, де кожна людина створює свій власний стиль життя, вибирає інструменти та ідеологію з будь-яких вподобаних, або ж створює свою власну реальність [10]!

Традиційний підхід, що надає інтерактивним електронним ЗМІ право називатися новими, акцентує, перш за все, увагу на середовище та спрямування комунікацій, не торкаючись при цьому питання адресації. Існує думка, що саме можливість персоналізувати інформацію відрізняє нові ЗМІ від традиційних. Тому що телебачення, особливо цифрове – це також електронний спосіб комунікації, а телефонний дзвінок, за допомогою якого можна взяти участь в якій-небудь телепрограмі – приклад інтерактивності. Або та ж глобальна мережа Інтернет. Статичний портал навряд чи можна назвати новим медіа, оскільки, незважаючи на електронну мережу комунікацій і певну інтерактивність, процес блукання розділами сайту принципово не відрізняється від гортання сторінок паперового журналу.

Персоналізація стала змістом і ознакою нових медіа. Google за замовчуванням імені відкриває сторінку мовою тієї країни, з якої на неї заходиш. «Live Journal» показує стрічку саме моїх друзів, а не всіх користувачів. Оператор мобільного зв'язку намагається вгадати мої зацікавлення і потреби, присилаючи пропозиції взяти участь у своїх акціях чи закачати музику. Таке спілкування є персоналізованим, а точніше – квазіперсоналізованим.

Таким чином:

- 1) головною відмінністю нових ЗМІ від традиційних є інтерактивність: всі зв'язки є двосторонніми;
- 2) саме в нових медіа відносини стали не просто масовими (за принципом все – всім), а персоналізованими.

Для того, аби повністю відповідати терміну *нові медіа*, необхідно мати не просто можливість, а й використовувати в комунікаціях вказані вище властивості. «Електронність» же, як середовище комунікацій, є скоріш наслідком, аніж вимогою, оскільки інші «оболонки» не надають належних технічних можливостей [7].

Вживаючи поняття нові медіа, ми розуміємо саме соціальні медіа, які в нашій країні останніми роками набули особливої популярності. Такі соціальні мережі, як ВКонтакте, Однокласники та Facebook, стали не просто місцем, де люди знаходили друзів та спілкувалися з ними, а й майданчиком для обміну новинами, платформами для заснування груп, організацій на медіа.

Нові медіа – інтерактивні медіа. Користувач виступає одночасно і читачем, і автором контенту он-лайн ресурсів. Нові – тому що це медіа, наділені новими характеристиками двосторонньої комунікації, а соціальні вони за характером – кожен може стати творцем контенту.

Термін «Нові медіа» пояснив Рассел Нойман, професор Мічиганського університету. Такого визначення будемо дотримуватися і ми:

«New media – це новий формат існування засобів масової інформації, постійно доступних на цифрових пристроях, у яких відбувається активна участь користувачів у створенні та розповсюдженні контенту».

І справа не тільки в тому, що якби Facebook був країною, то він входив би до п'ятірки найбільших країн світу, і не в тому, що зростання кожного тижня кількості користувачів цього ресурсу в Росії і Україні сягає 12–15%. Йдеться ще й про якісні зміни комунікацій, адже нові медіа нікому не підконтрольні та складно керовані. Там кожен може робити і говорити все, що йому заманеться. Не можна вилучити те, що вже написано, навіть якщо це було давно і все неправда. Не можна умовити не робити те, що вже зроблено чи люди збираються зробити, тому що цих людей мільйони.

Українська Інтернет-аудиторія до кінця 2013 року становила 17,5 мільйона осіб, що на 1,5 мільйона більше, ніж попереднього року. Понад 87% користувачів хоча б раз у день заходять у всевітню мережу. До кінця 2014 року українська інтернет-аудиторія становитиме більше 20 мільйонів. Посиляться темпи зростання частки користувачів у невеликих містах та селах, а також серед людей старшого віку [9].

Нові медіа мають унікальні можливості порівняно з традиційними медіа. Вони незнищенні, самовідновлювальні та вірусні за суттю. Теоретично можна знищити сайт за допомогою хакерської атаки або закрити радіо- чи телестанцію, але з медіа в Інтернеті це нереально – можливості будь-якої держави мізерні з розмірами та можливостями глобального інформаційного простору – знищення Інтернет-медіа в одному місці провокує появу кількох нових на іншому.

Нові медіа нині створюють більше інформації, ніж усе людство може осягнути. Тому ключове значення в боротьбі має увага. Увага найкраще приковується ефективним «інформаційним ангажуванням». Йдеться про використання всіх засобів для впливу на сприйняття і волю ключової аудиторії. У цифровому просторі це означає стати невід'ємною частиною постійних публічних дискусій в усіх можливих місцях, де перебуває критично налаштована аудиторія. Це відхід від позиції реагування – від ходіння по дебатах, пояснюючи свої дії чи сперечаючись із ворогами – до проактивного ангажування. Проактивне ангажування – це не приєднання до чужих розмов, а творення своїх тем. «Якщо я можу дискредитувати супротивника, я не муситиму його вбивати» [8].

Саме тому через свою природу, незнищенність та розгалуженість, нові медіа унеможливають контролювання політичної інформації в них, однак вони є швидким ресурсом для її розповсюдження. Це змінює формат політичних комунікацій в Україні, який відбувався до цього часу. Адже до тепер, лише через традиційні ЗМК, майже вся політична інформація, а загалом і комунікація, були контрольованими та прогнозованими. Вона чітко вивірялася політтехнологами та суб'єктами політики і дозовано та цілеспрямовано видавалася в ефір для підтримки певного політичного курсу. Тепер же політична інформація, завдяки новим медіа, отримала можливість пройти етап редагування і дійти одразу до споживача, тим більше, не одного. Це унеможливорює створення політиками вигаданої, нереальної картини світу, яка тримається лише на вивірених повідомленнях.

До 2010 р. у соціальній мережі Facebook вже налічувалося 350 млн акаунтів. Кожен другий користувач цього ресурсу відвідує його щодня і в ньому з'являється щодня 1,5 млн нових записів (посилання, новини, замітки, фото). Сегмент користувачів цієї мережі, який найбільш стрімко зростає, – це жінки віком від 55 до 65 років [6].

На популярному відеофайлообміннику YouTube обробляється приблизно 1 млрд звернень до цього ресурсу щоденно. Він став другою за популярністю найбільшою пошуковою системою Інтернету (після пошукової системи Google), що містить на сьогодні 100 млн відеороликів. Користувачі YouTube зі США дивляться в середньому на цьому ресурсі 182 ролика щомісяця. Аналогічний YouTube сервіс Хулу (англ.: Hulu) виріс від 63 млн відеопотоків у квітні 2008 р. до 373 млн у квітні 2009 р. [6]. Зауважимо, що соціальні мережі (до яких належить і Facebook) і файлообмінники (типу YouTube або Флікер) відносять до соціальних, заснованих на технологіях Web 2.0. Незважаючи на те, що значення терміна Web 2.0 до цього часу є предметом обговорень і суперечок, ті дослідники, які визнають його існування, виділяють такі, властиві йому, особливості, що можуть бути визначені через поняття: синдикації, соціалізації, співробітництва, інтерактивності та відкритості.

До особливостей Web 2.0, що сприяли появі нових комунікативних моделей, можуть бути віднесені такі його характеристики, як можливість:

- швидкого створення контенту користувачів;
- миттєвого і одночасного редагування;
- спільної роботи над будь-яким текстом або проектом;
- практично постійного спілкування;
- зберігання великих обсягів інформації безпосередньо в мережі; а не на електронних носіях;
- легкість у роботі з контентом;
- поширення інтерфейсів, дружніх для користувачів;
- зростання передачі аудіовізуальних даних;
- оприлюднення будь-якої інформації в мережі набагато збільшується, і традиційна приватна інформація або інформація для обраних стає публічною та доступною всім бажаним;
- та деякі інші властивості [2, с. 449–465].

Таким чином, Web 2.0 створив такі можливості для комунікації та роботи в Інтернеті, що кардинально вплинули як на кількість комунікативних потоків у мережі, так і на їхній якісний зміст [1, с. 111–117].

Окрім усього сказаного, до особливостей нових медіа Вікіпедія відносить:

- 1) можливість зворотного зв'язку;
- 2) прозорість;
- 3) масову рекламу;
- 4) конвент користувачів (User Generated Content);
- 5) дискусії в коментарях до повідомлень ЗМК;
- 6) відсутність цензури;
- 7) зменшення ролі гейткіперів – людей, що встановлюють обмеження на зміст та тематику публікацій;
- 8) низький фінансовий поріг входження;
- 9) створення контенту в режимі реального часу (наприклад, текстові трансляції подій);
- 10) гіпертекстуальність;
- 11) використання соціальних мереж як платформ для просування контенту, як джерело для контенту (наприклад, перепублікація постів із соціальних мереж, використання записів у Twitter та фотографій з Instagram як інформаційний привід);
- 12) мобільні додатки до медійних проектів;
- 13) високу періодичність публікації;
- 14) декілька типів подання інформації (аудіо, відео, текст).

Однак варто зазначити, що нові медіа не обмежуються лише соціальними мережами. До них належать також:

- 1) Інтернет-плеєри теле- і радіоканалів;
- 2) Video-on-Demand (VOD – відео на замовлення) та Audio-on-Demand (аудіо на замовлення) – система індивідуальної доставки абоненту за його запитом фільмів, телепередач, іншого контенту за допомогою Інтернет, кабельних, IPTV та/або інших мереж з серверу (наприклад, сервіси YouTube, iTunes, Hulu; в Україні – Інтернет-кінозал компанії Star Media);
- 3) Catch-Up TV (різновид Video-on-Demand) – інтернет-сервіси, що дозволяють переглядати телевізійний контент протягом певного обмеженого періоду часу, що слідує за здійсненням телевізійної трансляції фільму, передачі тощо. Наприклад, Virgin Media, LiveInternetTV, офіційні сайти ряду українських телеканалів (СТБ, Новий канал, ICTV тощо);
- 4) соціальні мережі: Facebook, MySpace, ВКонтакте, Однокласники, FriendFeed, LinkedIn, Instagram, Foursquare тощо;
- 5) блоги (наприклад, Livejournal), включаючи підкасти та відеоблоги;
- 6) мережі мікроблогів: Twitter, Tumblr тощо;
- 7) он-лайн медіа плеєри: Voox;
- 8) Інтернет-радіосервіси: Pandora;
- 9) фотосервіси: Picasa, [11].

Починаючи з 2010 року головна премія світу журналістики – Пулітцеровська премія – розглядає конкурсні роботи, подані в нових мультимедійних і цифрових форматах. За даними Yandex, на теперішній час в Україні нараховується 700 тис. блогів (у 2009 році було тільки 500 тис. блогів). Медіа компанії переносять свої активності в он-лайн: друковані ЗМІ створюють власні Інтернет-версії, телекомпанії розвивають офіційні сайти та впроваджують сервіси Video-on-Demand. Деякі друковані видання заявили про закриття паперових версій (наприклад, Newsweek) і концентрації

зусиль на розвитку інтернет-проектів. Телекомпанії випускають спеціальні програми для перегляду власних новин та інформаційних передач на iPhone, смартфонах (наприклад, телеканал 24 в Україні) [11]. Поширюється громадське Інтернет-телебачення (Громадське ТБ, Еспресо ТБ).

Першим он-лайн виданням в Україні стала «Українська правда», заснована журналістом Георгієм Гонгадзе у квітні 2000 року як реакція на придушення свободи слова та цензури. Президент Леонід Кучма та його найближчі соратники стали об'єктом критичних історій з розкриттям корупційних схем та політичних переслідувань. Он-лайн газета стала більш широко знаною після вересня 2000 року, після зникнення її засновника. Його вбивство та серйозний політичний скандал, що виник, привернув увагу до Інтернет-медіа. Це також стимулювало еволюцію он-лайн журналістики в Україні. Незважаючи на те, що «Українська правда» була єдиним он-лайн виданням у квітні 2000 року, декількома місяцями пізніше он-лайн медіа стали серйозними конкурентами традиційних. Їх кількість збільшилася до понад 40 оригінальних он-лайн видань до середини 2001 року. Оригінальні он-лайн видання – це медіа, що не мають оф-лайн версії. На противагу західним добре розвиненим он-лайн публікаціям, більшість он-лайн газет в Україні існує за рахунок персональних кошів журналістів, активістів або фінансуються за рахунок грантів. В українському Інтернеті нараховується приблизно 1000 Web-сайтів новин. Ця цифра включає інформаційні портали, які є он-лайн версіями оф-лайн медіа [4, р. 183–206].

Особливістю створення та існування нових медіа є ще й те, що для їхнього запуску в життя не потрібно вкладати великі кошти. До того ж внески можуть робити будь-які люди у необмеженій кількості, які перебувають на різних континентах та в різних країнах навіть не відходячи від комп'ютера, тоді як для створення традиційних ЗМІ потрібні великі грошові вливання, що зумовлює певну підконтрольність ЗМІ власникові.

Таким чином, нові медіа набувають все більшого поширення та нових форм. Вони стають дедалі популярнішими, відтісняючи традиційні ЗМК, адже є невідконтрольними владі та персоналізованими, розрахованими на кожного користувача, а розширення мережі Інтернет у світі сприяє все більшому залученню користувачів до створення їхнього контенту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- I. Книги, статті в наукових журналах
1. *Вершинін М.С.* Політична комунікація в інформаційному суспільстві: перспективні напрямки досліджень // Актуальні проблеми теорії комунікації: зб. наук. пр. / М.С. Вершинін. – СПб: Вид-во СПб. ГПУ, 2004. – С. 253–270.
 2. *Горошко Е.И.* Образование 2.0 – это будущее отечественного образования? / Е.И. Горошко // Образовательные технологии и общество. – Ч. 1. – «Попытка теоретической рефлексии» / Е. И. Горошко. – 2009. – Т. 12. – № 2. – С. 449–465.
 3. *Durham, M & Kellner, Douglas.* Media and Cultural Studies Keywords, Malden / Durham, M & Kellner, Douglas. – Ma and Oxford, UK. : Blackwell Publishing, 2001. – 245 p.
 4. *Krasnoboka, N.* Murder, journalism and the web: how the Gongadze case launched the Internet news era in Ukraine / Natalya Krasnoboka, Holli A. Semetko // The Internet and Politics: Citizens, Voters and Activists / Sarah Oates, Diana Owen, Rachel Kay Gibson (Eds.). – Routledge, 2005. – P. 183–206.
 5. *Neuman W. Russell.* The future of the mass audience / Neuman, W. Russell. – Cambridge university press, 1991. – 202 p.
- II. Публікації в Інтернет-ресурсах
6. Какие социальные медиа вы используете? [Електронний ресурс] / Tod's Blog. Блогерам и вебмастерам. – Режим доступу: <http://tods-blog.com.ua/voting/social-media/>. – Назва з екрана.
 7. *Маштаков А.* Що таке нові медіа? [Електронний ресурс] / Андрій Маштаков // Фондація «Нові медіа». – Режим доступу: elekcii.org/ref-lekciji/shcho-take-novi-media.html/. – Назва з екрана.
 8. *Піддубний О.* Нові медіа як зброя [Електронний ресурс] / Олександр Піддубний // Блог українського журналіста / Олександр Піддубний // Блог українського журналіста. – Режим доступу: <http://pidubny.com/novi-media-yak-zbroya/>. – Назва з екрана.
 9. Понад 87% українців заходять в Інтернет хоча б раз на день [Електронний ресурс] / MediaSapiens. Медіанавчання. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/28049>. – Назва з екрана.
 10. *Стадниченко Т., Нестор М.* Новые медиа: у всех на устах и в аккаунтах [Електронний ресурс] / Таисія Стадниченко, Михаил Нестор // Стратегии. – Режим доступу: <http://www.strategy.com.ua/Articles/Content?Id=1113&type=Forprint>. – Назва з екрана.
 11. *Стройко І.* Нові медіа та тенденція розвитку авторського права та суміжних прав в Україні та світі [Електронний ресурс] / І. Стройко // Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України». – Режим доступу: http://www.uba.ua/documents/text/Stroyko_Iryna.pdf. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. *Vershinin M.S.* Politichna komunikacija v informacijnomu suspil'stvi: perspektivni naprjamki doslidzhen' // Aktual'ni problemi teorii komunikacii: zb. nauk. pr. / M. S. Vershinin. – SPb. : Vid-vo SPb. GPU, 2004. – С. 253–270.
2. Goroshko E.I. *Obrazovanie 2.0 – jeto budushhee otechestvennogo obrazovanija?* / E. I. Goroshko // *Obrazovatel'nye tehnologii i obshhestvo.* – Ch. 1. – «Popytka teoreticheskoy refleksii» / E. I. Goroshko. – 2009. – T. 12. – № 2. – S. 449–465.
3. Durham, M & Kellner, Douglas. *Media and Cultural Studies Keyworks*, Malden / Durham, M & Kellner, Douglas. – Ma and Oxford, UK. : Blackwell Publishing, 2001. – 245 p.
4. Krasnoboka, N. *Murder, journalism and the web: how the Gongadze case launched the Internet news era in Ukraine* / Natalya Krasnoboka, Holli A. Semetko // *The Internet and Politics: Citizens, Voters and Activists* / Sarah Oates, Diana Owen, Rachel Kay Gibson (Eds.). – Routledge, 2005. – P. 183–206.
5. Neuman W. Russell. *The future of the mass audience* / Neuman, W. Russell. – Cambridge university press, 1991. – 202 p.
6. *Kakie social'nye media vy ispol'zujete?* [Elektronnyj resurs] / Tod's Blog. Bloggeram i vebmasteram. – Rezhim dostupu: <http://tods-blog.com.ua/voting/social-media/> . – Nazva z ekrana.
7. Mashtakov A. *Shho take novi media?* [Elektronnyj resurs] / Andrij Mashtakov // Fundacija «Novi media». – Rezhim dostupu: elekcii.org/ref-lekciji/shcho-take-novi-media.html. – Nazva z ekrana.
8. Piddubnij O. *Novi media jak zbroya* [Elektronnyj resurs] / Oleksandr Piddubnij // Blog ukrains'kogo zhurnalista / Oleksandr Piddubnij // Blog ukrains'kogo zhurnalista. – Rezhim dostupu: <http://piddubny.com/novi-media-yak-zbroya/> . – Nazva z ekrana.
9. *Ponad 87% ukrainciv zahodjat' v Internet hochia b raz na den'* [Elektronnyj resurs] / MediaSapiens. Medianavchannja. – Rezhim dostupu : <http://osvita.mediasapiens.ua/material/28049> . – Nazva z ekrana.
10. Stadnichenko T., Nestor M. *Novye media: u vseh na ustah i v akkauntah* [Elektronnyj resurs] / Taisija Stadnichenko, Mihail Nestor // Strategii. – Rezhim dostupu: <http://www.strategy.com.ua/Articles/Content?Id=1113&type=Forprint> . – Nazva z ekrana.
11. Strojko I. *Novi media ta tendencija rozvitku avtors'kogo prava ta sumizhnih prav v Ukraini ta sviti* [Elektronnyj resurs] / I. Strojko // Vseukrains'ka gromads'ka organizacija «Asociacija pravnikov Ukraini». – Rezhim dostupu: http://www.uba.ua/documents/text/Strojko_Iryna.pdf – Nazva z ekrana.

КОМУНІКАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ДО ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ

УДК [316.774: 061.1ЄС](477-475)

Веремчук, Тетяна,

аспірантка,

Національний технічний університет України «КПІ»,

Видавничо-поліграфічний інститут

tetiana.veremchuk@gmail.com

Значний масив інформації щодо формування та реалізації комунікаційної політики Європейського Союзу ставить перед науковцями завдання її обробки та класифікації. У статті зроблено спробу проаналізувати історіографічну базу інформаційно-комунікаційної діяльності інституцій ЄС з метою подальшого виявлення та впровадження найбільш ефективних комунікаційних стратегій у різних країнах Європейського Союзу, зокрема в процесі їхньої інтеграції.

Усі розглянуті наукові праці класифіковано відповідно до чотирьох тематичних категорій: історичний напрям досліджень (розглядає становлення та розвиток інформаційно-комунікаційної політики ЄС, її ключові стратегії, програми, нормативно-законодавчу базу, формування інформаційного суспільства); студії щодо ефективності комунікацій ЄС (оцінюють ефективність інформаційно-комунікаційної політики Євросоюзу, роботи журналістів та працівників європейського корпусу, прес-офісів); студії щодо медіатизації євроінтеграції (вивчають вплив засобів масової комунікації на процес євроінтеграції, вплив євроінтеграції на медіаландшафт ЄС); студії щодо концептуалізація європейської публічної сфери (намагаються емпірично оцінити існування транснаціональної громадської сфери, що виникає з досвіду транснаціональних засобів масової інформації).

З фрагментарних праць дослідження комунікаційної сфери Європейського Союзу виростили в системні студії, які часто об'єднують цілі дослідницькі групи.

Ключові слова: Європейський Союз, комунікації, дослідження, ЗМІ, інформаційна політика, історіографія, студії.

THE EUROPEAN UNION COMMUNICATIONS: HISTORIOGRAPHY ISSUE

Veremchuk, Tetiana,

PhD student,

National Technical University of Ukraine KPI,

Publishing and Printing Institute

tetiana.veremchuk@gmail.com

Considerable amount of information about formation and implementation of the European Union Communication policy makes a task of its processing and classification. It was analyzed scientific historiography of European Union Information and Communication policy in order to identify and implement forward the most effective communication strategies in different countries of the European Union, particularly during European integration process.

All scientific researches are classified according to four themes: historical studies (consider establishment and development of Information and Communication policy of the EU, its strategies, programs, regulatory and legislative framework, development of information society); EU communication efficiency studies (evaluate the effectiveness of Information and Communication policy of the EU, of journalists and European press office employees); mediatization of European integration (explore the impact of mass media on the European integration process, the impact of European integration on the EU media landscape); conceptualization of European public sphere (attempt to assess empirically the existence of transnational public sphere that arises from the experience of transnational media).

From the fragmentary researches European Union communication studies have grown up in the scientific system which often brings together different research groups.

Key words: European Union, communication, research, media, information policy, historiography, studies.

На сучасному етапі розвитку комунікаційних наук у світі дослідження, пов'язані з функціонуванням комунікаційних систем Європейського Союзу, тяжіють до виділення в окрему категорію наукових студій, завдяки широкій проблематиці, тематичній багатовекторності та філософсько-культурній унікальності явища. Сучасні дослідження комунікацій Євросоюзу концептуально базуються на положенні, яке визначає ЄС не тільки як геополітичну і економічну спільноту, але також як об'єднання культурних та філософських категорій, які лягають в основу позиціонування і подальшого розвитку різних сфер життя усього Європейського контенту.

Актуальність теми зумовлена новими перспективами євроінтеграції України, в процесі якої одна з ключових ролей належить саме засобам масової комунікації та засобам масової інформації. Крім того, актуальність роботи визначається загальною тенденцією у межах сучасних соціальних комунікацій до дослідження комунікативного ресурсу ЄС і його комплексного аналізу.

Мета дослідження полягає у встановленні основних тенденцій в науковому дискурсі інформаційно-комунікаційного ресурсу Європейського Союзу та його систематизації.

Дослідження взаємозв'язку інформаційної сфери та Європейського Союзу до кінця 90-х років ХХ століття були фрагментованими і слабкорозвиненими. Незважаючи на масштабність напрувань, лишалося відносно мало об'єднаних підходів до вивчення як контенту, так і виробництва інформаційних повідомлень на міжнародному і на глобальному рівнях.

Активізація у дослідженнях комунікацій ЄС спостерігалася починаючи з 2000-х років, відколи ця сфера почала займати все вищі позиції на політичному порядку денному. Вибух наукових праць комунікаційної сфери Європейського Союзу на початку ХХ століття здебільшого був зумовлений значним зацікавленням цим питанням самими інституціями Євросоюзу, які ініціювали та інвестували в широкомасштабні проекти, наукові конференції, майстер-класи, круглі столі з вивчення європейських мас-медіа, європейської громадської сфери, впливу ЗМІ на процес євроінтеграції, європеїзації інформаційного простору. Цей дослідницький процес був підкріплений такими внутрішніми подіями, як розширення ЄС у 2004 році та ратифікація Конституції ЄС, після чого, власне, комунікація стала одним із пріоритетних завдань на порядку денному європейських інституцій [5, с. 58].

Один з таких проектів – «Мінливі медіа – Мінлива Європа» – тривав протягом п'яти років (2000–2005) і проходив у форматі семінарів з періодичністю двічі на рік. Проект фінансувався Європейською Радою з досліджень гуманітарних та соціальних наук у рамках Європейського наукового фонду (ESF) в Страсбурзі [3, с. 54]. Програма стала порівняльним, міждисциплінарним, крос-європейським дослідницьким проектом під керівництвом професора І. Бондербжерга (Університет Копенгагена, Данія) і професора П. Голдінга (Університет Лафборо, Велика Британія), котрі представляють медіадослідження в гуманітарних і соціальних науках. Проект об'єднав приблизно 60 дослідників з 18 європейських країн і був організований в чотирьох дослідницьких групах на чолі з командним лідером [3, с. 54].

На сьогодні існує дуже багато інформації з приводу формування та реалізації комунікаційної політики Європейського Союзу, тому постає проблема її обробки та класифікації.

Опрацьований нами масив вітчизняної та іноземної наукової літератури дозволяє умовно класифікувати всі праці за чотирма тематичними напрямками.

Історичний напрям досліджень. Перша група розглядає становлення та розвиток інформаційно-комунікаційної політики ЄС: історичний екскурс, стратегії, програми, нормативно-законодавча база, формування інформаційного суспільства. Ґрунтовно цю проблематику вивчали такі зарубіжні науковці, як Ц. Ламперт, М. Шнейдер, П. Фарізеллі, Д.-Л. Балдоні, К. Мікоел, П.-П. Петруччо, хоча їхні доробки здебільшого стосуються аналізу ранніх стратегій у початковий період євроінтеграційного процесу в країнах Центральної і Східної Європи.

Серед українських учених у цьому тематичному напрямі вагомим є дослідження Є. Макаренка. Її праці «Європейська інформаційна політика» та «Міжнародні інформаційні відносини: структура, тенденції, перспективи» можна вважати плацдармом, який дав початок вітчизняному дослідженню проблеми розвитку політики інформаційного суспільства в країнах Центральної і Східної Європи.

Ще одна праця Є. Макаренко, М. Ожевана та М. Рижкова, окрім становлення громадянського та інформаційного суспільства Європи, висвітлює також політику та діяльність європейських міжурядових організацій у сфері інформації та комунікації, правове регулювання інформаційної діяльності, функціонування та динаміку європейського інформаційного ринку.

Істотний внесок у вивчення проблеми політики інформаційного суспільства в умовах євроінтеграції на прикладі країн-членів ЄС (Республіка Польща, Словацька, Угорська та Чеська Республіки) зробив В. Парфенюк. В той час як засади інформаційної політики Євросоюзу з точки зору нормативно-правової бази, на основі якої вона реалізується, комплексно вивчала Н. Шепель. Хоча науковці у цьому розділі торкаються аналізу євроінтеграційної політики України за напрямом «інформаційне суспільство», вони не досліджують інформаційно-комунікаційну політику ЄС стосовно України. Політика Європейського Союзу розглядається у загальному контексті міжнародної політики щодо формування глобального інформаційного суспільства.

Студії щодо ефективності комунікацій ЄС. Друга група праць сконцентрована навколо оцінки ефективності інформаційно-комунікаційної політики Євросоюзу, роботи журналістів та працівників європейського корпусу, прес-офісів.

Цей сектор стосується як аналізу ефективності політики в цілому, так і окремих програм, стратегій з точки зору фінансових затрат, людських ресурсів, часових проміжків часу. Наприклад, М. Бруггеманн, Дж. де Клерк-Сачес С. Курпас провели дослідження, спрямоване на оцінку того, наскільки комунікаційні програми і акції, що фінансуються в рамках основного бюджету Європейського Союзу, були ефективними і виправдовували свої затрати [4].

У свою чергу українська дослідниця Є. Тихомирова сконцентрувалася на оцінці ефективності конкретної стратегічної програми – однієї з перших комунікаційних програм Європейського Союзу PRINCE, зокрема, її дієвості в інформуванні населення щодо розширення ЄС, обговорення майбутнього Європи та інформаційної підтримки введення євровалюти [2, с. 254].

Низка праць торкається ефективності роботи задіяних людських ресурсів, зокрема, працівників інституцій ЄС або кореспондентів брюссельського прес-корпусу тощо. Так, К. Валентіні та Б. Лорсен приділяють значну увагу медійній діяльності Європейської Комісії, розглядають її структуру та функції підпорядкованих їй прес-служб, а також структуру Ради ЄС та її Генерального секретаріату, відзначаючи відмінності у медійній діяльності обох інституцій [8, с. 1]. Дослідники наголошують на важливості вивчення європейських комунікацій серед громадського сектору, зазначаючи, що досі основна увага акцентувалася на комунікаціях всередині бізнес-організацій. «В Європейському контексті тільки обмежена кількість робіт пов'язана з інституціями Євросоюзу та їхнім комунікаційним менеджментом з точки зору зв'язків з громадськістю» [8, с. 1]. Однак праця К. Валентіні та Б. Лорсен не висвітлює комунікаційну діяльність органів ЄС, яка проводиться за межами Спільноти, у країнах-партнерах або країнах-кандидатах на вступ в ЄС.

Студії щодо медіатизації євроінтеграції. Третій напрям вивчає вплив засобів масової комунікації та засобів масової інформації на процес євроінтеграції, а також зворотний процес – вплив євроінтеграції на медіаландшафт Європейського Союзу. У цьому секторі значний обсяг літератури стосується пояснення взаємозалежності ЗМІ і громадської підтримки ЄС. Розробкою тематики займалися С. Мейер, Л. Мілс, Р. Інглхарт, М. Габель, Х. Палмер, С. Дж. Андерсон, М. С. Рейхерт та інші. Пласт напрацювань з цієї тематики стосується так званої теорії побудови або встановлення порядку денного у європейських ЗМІ, зокрема це праці К. Х. де Вріза, Л. Рейя, А. Х. Міллера. Згідно з цією теорією медіа залежать великою мірою від політичного дискурсу, який виробляється колективними акторами з політичних інститутів, соціальних та економічних груп інтересів, а також некомерційних громадських організацій у вигляді заяв з приводу тих чи інших подій. З цієї точки зору європейська суспільна сфера, донесена ЗМІ, є конкурентним полем політичного дискурсу, де колективні суб'єкти беруть участь в актах «стратегічних політичних комунікацій» [7], щоб представити свої вимоги для широкої аудиторії.

Спроба пояснити євроскептичні настрої у деяких країнах ЄС спонукали дослідників взяти за об'єкт вивчення журналістське середовище, яке продукує інформаційні повідомлення, зокрема процес у цілому та різні аспекти виробництва новин, оцінити діяльність кореспондентів ЄС у національних газетах, порівняти, чим відрізняється висвітлення європейських справ від висвітлення національної політики одними й тими ж журналістами [6, с. 2].

У межах тематичного напрямку також вивчають вплив глобальної технічної революції та нових медіа на комунікаційну сферу Європейського Союзу. Зацікавлення науковцями цим сектором

пов'язане зі зростанням ролі аудіовізуальних ЗМІ і новою фазою розвитку людства, в якій інформаційне суспільство та інтерактивні засоби масової інформації створюють новий порядок денний у політиці та медіа, змінюючи традиційні національні правила. «Європейська аудіовізуальна індустрія піддається різким змінам, оскільки медіаконтент комунікаційні мережі, сервіси та пристрої тягнуть до конвергенції» [9].

Концептуалізація європейської публічної сфери. Цей потік літератури включає праці з політичної філософії, обговорення теоретичних питань, що стосуються дефіциту демократії в ЄС і те, як комунікаційні процеси можуть вирішити цю проблему, просуваючи створення наднаціональної суспільної сфери (роботи П. Шлесінгера, Д. Кевіна, Дж. Хабермаса та інших). Сюди також відносять дослідження, які намагаються емпірично оцінити існування транснаціональної громадської сфери, що виникає з досвіду транснаціональних засобів масової інформації (роботи К. Мейера, П. Шлесінгера, Іонеску). У зв'язку з розвитком європейської громадської сфери, ці дослідження в основному орієнтовані на структурні умови, транснаціональні комунікації, дискурси з європейської тематики, якість комунікаційних процесів. Поняття «публічна сфера» щодо сучасності в трактуванні західних дослідників виглядає таким чином: публічна сфера – це певний простір, в якому різні соціальні системи, уряд, партії, профспілки, мас-медіа ведуть суспільну дискусію і можуть вступати в певну опозицію відносно один до одного [1].

Концептуалізація європейської публічної сфери також обертається на ідеї європеїзації національних комунікаційних сфер. Такі вчені як Т. Різз, Г-Й. Тренз, М. ван де Стіг стверджують, що оскільки Європа характеризується багатьма відмінностями у мові, цінностях, ідентичностях і системах засобів ЗМІ, створення наднаціональної однорідної суспільної сфери, як у національній державі, не уявляється можливим. Емпіричні дослідження, проведені в цій галузі, вимірюють ступінь європеїзації національного суспільного життя, тобто наскільки часто європейські питання розглядаються національними засобами масової інформації і в яких умовах [10, с. 2].

Усі студії з європейських комунікацій, емпіричним матеріалом яких є ЗМІ та ЗМК, можна поділяти на ті, що досліджують друковані медіа та ті, що досліджують аудіовізуальні медіа. Зазначимо, що найбільш популярним серед дослідників залишається телебачення як середовище збору інформації, сфері радіомовлення та друкованій пресі уваги приділено значно менше.

Висновки. З поодиноких, фрагментарних праць, дослідження комунікаційної сфери Європейського Союзу виростили в системні, багатопланові проекти, які часто об'єднували від кількох науковців до цілих дослідницьких груп за тематичними напрямками. Медійні студії розвивалися в прямій залежності із становленням комунікаційної політики ЄС: їхня актуальність збільшувалася в міру того, наскільки зростала пріоритетність комунікацій на порядку денному Спільноти. В останнє десятиліття наукові праці про інформаційно-комунікаційну діяльність ЄС самі стають об'єктом дослідження.

Цінним і важливим є досвід впровадження комунікаційних стратегій у різних країнах Європейського Союзу, зокрема на шляху їхньої інтеграції. Особливий інтерес становлять держави з подібним до українського історичним минулим та подібними ментальними і культурними рисами (Польща, Литва, Латвія, Естонія, Румунія). Відсутність повних, системних досліджень комунікаційного компоненту Європейського Союзу в Україні відкривають для вітчизняних науковців широке поле для аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кривоносов А.Д. PR-текст в системе публичных коммуникаций / А. Д. Кривоносов. – 2-е изд., доп. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2002 : Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/86738/>.
2. Тихомирова Є. Б. Комунікаційна політика ЄС: Програма Prince / Є. Б. Тихомирова // Слов'янський вісник. – вип. 11. – 2011. – С. 254–260.
3. Bondenbjerg. European Media, Cultural Integration and Globalisation. Reflections on the ESF-Programme Changing Media – Changing Europe. [Electronic resource] / I. Bondenbjerg. – University of Copenhagen, 2001 : Access mode: http://www.nordicom.gu.se/common/publ_pdf/28_bondenbjerg.pdf
4. Bruggemann M., De Clerck-Sachsse J., Kurpas, S. Towards Communication? Evaluating the Activities of the European Commission in the field of Communication [Electronic resource] / M. Bruggemann, J. De Clerck-Sachsse, S. Kurpas // CEPS Special Reports, 2006. – 30 p. : Access mode: <http://aei.pitt.edu/11756/1/1405.pdf>.
5. *Communicating Europe* [Electronic resource] / K. Ott, F. Sbert Stiftung // Croatian Accession to the European Union. The challenges of Participation (Fourth Volume). – 2006. – 404 p. : Access mode : <http://www.amazon.com/Croatian-Accession-European-challenges-Participation/dp/9536047772>
6. Koopmans R., Erbe J. Towards a Europeanised Public Sphere? Vertical and horizontal dimensions of Europeanized political communication // *Innovation*, 2004. – 17(2). – P. 97–118.

7. *Kriesi, H.* Strategic Political Communication: Mobilizing public opinion in 'audience democracies' / H. Kriesi // Comparing Political Communication: Theories, Cases and Challenges. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – P. 184–212.

8. *Laursen, B., Valentini, C.*, Communicating the EU to the Media The Delicate Role of Press Officers at the Council of the European Union [Electronic resource] / B. Laursen, C. Valentini. – Denmark, 2012 : Access mode : http://www.instituteforpr.org/wp-content/uploads/Communicating_EU_to_media.pdf.

9. *Reding V.* Information Society and Media and Communications: Linking European Policies / V. Reading. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2007. – 15 p.

10. *Valentini C., Nesti G.* Public Communication in the European Union. History, Perspectives and Challenges / C. Vaentina, G. Nesti. – Newcastle upon Tyne, UK : Cambridge Scholars Publishing, 2010. – 440 p.

REFERENCES

1. *Krivososov A.D.* PR-tekst v sisteme publichnyh kommunikacij [PR-text in Public Communications System] / A. D. Krivososov. – 2-e izd., dop. – SPb. : Peterburgskoe Vostokovedenie, 2002 : Rezhim dostupu: <http://www.twirpx.com/file/86738/>.

2. *Tihomirova Y. B.* Komunikacijna politika ES: Programa Prince [EU Communications Policy: Prince Program] / Y. B. Tihomirova // Slov'jans'kij visnik. – vip. 11. – 2011. – S. 254–260.

3. *Bondenbjerg.* European Media, Cultural Integration and Globalisation. Reflections on the ESF-Programme Changing Media – Changing Europe. [Electronic resource] / I. Bondenbjerg. – University of Copenhagen, 2001 : Access mode: http://www.nordicom.gu.se/common/publ_pdf/28_bondebjerg.pdf

4. *Bruggemann M., De Clerck-Sachsse J., Kurpas, S.* Towards Communication? Evaluating the Activities of the European Commission in the field of Communication [Electronic resource] / M. Bruggemann, J. De Clerck-Sachsse, S. Kurpas // CEPS Special Reports, 2006. – 30 p. : Access mode: <http://aei.pitt.edu/11756/1/1405.pdf>.

5. *Communicating Europe* [Electronic resource] / K. Ott, F. Sbert Stiftung // Croatian Accession to the European Union. The challenges of Participation (Fourth Volume). – 2006. – 404 p. : Access mode : <http://www.amazon.com/Croatian-Accession-European-challenges-Participation/dp/9536047772>

6. *Koopmans R., Erbe J.* Towards a Europeanised Public Sphere? Vertical and horizontal dimensions of Europeanized political communication // Innovation, 2004. – 17(2). – P. 97–118.

7. *Kriesi, H.* Strategic Political Communication: Mobilizing public opinion in 'audience democracies' / H. Kriesi // Comparing Political Communication: Theories, Cases and Challenges. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – P. 184–212.

8. *Laursen, B., Valentini, C.*, Communicating the EU to the Media The Delicate Role of Press Officers at the Council of the European Union [Electronic resource] / B. Laursen, C. Valentini. – Denmark, 2012 : Access mode : http://www.instituteforpr.org/wp-content/uploads/Communicating_EU_to_media.pdf.

9. *Reding V.* Information Society and Media and Communications: Linking European Policies / V. Reading. – Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2007. – 15 p.

10. *Valentini C., Nesti G.* Public Communication in the European Union. History, Perspectives and Challenges / C. Vaentina, G. Nesti. – Newcastle upon Tyne, UK : Cambridge Scholars Publishing, 2010. – 440 p.

Розділ VII

ВИДАВНИЧИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

ІННОВАЦІЇ У ВИДАВНИЧІЙ ГАЛУЗІ: ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

УДК 007 : 304 : 655.4

Водозька, Світлана,

кандидат філологічних наук, доцент,

Інститут журналістики Київського національного

університету імені Тараса Шевченка

докторант кафедри соціальних комунікацій

sveta@ddteam.net

Зроблено спробу з'ясувати місце і роль теорії інновацій у світовій науковій думці, розглянути напрямки подальших досліджень в галузі інноватика у представників вітчизняної і зарубіжної наукової думки. Запропоновано класифікацію теоретичних концепцій та охарактеризовано специфіку їхнього розвитку в історичній ретроспективі, а також підкреслено, що сучасні концепції інновацій походять з системного бачення інноваційних процесів на всіх рівнях. Розглянуто особливості впровадження інновацій у видавничу галузь, з'ясовано, що інновації неоднозначно сприймаються практиками, але потребують ретельної уваги задля подальшого ефективного розвитку. Інноваційність визнано суттєвим явищем ділової культури з неоціненним потенціалом, що потребує подальшого аналізу і вивчення. Встановлено прикладне значення впроваджених новацій для сучасної видавничої індустрії, приділено увагу з'ясуванню позиції провідних науковців з видавничої справи щодо ролі інновацій у книговиданні. Поставлене питання про перспективи впровадження інновацій у книговиданні, визначено основні суперечності, які виникають у ставленні суб'єктів видавничої галузі до нововведень. Підкреслено неоднозначне ставлення практиків до радикальних інновацій, які трансформують галузь, знищуючи традиції друкованої книги. Уточнено основні можливі шляхи подолання кризових явищ.

Ключові слова: інновація, теорії інновацій, видавничі інновації, видавнича галузь, впроваджені новації.

INNOVATION IN THE PUBLISHING INDUSTRY: FUNCTIONAL FEATURES

Vodolazka, Svetlana,

Candidate of Philology,

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Institute of Journalism,

doctorant of social communication

sveta@ddteam.net

Abstract: The author of the article attempts to clarify the role and place of the theory of innovation in the world of scientific thought, consider directions for future research in the field of Innovation in representatives of

domestic and foreign scientific thought. This article presents a classification of theoretical concepts and describes the specifics of their development in historical perspective, and emphasized that the modern concept of innovation come from systematic vision of innovation processes at all levels. Considered features of innovation in the publishing industry, found that innovations perceived ambiguously by practices, but require careful attention to further effective development. Innovativity considered significant event business culture with invaluable potential that needs further analysis and study. The author found applied innovations for modern publishing industry; attention is paid to clarify the position of leading scientists from publishing on the role of innovation in publishing. Asked about the prospects for innovation in publishing; identified the main contradictions that arise in relation to the field of publishing innovations. Highlighted ambiguous attitude of practitioners to radical innovations, which transforming the industry, destroying the tradition of the book printing. Specifies the main possible ways of overcoming the crisis.

Key words: innovation, innovation theory, innovation in publishing, publishing industry, introduced innovations.

Актуальність дослідження. Інновація для сучасного світу стає однією з найбільш затребуваних категорій, а теорія інновацій вважається надважливою економічною доктриною, беззаперечною цінністю якої для розвитку країн і галузей не викликає сумнівів у теоретиків і практиків. Інноваційність визнається суттєвим явищем ділової культури з неоціненним потенціалом, що вимагає орієнтування на креативність і нові системи координат та практик. «Формування ефективного бізнесу і його розвиток стає щоденною турботою багатьох учасників ринку. Щоб встояти в цій боротьбі і оволодіти конкурентними перевагами підприємствам необхідно не тільки випускати якісний товар, а й формувати попит на товари та послуги, застосовувати ефективну рекламну стратегію, стимулювати збут продукції, розробляти різноманітні заходи з розвитку своєї інноваційної діяльності» [8, с. 3]. Видавничий бізнес у зв'язку з катастрофічністю ситуації в галузі мобілізує всі компенсаторні механізми, але найбільше потребує актуалізації механізмів впровадження інновацій, їх чіткого ідентифікування. В. Теремко наголошує: «Інновації є фундаментальним явищем видавничої справи, а інноваційність – однією з її характеристик. Основні видавничі продукти і процеси – тотально інноваційні, оскільки визрівають і постають у довершених формах завдяки творчості. Інноваційний компонент робить їх унікальностями. Налаштованість бути «піонером своєї книги, які випереджають час і спростовують «усі попередні стандарти», структурують систему інноваційних домагань у видавничій справі» [11]. Значення ємність процесу оновлення видавничої галузі повинна проглядатися крізь історію впровадження в неї міжгалузевих та народження в ній внутрішньогалузевих інновацій, поява яких була спричинена кардинальними негативними змінами у настроях суспільства щодо друкованої книги та процесу її читання. Для читачів XXI століття книга припинила бути сакральним символом і почала конкурувати за місце в системі координат сучасної людини з іншими способами проведення дозвілля, комунікування та каналами отримання інформації. Необхідність виживати в складних і неоднозначних реаліях спонукає практиків та теоретиків видавничої справи шукати шляхи подолання глобальної кризи за рахунок пошуку нововведень.

Стан дослідження проблеми. Інновації та інноваційний потенціал стали предметом наукових роздумів у працях П.Друкера, М.Кайку, М.Кондратьєва, Ф.Котлера, М.Лараньї, М.Портера, Р.Смітса, Й.Шумпетера, Г.Хосперса, К.Фланаганба, Т.Фрідмена, які створили термінологічну систему теорії інновацій, надали тлумачення термінів, визначили економічні, технічні та соціальні передумови появи інновацій як глобального явища та окреслили специфіку їхнього функціонування.

Інноваційні процеси у видавничій та медійній сферах досліджувались О.Горловою, Л.Зіміною, В.Марковою, У.Еко, М.Маклюеном, Е.Роджерсом, Л.Рудаковою, Д.Степановим, В.Теремко. Розглядалися особливості управління інноваційною діяльністю видавництва, оцінювалась специфіка і перспективність розвитку інноваційних процесів на видавничому ринку, досліджувались типи видавничих інновацій і шляхи їх впровадження у процес виробництва й розповсюдження продукції.

Загалом, усі дослідження, що аналізують теорію інновацій, умовно можна поділити на три групи, відповідно до особливостей розуміння поняття «інновація», яке сприймається у першому випадку як інструмент ведення бізнесу; у другому – як новація, що спричиняє підвищення ефективності виробничого процесу; у третьому – запровадження інновацій оцінюється як ретранслятор здобутків науково-технічного прогресу. Прихильниками першого варіанта тлумачення терміна є А.Батрутдінов, П.Друкер, Ф.Котлер, Є.Кузнєцов, Р.Лап'єр, Б.Твісс, Б.Санто. Другий у своїх розвідках

популяризують К.Познанський, Д.Соколов, Я. Муйжель. Третій підхід представлений науковими концепціями І.Корольова, Е.Хофмайстера.

Мета дослідження – проаналізувати історичні особливості розвитку теорії інновацій та визначити її вплив на формування нового мікроклімату у видавничій галузі.

Термін інновація був уперше запропонований до вжитку Й.Шумпетером у праці «Бізнес цикли: теоретичний, історичний і статистичний аналіз капіталістичного процесу», датованій 1939 р.: «(...) Під змінами в пропозиції товарів ми маємо на увазі більш широкий набір подій, ніж це може здатися в буквальному сенсі. Ми включаємо сюди впровадження нових товарів на ринок, що представляється найбільш типовим випадком; зміну методів виробництва товарів, що вже перебувають в обігу, тейлоризм (наукову організацію праці), поліпшення обробки матеріалів, створення нових організаційних структур, наприклад, універмагів. Одним словом, ми маємо на увазі «роблення речей по-іншому» в економічній сфері – всі ці випадки ми позначатимемо терміном «інновація» [13, с. 80]. Автор основний акцент робить на впровадженні нового, зміні наявних методів і технологій виробництва товарів, створенні нових каналів збуту продукції та оновленні механізмів управління підприємством. З появою численних наукових розвідок тлумачення терміна «інновація» видозмінювалося відповідно до авторських концепцій, предмета та об'єкта їх досліджень. На сьогодні відсутнє єдине загальноприйняте визначення «інновації», яке залишається терміном, наділеним широким значеннєвим потенціалом, а це суттєво утруднює її ідентифікацію.

Водночас обґрунтування самої теорії інновацій з'явилося значно раніше, ніж був уведений у науковий обіг термін, і викладене Й.Шумпетером у праці «Теорія економічного розвитку», датованій 1912 р. Перебуваючи у пошуках, автор використовує термін «нові комбінації» на позначення сутності процесу нового економічного розвитку. Дослідник наголошує, що поява «нових комбінацій» – це не агресивна спроба захоплення ринку новотворами, а намагання паралельного співіснування зі старими комбінаціями [12, с. 38]. Особливий наголос зроблено на аналіз впливу різноманітних факторів, що сприяли появі і впровадженню інновацій в активний ужиток.

Існуючі теорії інновацій дослідники пропонують поділити на класичні та альтернативні, взірцем класичної теорії стають праці Й.Шумпетера та І.Кондратьєва в економіці та П.Сорокіна в гуманітарних науках, міра відхилення від тлумачення інновації та її місця в розвитку суспільства та глобальної економіки визначають альтернативність поглядів.

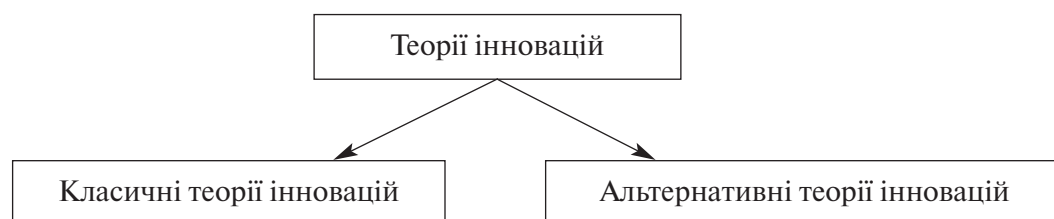

Схема 1. Типологія теорій інновації

Класичні теорії інновацій представлені двома основними напрямками:

- економічні теорії інновацій (основна концепція викладена у працях С.Кузнеца «Сучасне економічне зростання: результати досліджень і роздумів» та Й.Шумпетера «Теорія економічного розвитку»);
- історико-культурологічні теорії інновацій (популяризуються у працях Дж.Бернала «Наука в історії суспільства», П.Сорокіна «Соціальна і культурна динаміка»).

Альтернативні теорії інновацій репрезентовані більшою кількістю концепцій:

- соціальні теорії інновацій (розроблялись у дослідженнях П.Сорокіна «Соціальна і культурна динаміка», К.Фрімен «Безробіття і технічні нововведення. Вивчення довгих хвиль економічного розвитку», Г.Іцкович «Потрійна спіраль: університет-промисловість-держава. Інновації в дії», Л.Лейдесдорф «Динаміка інновацій»);
- теорія циклічності інновацій (висвітлена у роботах Б.Твісса «Керування науково-технічними нововведеннями», Г.Менша «Технологічний пат: інновації долають депресію», А.Шлезінгер «Цикли американської історії»);
- медійна теорія інновацій (репрезентована у працях Еверета М.Роджерса «Дифузія інновацій», В.Кравцова «Інноваційна журналістика і влада у сучасному медійному просторі», М.Маклюєна

«Розуміння медіа: Внутрішнє розширення людини»);

- видавнича теорія інновацій (перебуває у стадії розробки і представлена дослідженнями М.Маклюєна, В.Теремка, Дж.Меркоскі, Л.Рудакової, Д.Степанова, О.Горлової).

Видавнича теорія інновацій перебуває на стадії зародження і формування поняттєвого апарату та концептуальної парадигми, спостерігаються перші спроби засвідчити існування нагальної необхідності змін, підкреслити значеннєву ємність інноваційного процесу, зрозуміти його когнітивну основу. Існуючі дослідження засвідчують намагання з'ясувати затребуваність інновацій серед практиків видавничої індустрії та оцінити їхній вплив на подальший розвиток галузі. «Для того щоб книговидання ефективно здійснювало свої функції, необхідно забезпечити стійкість і стабільність його розвитку. У сучасній економіці це може бути забезпечене тільки за рахунок посилення інноваційної складової, що визначає не тільки посилення конкурентоспроможності друкованої продукції, а й книжкового ринку в цілому. Перехід до економіки нового типу, забезпечення якісного зростання книжкового ринку неможливе без кардинальних змін умов розвитку інноваційних процесів» [9, с. 3]. Водночас, попри беззаперечну значущість, інновації у видавничій галузі сприймаються неоднозначно. Було проведене експертне опитування 25 українських, 15 російських і 15 білоруських директорів видавництв з метою виявлення їхнього ставлення до інновацій у видавничій галузі. Результати опитування засвідчили, що 90 % опитаних підтвердили своє позитивне ставлення до видавничих інновацій загалом, але показники змінювались, коли поставало питання оцінки міри впливу на розвиток ринку та видавництва конкретних інновацій. Найбільш негативне ставлення було зафіксовано щодо наслідків появи електронних видань (появу електронної книги як загрози для власного бізнесу назвали 35 з 55 опитаних) та сервісу самопублікації (загрозу вбачають у зниженні рівня якості наданих послуг з підготовки видання до друку та зміни правил взаємодії автора і видавця). Негативною можна назвати появу тенденції до потужного заперечення здобутків електронної книги серед професіоналів, які забувають, що за допомогою цифрових технологій розширюються межі існуючих видань, збільшуються кількісні показники читацької аудиторії.

Найбільшого резонансу набуває використання радикальних інновацій, які переважно спричиняють сутнісні зміни у функціональній системі галузі, векторі її розвитку, соціокультурних сигналах назовні, бізнес-моделях та технологіях виробництва. Відсутність чітких механізмів упровадження інновацій є ще однією загрозою і призводить до їхнього хаотичного використання, що може вести до розхитування усталених стратегій функціонування традиційної системи книговидання. Електронна книга похитнула позиції друкованої книги, утверджуючись завдяки появі недорогих сервісів зі створення електронних видань (проекти «Ridero», «Інтерактивна книга»), кросплатформених сервісів, мобільних технологій. Водночас брак якісного електронного контенту та ненадійність захисту стали на заваді як розширенню видавничих пропозицій на ринку в країнах східноєвропейського регіону, так і не сприяли підвищенню її популярності серед читачів. Видавець зіткнувся з необхідністю долати інформаційний шум, орієнтуватись у зміні форматів подачі даних і стежити за вдосконаленням можливостей сучасних пристроїв.

Аналіз системи книгорозповсюдження дозволяє говорити, що поява нових каналів продажу книги (інтернет-магазин, книжковий клуб) сприяла задоволенню споживацьких потреб, відкрила дистанційний доступ до книги, дозволяє частково компенсувати проблеми зі збутом у недосконалій мережі книгорозповсюдження країн Східної Європи. Використання можливостей інтернету дозволили видавцям розширити механізми впливу на читача і запровадити нові способи та формати контакту зі споживачем видавничої продукції (сайт видавництва, аккаунт видавництва, автора, книги в соціальні мережі, книжкова соціальна мережа тощо), застосувати електронні інструменти інформаційних і комунікаційних технологій для зміцнення зовнішніх і внутрішніх зв'язків підприємства.

Певні видозміни в управлінській, організаційній, технологічній сферах дозволяють підприємству керувати інноваціями, змінити швидкість їхнього упровадження та визначати ефективність інновацій. «Ефективність інновацій» – величина, яка має апіорі існувати, бути незмінною і беззаперечною характеристикою будь-якої інновації. Пізнання інновації – це виділення основних стратегічних компонентів її розвитку та врахування функціональних особливостей. Підходи до впровадження інновацій мають визначатись запитамі й змінюватись залежно від вимог ринку, економічного оточення. О.Степанов переконаний, що «однією, мабуть, найважливішою особливістю інноваційної діяльності у видавничому бізнесі, є той факт, що більша частина інновацій пов'язана саме з управлінськими рішеннями, водночас в інших галузях промисловості значна

частка інновацій має матеріально-технічний характер» [9, с. 59–60]. Керування інноваціями є обов'язковою ознакою продуманого використання інновацій і означає діяльність суб'єкта видавничого ринку з організації, координації і контролю процесу її створення і реалізації. Відсутність продуманої політики з упровадження інновацій у видавничих галузях країн східноєвропейського регіону призводить до хаотичної їхньої появи і непередбачуваних наслідків функціонування. Т.Шемякіна, характеризуючи змістову місткість поняття «керування інноваціями», відзначає існування більш широкого його тлумачення у світовій науковій практиці, де враховується функціональна діяльність, і можливі форми і методи комерціалізації нових технологій, з іншого боку – інституціональні інновації. Керування інноваціями дозволяє досягнути зваженого балансування на видавничому ринку.

До того ж, аналізуючи інновації, роблячи спробу їх класифікувати, не варто повторювати помилку багатьох вчених, які чітко не вказують критерій, що був покладений в основу поділу. Перша класифікація запропонована Й.Шумпетером і є недосконалою, бо в основу покладено єдиний критерій, що дозволяє виділити п'ять типів інновацій: виробництво нового продукту, впровадження нового засобу виробництва, освоєння нового ринку, залучення нових джерел сировини, впровадження нових організаційних форм. Для відтворення об'єктивної картини класифікувати інновації варто за декількома критеріями: ступенем новизни, змістом інновації, ступенем впливу на середовище, масштабом, ефектом впливу, впливом на конкурентне середовище тощо.

Досліджуючи існуючі теорії інновацій, варто засвідчити, що науковці виділяють три основні типи факторів, від яких безпосередньо залежить поява інновацій – економічні, технічні та соціальні. Видавнича галузь не стала винятком і має безпосередню залежність від кожного з них. Внутрішньогалузевий та позагалузевий технічний прогрес сукупно з соціальними запитами споживачів видавничої продукції призвели до появи нових носіїв контенту та форматів видавничої продукції (електронна, інтерактивна, мультимедійна книги), інноваційних сервісів (друк на вимогу, сервіс самопублікації), каналів збуту (інтернет-магазин, книжковий клуб). Економічні передумови спонукали видавців зосередитись на пошуку оптимальної бізнес-моделі в ситуації постійної конкуренції за увагу споживачів друкованого та електронного видавничого контенту, які, за потреби, знаходять інші канали оперативного отримання інформації.

Сучасні реалії засвідчують зафіксовану у 70-ті роки ХХ ст. С.Кузнецом взаємозалежність технологічних і соціальних факторів, бо для реалізації нових технологій необхідні соціальні та ідеологічні зміни, що дозволять оцінити панівні у певну історичну епоху технологічні інновації, які визначатимуть економічні особливості розвитку у певний історичний проміжок. С. Кузнец запропонував пов'язувати кожен історичну епоху з набором «епохальних інновацій», такими для видавничої галузі кінця ХХ – поч. ХХІ ст. можна назвати появу електронної книги та цифрового друку, які кардинально видозмінили ситуацію на ринку, сприяли підвищенню оперативності та комфортності відтворення й сприйняття інформації. Слушними у цьому контексті варто вважати спостереження М.Маклюєна, який сприймав сучасну епоху як синтез людини аудіала («слухова культура») і людини візуала («візуальна культура»), що орієнтується на «електричні та електронні засоби зв'язку» (терміни М.Маклюєна) як комунікаційну революцію в історії людства. Наслідками їхнього впровадження стали кардинальні зміни у видавничій галузі, яка має адекватно реагувати на нові здобутки науково-технічного прогресу. Естетика слухової культури у поєднанні зі здобутками технічного прогресу також стали праосновою для творення аудіокниги. «У культурі, подібній до нашої, яка давно звикла до дроблення і поділу всіх речей як засобу контролю, іноді здається дещо шокуючим нагадування про те, що в реальній дійсності сам носій інформації є посланням. Простіше кажучи, особистісні та соціальні наслідки використання будь-якого медіа-засобу, тобто будь-якого розширення нас самих, є результатом застосування нової системи відліку, яка вводиться в наше життя шляхом розвитку нашої особистості або будь-якої нової технології» [3]. Дослідження М.Маклюєна особливий акцент роблять на значущості нових технологій як рушійної сили розвитку суспільства і людської культури, відтворюють процес зміни книги під впливом технологічних здобутків, відповідно автор вживає термін «епоха електронної культури», суттєвою ознакою якої мала стати відмова від друкованої книги. У працях М.Маклюєна наскрізно проходить думка, що розвиток цивілізації безпосередньо пов'язаний з інноваціями в галузі засобів масової інформації.

Непрямими інноваціями, які мають значний вплив на розвиток галузі загалом, стають ресурси інтернету, серед яких соціальні мережі, корпоративні сайти суб'єктів видавничої діяльності, що володіють потужним інструментарієм для ведення бізнесу та можуть виступати ефективною платформою для комунікацій. До того ж на зміни у видавничій галузі суттєвий вплив виявляють

процеси, що відбуваються у поліграфічній галузі, бо саме розвиток, наприклад, цифрового друку дозволив видавцям створити сервіс «Друк на вимогу».

П. Друкер слушно назвав інновацію другою функцією підприємства, у зв'язку з її здатністю викликати і акумулювати кризові явища. Проте попри її надзвичайну важливість для розвитку на видавничому ринку активно спостерігається опір новому, де видавці з пересторогою ставляться до впроваджених форматів роботи і носіїв інформації, пов'язано це з існуючими внутрішніми системними і структурними суперечностями, що обумовлюють розвиток галузі. Спостерігаючи за розвитком видавничої галузі країн східноєвропейського регіону можна засвідчити, що інновації розвиваються двома шляхами — еволюційним і революційним (відносимо радикальні інновації, що спричинили суттєві ціннісні, управлінські, виробничі зміни і виникли як спосіб подолання кризи, базувались на змінах технічного прогресу). Більшість опитаних видавців за еволюційний розвиток інновації і вважають небезпечно-рунівним революційний.

Висновки. Інновації є незамінною рушійною силою розвитку видавничої галузі, водночас їхнє бездумне і хаотичне використання може спричинити появу кризових явищ. Узагальнюючим фактором при аналізі інновацій дослідниками є їх теза про контекстну зумовленість запровадження будь-якої інновації. Їхня поява безпосередньо залежить від історичного, економічного, соціального контекстів, сутнісний вплив яких достатньо не поцінований і не вивчений. Видавнича інноватика — це явище прикладного характеру, що потребує ретельного вивчення і має вагоме значення, сприяє вдосконаленню існуючих продуктів і технологій, а також створенню принципово нових продуктів, моделей організації робочого потоку, впровадження технологій, взаємодії між суб'єктами видавничого ринку та його гравцями і споживачами видавничої продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Друкер П. Энциклопедия менеджера / П.Друкер. — М. : ИД « Вильямс», 2008. — 432 с.
2. Краснова Н. Инновации в экономических теориях разных школ [Электронный ресурс] // Экономика и менеджмент инновационных технологий. — 2013. — № 12. — Режим доступа с экрана: <http://ekonomika.snauka.ru/2013/12/3476> (дата обращения: 31.07.2014).
3. Маклюэн М. Галактика Гуттенберга / М.Маклюэн. — К. : Ника-Центр, 2004. — 432 с.
4. Маклюэн М. Понимание медиа: Внешние расширения человека / М. Маклюэн. — М. : Кучково поле, 2014. — 464 с.
5. Меркоски Дж. Книга 2.0. Прошлое, настоящее и будущее электронных книг глазами создателя Kindle. / Дж. Меркоски. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2014. — 426 с.
6. Некрасов Д. Развитие теории инноваций. Инновационные циклы и социогенетика инноваций // Вестник Самарского государственного экономического университета. — 2012. — № 5. — С. 68–71.
7. Роджерс Еверетт М. Дифузія інновацій / М.Роджерс Еверетт. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. — 591 с.
8. Рудакова Л. Совершенствование управления инновационной деятельностью издательств на основе разработки рекламной стратегии : диссертация ... кандидата экономических наук : 08.00.05 / Рудакова Л. — Санкт-Петербург, 2010. — 168 с.
9. Степанов О. Оценка возможностей и перспектив развития инновационных процессов на книжном рынке : дис. ... кандидата экономических наук : 08.00.05 — Москва, 2007. — 170 с.
10. Теремко В. Відкритість до змін як ключова умова стабільності видавництва // Вісник Книжкової палати. — 2012. — № 11. — С. 3-5.
11. Теремко В. Видавництво XXI століття. Виклики і стратегії : монографія / В. Теремко. — К. : Академвидав, 2012. — 323 с.
12. Шумпетер Й. Теория экономического развития. / Й.Шумпетер. — М. : Директмедиа Паблишинг, 2008. — 401 с.
13. Schumpeter J. Business cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. — New York Toronto London : McGraw-Hill Book Company, 1939. — 461 pp.

REFERENCES

1. Druker, P. (2008), Jenciklopedija menedzhera. — М. : ID « Vil'jams», 2008. — 432 s.
2. Krasnova, N. (2013), Innovacii v jekonomicheskikh teorijah raznyh shkol // Jekonomika i menedzhment innovacionnyh tehnologij. — 2013. — № 12 [Jelektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa s jekrana: <http://ekonomika.snauka.ru/2013/12/3476> (data obrashhenija: 31.07.2014).
3. Makljuen, M. (2004), Galaktika Guttenberga. — К. : Nika-Centr, 2004. — 432 s.
4. Makljuen, M. (2014), Ponimanie media: Vneshnie rasshirenii cheloveka. М. Makljuen. — М. : Kuchkovo pole, 2014. — 464 s.

5. Merkoski, Dzh. (2014), Kniga 2.0. Proshloe, nastojashhee i budushhee jelektronnyh knig glazami sozdatelja Kindle. — M. : Mann, Ivanov i Ferber, 2014. — 426 s.
6. Nekrasov, D. (2012), Razvitie teorii innovacij. Innovacionnye cikly i sociogenetika innovacij // Vesnik Samarskogo gosudarstvennogo jekonomicheskogo universiteta. — 2012. — № 5. — S. 68-71.
7. Rodzhers, Everett M. (2009), Difuzija innovacij. — K. : Vidavnichij dim «Kievo-Mogiljans'ka akademija», 2009. — 591 s.
8. Rudakova L. Sovershenstvovanie upravlenija innovacionnoj dejatel'nost'ju izdatel'stv na osnove razrabotki reklamnoj strategii : dissertacija ... kandidata jekonomicheskikh nauk : 08.00.05 / Rudakova L. — Sankt-Peterburg, 2010. — 168 s.
9. Stepanov, O. (2007), Ocenka vozmozhnostej i perspektiv razvitija innovacionnyh processov na knizhnom rynke : dis. ... kandidata jekonomicheskikh nauk : 08.00.05 — Moskva, 2007. — 170 s.
10. Teremko, V. (2012), Vidkritist' do zmin jak kljuchova umova stabil'nosti vidavnictva // Visnik Knizhkovoi palati. — 2012. — № 11. — S. 3-5.
11. Teremko, V. (2012), Vidavnictvo 21 stolittja. Vikliki i strategii : monografija. — K. : Akademvidav, 2012. — 323 s.
12. Shumpeter, J. (2008), Teorija jekonomicheskogo razvitija. — M. : Direktmedia Publishing, 2008. — 401 s.
13. Schumpeter, J. (1939), Business cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. — New York Toronto London : McGraw-Hill Book Company, 1939. — 461 pp.

Розділ VIII

ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

УРЯДОВИЙ ПАБЛІК РИЛЕЙШНЗ У СТОЛІТТІ: ЗАВДАННЯ ТА ВИКЛИКИ

УДК 328.1:659.4(477)''20

Кудіна, Ольга,

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова,
кафедра політичних наук,
аспірантка,
e-mail: olkakud@ukr.net

У столітті завдяки стрімкому розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) інформація має як ніколи широкі можливості у формуванні суспільної думки. На сьогодні існує широкий вибір каналів комунікації, а передача інформації відбувається з високим рівнем оперативності. Тож робота з громадською думкою в умовах інформаційного суспільства значно ускладнилася і перед урядовим паблік рилейшнз постали нові завдання. У статті визначено роль урядових PR-служб у формуванні іміджу держави та її інститутів, зокрема проаналізовано досвід зарубіжних країн. Також розглянуто особливості роботи PR-спеціалістів з громадською думкою та застосування засобів мережевої комунікації, які на сьогодні набувають все більшого значення у поширенні інформації. Як результат дослідження, визначено ключові напрямки урядового паблік рилейшнз та критерії, що визначають його ефективність.

Ключові слова: урядовий паблік рилейшнз, політичний імідж, громадська думка, комунікація, мережева комунікація, інформаційна політика, суспільний інтерес.

GOVERNMENTAL PUBLIC RELATIONS IN CENTURY: OBJECTIVES AND CHALLENGES

Kudina, Olga,

National Pedagogical Dragomanov University,
Department of Political Science,
Postgraduate,
e-mail: olkakud@ukr.net

In century due to the rapid development of information and communication technologies (ICT) information has more than ever opportunities to form public opinion. Today there is a wide range of communication channels and information transfer occurs with high efficiency. Thus, work with public opinion in the information society became much more complicated and government public relations have faced with new challenges. The article defines the role of government PR-services in shaping image of the state and its institutions; in particular it analyzes the results of the experience of foreign countries. Also the article consider the features of the PR-specialists work with public opinion and the application of network communication, which nowadays are becoming increasingly important in the dissemination of information. As a result of the study, the article identifies the key areas of government public relations and criteria that determine its effectiveness.

Key words: government public relations, political image, public opinion, communication, network communication, information policy, public interest.

Часто спеціалісти з урядового публік рилейшнз (PR) називають свою роботу – комунікативним бюджетом влади, і не безпідставно. Публік рилейшнз значною мірою визначає, чи отримає громадську підтримку політичний курс уряду та який імідж матиме держава. Зокрема, здатність створювати стійкий позитивний образ держави у свідомості громадян та представників міжнародної спільноти нині є пріоритетним напрямом інформаційної політики будь-якого демократичного уряду.

Своєю чергою формування політичного іміджу країни як складного багатокомпонентного феномену потребує системного застосування технологій PR. У США, наприклад, публік рилейшнз є складовою системи державного менеджменту, його функції виконують відповідні підрозділи при державних органах влади: Бюро освітніх та культурних програм, Бюро громадських справ, Бюро розвідки та досліджень і Бюро міжнародних інформаційних програм.

Таким чином, Держдепартамент США тримає під контролем усі потоки інформації як усередині країни, так і зовні. Зокрема, Бюро міжнародних інформаційних програм займається питаннями міжнародної дипломатії, формуючи характер «бесіди» із закордонною аудиторією, тим самим створюючи імідж держави у світі. Також у США діє Рада з нагляду за мовленням (BBG), що є незалежним агентством уряду та має вплив на зміст інформації, яка транслюється через низку теле- та радіоканалів у понад 100 країн світу [6, с. 413].

Власне для США інформаційна політика уряду завжди виступала одним із пріоритетних напрямків державної політики. Ще з часів президентства Р.Ніксона при Білому домі почала функціонувати Служба комунікації, яка відповідає за імідж влади в очах її громадян, а тому визначає напрями роботи прес-служби та характер висвітлення роботи уряду у ЗМІ.

Натомість Україна, як відносно молода держава, має значно менший досвід у формуванні державної інформаційної політики. Український дипломат Б.Тарасюк згадує, що в 1990–1991 роках жодне з міністерств не мало власного прес-центру, і вперше його було створено при Міністерстві закордонних справ: «Ми відчували потребу в створенні такої структури, яка допомогла б забезпечити зв'язок із засобами масової інформації, а також аналіз на той час нікому не зрозумілої зовнішньої політики незалежної держави для зарубіжної громадськості через кореспондентів (акредитованих переважно в Москві, котрі час від час наїжджали в Україну) і через представників інформагенцій (українських громадян, які працювали для відповідних зарубіжних ЗМІ)» [56, с. 35].

На сьогодні ж існує необхідність у системній роботі над створенням та підтримкою іміджу країни, оскільки інтеграція України до європейської спільноти, в першу чергу, потребує змін у презентації держави у світовому інформаційному просторі. Європейська спільнота – це середовище політично суверенних, економічно та соціально розвинених країн, співпраця яких будується на системі демократичних цінностей, які власне є інтегративним фактором цього співробітництва.

Аби Україна змогла вести діалог з європейськими колегами на паритетних засадах, мають бути впроваджені у політичне та економічне життя країни демократичні цінності. Та окрім об'єктивних чинників, що сприяють демократичному поступу держави, важливе також сприйняття України у світі – цей фактор значною мірою визначає місце нашої держави у міжнародних відносинах, характер її політичних та економічних зв'язків з іншими країнами.

Більше того, міжнародний імідж впливає на характер економічних процесів усередині країни. Держава має бути інвестиційно привабливою для закордонного бізнесу. Її позитивний імідж створює передумови для стабільного інвестування, а відповідно зростання надходжень до державного бюджету, розвитку новітніх технологій, зниженню рівня безробіття тощо.

Однак не варто забувати, що політичний імідж країни – це не лише її сприйняття міжнародною спільнотою. Політичний імідж відображає також характер сприйняття влади та політичних процесів громадянами країни. Зокрема, польський дослідник В. Мацежинський, аналізуючи складові іміджу, вводить поняття тотожності. На думку науковця, тотожність організації є тим, завдяки чому організація ідентифікується оточенням і завдяки чому з'являється певний її імідж. Тотожність організації визначають такі елементи:

- система цінностей;
- система поведінки;
- система візуальної ідентифікації;
- система спілкування з оточенням.

Тож робота над створенням іміджу держави передбачає побудову відповідної ціннісної системи (формування у суспільстві певних політичних, культурних цінностей тощо), контроль за відповідністю діяльності її інститутів нормам закону та політичної етики, побудову відкритої та прозорої політичної комунікації у суспільстві.

Імідж держави також формується уявленнями її громадян стосовно тих чи інших проблем політичного, економічного чи соціального характеру. Спеціалісти з урядового паблік рилейшнз активно працюють з громадською думкою, яка на сьогодні є потужним важелем впливу у формуванні політичного іміджу держави. Діяльність спеціалістів з урядового PR передбачає врахування таких чинників:

- громадська думка може швидко змінюватись, тому з нею потрібно працювати системно;
- формування поведінки громадськості слід реалізовувати з урахуванням усіх реалій політичних, економічних та соціальних умов у країні;
- вплив на громадськість доцільно здійснювати через конкретні групи чи окремі сегменти цільових аудиторій, оскільки не існує єдиної уніфікованої широкої аудиторії громадськості;
- громадська думка в основному змінюється за рахунок конкретних подій, що відбуваються, а не лише за рахунок окремих суджень та виступів;
- думка цільових аудиторій як правило визначається безпосередніми її інтересами [1, с.13].

У виборі підходів до комунікації із суспільством держава як інститут управління обирає найбільш ефективну для неї стратегію. Зокрема І.Слісаренко, аналізуючи міжнародний досвід, виокремлює два ключові напрями у сфері урядової комунікації: американський та англійський. Американський напрям, на думку вченого, спрямований на те, щоб уряд говорив в один голос: «Цим підкреслюється важливість PR для внутрішньої урядової організації та управління у запобіганні інформаційних збоїв та контраверсійним комунікаційним процесам у самому уряді» [5, с. 30]. Британська система передбачає інформаційну закритість виконавчої влади, і натомість, відкритість роботи парламенту.

Загалом, від ефективності роботи урядових PR-служб значною мірою залежить сприйняття державних інститутів як у світі, так і всередині країни. Натомість, відсутність урядового PR надасть можливість зарубіжним, а не національним, ЗМІ формувати уявлення про країну [4, с. 175].

До речі, традиційні медіа (телебачення, радіо, друкована преса) – на сьогодні не головний канал комунікації. Все вагомішу роль у поширенні інформації відіграє мережа Інтернет. Цей новий канал комунікації перетворюється на віртуальне середовище, в якому цілодобово шукають інформацію користувачі, тож урядові PR-служби мають рахуватися з цією тенденцією. «Спосіб управління комунікацією в Інтернеті цілковито відрізняється від управління нею у традиційному просторі, це мережева (нелінійна) комунікація, що характеризується якістю (не кількістю), індивідуальним застосуванням (нешаблонним, диференційним), диктується споживачем (не постачальником)» [3, с. 53]. Відповідно спеціалісти урядових PR-служб мають налагодити роботу в трьох основних комунікаційних сферах мережі Інтернет:

- електронна пошта;
- мережеві сайти;
- віртуальні спільноти.

Використання новітніх технологій також має ряд переваг. По-перше, застосування мережевих технологій дозволяє спеціалістам сфери PR підтримувати цілодобовий зв'язок з представниками цільової аудиторії. По-друге, є можливість миттєво реагувати на будь-які зміни, що відбуваються в інформаційному просторі. По-третє, мережеві комунікації – це оперативність розповсюдження інформації, зокрема оперативність отримання зворотної інформації щодо громадської думки. Також можна стверджувати, що Інтернет – це відносно дешевий канал глобальної комунікації.

Мережеві комунікації допомагають PR-службам підвищити рівень взаємодії органів влади з громадянами. Разом з тим, налагодження комунікативних зв'язків між інститутами управління та громадськістю – є процесом складним, адже передбачає зіткнення інтересів суб'єктів політичного життя. Як зазначає В. Моїсеєв, основою нормального функціонування паблік рилейшнз має стати усвідомлення відмінностей інтересів та розуміння через які канали чи засоби, вони можуть бути представлені [4, с.177].

Демократична система управління передбачає здатність влади вирішувати проблеми, враховуючи та узгоджуючи інтереси соціальних груп. Тож комунікація між владою та суспільством потрібна для того, аби в основі державного управління був саме суспільний інтерес. Відповідно можна виокремити такі завдання урядового PR:

- інформування про діяльність урядових структур;
- гарантія активної співпраці громадян та влади в рамках урядових програм;

- заохочення громадян до підтримки політики та програм уряду;
- виконання функції громадського захисника перед представниками уряду;
- управління внутрішньоурядовою інформацією;
- сприяння зв'язкам зі ЗМІ.

Реалізація завдань урядового публік рилейшнз потребує застосування дієвих PR-технологій, ефективність яких визначається ступенем вирішення поставлених завдань, а також відповідністю політики «зверху» інтересам та очікуванням громадян. До того ж робота PR-служб має бути системною, тобто відбуватись на постійній основі. Ефективність також забезпечується готовністю змінювати методи та засоби проведення PR-кампаній у зв'язку із дією нових економічних, політичних чи соціальних чинників, тобто важливим є урахуванням тих змін, що відбуваються в інформаційному просторі.

До основних етапів роботи PR-служб можна віднести: дослідження та аналіз інформації, окреслення стратегії діяльності, планування, комунікацію, оцінку впливу, збір зворотної інформації, оцінку результатів як основу для подальшої діяльності [3, с. 38]. Також ефективність неможлива без координації дій як усередині самих PR-служб, так із іншими структурами державних інститутів. Зокрема, координація може досягатися таким чином:

- чітким визначенням і розподілом функцій;
- реалізацією принципу «взаємна доповнюваність», що означає – PR-служба не дублює дії окремих відділень, а має свою нішу в системі управління;
- узгодження планування та контролю;

Таким чином, ефективний урядовий публік рилейшнз – це системна робота над наповненням іміджу країни позитивним змістом на зміну негативних стереотипів, та перманентний процес узгодження діяльності інститутів управління з інтересами громадськості. Ключовими напрямками діяльності урядових PR-служб є:

- встановлення, підтримка і розширення контактів із громадянами і громадськими організаціями;
- інформування громадськості щодо рішень, що приймаються;
- вивчення громадської думки;
- аналіз реакції громадськості на дії посадових осіб та органів влади в цілому;
- прогнозування суспільно-політичних процесів;
- досягнення прозорості роботи органів державної влади;
- створення механізмів участі громадськості у реалізації державної політики;
- формування сприятливого іміджу держави та її інститутів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ларина Р. Технологии публік рилейшнз в формировании позитивного имиджа: учебное пособие / Р. Ларина. – Симферополь: ИТ «АРИАЛ». – 2011. – 158 с.
2. Оверчук О.В. Інформаційне суспільство: державна політика Великої Британії: монографія / Ольга Оверчук. – Рівне : Видавець Олег Зень, 2010. – 207 с.
3. Мацежинський В.Л. Public relations в перехідний період / пер. з польської С.Винниченко. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2006. – 276 с.
4. Моисеев В. Публік рилейшнз – теория и практика / В. Моисеев. – К. : ВИРА-Р., 1999. – 376 с.
5. PR у державних організаціях: матеріали наук.-практ. семінару, проведеного Радою міністрів Автоном. Республіки Крим і Міжрегіон. акад. упр. персоналом 13 груд. 2002 р. / В. В. Басалюков [та ін.]; заг. ред. В. М. Бебик, С. В. Куніцин. – К.: МАУП, 2003. – 55 с.
6. Cutlip, Scott M. Effective public relations / S. M. Cutlip [та ін.]. - 9. ed. - Upper Saddle River, New Jersey : Pearson Prentice Hall, 2006. – XVIII, 485 p.

REFERENCES

1. Larina R. (2011), Public relations technology in shaping a positive image: a training textbook, Arial, Simferopol.
2. Overchuk O. (2010), Information society: UK public policy UK, Oleh Zen Publ., Rivne.
3. Matsyehynskyy V. (2006), Public relations in Transition period, Piramida, Lviv.
4. Moiseev V. (1999), Public relations: Theory and Practice, Vira-R, Kiev.
5. Bebyk V., Kunizyn S., PR in state organizations, MAUP, Kiev.
6. Cutlip, Scott M. (2006), Effective public relations, 9 ed., Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Prentice Hall.

ГРОШІ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИК

УДК 007:304:569.4

Бондар, Юрій,

кандидат політичних наук, доцент,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри видавничої справи та редагування
Інституту журналістики
bondar1969@gmail.com

Виникнення грошей безпосередньо пов'язане з потребою комунікації, необхідністю узгодження і координування в тім числі суспільних дій та відносин. У процесі цивілізаційного поступу гроші стали важливою ланкою універсальної комунікації, впливаючи на інтегрування суспільств, формування сучасних світоглядно-ціннісних орієнтирів і смислової парадигми комунікацій у межах соціумів.

Гроші, характер обігу яких аналогічний інформаційним потокам, утворюють й окрему специфічну знакову систему комунікації, яка поєднує як окремих людей, так і людство у цілому. Вони – варіант спрощеної спеціалізованої мови, що забезпечує комунікацію людей у сфері економічної діяльності.

Виступаючи комунікаційним посередником в економіці, гроші мотивують також позаекономічні дії, є засобом соціалізації та творення світоглядних і поведінкових моделей.

Виконуючи, окрім економічної, просвітницьку та комунікаційно-пропагандистську функції гроші мають виразно національний характер. У комунікаційному сенсі грошові знаки не лише своєрідна візитівка і символ держави, а й засіб утвердження її самобутності та державної ідентифікації. Свою роль відіграли друковані національні гроші у формуванні також української ідентичності та державності.

Разом з тим гроші залишаються потужним комунікаційно-ідеологічним засобом впливу, здатним деформувати національні смисли й цінності. Перетворюючись у «спільний знаменник» і універсальний засіб комунікації в межах людності, гроші є інструментом уніфікації національних держав, що створює загрозу їх суверенності.

Ключові слова: соціальні комунікації, гроші, засіб впливу, пропаганда, соціалізація.

MONEY IN THE CONTEXT OF SOCIAL COMMUNICATIONS AND SOCIO-POLITICAL PRACTICES

Bondar, Iuriy,

Candidate of Political Sciences
Kyiv National University Taras Shevchenko (Ukraine, Kyiv)
Associate Professor of Publishing and Editing Department
Institute of Journalism (Ukraine, Kyiv)
bondar1969@gmail.com

The emergence of money is directly related to the need for communication, the need for harmonization and coordination in social actions and relations. During the progress of civilization, money becomes an important element of universal communication, influencing integration of societies, the formation of modern ideological and moral values and semantic communication paradigm within societies.

Money became a specific symbolic communication system, which combines either individuals and humanity. They are a simplified version of a specialized language that communicates people in economic activity.

Doing educational and communicational functions money has a distinctly national character. Banknotes are not only a kind of symbol of the state, but also a means of asserting of national identity.

However, money remains a powerful communications tool and ideological influence that can distort national meanings and values. Becoming a «common denominator» and universal means of communication within the population, money is a tool of unification of national states, threatening their sovereignty.

Key words: social communication, money, means of influence, propaganda, socialization.

Будь-яка сфера соціальних відносин та діяльності, втім числі інформаційно-комунікаційна, має монетарну складову частину. Гроші, характер обігу яких аналогічний інформаційним потокам, утворюють і власну специфічну знакову систему комунікації, яка поєднує як окремих людей, так і людство у цілому [12, 48].

Комунікаційну роль грошей у різних аспектах досліджували М. Дмитрієнко, В. Ільїн, О. Зотова, А. Мазаракі, З. Скринник, Т. Смовженко, Р. Тхоржевський та інші вітчизняні й зарубіжні науковці. Для розуміння особливостей грошової комунікації важливі також праці фахівців та дослідників проблем соціальних комунікацій, зокрема, К. Апеля, Ю. Габермаса, В. Кульмана, В. Іванова, Л. Павлюк, Г. Почепцова, В. Різуна, О. Холода.

Гроші, зазначають дослідники, є важливим медіумом соціальних комунікацій. Вони – культурний феномен, за посередництвом якого відбувається реалізація та трансформація відносин у соціумі [16]. Комунікативна природа грошей дає підстави говорити про них як про «замінника» природної мови, варіант спрощеної спеціалізованої мови, що забезпечує комунікацію людей у насамперед сфері економічної діяльності [17, 33]. Гроші є засобом фіксації і ретрансляції необхідної економічної інформації, механізмом встановлення у відносинах між людьми певних смислових еквівалентностей, своєрідним «спільним знаменником» спілкування. «Гроші немовби «висвітлюють» у речах їхню спільну соціальну субстанцію – те, що кожен предмет у життєвому світі людини є об'єктивованою формою існування відносин між людьми» [12, 50–51].

Окрім насамперед економічної та у загальному сенсі культурницької функцій, гроші виконують також важливу роль соціалізації, впливаючи на поведінкову парадигму індивіда чи суспільних груп. Значною мірою гроші є так званою комунікацією апіорі – формою спрямування людської поведінки, що, у свою чергу, обумовлює комунікативну дію людини в соціумних контекстах та формує суспільні зв'язки [19, 360; 5, 115]. Відповідно функції грошей можна інтерпретувати і з позицій теорії лінгвального кодування, коли мова створює матрицю сприйняття людиною життєвого світу [17, 34]. Є підстави, стверджують дослідники, говорити про специфічну грошову комунікацію як «взаємодію позицій, ціннісних орієнтацій, реальних життєвих інтересів людей з метою узгодження їх соціальних дій» [16, 39].

Тема грошової комунікації як чинника цивілізаційного поступу, формування втім числі так званої монетарної свідомості соціуму, малодосліджена і потребує окремих досліджень. На наш погляд, цікавим у цьому сенсі є і аспект використання грошей з пропагандистсько-комунікаційною метою, як засіб суспільно-політичних практик. *Завдання нашої публікації* – простежити використання грошових знаків у формуванні ціннісних орієнтацій та соціалізації, їхмісця у контексті, зокрема державотворення України.

Еквівалент вартості наданих послуг чи речей використовували від найдавніших часів. У Давньому Китаї такими були, приміром, дрібні знаряддя праці чи відрізи шовку, у Єгипті – прикраси, в Єфіопії – грудки солі, у Мексиці – зерна какао, десь – хутро, тютюн, сушена риба, цукор чи що інше. Дуже часто таким еквівалентом була худоба. Власне й слово «капітал» від латинського «*capitales*» – головний або ж «*caput*» – голова, адже обмін вели в «головах» тварин. Так само замінником грошей була худоба і в часи Давньої Русі, про що збереглися відомості в, зокрема, кодексі законів «Руська Правда», а попередником грошової одиниці русичів – гривні був, припускають дослідники, обруч, який одягали на шию тварин – нагриву (подібні прикраси «на загривку» носили й самі русичі).

Найперші ж відомі металеві гроші (монети, виготовлені з так званого білого золота електрума – природного сплаву золота та срібла) походять з Лідійського царства (852–685 р. до н. е.). Про «винахід» лідійців свідчать різні історичні джерела, втім числі і знаменита «Історія» Геродота. Зручність у зберіганні та використанні, «мобільність» зробили монети (так їх почали називати на честь богині Юнони Монети, поблизу храму якої у Римі була карбувальня грошей) не лише засобом платежу, накопичення та інвестицій, а й важливим інформаційним «маркером» для вивчення історії давніх часів та засобом комунікації [1, 37–38].

Потрібно зауважити, що вже від початку гроші почали використовувати також і з «пропагандистською» метою. На монетах карбували зображення правителів (власне, кожен з них хотів бути увічнений на грошах), були монети, виготовлені як знак «відпущення гріхів», присвячені певним подіям – народженню, смерті тощо. Монети виконували й інформаційно-посередницьку роль. Такими у Древньому Римі були, скажімо, так звані спінтрії із зображенням сексуальних сюжетів. Найвірогідніше, такі монети-жетони різної вартості, припускають деякі дослідники, були своєрідними

перепустками до будинків розпусти – лупанаріїв, а номінал на знаках інформував про конкретну послугу жриці кохання.

З часом удосконалювали і технологію виготовлення грошей. До монетної справи долучилися, скажімо, Леонардо да Вінчі та Бенвенуто Челліні, які конструювали верстати для виготовлення рельєфних зображень. Пізніше такі технології стали основою винайдення також друкарства та появи друків, в тім числі вже паперових грошей. (У сенсі нашого огляду символічне, певно, й те, що й назва «газета», походить від власне грошової одиниці: саме за «газетту» – найдрібнішу мідну монету продавали у Венеції XVI ст. перші друковані періодичні відомості. Назва за типом видання закріпилася, ставши ще одним свідченням «комунікаційної» ролі грошей.)

Епоха паперових грошей (у Європі перші банкноти випустили 1661-го року у Стокгольмі) позначена не лише вдосконаленням економічно-торговельних відносин, а й увиразненням «комунікаційної» ролі грошових знаків та їхнього цільового використання у системі комунікаційних практик. Ставши складовою частиною універсальної комунікації, гроші набули водночас і виразних конкретно-національних ознак, що залишається домінантною тенденцією творення купюр і нині. У комунікаційному сенсі національні гроші – презентаційна візитівка держави, що засвідчує її самобутність, відтворює країну у прикметних образах, державно ідентифікує. Разом з тим зображення на купюрах мають також ідеологічне навантаження, часто – світоглядне наповнення, адже історично функціонування грошей нерозривне з ідеями національного та державного суверенітетів [12, 49].

Показовим у цьому сенсі є історія творення грошей Української Народної Республіки. Виконуючи доручення Центральної Ради, відомий художник-графік Георгій Нарбут зробив нові банкноти підкреслено українськими. 100-карбованцева купюра, яку впровадили в обіг 19 грудня 1917 року, була виконана у стилі українського бароко XVII–XVIII століть і, окрім інших елементів, містила зображення родового знаку князя Володимира Великого – тризуба, характерного для найдавніших українських грошей – злотників та срібняків. За задумом, таке зображення мало продемонструвати тяглість історії української державності від найдавніших часів. Відтоді тризуб фактично поновили і як державний символ України. 1918 року з'явилися й інші грошові знаки УНР. На них також присутні суто українські мотиви. Так, у 10-гривневій купюрі Нарбут використав орнаменти книжкових гравюр, на 100 гривнях на тлі квітів і плодів зобразив робітника з молотом та селянку із серпом, на 500 гривнях – дівчину у вінку (ця купюра у народі дістала назву «горпинка»).

За часів Павла Скоропадського Георгій Нарбут очолив «Експедицію з заготовлення державних паперів», створивши ескізи нових українських грошей. На них були зображені, зокрема, Богдан Хмельницький та створений Нарбутом проект Герба Української Держави – тризуб та козак з мушкетом.

У буремні часи купюри стають і, так би мовити, прямим пропагандистсько-комунікаційним ресурсом. Прикладом цього може бути діяльність «ОСВАґу» – інформаційно-пропагандистського підрозділу білогвардійської Добровільної армії Денікіна, а згодом – Збройних Сил Півдня Росії під час Громадянської війни першої чверті XX століття.

Одним із найпотужніших і найвпливовіших відділень «ОСВАґу» було харківське, утворене у червні 1919 року. Креативним пропагандистським ноу-хау білогвардійців стало використання як листівок радянських грошових знаків, так званих «п'ятаковок». На підконтрольних територіях такі банкноти вилучали з обігу чи обмінювали на інші – «донські рублі». Вилучені ж банкноти гасили пробиванням і спрямовували до харківського відділення «ОСВАґу», де на них надруковували антирадянські текстівки на кшталт «Гроші для дурнів», «Геть радянську владу і її фальшиві гроші», «Гроші у більшовиків, як і все інше – обман». Такі «листівки» з аеропланів скидали над більшовицькими територіями перед наступом білогвардійців, зокрема, на Полтаву та Київ [2, 17].

Надписи на грошових знаках використовували не лише білогвардійці. Поширеною була така практика і серед українських повстанців. Зокрема, махновці (від вересня 1919 року – Революційна повстанська армія України), не маючи власних грошей (принаймні підтвержень про друк таких не збереглося), для розрахунків використовували царські, радянські, українські, донські та інші. Інколи на купюрах з допомогою кліше (їх здебільшого вирізали з картоплі) робили наддруківки, які «корегували» номінал купюр, або ж мали пропагандистський характер. Такими були, скажімо, «Гоп, кумо, не журися – у Махна гроші завелися», «На ці гроші не купиш і воші», «Більшовики обіцяли вам мир, хліб і свободу, а дали війну, голод, надзвичайну і в доважок фальшиві гроші» тощо. «Підправленими» купюрами махновці розраховувалися із селянами за фураж і провізію, багато грошей роздавали тим, хто потребував допомоги. «Свої» гроші з відповідними надписами мали й інші отамани повстанців, зокрема, Волох, Хмара, Данченко, Башко, Левченко, Матяш [20; 21].

«Банкнотний» досвід махновців та інших повстанців у роки Другої світової війни використовували і партизани УПА. На теренах багатьох «повстанських республік» на Волині в обігу були так звані партизанські гроші: первенцями для них були окупаційні німецькі грошові знаки, на які повстанці штампами наносили спеціальні написи. Дослідник Володимир Косик наводить свідчення одного з відділів поліції безпеки окупантів від 23 грудня 1942 року, де, зокрема, йдеться: «У секторі командира Рівного знову помічено, що бандити пустили в обіг білети карбованця з двома різними печатками. На одній написано «Слава Україні, героям слава!», на іншій — «Слава Бандері!» [10, 598]. Приблизно у той самий час на території дистрикту «Галичина» в обігу з'явилися і так звані краківські злоті з наддруківкою тризуба в овалі [3, 23].

У сенсі нашого огляду потрібно згадати і так звані бофони (назва походить від словосполучення «бойовий фонд») [3; 9]. Це — грошові документи, які використовували ОУН та УПА в 20–50 роках минулого століття як квитанції за отримані від населення пожертви для господарських а також агітаційно-пропагандистських потреб, або (рідше) як знаки оплати за одяг чи продукти харчування. Такі поліграфічно виготовлені документи супроводжували відповідними надписами та, зазвичай, позначенням номіналів. Над творенням бофонів працювали відомі графіки та митці Роберт Лісовський (автор емблеми ОУН), Н. Хасевич, Ніл Хасевич, Іван Модзолевський, Петро Обаль, Святослав Гординський, Іван Багрянний та інші.

Здебільшого бофони були однобічними, рідше — двобічними. Зворотній бік документа часто виконував агітаційну роль. Це могли бути пропагандистські тексти, заклики, національна символіка, патріотичні сюжети, які творили за певними рекомендаціями і відповідно до документа ОУН «Пропагандивні лозунги» [3, 81]. Використовували і «поліпшені» бофони. Так, упродовж 1947–1950 років на Львівщині у вжитку були двобічні грошові квитанції з відривними талонами [3, 50].

Лише за період 1939–1954 рр. було випущено 500 різновидів бофонів, які мали ходження щонайменше у 12-ти областях України та Білорусі, а також частково на території Австрії, Німеччини, Словаччини, Чехії та Польщі [3, 8]. Відповідно ж до звіту Центрального проводу ОУН лише 1947 та 1948 років на західноукраїнських землях було надруковано відповідно 11 680 та 33 700 бофонів [7].

Як бофони ОУН використовувала й інші друки. Скажімо, такими могли бути листівки чи малоформатні агітаційні плакати, на яких робили відповідні наддруківки та проставляли номінал. Таку пропагандистську продукцію тиражували здебільшого після Другої світової війни і поширювали у Європі. [3, 71, 74].

Зі схожою метою використовували і марки-віньєтки так званої Підпільної пошти України, які також були, власне, пропагандистським проектом ОУН. Зазначимо принагідно, що грошові купюри та інші документи оплати використовувались як інформаційні пропагандистські носії, також у пізніші часи, зокрема, під час так званої Революції гідності та українсько-російського протистояння 1993–1914 рр. Використання бофонів, марок-віньєток та сучасних грошових документів, як засобів пропаганди, — тема окремого дослідження.

Враховали важливість символізму грошей під час Другої світової війни і гітлерівці. У березні 1942 року Центральний емісійний банк у Рівному випустив в обіг «українські» купюри номіналами 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200 і 500 карбованців, що були чинними на території Рейхкомісаріату України. На них, за задумом, були зображені щасливі українці — маленький хлопчик, дівчинка з букетом польових квітів, селянки з колосками, коваль, шахтар, робітник та науковець. Поруч — орел зі свастикою, а на звороті написи українською та німецькою мовами. Окупаційні гроші, перебували в обігу до осені 1944 року. Цікаво, що разом з новими платіжно-пропагандистськими засобами окупаційна влада дозволила в обігові й радянські рублі, для яких встановили офіційний обмінний курс відносно «українського» карбованця та німецької марки (відповідно 1 до 1-го та 1 до 10-ти). Відтак українці могли користуватися купюрами із зображенням свастики та, приміром, червоноармійців на радянській купюрі «3 рублі».

Вигляд грошей був у центрі пильної уваги і під час упровадження української національної валюти, створювати яку розпочали ще за півроку до проголошення Незалежності [18]. Над дизайном гривень працював відомий книжковий художник-ілюстратор Василь Лопата, який візуалізував «банкнотні» портрети Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки. Особливе значення митець надавав образу Кобзаря, творчість якого добре знав, створивши і свою художню Шевченкіану. Пізніше в одному з інтерв'ю Василь Лопата згадував, що прагнув репрезентувати універсальний портрет великого поета і мислителя, який символізував би усе, чим є Тарас для українців. Художник виконав вісім

варіантів зображення. Зупинився на найменш традиційному образі немолодого Шевченка, який, на думку митця, вмщував пророцтво, бунтарство, трагізм і ліричність Тараса [8].

На канадській фірмі «Кенедієн Банкнот Компані» зробили пробний відбиток 100-гривневої купюри, яка, згадує художник, вийшла гарною і ошатною. Проте те, що сталося згодом, для самого Василя Лопати залишається незрозумілим. Оскільки канадійських виробничих потужностей для друкування усього масиву нових українських грошей не вистачало, частину паперових банкнот – номіналом 50 та 100 гривень – вирішили надрукувати в Англії, де виготівником обрали фірму «Томас Де Ла Рю».

«Коли гроші, які були готові ще 1992 року, нарешті з'явилися в обігу 1996 року, те, що я побачив, викликало у мене шок, – згадує у книзі «Надії та розчарування, або метаморфози гривні» [11] Василь Лопата. – 100-гривневу купюру було спотворено до невпізнання: інша композиція, еkleктичний дизайн, на звороті чомусь знову вміщено зображення собору св. Софії. Нісенітниця! Адже Софійський собор вже є на 2-гривневій купюрі, присвяченій Ярославові Мудрому, який збудував його!

Але особливо прикро вразив портрет поета. Минули вже роки, та я не можу заспокоїтися й досі. І болить мені не тільки те, що поет зображений у шапці чи в кожусі. Має право на життя і такий одяг, бо його і справді він носив. Мені болить, коли замість Шевченка бачу якогось чужого чоловіка...»

Василь Лопата стверджує, що й досі не знає ким і навіщо було замінено виконаний ним портрет, як і те, чому на звороті купюри не вмістили будинок Верховної Ради, з якого він «зняв» серпасто-молоткасті символи тоталітарні радянської доби. Проте свої пояснення має:

«Звісно, ніхто не може дати припису, рецепту, як має виглядати портрет Т. Шевченка. Принаймні я, маючи його, орієнтувався, як уже говорив, і на спогади сучасників, і на його фотографії та автопортрети, а особливо – на його твори.

...У поезіях, повістях, щоденнику, листах чітко видно, які людські образи, які риси особистості йому найбільше імпонували. Це – благородство і шляхетність. Шевченкові подобались *«не кріпацькі обличчя»*, а люди, від яких віяло *«смівлівістю і благородством»*, а коли стрічав *«благородного старика»*, то його рука мимоволі підносила до шапки». Глибоко поважав він земляка-солдата, який *«не принизив своєї національної і людської гідності... лишився вірним своїй прекрасній нації»*. А неприємні були йому *«простацькі натури»*, не зносив *«плебейських облич»*, не терпів *«лакейських облич»*, людей *«з лакейськими здібностями»*.

А от чим керувався невідомий мені автор портрета на 100 гривнях, зрозуміти неможливо. Але що особливо гірко бачити: малювання саме такого Шевченка є ще одним доказом того, що ми не позбавилися нав'язаного попередніми режимами стереотипу образу поета з перекошеним ненавистю обличчям. Таке малювання почалося давно від портрета роботи І. Репіна. А за радянських часів, як писав Євген Сверстюк, на Шевченка *«надіто маску матеріаліста, атеїста і борця з українським буржуазним націоналізмом»*. І було заборонено торкатися маски... Примусовий для чотирьох поколінь спектакль нарешті закінчено. Але стереотипи мислення людям дорожчі, ніж відкриття правди.

Все це сумно. Та нам потрібно ще довго очищати образ поета від ідеологічних нашарувань, ми повинні ще відкрити для себе справжнього, істинного носія Слова Божого, щоб не приймати за чисту монету той спотворений образ поета, який нам невідомо за які гріхи піднесли на 100-гривневій купюрі.»

Проідеологічні мотиви довкола «незалежних» грошей згадує і экс-голова Національного банку (згодом – Президент України) Віктор Ющенко, якому випало впроваджувати гривню. У своїх спогадах «Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті» [22] він розповідає, як на другий чи третій день після того, як гривню випустили в обіг, йому зателефонував тодішній перший заступник Голови Верховної ради України Олександр Ткаченко. Після короткого привітання колишній міністр сільського господарства УРСР і Герой Соціалістичної праці запитав банкіра, хто дав тому право розміщувати на грошах портрет зрадника Івана Мазепи? На заперечення, що гетьман – не зрадік, Ткаченко кинув: «Очевидно, ми вчили різні історії!» І поклав слухавку. Справді, зауважує автор мемуарів, ми знали абсолютно різні версії нашої історії і книжки різні читали. Віктор Ющенко каже, що зображення на банкнотах – не просто данина поваги тим, хто відіграв історичну роль в національному й державному становленні України, а й певним чином спонука до самоусвідомлення, гарний привід зазирнути у добру книжку, щоб пізнати себе.

«Кожна банкнота несе заряд інформації про Україну. Кожна банкнота – це як послання з минушини, як послання від засновників Української держави та від батьків нації у майбутнє, – пише Віктор Ющенко. – До кого не звернись на тих грошах – той ряд апостолів не випадково постав: усі вони там для того, щоб ми сильніше прийняли свою ідентичність, щоб ми ліпше

зрозуміли, хто ми є, щоб ми чули глибше, що ми одна родина, одна сім'я. Тому так важливо, щоб з того банківського ряду на нас дивилися очі саме тих людей: князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Мазепи, поетів Івана Франка, Тараса Шевченка, Лесі Українки, історика й засновника новітньої української державності Михайла Грушевського, філософа Григорія Сковороди. Я не думаю, що колись постане питання цей ряд змінити: переконаний, що той вибір був дуже правильний. Творці української гривні розставили ясні акценти: ті, хто на грошах, не несуть нічого, що руйнує нас, але разом з тим вони спонукають трошки по-іншому подивитися на наше сьогоднішнє буття. Кожен з них – творець, мудрець, консолідатор, символ» [22, 205–207].

Українські «незалежні» гроші неодноразово зазнавали художніх трансформацій, причиною чого були не лише естетичні міркування. Скажімо, на звороті першої 1-гривневої купюри зобразили Херсонес – місце, де київський князь Володимир Великий прийняв хрещення. Таким чином, розробники національних грошей не лише нагадували про початки українського християнства, а й підкреслювали історичні зв'язки і належність Криму до України. За часів правління «проросійського» Леоніда Кучми дизайн гривень вирішили змінити, зробивши його «політкоректнішим». Херсонес прибрали, а всім українським князям, зображеним на купюрах, прималювали бороди на зразок тих, які носили у пізніші часи у Московії.

Свої сенси зображень на грошах обґрунтували й художники-брати Сергій та Олександр Харуки, які працювали над зразками нових купюр. Портрети історичних персонажів вони свідомо «омолодили». На переконання авторів, на грошах не можна зображувати старих і немічних людей, оскільки це півсвідомо впливає на ставлення до валюти, а за великим рахунком – на економічний тонус усієї держави. Скажімо, невиправданим, на думку художників, з цих міркувань є зображення на 100-гривневій купюрі кобзаря, адже всі знають, що кобзар – це сліпа людина. Як аргумент Харуки наводять приклад Китаю, де символізму надають особливого значення. Попри традиційне пошанування китайцями віку й мудрості, своїх старих на купюрах там зображують підкреслено й усвідомлено бадьорими.

Не обійшлося, згадують Харуки, втім, і без недоречностей. Оскільки правдивих зображень, скажімо, гетьмана Івана Мазепи не збереглося, художники намалювали кілька його варіантів за, так би мовити, мотивами, а хтось із комісії, що обирала варіант купюри, подав також інші, можливі, на його думку, зображення. Відтак чиновники, котрі також не знали, як насправді виглядав Мазепа, затвердили варіант, який їм сподобався. Отож і сталося, що на українській «десятці» замість портрета Івана Мазепи (з відповідним підписом) вміщено портрет... його сподвижника Пилипа Орлика [4].

Гроші, зображення на них, – засіб інформаційної впливу, інформаційно-смысловий сигнали, що діють на підсвідомість індивіда, а у ширшому сенсі – формують смысловий простір суспільства, втім числі державотворче комунікативне поле. А змісли надважливі для самоідентифікації держави [14]. У цьому сенсі промовистою, на наш погляд, є грошова палітра так званої Придністровської Молдавської Республіки. На її грошах – портрети відомих історичних персонажів, які об'єктивно належать різним народам: український поет Тарас Шевченко, господар молдовського князівства Димитрій Кантемір, російські полководці Олександр Суворов та Петро Рум'янцев-Задунайський, імператриця Катерина II. Є також зображення і місцевих пам'яток, зокрема, тираспольського виноконьячного заводу «КВІН». Така смыслова анархічність, на наш погляд, віддзеркалює невизначеність, а відтак обумовлює підсвідому дисгармонію ПМР, яка приречена залишатися невизнаною.

Потрібно вести мову також і про світові валюти, які стали потужним важелем не лише економічного, а й ідеологічного впливу. Гроші, яким надають перевагу, в яких роблять заощадження, об'єктивно формують світоглядні пріоритети та суспільні цінності, вони є глобалізаційним інструментом уніфікування національних держав та їх нормативних, звичаєвих контекстів. Показово нової комунікаційної якості набувають у цьому сенсі електронні гроші, котрі завдяки «знеособленості» стають провідною зброєю такої уніфікації, управлінським аргументом світових фінансових гравців. Втрачаючи предметно-чуттєву та національну форму, гроші перетворюються на суто інформацію, метамову універсального спілкування необмеженої комунікативної спільноти, внаслідок чого формується, «одновимірність думки та поведінки» – новий, небезпечний вид тоталітаризму, де гроші – універсальний посередник, що пов'язує людину з усіма формами споживання, які фактично є формами соціального контролю над нею [17, 34]. Виникнувши у комунікативних контекстах життєвого світу, гроші з політичної влади перетворились фактично на інструменти системної колонізації того самого життєвого світу, коли життя, скеровуване традицією, змінюється життям, що керується комунікативним розумом [17, 36].

Висновки. Виникнення грошей, як раніше – мови, а потім і письма, безпосередньо пов'язане з потребою комунікації, необхідністю узгодження і координування в тім числі суспільних дій та відносин. У процесі цивілізаційного поступу гроші стали важливою ланкою універсальної комунікації, своєрідним цивілізаційним клеєм, який значною мірою інтегрував суспільства, сформував сучасні світоглядно-ціннісні орієнтири і смислову парадигму комунікацій у межах соціумів. Виступаючи комунікаційним посередником насамперед в економіці, гроші мотивують і позаекономічні дії, є засобом соціалізації та творення світоглядних і поведінкових моделей.

Виконуючи, окрім економічної, просвітницьку та комунікаційно-пропагандистську функції, гроші мають виразно національний характер. У змістовому сенсі грошові знаки не лише своєрідна візитівка і символ держави, а й засіб ствердження її самобутності та державної ідентифікації. Свою роль друковані національні гроші (як почасти й інші грошові документи, що виконували їхню фактичну роль та функції, зокрема, так звані бофони) відіграли у формуванні також української ідентичності й державності.

Гроші – потужний комунікаційно-ідеологічний засіб впливу, що на рівні підсвідомості здатний не просто корегувати, а й деформувати національні смисли й цінності. Перетворюючись у «спільний знаменник» і універсальний засіб комунікації в межах людності, гроші стають своєрідною матрицею управління, інструментом уніфікації національних держав, що створює загрозу їх суверенності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бондар Юрій.* Перша інформаційна... (Інформація та інформаційна політика на Староданьому Сході): навч. посіб. // Юрій Бондар. – К.: ВПК «Експрес-Поліграф», 2013. – 80 с.
2. *Бондар Юрій.* Плакати, афіші та листівки у контексті соціальної та політичної комунікації / Юрій Бондар // Вісник книжкової палати. – 2014. – № 7. – С. 15–21.
3. *Бофони:* грошові документи ОУН і УПА / авт.-упоряд. О.О. Клименко; за ред. В.М. Даниленка. – К.: Університет банківської справи Національного банку України, 2008. – 192 с., іл.
4. *Браття* Харуки тайком увековечили себя на купюрах. Они нарисовали деньги // Вести- 13 февр. 2013.
5. *Габермас Ю.* Комунікативна дія і дискурс – дві форми повсякденної комунікації / Ю.Габермас // Ситниченко Л. Першоджерела комунікативної філософії. – К.: Либідь, 1996. – 173 с.
6. Гроші в Україні. Факти і документи / НАН України. Ін-т історії України; М. Дмитрієнко, В. Ющенко, В. Литвин, Л. Яковлева. – К.: «ARS-Ukraine», 1998. – 454 с.
7. Даниленко В. Бофони у фінансово-господарській діяльності ОУН і УПА / В. Даниленко // Історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 3–16.
8. *Кияниця Василь.* Про портрети, гривні і патріотичного художника / Василь Кияниця. – Сіверщина. – 5 трав. 2011.
9. *Клименко О. О.* Грошові документи ОУН (бофони) 1939–1952 років / О.О. Клименко. – Тернопіль, 1999.
10. *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж– Нью-Йорк – Львів, 1993. – 660 с.
11. *Лопата В. І.* Надії та розчарування, або Метаморфози гривні / В. І. Лопата. – К.: Дніпро, 2000. – 160 с.
12. Людина у світі грошей: Міжнародні філософсько-економічні читання (Львів) // Філософська думка. – 2009. – № 2. – С. 38–56.
13. *Мазараки А., Ильин В.* Філософія денег / А. Мазараки, В. Ильин. – К.: КНТЭУ, 2004. – 718 с.
14. *Павлюк Л.* Знак, символ, міф у масовій комунікації / Л. Павлюк. – Львів: ПАІС, 2006. – 120 с.
15. *Різун В. В.* Теорія масової комунікації: підр. для студ. галузі 0303 «журналістика та інформація» / В. В. Різун. – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2008. – 260 с.
16. *Скринник З. Е.* Гроші як медіум комунікації: знакова природа грошей / З. Е. Скринник // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія «Філософія, психологія, педагогіка». – 2006. – № 1 (16). – С. 38–42.
17. *Скринник З.* Культурний феномен грошей у світлі комунікативної філософії / Зоя Скринник // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2008. – № 3. – С. 32–38.
18. *Соломка Ольга.* Автопортрет с купюры / Ольга Соломка // Газета по-киевски. – 3 сент. 2009.
19. *Сучасна зарубіжна філософія.* Течія та напрями. Хрестоматія: навч. посібник / упорядники В. В. Лях, В. С. Пазенок. – К.: Ваклер, 1996. – 428 с.
20. *Тхоржевский Р. Й.* Бумажные денежные знаки, боны как источник по истории Украинской ССР периодов гражданской войны и восстановления народного хозяйства 1918–1925 гг. / Р.Й. Тхоржевский : авт. дис... к. истор. н. – К.: КГУ им. Т. Г. Шевченко, 1975. – 28 с.
21. *Тхоржевський Р.Й.* Національні паперові гроші України / Р.Й. Тхоржевський. – Донецьк: Аспект. – 1992. – 60 с.
22. *Ющенко В. А.* Недержавні таємниці: нотатки на берегах пам'яті / В. А. Ющенко. – Харків: Фоліо, 2014. – 511 с.

REFERENCES

1. Bondar I. (2013) *Persha informacijna... (Informacija ta informacijna polityka na Starodan'omu Shodi)*. K.: VPK «Ekspres-Poligraf». 80 p.
2. Bondar I. (2014) *Plakaty, afishi ta lystivky u konteksti social'noi' ta politychnoi' komunikacii'*. Visnyk knyzhkovoї palaty. № 7.
3. Klymenko O. (2008) *Bofony: groshovi dokumenty OUN i UPA*. K.: Universytet bankivs'koi' spravy Nacional'nogo banku Ukraї'ny. 192 p.
4. Brat'ja Haruky tajkom uvekovechyly sebja na kupjurah. Ony narysovaly den'gy. «Vesty» (13 February 2013)
5. Gabermas J. (1996) *Komunikatyvna dija i dyskurs – dvi formy povsjakdennoi' komunikacii'*. K.: Lybid'. 173 p.
6. Dmytrijenko M., Jushhenko V., Lytvyn V. (1998) *Groshi v Ukraї'ni. Fakty i dokumenty*. 454 p.
7. Danylenko V. (2006) *Bofony u finansovo-gospodars'kij dijאל'nosti OUN i UPA*. Istorychnyj zhurnal. № 3. pp. 3–16.
8. Kyjanycja V. (2011) *Pro portrety, gryvni i patriotychnogo hudozhnyka*. Siversshyna.
9. Klymenko O. (1999) *Groshovi dokumenty OUN (bofony) 1939–1952 rokiv*. Ternopil'.
10. Kosyk V. (1993) *Ukraї'na i Nimechchyna u Drugij svitovij vijni*. Paryzh. 660 p.
11. Lopata V. (2000) *Nadii' ta rozcharuvannja, abo Metamorfozy gryvni*. K.: Dnipro. 160 p.
12. *Ljudyna u sviti groshej: Mizhnarodni filofs'ko-ekonomichni chytannja*. Filofs'ka dumka (2009) №2. pp. 38 – 56.
13. Mazaraky A., Yl'yn V. (2004) *Fylosofija deneg.* – K.: Kjevskij nacyonal'nyj torgovo-ekonomycheskij unyversytet. 718 p.
14. Pavljuk L. (2006) *Znak, symbol, mif u masovij komunikacii'*. L'viv: PAIS. 120 p.
15. Rizun V. (2008) *Teorija masovoi' komunikacii'*. K.: Vydavnychyj centr «prosvita». 260 p.
16. Skrynnyk Z. (2006) *Groshi jak medium komunikacii': znakova pryroda groshej*. Visnyk Nacional'nogo tehničnogo universytetu Ukraї'ny «Kyї'vs'kyj politehničnyj instytut». № 1 (16). – pp.38–42.
17. Skrynnyk Z. (2008) *Kul'turnyj fenomen groshej u svitli komunikatyvnoi' filosofii'*. Sociogumanitarni problemy ljudyny. № 3. pp. 32–38.
18. Solomka O. *Avtoportret s kupjuroj*. Gazeta po-kyevsky. (3 September 2009)
19. Ljah V., Pazenok V. (1996) *Suchasna zarubizhna filosofija. Techija ta naprjamy*. Vakler. 428p.
20. Thorzhevskij R (1975) *Bumazhnye denezhnye znaky, bony kak ystochnyk po ystoryy Ukrainskoj SSR peryodov grazhdanskoj vojny y vosstanovlenija narodnogo hozjajstva 1918–1925 gg*. K.: KGU ym. T. G. Shevchenko. 28 p.
21. Thorzhevs'kyj R. (1992) *Nacional'ni paperovi groshi Ukraї'ny*. Donec'k. Aspekt. 60 p.
22. Jushhenko V. (2014) *Nederzhavni tajemnyci: notatky na beregah pam'jati*. Harkiv. Folio. 511p.

ВПЛИВ МОНІТОРИНГОВОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ НА РОЗВИТОК НОВИНИХ ІНТЕРНЕТ-ВИДАНЬ

УДК 007:304:004.9

Марушкіна, Ірина,

кандидат історичних наук,

Львівський національний університет ім. Івана Франка,

доцент,

e-mail: golos_ira@i.ua

Зміст журналістської праці сьогодні динамічно змінюється. Цифрові технології двояко впливають на цей процес. З одного боку, джерельна база новин розширюється завдяки використанню цифрових технологій. Разом з тим новинні стрічки переповненні так званим «інформаційним сміттям», що є пережитком епохи Web.01. Моніторингова журналістика — це позитивна тенденція в розвитку сучасної новинної журналістики, яка базується на вмінні журналіста працювати з джерельними та інформаційними базами, творити новини не виходячи з офісу. В статті розкрито причини та наслідки зростання сегмента моніторингової новинної журналістики, простежено її впливи на структурні зміни в редакціях та характер праці журналістів на прикладі інтернет-видань Львова.

Ключові слова: моніторинг, копіпаст, копірайт, рерайт, моніторингова журналістика, новини.

THE INFLUENCE OF NEWS MONITORING ON ON-LINE NEWS JOURNALISM DEVELOPMENT

Marushkina, Iryna,

PhD in History,

Ivan Franko National University of Lviv,

associate professor,

e-mail: golos_ira@i.ua

The meaning of journalistic work is dynamically changing today. Digital technologies make a diverse impact on this process. On the one hand, the news source base is expanding due to development of digital technologies. On the other hand, the news feeds are overflowed with data so-called «informational garbage», and this phenomenon might be considered as a relic of web01.era. Monitoring journalism is undoubtedly beneficial trend of modern news journalism, being based on journalistic skills of working with sources of information that allows to create news without leaving a workplace. Causes and consequences of monitoring news journalism growing, impact on structural changes in newsrooms and on journalistic work are covered in the article.

Key words: monitoring, copypaste, copyright, re-write, monitoring journalism, news

Одна із центральних дискусій, що відбувається сьогодні у середовищі українських інтернет-журналістів, є з'ясування того, який підхід до творення новин є більш продуктивний: копіпаст чи копірайт.

Суть цієї дискусії викладена редактором інтернет-видання «Наші гроші» Олексієм Шалайським у лекції «Копіпейст крутіший, ніж ексклюзив». Насправді, Шалайський відстоює протилежну тезу, а саме — цінність ексклюзивної журналістики, в тому числі і новинної.

«Я точно знаю, що люди, які займаються класичним копіпейстом — не додаючи до новини додаткової вартості, а просто трохи змінивши заголовок, — вони можуть зробити так, що цей сайт трохи буде відомим, можуть трохи заробити грошей, але не зможуть самі стати нормальними журналістами. Вони не отримають того, що мав би отримати журналіст. Гроші, славу. Копіпастери цього не вигрібають.Для журналістів-початківців копіпейст — це непогано. Але якщо журналіст не хоче

самореалізовуватися, то він не журналіст. Людей-некопіейстерів є відсотків 30, і тому всі вони дуже цінні. І їх справді можна назвати журналістами», – стверджує Шалайський [1].

За глибшого аналізу постановка проблеми «копіпаст чи копірайт» видається спрощеною і навіть дещо некоректною з позицій журналістської етики, адже і справді складно назвати журналістом людину, котра виконує механічну функцію копіювання текстів. До того ж копіпаст, який здійснюється людиною, є економічно не вигідний редакціям, адже його ідеально заміняє, наприклад, функція RSS-експорту, що здійснюється автоматично без витрачання на це зусиль людини. Отож у чистому вигляді його практично журналісти не використовують.

У той же час дискусія «копіпаст vs копірайт» відображає важливі тенденції в розвитку сучасної журналістики, передусім – урізноманітнення методів виготовлення новинних повідомлень, а також свідчить про розширення джерельної бази їх написання.

Якщо раніше ні в кого не виникало сумніву, що журналістська праця є неповторним творчим процесом, то сьогодні володіння журналістом-новинником методами інтерпретації, перед усім ре-райта, стають достатньо поширеним інструментом в його роботі поряд з умінням виготовлення ексклюзивних (авторських) новин.

Насправді глибинна суть цієї дискусії зводиться до того, чи варто визнавати новинні продукти, створені за допомогою методів інтерпретації, результатом журналістської праці чи ні. А сама дискусія віддзеркалює важливі зміни в технології підготовки новин у роботі інтернет-видань і не лише. І саме про ці зміни хотілось би поговорити докладніше.

Причини появи напряму моніторингової журналістики

Ще на початку 21 століття ні в кого не викликало сумніву, що головним постачальником новин в редакції, в тому числі і інтернет-виданнях, є репортер.

Як то кажуть, «журналіста годують ноги». Репортер відвідує різні заходи, в тому числі й прес-конференції, він робить коментарі, він, у разі потреби, самостійно збирає інформацію в державних та інших структурах.

Сьогодні ж репортерська робота є лише одним із багатьох і далеко не головним способом отримання новинної ексклюзивної інформації, а в деяких редакціях новинних інтернет-видань, як от, наприклад, Кореспондент.нет (korrespondent.net), – репортерів взагалі немає. Джерелом написання новин у цьому разі служить інформація різноманітних інформаційних агентств, друкованих та інших видань. Журналісти Кореспондент.нет обробляють, аналізують та систематизують її, отримуючи на виході реально авторський інформаційний продукт.

Насправді в добу інформаційного суспільства не журналіст «бігає за новинами», а новини самі його шукають і приходять до нього.

Адже кожна поважна організація обов'язково має у своїй структурі прес- чи піар-службу, а в багатьох випадках – і перше, і друге одночасно. Вони не чекають, поки до них прийдуть журналісти, а масово закидають своїми повідомленнями редакції, розміщують інформацію про діяльність на власних інформаційних ресурсах, проводять різноманітні заходи тощо. Бо добре усвідомлюють, що важливо не те, ким ти є насправді, а те, як тебе сприймають люди.

Сприяє цьому також державна політика, скерована на інформаційну відкритість та прозорість діяльності органів влади, впровадження системи інформування органів влади про свою діяльність через інформаційні технології, так зване е-урядування.

Ще один важливий момент, який пояснює те, що репортерство втрачає свою актуальність у роботі новинних редакцій, це розвиток технічних засобів зв'язку.

Сьогодні, не виходячи з офісу, журналіст може спілкуватися з різними людьми навіть із закордону, брати участь у скайп-конференціях, переглянути важливі події чи прес-конференцію у відеоформаті чи прослухати їх аудіозапис, нарешті поспілкуватися з будь-ким у соціальних мережах.

Згадуваний вище Олекса Шалайський говорить: «Ексклюзивність – це не значить, що треба писати щодня якісь унікальні тексти. Є 5–7 типів ексклюзивності. Перший – контент. Другий – ексклюзивний підбір текстів. Зараз такий вал інформації, що читачі платять журналісту за те, щоб він зі ста новин вибрав для них правильні. А для цього треба мати мозок. Третій – коли копіейстнуті тексти отримують додаткову вартість... Є ексклюзивність у подачі матеріалів. Сайтів мільярди, і виграє той, хто подає новину зручніше» [1].

Виходить, робити новини, і справді, здебільшого можна тільки на базі МОНІТОРИНГУ різноманітних джерел інформації, які сьогодні є у розпорядженні журналіста і яких з кожним днем стає

дедалі більше, інтерпретуючи отриману інформацію, а отже, створюючи авторські, ексклюзивні новини або ж — «нову додаткову вартість».

Моніторингова новинна журналістика займає дедалі більший сегмент часу в роботі журналіста при підготовці новин, в той час як подієва (репортерська) журналістика якщо і не втрачає свою актуальність, то змінюється за своєю суттю.

Ця тенденція простежується не лише в роботі інтернет-ЗМІ. Так, на телебаченні часто буває достатньо відправити висвітлювати подію лише одного оператора, як то кажуть, «зняти картинку». Бо текст до неї у формі прес-релізу чи будь-якому іншому форматі «приходить» у редакцію сам і потребує лише переробки або ж інтерпретації.

Фантасти припускають, що в недалекому майбутньому на події будуть скеровуватися не репортери, а лише оператори на літаючих машинах, оснащених сучасними відеокамерами. Сюжети, які вони робитимуть, одразу ж транслюватимуться або виготовлятимуться вже у студійних умовах [3].

Можливо, й так....

Існування та розвиток моніторингової новинної журналістики диктує нові виклики і, як свідчить досвід, журналісти до відповіді на них не завжди готові.

Ніша моніторингової новинної журналістики

Отож, під моніторинговою новинною журналістикою слід розуміти авторську новинну журналістику, яка не передбачає обов'язкової участі журналіста у події, а базується на критичному аналізі бази інформаційних та інших джерел, яка є в розпорядженні журналіста.

Іншими словами, моніторингова новинна журналістика не є подієвою (репортажною) журналістикою. Втім вона в жодному разі не є і ніколи не буде тим, що зазвичай сьогодні називають «копіпастом» та «рерайтом».

Якщо залишатися в термінах дискурсу «копіпаст vs копірайт», то копіпаст — це діагноз для журналістів, які в умовах дуже насиченого інформаційного простору погодилися відігравати роль звичайних ретрансляторів чужих думок без критичного аналізу і переробки того, що вони ретранслюють.

Відомо, що навіть технічні вимоги пошукових систем в інтернеті вимагають, як мінімум, рерайта новинного джерела. Останнього дотримуються більшість тих інтернет-видань, котрі позиціонують себе як новинні. І навіть в оголошеннях про пошук співробітників деякі з них зазначають таку посаду, як рерайтер.

Однак у цьому разі виходить: перекажи новину своїми словами і ти вже не є копіпастер. Але рерайтер також не є й журналістом. Рерайт, або, іншими словами, — переказування новин, зроблених іншими, чи то піар-, чи прес-служба, чи поважне інформаційне агентство, не може бути завданням моніторингової новинної журналістики.

Наслідком тотального масового рерайту в роботі новинних інтернет-видань стало те, що стрічки новин переповнені маніпулятивними повідомленнями, істинний зміст яких залишився незбагненим ні для рерайтера, ні для редактора, який цю новину включив у стрічку і просто ретранслював. Негативний вплив рерайту простежується також у тому, що більшість новинних інформаційних продуктів (стрічок новин) подібні один до одного як сіамські близнюки.

Ще один негативний наслідок рерайту: дедалі частіше поважні інтернет-видання попадаються на так звані фейкові новини, адже у своїй роботі редакції не дотримуються головних критеріїв відбору новин: достовірність, повнота та оперативність, а керуються тільки читацьким попитом.

Рерайтерство не можна вважати моніторинговою новинною журналістикою, адже суттю є його є одна інтерпретація без жодного критичного аналізу чи систематизації. Іншими словами — рерайт не створює додаткової вартості.

Вплив моніторингової журналістики на роботу новинних редакцій

У структурі сучасних новинних інтернет-редакцій, як правило, сьогодні обов'язково є журналісти, які практично не відвідують жодних подій, а цілими днями просиджують біля моніторів комп'ютерів, здійснюючи аналіз різноманітних джерел інформації і на основі цього моніторингу вони шляхом аналізу й систематизації інформації виготовляють ексклюзивні (авторські) новини.

При цьому новини, які вони продукують, не є ні копіпастом, ні рерайтером, про котрі йшла мова вище. У роботі цих офісних журналістів-новинарів саме аналітична складова є домінантною. Адже,

як ми вже зазначили, навіть повідомлення іншого інформаційного агентства може слугувати джерелом для написання власної, ексклюзивної новини.

Однак, щоб вона з'явилася, необхідно виконати не лише аналітичну роботу, а й повний цикл методичних процедур, пов'язаних із творення новини як жанру: пошук в базах, підготовка коментарів, написання унікального тексту, творення беку та ін.

Саме ці журналісти сьогодні, поряд з репортерами, є справжніми копірайтерами в новинній журналістиці, тобто готують ексклюзивні (авторські) новини, хоч, як правило, їхні прізвища лишаються невідомі загалу.

Як це не парадоксально, попри те, що моніторингова журналістика вже давно стала важливою складовою новинної інтернет-журналістики, до сьогодні не існує офіційного визначення ні цьому напрямку, ні посаді, яку займають ці журналісти.

Не виключено, що так відбувається тому, що зміни, про які йшлося в цій статті, мають більш глобальний характер для всієї сучасної журналістики.

Моніторингова журналістика в роботі інтернет-видань Львова

Робота журналістів в інтернет-виданнях Львова якісно змінилася за останні п'ять років. Якщо на початках новинні інтернет-проекти, які створювалися у Львові, були цілком орієнтовані на збір ексклюзивної подієвої інформації, а відтак у їхніх редакціях серед журналістів більшість була репортерами, то сьогодні ситуація кардинально міняється – в редакціях більшість сьогодні складають ті журналісти, кого зазвичай сьогодні поки що називають випусковими редакторами або рерайтерами.

Інформація, яку нам вдалося отримати з розмов з редакторів ряду інтернет-видань Львова, лише підтверджує викладену вище тенденцію до збільшення обсягу, умовно кажучи, «офісної» роботи в роботі журналістів.

Так, наприклад, інтернет-проект «Наші гроші.Львів» (lviv.nashigroshi.org) повністю зорієнтований на журналістські розслідування, які, по-суті, є різновидом моніторингової журналістики. В проекті працює двоє журналістів, для яких основним джерелом інформації написання новин і статей є дані «Вісника державних закупівель», рішення судів, розпорядження органів державної влади та ін.

У штаті інтернет-видання «Варіанти» (varianty.net) є три журналісти, з яких лише один – виконує винятково обов'язки репортера і ще один журналіст займається рерайтом. Журналісти, окрім написання статей, також залучаються до виготовлення новин на базі моніторингу різноманітних джерел інформації, дотичних до їхньої головної спеціалізації, а також рерайту.

Інтернет-видання Захід.нет (zaxid.net) має в штаті чотириох редакторів, які працюють над обробкою інформації, що надходить у редакцію в електронному вигляді, і лише двох репортерів.

Лише інтернет-видання ЗІК (zik.ua) зберігає значну кількість репортерів у своєму штаті – 5 у Львові та ще приблизно стільки ж – кореспонденти в районах Львівської області. Але разом з тим, як нам вдалося з'ясувати, в цьому виданні немає чіткого розмежування повноважень журналістів. Отож, репортер, насправді, може займатися також і рерайтом, і моніторинговою журналістикою.

Така ситуація наочно відображається в характері новин, котрі продукуються новинними інтернет-виданнями.

Для прикладу, ми проаналізували інформаційні стрічки цих видань за одну добу – 15 лютого 2013 року, п'ятниця. При цьому, у випадку Захід.нет і ЗІКу аналізувалася стрічка регіональних львівських новин, які за змістом, географією, а також за цільовою аудиторією, є аналогічною до інформаційного новинного продукту інтернет-видань «Наші гроші.Львів» і «Варіанти».

Видання	Загальна кількість новин	Ексклюзивні новини		Інтерпретаційні новини	
		подієві	моніторингові	рерайт	копіпаст
Наші гроші.Львів	3	0	2	1	0
Варіанти	43	3	13	27	0
ЗІК	37	5	8	24	0
Захід.нет	27	4	16	7	0

До ексклюзивних подієвих новин ми зараховували новини, зроблені репортерами цих видань з подій, котрі цього дня відбулися у Львові.

До моніторингових новин потрапили ексклюзивні новини, зроблені на базі аналізу електронних

та друкованих джерел, ексклюзивні коментарі, а також новини, зроблені на базі прес-релізів з обов'язковим ексклюзивним бек-граундом.

До рерайту ми зараховували перероблені (інтерпретовані) редакціями прес-релізі та інші повідомлення інформаційного характеру, які, проте, не містять ексклюзивної інформації у формі довідки (бек-граунду) про передісторію цієї новини.

Проведений аналіз підтверджує тенденцію до збільшення інформаційного продукту, виготовленого способом рерайту та на базі моніторингу в більшості редакцій новинних інтернет-видань.

Разом з тим видання, що продукують загалом меншу кількість новин, але при цьому кількість ексклюзивних новин в їхніх стрічках є на рівні більш продуктивних видань, є не менш впливовими і відомими в порівнянні з останніми.

Копіпаст (copypaste, англ.) — функція комп'ютерних редакторів, яка дозволяє перенести фрагмент тексту (зображення, звуку) в інше місце.

Копірайт (copyright, англ.) — захист авторського права. В цьому випадку вживається у сенсі авторська, ексклюзивна інформація

Рерайт — переказ чужого тексту своїми словами з точним збереженням змісту оригіналу

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Публікації в Інтернет-ресурсах

1. *Олексій Шалайський*: Копіпейст крутіший, ніж ексклюзив. 23. 11. 2011 [http://texty.org.ua/pg/article/newsmaker/read/33816/Oleksij_Shalajskij_kopipejst_krutishyj_nizh_jekskluzyv?a_srt=&a_offset=0].

2. *Олексій Шалайський*: Копіпейст крутіший, ніж ексклюзив 23.11.2011 [http://texty.org.ua/pg/article/newsmaker/read/33816/Oleksij_Shalajskij_kopipejst_krutishyj_nizh_jekskluzyv?a_srt=&a_offset=0].

3. *Пелевин Виктор*. S.N.U.F.F. – М. , 2012. Изд-во ЭКСМО. - Ч. 1. DAMSEL IN DISTRESS.

REFERENCES

1. *Oleksiy Shalays'kyu*: Copy & paste is cooler, than an exclusive : http://texty.org.ua/pg/article/newsmaker/read/33816/Oleksij_Shalajskij_kopipejst_krutishyj_nizh_jekskluzyv?a_srt=&a_offset=0 (accessed 23 November 2011)

2. *Oleksiy Shalays'kyu*: Copy & paste is cooler, than an exclusive: http://texty.org.ua/pg/article/newsmaker/read/33816/Oleksij_Shalajskij_kopipejst_krutishyj_nizh_jekskluzyv?a_srt=&a_offset=0. (accessed 23 November 2011)

3. *Pelevin Victor* (2012) S.N.U.F.F, EKSMO, Part 1. DAMSEL IN DISTRESS. pp.7-12

Розділ ІХ ΠΕΔΑΓΟΓΙΚΑ

WYKSZTAŁCENIE I OSOBOWOŚĆ I ICH ROLA W REALIZACJI PRAW CZŁOWIEKA

Pomykało, Wojciech,
Prof. dr. hab. (Pedagogika),
Polsko-ukraińska czasopismo naukowe
«Nauki społeczno-humanistyczne»,
Redaktor Naczelny,
wojtekfranciszek@wp.pl

Pojęcia: «wykształcenia» i „osobowości» oraz ich znaczenia dla rzeczywistego realizowania szeroko rozumianych praw człowieka we współczesnym świecie.

Skutki inspiracji przez kapitalizm europejski i amerykański szerokiego upowszechnienia wykształcenia i efektywnego rozwoju osobowości dla realizacji praw człowieka. Wykształcenie, rozwój osobowości a realizacja praw człowieka w radzieckiej hybrydzie ustrojowej (1917–1989).

Wykształcenie i osobowość oraz realizacja praw człowieka i innych ważnych celów w polskim wariantcie radzieckiej hybrydy ustrojowej. Historycznie nowa rola wykształcenia i osobowości i ich inspiracje dla realizacji ograniczonych praw człowieka w kapitalizmie światowym w końcu XX i na początku XXI wieku.

Wykształcenie, osobowość i realizacja praw człowieka na różnych terenach ze szczególnym uwzględnieniem przemian w tym zakresie w III Rzeczpospolitej Polskiej. Uwaga na tworzenie mocnych podstaw do przyszłego pełnego realizowania praw człowieka w Chinach.

Konkluzje i rekomendacje.

Sowa kluczowe: wykształcenia, osobowość, prawa człowieka, przemiany w kapitalizmie światowym i ich skutki zagrażające realizacji praw człowieka. Ewolucja praw człowieka w Chinach.

EDUCATION AND PERSONALITY AND THEIR ROLE IN THE IMPLEMENTATION OF HUMAN RIGHTS

Pomykało, Wojciech,
Prof. dr. hab. (Pedagogy),
Polish-Ukrainian scientific journal
«Social and Human Sciences»,
Editor in Chief,
wojtekfranciszek@wp.pl

The terms «education» and «personalities» and their significance for the actual implementation of the broader human rights in the contemporary world.

The effects inspired by European and American capitalism wide dissemination of education and personality development for effective implementation of human rights.

Education, personality development and the realization of human rights in the Soviet hybrid political system (1917–1989).

Education and personality and the realization of human rights and other important goals in Polish hybrid variant of the Soviet political system. Education and personality and human rights in the global capitalism at the end of the twentieth and early twenty-first century.

Education, personality and the realization of human rights and other areas of change in the Third Republic. Note on China. Conclusions and recommendations.

Key words: education, personality, human rights, global capitalism

1. Pojęcia: «wyszktałenia» i «osobowości» oraz ich znaczenia dla rzeczywistego realizowania szeroko rozumianych praw człowieka we współczesnym świecie [1].

Przez wykształcenie rozumiem określony zasób wiedzy i umiejętności potwierdzony świadectwem lub dyplomem szkoły czy uczelni oraz innych instytucji uprawnionych do wydawania tego rodzaju dokumentów. W dotychczasowej historii ludzkości rola wykształcenia systematycznie wzrasta i stanowi znaczącą podstawę zarówno wykonywania przez człowieka coraz bardziej skomplikowanej, opartej na wykorzystaniu coraz nowocześniejszej techniki pracy, jak też niezbędny fundament jego aktywności w innych sferach życia, w tym zwłaszcza działalności społeczno-politycznej, ze szczególnym uwzględnieniem roli jednostki ludzkiej i zbiorowości ludzkich w realizacji praw człowieka. Wzajemny związek wykształcenia i realizacji praw człowieka zwiększa się coraz bardziej, choć warunkiem zwiększenia roli wykształcenia w efektywnym, masowym realizowaniu praw człowieka, jest to, jakie treści zwłaszcza społeczno-humanistyczne upowszechniane są w ramach wykształcenia, zwłaszcza w wyższych jego poziomach i rodzajach. Nie wchodząc w tym miejscu w szczegółowe rozpatrywanie tych relacji chciałbym tylko skonstatować, że pomiędzy efektywnym wykształceniem a rzeczywistym i pełnym realizowaniem przez daną jednostkę ludzką i zbiorowości ludzkie rzeczywistej podmiotowości społeczno-politycznej nie występują – jak się przekonamy – zbyt proste i zbyt oczywiste związki, jakby to pozornie mogło się wydawać.

O wiele bardziej skomplikowane problemy niż przy definiowaniu i prezentacji pojęcia wykształcenie, występują przy definiowaniu pojęcia osobowości. Jak wynika z zawartości treściowej najbardziej powszechnego i dość autorytatywnego słownika psychologii znanego północno-amerykańskiego psychologa Arthura S. Reber'a[2] psychologowie, którzy – jak dotąd biorą na siebie głównie zadanie – rozwijania badań z tego zakresu i definiowania poszczególnych pojęć i kategorii w tej dziedzinie nie tylko nie doszli do miarę jednolitej definicji tej kategorii, ale poróżnieni są fundamentalnie w tych sprawach. W tej sytuacji posłużę się nie tyle definicją, co opisem pojęcia osobowości, które prezentował w ostatnich latach swojego życia mój wielki przyjaciel, wieloletni dyrektor Instytutu Psychologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, prof. dr hab. Włodzimierz Szewczuk[3]. Wyróżnił on w pojęciu osobowości cztery jego ważne fundamenty. 1. «samoświadomość siebie i otaczającego świata». 2. «posiadanie przez daną jednostkę ludzką programu i planu życiowego». 3. «zinternalizowanie przez nią światopoglądu» (niezależnie od jego rodzaju). 4. «charakter». Uznając taki opis osobowości za wyjątkowo naukowo wartościowy i twórczy, ale też ciekawy i – co najważniejsze – nadający się do stosowania przy omawianiu tej problematyki, uważam jednak za konieczne uzupełnienie cytowanego sposobu rozpatrywania problematyki osobowości przez prof. W. Szewczuka moim własnym sposobem jej rozumienia. Przede wszystkim punkt 4, który zdefiniowany został przez prof. W. Szewczuka jako charakter, w mojej uzupełniającej propozycji z racji wieloznaczności wspomnianego terminu zastąpiłem nowym punktem 4, który brzmi: «determinacja w dochodzeniu do założonych celów». Natomiast dodałem punkt 5. «uspołecznienie» i punkt 6. «internalizacja fundamentalnych wartości, których dopracowała się ludzkość»[4].

Dzięki moim uzupełnieniom definiowanie pojęcia osobowości przestało być traktowane wąsko psychologicznie – co moim zdaniem było jedną z przyczyn trudności dopracowania się zbliżonego traktowania tej kategorii przez psychologów – a zostało potraktowane interdyscyplinarnie, zwłaszcza przez uzupełnienie tego definiowania o treści socjologiczne (uspołecznienie) i treści filozoficzne a ściśle aksjologiczne (fundamentalne wartości). Będę się do tego uzupełnianego pojęcia osobowości odwoływał, starając się wyjaśnić, jak obok wykształcenia właśnie osobowość ma fundamentalne znaczenie dla realizacji praw człowieka, zwłaszcza współcześnie. Będzie to z mojej strony kontynuacja myśli na ten temat zawartych w moim referacie wygłoszonym na poprzedniej V sesji naszej międzynarodowej konferencji[5].

Prawo do wykształcenia, a zwłaszcza prawo swobodnego dostępu do niego nie tylko formalno-prawne ale rzeczywiste, oraz podobne prawo do stawania się osobowością są ważnymi bowiem choć nie zawsze docenionymi komponentami całokształtu praw człowieka, często pomijanymi we współczesnych doktrynach prawno-politycznych Europy i Ameryki. A przecież bez swobodnego «konsumowania» obu tych praw, prawo do swobodnych wyborów społeczno-politycznych z natury rzeczy byłoby i ostatecznie staje się bardziej «fikcją

literacką» niż prawem rzeczywistym zapewniającym szerokim kręgom danego społeczeństwa rzeczywistą podmiotowość społeczno-polityczną. Dotyczy to zwłaszcza prawa do swobodnego «awansu» z sytuacji osoby, którą jest – z natury rzeczy każda jednostka ludzka – do pozycji osobowości rozumianej zgodnie z przedstawianym jej wcześniej opisem. Natomiast w XX i XXI wieku wzajemne związki wykształcenia i stawiania się osobowością z faktycznym zapewnieniem realnych możliwości decydowania w wyborach społeczno-politycznych zwłaszcza przez ludzi pracy przedstawiały się i nadal przedstawiają rozmaicie.

2. Skutki inspiracji przez kapitalizm europejski i amerykański szerokiego upowszechnienia wykształcenia i efektywnego rozwoju osobowości dla realizacji praw człowieka

Na tle dziejów wcześniejszych formacji społeczno-gospodarczych, kapitalizm jako ustroj społeczno-gospodarczy charakteryzuje się **historycznie bezprecedensowym upowszechnieniem wykształcenia i równie powszechnym pomyślnym, efektywnym i dość skuteczną podstawą rzeczywistego i realnego kreowaniem osobowości**. Jego cechą charakterystyczną jest to, że upowszechnił on w skali historycznie dotąd nieznaną wykształcenie, które wcześniej było powszechne wyłącznie w elitach zarówno niewolniczego, jak i feudalnego społeczeństwa. Ludzkość zawdzięcza więc kapitalizmowi upowszechnienie szkoły elementarnej, która z reguły w czteroletnim cyklu kształcenia powszechnie przyswajała umiejętność czytania, pisania, rachowania, co z reguły połączone było z upowszechnieniem takich treści wiedzy społeczno-humanistycznej, które służyły afirmacji ustroju kapitalistycznego, ale też ojczyzny wszystkich uczniów. Nabrało to szczególnego znaczenia zwłaszcza we wczesnej, kapitalistycznej fazie rozwoju. Jednocześnie kapitalizm wykreował pewne elementy powszechnego kształtowania osobowości, w takim kształcie, **że można to uznać za ważne osiągnięcie w dziejach powszechnego rozwoju całego naszego, gatunku ludzkiego**.

Z przytoczonych elementów wcześniej prezentowanych w opisie osobowości wynika, że głównie dotyczyło to wiedzy o sobie i otaczającym świecie, mniej czy bardziej uświadomionych programów i planów życiowych, w dużej mierze światopoglądów, choć głównie w ich religijnym kształcie. Natomiast to wszystko zostaje połączone w takiej osobowości, która posiada też ważne i rozwinięte **minimum uspołecznienia, głównie oparte na rzeczywistej internalizacji takiej fundamentalnej wartości, jaką stała się w tym okresie historycznym dla większości społeczeństw kapitalistycznych ojczyzna**.

W efekcie kapitalizm wytworzył w dużej mierze dzięki realnie i skutecznie funkcjonującemu w nim rynkowi **rozwiniętą, powszechną z jednej strony motywację wysoko wydajnej pracy i dynamicznego oraz permanentnego postępu technicznego** i to nie tylko w elitach danego społeczeństwa, ale w szerokich jego kręgach, które w dużej mierze kształtowały się i dynamicznie rozwijały się na podbudowie rozwiniętej i szeroko upowszechnionej chęci zysku. Z drugiej zaś jednak **strony kapitalizm wytworzył dość rozwinięte uspołecznienie**, które koncentrowało się wokół upowszechnionej szeroko identyfikacji narodowej z własną ojczyzną, co znacznie przyczyniało się do rozwijania idei i praktyki bezinteresownej służebności na rzecz własnego narodu. W rezultacie dzięki swym ogólnym właściwościom ustrojowym, ale też w efekcie celowej działalności wychowawczej realizowanej przez narodową szkołę, narodowo zorientowaną rodzinę monogamiczną, narodowe armie, kapitalizm **wykreował bezspornie model osobowości człowieka, który łączył wzrastającą chęć coraz bardziej wydajnej i skutecznej pracy, oraz dynamicznego postępu technicznego z dość szerokim rozkwitem bezinteresownej służebności wobec własnej ojczyzny, która umożliwiała swoista harmonię egoizmu i uspołecznienia**. Miało to fundamentalne znaczenie dla wykorzystania udostępnionych możliwości korzystania nie tylko przez elity, ale też przez szerokie kręgi ludzi pracy z rozwijających się wtedy i celowo, realnie rozwijanych praw człowieka.

W sumie więc **ustroj kapitalistyczny od jego narodzin do końca XX wieku w skali globalnej i w skali poszczególnych narodów wytworzył zarówno wykształceniowe, jak i osobowościowe, korzystne przesłanki dość powszechnego nie tylko wykorzystania, ale cenięcia sobie przez potężne grupy ludzi, rozwiniętych i rozwijających się wtedy praw człowieka skutecznie w kapitalistycznych strukturach społeczno-gospodarczych**. Inną jest natomiast sprawą, na ile realizacja nawet najbardziej skutecznego, upowszechnionego wykształcenia i zapewnienie swoistej harmonii pomiędzy egoizmem i uspołecznieniem w osobowościach, zapewniało szerokim kręgom danej społeczności poszczególnych narodów, a zwłaszcza ich warstw uboższych, takie wykorzystanie ówczesnych praw człowieka, które **zapewniały im rzeczywisty wpływ na realizowanie życia społeczno-politycznego danego narodu, które zabezpieczało rzeczywiste interesy robotników, chłopów i szerszych grup inteligencji** a nie tylko coraz węższych elit koncentrujących w swoich rękach nie tylko główne bogactwa danego kraju. W ówczesnym bowiem społeczeństwie kapitalistycznym upowszechniane wykształcenie nie tylko uczyło czytać, pisać, rachować, ale dawało dość jednostronną wiedzę społeczno-polityczną, przede wszystkim służącą interesom elit kapitalistycznych. Dodatkowo cała organizacja życia społeczno-politycznego i sposób jego realizacji powodowały, **że faktycznie uwzględniane zostały w nim je-**

dynie jednostronnie główne interesy bogatych, przy jednoczesnym zapewnieniu powszechnej nieświadomości w tym zakresie szerszych kręgów społecznych.

Swoistego podsumowania tej sytuacji dokonał w swej książce B. Russel[6] połowie XX wieku, który stwierdził, że w jego ojczyźnie – Wielkiej Brytanii – będącej przecież kolebką parlamentaryzmu całego ówczesnego świata – w wyniku koncentracji bogactw w rękach burżuazji rządzącej elity kapitalistyczne doprowadziły do tego, że ludzie pracy nie mieli żadnych szans decydować o swoich losach i o zmianie swojej sytuacji oraz realizacji swoich, specyficznych interesów. Znaleźli się oni w tym względzie w podobnej sytuacji jak szeroki krąg ludzi pracy w ówczesnej «bolszewii». Z tą jednakże różnicą, że we wspomnianej «bolszewii» ludzie pracy – mimo ich też celowego ogłupiania w tym zakresie – znacznej ich części lepiej niż ich brytyjscy «bracia klasowi» wiedzieli o tym, że zostali pozbawieni takich szans. Natomiast ludzie pracy w jego ojczyźnie pozostawali – z reguły – poza taką świadomości.

3. Wykształcenie, rozwój osobowości a realizacja praw człowieka w radzieckiej hybrydzie ustrojowej (1917–1989)

Od października 1917 roku dotychczasowe monopolistyczne panowanie nad ówczesnym społeczeństwem wyłącznie kapitalistycznego ustroju społeczno-gospodarczego **zostało radykalnie zakłócone**. Nastąpiło to na skutek tego, że partia bolszewików uznająca się za komunistów, przejęła władzę na bezkresnych terytoriach imperiów rosyjskich carów i proklamowała i rozpoczęła budowę ustroju przeciwstawnego kapitalizmowi. W ustroju tym kapitaliści rzeczywiście pozbawieni zostali swoich bogactw, odsunięci od wpływu na resztę społeczeństwa i wręcz pogiębieni fizycznie i moralnie. Bolszewicy proklamowali rozpoczęcie budowy ustroju socjalistycznego a potem komunistycznego. **Ich przedsięwzięcie ustrojowe było jednak od chwili jego narodzin obciążone głębokimi strukturalnymi, wręcz «genetycznymi» wadami niedającymi mu szans na wygraną w dłuższej perspektywie współzawodnictwa z ówczesnym ustrojem kapitalistycznym.**

Twórcy doktryny komunistycznej K. Marks i F. Engels w swoim dążeniu do zbudowania ustroju komunistycznego zakładali, że partia komunistyczna wyrażająca interesy robotników i innych ludzi pracy przejmie władzę polityczną i gospodarkę w rozwiniętych pod względem technicznym i gospodarczym krajach, charakteryzujących się obfitością wytwarzanych w nich dóbr i dokona po prostu innej dystrybucji ich wielkiej, wypracowanej już wcześniej obfitości. Tymczasem bolszewicy przejęli władzę na terenach, na których nie tylko takiej obfitości nie było, ale na których do takiej obfitości trzeba było dochodzić przynajmniej przez długie dziesięciolecia, często «skazując» w tym «dochodzeniu» na niezwykle trudne warunki egzystencji miliony ludzi pracy. Właśnie dlatego klasycy marksizmu nie tylko nie zalecali przejmowania władzy przez komunistów i rozpoczęcia budowy takiego ustroju w krajach zacofanych i niedorozwiniętych, ale **wręcz stanowczo odradzali przejmowanie władzy i podejmowanie ryzykownych, «ustrojowych eksperymentów».**

W efekcie **to, co stworzyli bolszewicy w swej istocie nie mogli być i nie było choćby nawet załączkiem socjalizmu, czy komunizmu, natomiast było swoistą hybrydą ustrojową**, która skazywała setki milionów ludzi na długotrwałe, niezwykle trudne warunki życia, w których zamiast obfitości dóbr bardziej sprawiedliwie niż w kapitalizmie dzielonych, trzeba było o głodzie i chłdzie przez dziesięciolecia dopiero takie produkty wytworzyć. Jednocześnie bolszewicy przejęli od wspomnianych klasyków marksizmu **idee likwidacji zaraz po zdobyciu władzy klasy kapitalistów, którzy byli i są do dziś najbardziej predysponowani do tego, aby skutecznie rozwijać gospodarkę i przekazali tę funkcję stworzonej przez siebie biurokracji**, która z natury rzeczy nie jest w stanie zastąpić kapitalistów w ich roli służącej zapewnieniu obfitości wytwarzanych dóbr przemysłowych i rolnych, osiągnięcia wysokiej i ciągle wzrastającej wydajności pracy, nowoczesnej jej organizacji oraz dynamicznego postępu technicznego. Dlatego też w radzieckiej hybrydzie ustrojowej od początku **wydajność pracy w przemyśle i rolnictwie, w przejętych zakładach i nowo budowanych przez biurokrację była wielokrotnie niższa niż w ówczesnych krajach kapitalistycznych** otaczających nowy, niebezpieczny jednak dla kapitalizmu eksperyment ustrojowy. Na dodatek **szansa na zapewnienie korzystnej zmiany ciężkiego położenia większości społeczeństwa, które żyło i pracowało w nowym ustroju, była długotrwałe ograniczona** bowiem wyeliminowano od początku główną potencjalną siłę napędową takich zmian, które mogły w efekcie przynieść korzystne zmiany zwłaszcza ich położeniu materialnym. Można było bowiem realizować takie zmiany tylko na wolnym rynku, do którego funkcjonowania byli potrzebni kapitaliści jako rzeczywiście funkcjonująca klasa społeczna, oraz trzeba było na szeroką skalę inspirować działania podejmowane z chęci zysku zarówno realizowane przez kapitalistów, jak też robotników i innych ludzi pracy, czego nie zapewniono we wspomnianej, radzieckiej hybrydzie ustrojowej.

Przyjęte natomiast w radzieckiej hybrydzie ustrojowej zasady prowadziły do tego, że rozwijano produkcję nie z motywów osiągnięcia na tej podstawie zysków a w efekcie coraz bardziej rozpowszechnionej przemocy, która stosowana w pierwszej fazie głównie przeciw klasom dotąd posiadającym stopniowo swoim ostrzem została kierowana w stronę niedożywionych, źle ubranych, fatalnie mieszkających milionów ludzi, którym nie zabezpiec-

zono nie tylko aktualnie dobrych warunków egzystencji, ale którym standard życia, warunki egzystencji nie poprawiały się w miarę osiąganych sukcesów zwłaszcza w zakresie rozwijania produkcji przemysłowej. W rezultacie nowo kreowany ustrój chętnie przez kapitalistycznych jego przeciwników nazywany komunistycznym, przybierał coraz bardziej odrażający kształt i charakter. Miał co prawda na swoim koncie też znaczne sukcesy zwłaszcza w odrabianiu industrialnego zacofania, nie wystąpiły też w nim charakterystyczne dla kapitalizmu ostre dysproporcje socjalne, ale trwała jego niezdolność do zapewnienia wysokiej i ciągle wzrastającej wydajności pracy w przemyśle i rolnictwie oraz brak dynamicznego postępu technicznego, wzrastająca dokuczliwość coraz szerzej i powszechniej stosowanej przemocy, czyniła z tej hybrydy ustrojowej zjawisko odrażające, w ograniczonym stopniu akceptowane przez społeczeństwo, które zostało siłą zmuszone do realizacji stawianych przed nim trudnych zadań odrabiania i przewycięzania odziedziczonego po kapitalistach i feudałach zacofania.

W takiej sytuacji twórcy i kierownicy wspomnianej hybrydy ustrojowej, nie mogąc osiągnąć sukcesów ekonomicznych przekładających się na realny i szybki wzrost standardu życia ludzi pracy, **poszukiwali ustrojowych sukcesów zastępczych**. Takim terenem sukcesów zastępczych stało się dla władzy bolszewickiej **szerokie upowszechnienie wykształcenia**. Pamiętać w tym miejscu należy, że w 1917 roku analfabetyzm, czyli brak jakiegokolwiek wykształcenia, dotyczył znacznej części narodu rosyjskiego. Natomiast w przejętych we władanie po carskim imperium mniejszościach narodowych, analfabetyzm dotyczył często 80–90% populacji. Powszechne zapewnienie natychmiast elementarnego a potem coraz bardziej rozwiniętego wykształcenia, było w tej sytuacji z natury rzeczy traktowane nie tylko, jako osiągnięcie nowej władzy, ale jako ważna, osobista satysfakcja, już nie dziesiątków a setek milionów ludzi. W warunkach zapewniającym ówczesnemu społeczeństwu z reguły bardzo słabego wyżywienia i tylko niezwykle ubożego ubrania oraz spartańskich a nawet wręcz prymitywnych warunków mieszkaniowych oraz ograniczonego – z reguły – minimalnego postępu dokonywanego w wymienionych zakresach stan ten powodował, że **wykształceniowy sukces stawał się dla milionów ludzi «promykiem» szczęścia i nadziei w niełatwym i niesatysfakcjonującym ówczesnym życiu całego społeczeństwa radzieckiego**. W wypadku mniejszości narodowych często wiązało się to i było z wzbogacaniem tworzeniem i rozwijaniem od podstaw języków narodowych i kultury narodowej, co zwiększało rangę i znaczenie ówczesnego wykształceniowego sukcesu. Stopniowo upowszechnienie wykształcenia obejmowało też wyższe jego rodzaje, włącznie z wykształceniem wyższym. Sukcesy w tym zakresie były tym większe, że elementarne, średnie i wyższe wykształcenie obejmowało w nowym państwie nie tylko wąskie elity, ale też dzieci robotników, rolników, bardzo szeroki krąg dzieci wszystkich ludzi pracy i wszystkich mniejszości narodowych ówczesnego Kraju Rad. Wykształcenie to posiadało dość wysoki poziom zwłaszcza w jego części matematyczno-przyrodniczej, co wynikało z faktu, że w kraju rządzonego przez bolszewików do rozwoju wiedzy w tym zakresie przywiązywano niezwykle dużą uwagę. Miarą osiąganych w tym zakresie sukcesów było dla przykładu to, że Wielka Encyklopedia Radziecka w szerokim zakresie popularyzująca zwłaszcza dorobek nauk matematyczno-przyrodniczych była od dość wczesnych lat istnienia Rosji Radzieckiej przekładana na język angielski i upowszechniana zarówno w USA, jak i Wielkiej Brytanii oraz wielu innych krajach. Inaczej przedstawiała się sytuacja w zakresie nauk społeczno-humanistycznych, które dość ordynarnie wciągnięte zostały do indoktrynacji ideologiczno-światopoglądowej, co z natury rzeczy przenoszone było do radzieckiego systemu szkolnictwa, ze szczególną intensywnością zwłaszcza do wyższych jego rodzajów. Jednakże i w tej dziedzinie zastępczy sukces przynosił bogate, pozytywne i znaczące «źniwa». **Operowano bowiem w tych naukach i w edukacji na nich opartej fascynująca choć bardzo uproszczoną wizją realizacji idei sprawiedliwości społecznej**, w ramach której przekonywano, że tylko w Kraju Rad nie ma biednych i bogatych oraz wyzysku człowieka przez człowieka, które są dotkliwą przypadłością wszystkich otaczających Kraj Rad krajów kapitalistycznych. Ta indoktrynacja potwierdzała się przynajmniej częściowo w otaczającej ucznia, czy studenta rzeczywistości, która **charakteryzowała się rzeczywistym spłaszczaniem płac i dochodów w skali historycznie i aktualnie w ówczesnym świecie występującej w sposób bezprecedensowy**.

W wielkim współzawodnictwie radzieckiej hybrydy ustrojowej z USA oraz innymi rozwiniętymi krajami kapitalistycznymi, znaczenie wykształcenia **ujawniło się jako szczególnie ważne, zwłaszcza w związku z radziecko-amerykańskim współzawodnictwem w Kosmosie**. Gdy ostatecznie okazało się, że ZSRR ma przez pewien czas dominującą przewagę nad USA w podboju Kosmosu, co potwierdził Jurij Gagarin, jako pierwszy człowiek w nim szybujący, było to wielkim szokiem zarówno dla elity, jak i znacznej części amerykańskiego społeczeństwa. W poszukiwaniu źródeł tej przewagi uczeni i intelektualiści oraz politycy amerykańscy podjęli szereg studiów dochodząc do szokującego dla nich wniosku, że radziecki system edukacji posiada radykalną przewagę nad północno-amerykańskim choćby dlatego, że w przeciwieństwie do amerykańskiego szkolnictwa, w który można skończyć szkołę elementarną a nawet pełną średnią nie ucząc się matematyki, czy fizyki albowiem w bilansie punktów mogły być one potraktowane jako nieobowiązkowe, w radzieckim systemie nie można ukończyć takiego wykształcenia bez zaliczenia wspomnianych przedmiotów.

W zakresie też efektywnego kształtowania osobowości współzawodnictwo pomiędzy radziecką hybrydą ustrojową a rozwiniętymi krajami kapitalistycznymi na czele z USA nie bilansowało się tak prosto i łatwo, jak to obecnie się dość powszechnie przedstawia. Oczywiście były to inne modele osobowości. Radziecki radykalnie się różnił od występujących w rozwiniętych krajach kapitalistycznych, bowiem był obciążony ogólnym brakiem występującym w radzieckim społeczeństwie w tym zakresie, to znaczy brakiem rozwiniętej motywacji wysoko wydajnej pracy i postępu technicznego, co jednak wcale nie oznaczało, że nie posiadał on pewnych pozytywnych cech i dużej skuteczności w wychowawczym oddziaływaniu na szerokie kręgi społeczeństwa. Posługując się definicją przedstawioną na wstępie tego opracowania trzeba jasno powiedzieć, że wspomniany «homo sovieticus» nie charakteryzował się – co prawda – ani szczególnie rozwiniętą samoświadomością, czy też przyswajaną rzetelną wiedzą o otaczającym świecie, nie był skoncentrowany zbyt mocno na wypracowaniu swego indywidualnego planu i programu życiowego, ale podlegał dość skutecznej ateizacji, rozwijano w nim zdolność do skutecznego działania oraz zapewniano dość efektywnie specyficzne jego uspołecznienie. Istota uspołecznienia polegała na tym, że wdrażano powszechnie ówczesnego radzieckiego człowieka a wcześniej radzieckiego ucznia do myślenia opartego na indywidualnej identyfikacji z ważnymi celami społecznymi. Cele indywidualne a zwłaszcza dotyczące materialnego położenia jednostki ludzkiej były traktowane w tym kształtowaniu osobowości jako mało ważne. Opierano też kształtowanie osobowości radzieckiego człowieka na takich fundamentalnych wartościach jak: specyficznie pojęta idea sprawiedliwości społecznej, afirmacja pracy, ofiarności i poświęcenia na rzecz własnego narodu i państwa radzieckiego. Było to w sumie kształtowanie osobowości dość przeciwstawnej temu modelowi osobowości, który lansowano w ówczesnych krajach kapitalistycznych. W praktyce poddana ona została wielkiej próbie dziejowej, do której ją zresztą celowo, przez długie lata przygotowywano.

Modele osobowości sprawdzają się najbardziej w warunkach ekstremalnych. Takie warunki ekstremalne dla czołowych krajów kapitalistycznych i dla narodów radzieckich wytworzyła II wojna światowa. Jeśli przyjrzeć się porównywalnie sprawdzaniu się tych dwóch modeli osobowości we wspomnianych warunkach, to należy uznać, że model radzieckiego człowieka, który został poddany o wiele bardziej ekstremalnym egzaminom niż jego amerykański, czy zachodnioeuropejski odpowiednik, **w pełni zdał swój specyficzny, historyczny egzamin.** To ludzie tego modelu, a nie ich odpowiednicy w rozwiniętych krajach kapitalistycznych wzięli na siebie i skutecznie spełnili swą historyczną misję w walce z bardzo umotywowanym osobowościowo do podboju świata żołnierzem niemieckim. Pamiętać przy tym warto, że po stronie radzieckiej walczył człowiek, któremu radziecka ojczyzna nie zapewniała luksusowych warunków bytu a ustrój nie potrafił w nim wytworzyć przekonania, jak to miało miejsce w krajach kapitalistycznych, że decyduje o swoim losie, choćby przez realizację pełni praw człowieka. A jednak mimo to potrafił przynajmniej w większości wyjątkowo ofiarnie walczyć i **ostatecznie przetrząść kręgosłup hitlerowskiemu imperializmowi.** Tylko w ograniczony sposób dokańczał już to człowiek o osobowości kształtowanej przez liberalne społeczeństwo kapitalistyczne. Nie wiadomo, jak by to było z bilansem II wojny światowej, gdyby człowiek ówczesnego liberalno-kapitalistycznego społeczeństwa musiał wziąć na siebie główny ciężar pokonania hitlerizmu.

Radziecka hybryda ustrojowa od swoich narodzin brzemienna była w strukturalne wady, wręcz w generalne choroby, które w dłuższej perspektywie rozwoju nie dawała jej szansy na wygranie współzawodnictwa z liberalnym kapitalizmem. Wynikało to głównie z jej niezdolności do odpowiedniego pobudzenia w szerokim zakresie powszechnej, wysokiej wydajności pracy i wielostronnie rozumianego postępu technicznego. Jednakże «umarła» ona wcześniej niż przewidywały to wszystkie północno-amerykańskie i inne instytuty sowietologiczne. Działo się to w dużym stopniu dlatego, że nastąpiło dość przypadkowe przyspieszenie tego upadku.

Wynikło ono z tego, że stanowisko ambasadora ZSRR w Kanadzie objął znaczący polityk radziecki A.N. Jakowlew[7] a odwiedził go w czasie pełnienia tej funkcji przyszły przywódca ZSRR M.S. Gorbaczow[8]. Jakowlewa przekonali wcześniej przedstawiciele światowego kapitału finansowego, że ZSRR wymaga społeczno-politycznej liberalizacji, polegającej na odrzuceniu dotychczasowej dominacji partii komunistycznej i autorytarnego zarządzania całym radzieckim społeczeństwem. Jakowlew dołatwo przekonał z kolei do tego przyszłego przywódcę ZSRR – Gorbaczowa. Ten, gdy został ostatecznie prawdziwym «możnowładcą» radzieckiego imperium, przystąpił do liberalizacji kolosa według wspomnianego scenariusza. Niezadowolony z dotychczasowego rządu nim przez komunistów naród rosyjski i równie lub jeszcze bardziej niezadowolone ze swego podporządkowania narodowi rosyjskiemu narody radzieckich mniejszości narodowych, chętnie skorzystały z liberalizacji odstawiając od władzy partie komunistyczne, rozbijając radziecką potęgę na rozczłonkowane małe i średnie, samodzielnie rządzące się narody. Dotychczasowe elity i zupełnie nowi ludzie («noworuscy») zarówno w Rosji, jak i we wszystkich innych krajach tej części świata bez specjalnych trudności wręcz ukradli narodowi rosyjskiemu oraz innym narodom dawnego ZSRR wypracowany przez nich potężny, głównie przemysłowy majątek, oraz znaczną część gigantycznych bogactw naturalnych znajdujących się na obszarach dawnego radzieckiego imperium. W praktyce tych przeobrażeń okazało się, że obok fatalnej koncepcji zmian ustrojowych

realizowanych przez Jakowlewa i Gorbaczowa ułatwił klęskę radzieckiej hybrydy ustrojowej model dotychczasowego wykształcenia narodów radzieckich i specyficzne cechy osobowościowe, które pozwoliły mu osiągnąć znaczące sukcesy w Kosmosie i wygrać II wojnę światową, natomiast faktycznie nie przygotowały ludzi do rzeczywistego zadbania o swoje interesy, nie przygotowywały do tego ani narodu rosyjskiego, ani narodów radzieckich mniejszości narodowych.

W efekcie ludzie tego ustroju nie potrafili kontynuować dotychczasowych radzieckich sukcesów i wręcz je radykalnie pomnażać przez reformy eliminującą strukturalne dotychczasowe wady (czego dokonali później tak skutecznie Chińczycy). Natomiast doprowadzono w sumie do głębokiej zapaści i znaczącego zaprzepaszczenia wielu klasowych i narodowych sukcesów. Reprezentanci wielkiego kapitału mogli sobie pogratulować tego, że w efekcie bez wojny światowej, bez wielkich strat własnych, przy pomocy kilku ludzi potrafili zniszczyć to, co było im solą w oku i źródłem wielkiego niepokoju. Doświadczenie pokazało też fundamentalne, negatywne właściwości radzieckiego wykształcenia i radzieckiego kształtowania osobowości przynoszące u przytłaczającej części Rosjan i innych narodowości byłego ZSRR swoistą niezdolność podjęcia rzeczywiście skutecznej reformy ustrojowej zapewniającej indywidualne i zbiorowe sukcesy w trudnych czasach końca XX i nadchodzącego XXI wieku. Ułatwiło to natomiast zastąpienie dotychczasowego ustroju szczególnie niekorzystnym modelem kapitalistycznego modelu ustrojowego na terenie całego, byłego ZSSR.

4. Wykształcenie i osobowość oraz realizacja praw człowieka i innych ważnych celów w polskim wariacie radzieckiej hybrydy ustrojowej

Radziecka hybryda ustrojowa nieco zmodernizowana w stosunku do jej pierwowzoru została narzucona narodowi polskiemu w wyniku zwycięskiego, dominującego udziału ZSRR w II wojnie światowej. Jak wynika z publikacji prof. W. Kieżuna[9], było to w dużej mierze rezultatem swoistego «handlu» między J. Stalinem a F. Rooseveltem, w ramach którego USA zgodziły się na włączenie naszego kraju w radziecką sferę wpływów, z ograniczoną terytorialnie polsko-radziecką granicą wschodnią w zamian za wspólne dążenia do rozwijania przez oba te mocarstwa swoich wpływów w dotychczasowym, kolonialnym imperium brytyjskim. W wydarzeniach tych najważniejsze było to, że wbrew orientacji i tendencjom charakterystycznym dla narodu polskiego, na polskich ziemiach zaczęto wdrażać od lat 1944-45 generalnie rzecz biorąc podobną hybrydę ustrojową jak ta, którą wykreowano kilkanaście lat wcześniej na ziemi radzieckiej. Już przy przejmowaniu przez ówczesne państwo polskie głównie zagranicznych przedsiębiorstw, które na ziemiach II Rzeczypospolitej w większości należały do kapitału zagranicznego, a na ziemiach należących wcześniej do Niemiec, należały głównie do kapitału niemieckiego, **hybryda ta uniemożliwiała osiągnięcie nowej polskiej władzy sukcesów na poziomie światowym, szczególnie w zakresie zapewnienia wysokiej wydajności pracy i postępu technicznego.** Tak samo było z odbudową zniszczonego kraju, czy też z późniejszym działaniem na rzecz odrabiania jego industrialnego zacofania. Jednakże nawet przy ograniczeniach, Polska powojenna szybko odbudowała się i rozwinęła przemysłowo na skalę historycznie bezprecedensową.

Jeszcze większe sukcesy niż w odbudowie i uprzemysłowieniu PRL osiągnął naród polski w upowszechnieniu wykształcenia głównie w pierwszych latach jej istnienia. Po przedwojennej Polsce (1918-1939) odziedziczono bardzo zacofany i niedorozwinięty system oświatowo-wychowawczy. Co prawda polscy nauczyciele w odrodzonej Rzeczypospolitej już w 1919 roku na swej konferencji w Lublinie proklamowali dążenie do szkoły podstawowej obejmujących siedem lub osiem lat nauki w jednolitej programowo i organizacyjnie szkole (co było unikalne w ówczesnym świecie), ale faktycznie aż do 1939 roku w powszechnej edukacji w takim zakresie nie realizowano w naszym kraju. W większości szkół polskich kształcono w ramach czteroletniej szkoły elementarnej zatrzymując poszczególnych uczniów w dużej części szkół na drugi rok w tej samej klasie. W praktyce powszechniano wtedy wykształcenie realizując czteroletnie kształcenie elementarne. Upowszechnienie szkoły średniej było natomiast bardzo elitarne a upowszechnienie szkoły wyższej jeszcze bardziej niedorozwinięte i również elitarne. Na dodatek hitlerowski okupant zniszczył w dominującym zakresie ten zacofany, polski system edukacyjny.

Polska w efekcie II wojny światowej odziedziczyła zniszczoną bazę szkolną i zdziesiątkowaną kadrę nauczycielską, w tym zwłaszcza nauczycieli szkolnictwa wyższego. W takiej sytuacji równoległe z odbudową kraju i rozwojem bazy industrialnej nowa władza rozpoczęła i skutecznie kontynuowała w Polsce **prawdziwą rewolucję edukacyjną.** Ogromnym wysiłkiem odbudowano i rozwinięto jednolit programowo i organizacyjnie ostatecznie siedmioletnią szkołę podstawową w mieście i na wsi. Rozbudowano na szeroką skalę gimnazja i licea ogólnokształcące oraz historycznie bezprecedensowy w takiej skali i wielkości system kształcenia zawodowego. Na ogromną skalę, wielokrotnie pomnażając rozmiary kształcenia przedwojennego zaczęto rozwijać kształcenie na poziomie szkoły wyższej. Wystarczy powiedzieć, że w **pierwszych latach powojennych na dziesięć tysięcy mieszkańców mieliśmy więcej studentów niż takie kraje jak Francja czy Wielka Brytania[10].** Najważniejsze jednak było to, że po raz pierwszy w dziejach naszego narodu, wśród uczniów szkół średnich a zwłaszcza wśród

studentów mieliśmy **przytłaczającą większość z rodzin robotniczych i chłopskich**. Innymi słowy pod względem wykształceniowym mieliśmy sytuację, w której stan aktualny już w pierwszych latach powojennych dawał szansę, aby w nadchodzącej przyszłości rozwinąć w skali bezprecedensowej podstawy szerokiego realizowania w Polsce praw człowieka, w tym decydowania poprzez wybory parlamentarne, samorządowe i inne tego typu procesy o własnym losie. Oczywiście pod warunkiem, że funkcjonujący system społeczno-polityczny będzie na to pozwalał.

Osiągnięte sukcesy w zakresie upowszechnienia wykształcenia w PRL we wczesnej fazie rozwoju były częściowo kontynuowane w ramach czego objęto obligatoryjnym, jednolitym programowo kształceniem w zakresie szkoły podstawowej całe młode pokolenie, zwiększając z czasem zakres tego kształcenia z siedmiu do ośmiu lat oraz rozbudowując na szeroką skalę ponadpodstawowe kształcenie zawodowe i to bezprecedensowo w skali światowej oraz w unikalnym kształcie (obok podobnego sukcesu zrealizowanego w NRD). Z drugiej strony mieliśmy do czynienia w następnych latach z ogromnym regresem w zakresie upowszechnienia szkolnictwa wyższego. Regres był tak wielki, że gdy PRL dochodziła do kresu swego istnienia już w połowie lat 80. ubiegłego wieku, w Polsce kształciło się na 10 tys. mieszkańców o wiele mniej studentów aniżeli nie tylko we Francji i Wielkiej Brytanii, ale w większości ówczesnych krajów rozwiniętych. **Dawało to nam pod tym względem jedną z najgorszych pozycji w Europie i w ówczesnym świecie**. Były to znacznie gorsze wskaźniki, jakie uzyskiwano w tym czasie w ZSRR. Znacznie też pogorszył się udział dzieci robotniczych i chłopskich wśród ogółu polskich studentów, co też było znacznym regresem w stosunku do pierwszych, powojennych lat. Dla przykładu w Uniwersytecie Warszawskim w tamtych latach studiowało mniej młodzieży chłopskiej niż odbywało studia w tej uczelni takiej młodzieży w ostatnim roku akademickim przed wybuchem II wojny światowej. Innymi słowy w zakresie wykształcenia PRL nie tylko utraciła sukcesy pierwszych lat powojennych, ale **nie stwarzała rekompensaty edukacyjnej** zwłaszcza dla robotników za niskie ówczesne płace i coraz gorsze ogólne warunki życia.

Jeśli w zakresie wykształcenia PRL osiągnęła na początku swego istnienia dość znaczne sukcesy, aby później przynajmniej w tak fundamentalnym zakresie, jakim jest szkolnictwo wyższe prawie je w pełni zatracić, to w **zakresie rozwoju osobowości, począwszy od lat 1944–1945 sytuacja była znacznie gorsza**. Na kształtowaniu ówczesnej osobowości Polek i Polaków położył się głębokim cieniem fakt, że naród polski po II wojnie światowej nie odzyskał pełnej niepodległości i nie poczuł się, bo nie mógł się poczuć, pełnym suwerenem własnej ojczyzny. Natomiast «wschodni sąsiad», z którym Polska miała zadawnione konflikty i to zarówno w okresie przed 1917 rokiem, jak i po 1917 roku w dużej mierze narzucił niechcianą hybrydę ustrojową, naruszającą w znacznym stopniu dumę narodową Polaków i nie przynoszącą sukcesów, o których marzyliśmy w trudnych latach hitlerowskiej okupacji.

Musiąco to spowodować określone kłopoty z rozwijaniem w powojennych warunkach silnej identyfikacji narodowej, co stanowiło i stanowi wszędzie w świecie najważniejszy element rozwijania niezbędnej podstawy uspołecznienia. Przy tym część nowych władców ówczesnej Polski godziła się z tym, a nawet była przekonana, że ma to dobre strony w związku z rozczarowaniem, jakie przyniósł Polkom i Polakom kapitalizm II Rzeczypospolitej (1918–1939). Byli też tacy, którzy wręcz afirmowali zależność od «wschodniego sąsiada», ze wszystkich sił dążąc do jej umocnienia.

Wielkie znaczenie dla kształtowania ówczesnej osobowości Polek i Polaków miało to, że przejmując modelowe rozwiązania zaczerpniętej z pierwowzoru radzieckiej hybrydy ustrojowej, nowa elita rządząca wręcz **nie miała szans wytworzenia rozwiniętych motywacji wysoko wydajnej pracy, łącznie z zapewnieniem ciągłego, dalszego jej rozwoju oraz odpowiedniego umotywowania powszechnego dążenia do postępu technicznego i osiągania sukcesów nie tylko w dziedzinie ilościowego wzrostu produkcji, ale też osiągania jakościowych parametrów z tego zakresu**. Mimo tego odbudowano jednak nasz kraj i przeprowadzono jego wstępną industrializację. Nie było natomiast w tych warunkach historycznych możliwości, aby można było harmonijnie **łączyć sukcesy w odbudowie i rozwoju z odpowiednim wzrostem standardu życia ludzi pracy a zwłaszcza standardu życia klasy robotniczej**. Tak więc hybryda ustrojowa, która nie inspirowała dynamicznego wzrostu wydajności pracy i postępu technicznego była niepokonywalną przeszkodą osiągnięcia w efekcie znaczących sukcesów w sferze wzrostu standardu życia ludzi pracy w Polsce od 1944 roku aż do końca PRL. **Miało to zasadniczy, generalnie negatywny wpływ na kształtowanie osobowości szerokich kręgów naszego ówczesnego społeczeństwa**. Powodowało to, że nie występowały w efekcie dostatecznie silne, powszechne bodźce nie tylko wzrostu wydajności pracy i postępu technicznego, a w efekcie odpowiedniego szybkiego i skutecznego wzrostu standardu życia, **co kładło się znaczącym cieniem na powszechnym kształtowaniu na tym terenie osobowości**. Nie mówiąc już o tym, że rodziło to immanentne konflikty władzy i społeczeństwa, a zwłaszcza władzy i klasy robotniczej w całej historii PRL.

W sumie więc w hybrydzie ustrojowej, która dominowała w PRL, mieliśmy nie tylko do czynienia z taką

sytuacją, że szerokie kręgi społeczne pozbawione były poczucia suwerena samodzielnie rozstrzygającego sprawy narodowe, ale nie uruchamiano ponadto bodźców powszechnego wzrostu wydajności pracy i postępu technicznego. W efekcie nie powstawała podstawa ani możliwości znacznego i stałego podnoszenia standardu życia klasy robotniczej i innych ludzi pracy, co powodowało, że stanowiła nie przekraczaną dla narodu polskiego barierę osiągnięcia odpowiednich, wręcz niezbędnych sukcesów w tej dziedzinie. Musiało to z natury rzeczy powodować, że nowo wdrażany ustroj na ziemiach polskich po II wojnie światowej musiał być przez większą część społeczeństwa w większym stopniu niż w ZSRR traktowany jako **ustroj otwierający bardzo ograniczone szanse rozwojowe**. W tej sytuacji niezwykle łatwo było wzrastającej ówczesnej opozycji przekonać znaczną część narodu polskiego w tym znaczną część polskiej klasy robotniczej, że trudne warunki jej życia wynikają przede wszystkim z narzuconego ustroju, z podporządkowania wschodniemu sąsiadowi oraz, że wystarczy aby wspomniany ustroj zastąpić ustrojem kapitalistycznym, aby wszystkie kłopoty i troski narodu odeszły skutecznie w przeszłość. Przy tym za najważniejszy warunek osiągnięcia sukcesu uznano zapewnienie prawa do decydowania o swoim losie przy pomocy wolnych wyborów parlamentarnych, samorządowych i realizacji innych społeczno-politycznych praw człowieka, których wywalczenie w efekcie **miało zapewnić całemu narodowi łatwo i prosto wielkie sukcesy we wszystkich dziedzinach oraz rozwiązywać wszystkie jego troski i kłopoty oraz dolegliwości w tym zwłaszcza dotyczące niskiego standardu życia**.

Na takim fundamencie została oparta strategia budowania skutecznej opozycji w Polsce oraz wizja zalecanych reform. Udało się na tej podstawie doprowadzić do obalenia dotychczasowego ustroju i zastąpienia go jedną z najgorszych możliwych odmian kapitalizmu z równoczesnym niebywałym w cywilizowanych krajach zdominowaniem jej gospodarki przez wielki kapitał światowy **oparty wręcz na neokolonialnych pierwowzorach**. Natomiast w Rosji i części krajów postradzieckich też się udało zainspirować wielkiemu kapitałowi światowemu podobny kierunek reform ustrojowych, ale bez skutecznego doprowadzenia do zdominowania tego kraju oraz części innych krajów dawnego ZSRR przez wielki, światowy kapitał. Próby takiego ich podporządkowania można obserwować dopiero współcześnie z wykorzystaniem do tego celu pretekstu ukraińskiego.

5. Wykształcenie i osobowość oraz prawa człowieka w kapitalizmie światowym w końcu XX i na początku XXI wieku

Po zwycięskim obaleniu przez reprezentantów ustroju kapitalistycznego ustroju opartego na radzieckiej hybrydzie ustrojowej na początku w Polsce, potem też w ZSRR i w innych krajach, ukształtował się w świecie swoisty «krajobraz» po wielkiej bitwie ustrojowej.

Wielki światowy kapitał, już coraz bardziej globalnego świata, ale przy znacznym udziale kapitału północnoamerykańskiego mógł się poszczycić w tej sytuacji **niemałymi zwycięstwami w walce z rozwiniętą i silną biurokracją radziecką i biurokracją innych krajów posiadających ustroj oparty na pierwowzorze radzieckim**. Światowy kapitał w tym «krajobrazie po bitwie» otrzymał historyczną szansę pełnego zapanowania nad przytłaczającą większością świata, bez potrzeby oglądania się na groźnego radzieckiego przeciwnika. Na jego plecach przestał funkcjonować przeciwnik a nawet wręcz wróg, który w wypadku zbyt ujawnienia nadmiernych, pazernych dążeń mógł pozyskać zbyt, wręcz groźne wpływy w całym świecie, w tym nawet w metropoliach świata kapitalistycznego. Innymi słowy światowy kapitał, głównie spekulacyjny, nie tylko w sposób bezprecedensowy zdominował od końca XX wieku globalny świat, ale **przestał w tym świecie mieć zagrażającego mu przeciwnika**.

Sukces ten miał swe doniosłe, różnorodne konsekwencje. Najważniejszą z nich było **zbudowanie globalnego społeczeństwa konsumpcyjnego**. Otworzyło to nową fazę rozwoju kapitalizmu. Charakteryzowała się ona powszechnym przejściem w modelu funkcjonowania z ograniczonego zysku do osiągania powszechnego nieograniczonego zysku. Dążenia do nieograniczonego zysku są cechą charakterystyczną każdego kapitału. Kapitał wielki, średni i mały chce przede wszystkim osiągać zysk i to możliwie maksymalny. Faktyczną jego wielkość uzyskuje natomiast w zależności od tego, czy nie grozi to zbyt wielkimi perturbacjami społecznymi. W warunkach **bezkarności społecznej każdy kapitał dąży do maksymalizacji zysku**. Światowy kapitał po obaleniu ZSRR i głównych hybryd ustrojowych importowanych z ZSRR uznał, że występują wszystkie warunki, aby przystąpić do realizacji w skali powszechnej planu maksymalizacji zysków.

W rezultacie przyjęcia takiej generalnej orientacji przez główne siły największego i najbardziej znaczącego i wpływowego kapitału globalnego charakteru[11] nie tylko zlikwidowana została istniejąca, ale słaba szansa kontynuowania ograniczonych prób odbudowy środowiska naturalnego globalnego społeczeństwa ludzkiego, czy ograniczone próby zatrzymania kryzysu ekonomicznego wynikającego z faktu, że znaczna część zysków osiąganych przez współczesny najbardziej znaczący kapitał przestała stanowić podstawę zwiększenia siły nabywczej współczesnego globalnego społeczeństwa i tym samym nie stała się motorem dynamicznego rozwoju a zasilala coraz bardziej a nawet często wyłącznie potężne zasoby już posiadane przez niewielkie liczebnie rodziny

wielkiego, globalnego kapitału, głównie o spekulacyjnym charakterze. Natomiast koncentracja kapitału inspirowa rozwój społeczeństwa w kierunku dla niego bardzo groźnym. Przedstawiłem ten problem w moim referacie na naszej V konferencji [12].

Największy współczesny kapitał już wykreował i nadal dynamicznie kreuje globalne kapitalistyczne społeczeństwo konsumpcyjne. Charakteryzuje się ono tym, że przytłaczająca większość ludzi **przestaje wykazywać swoiste połączenie rozwiniętej motywacji wysoko wydajnej pracy, postępu technicznego z minimum głęboko uwewnętrznionego (internalizowanego) uspołecznienia**, które szeroko zostały rozwinięte we wczesnych fazach rozwoju kapitalizmu na podstawie celowego upowszechniania w tym ustroju identyfikacji narodowej. Wspomniana harmonia osobowościowa w warunkach postępującej globalizacji i upowszechnienia w świecie kapitalistycznego społeczeństwa konsumpcyjnego w swoich podstawach zostaje naruszona. Istota polega na tym, że światowy kapitał wszystkimi dostępnymi środkami, a dysponuje on gigantycznymi możliwościami, począwszy od TV, Internetu a skończywszy na dominującym wpływie na szkolny i uczelniany proces edukacji, wykorzystuje te środki, aby **człowiek końca XX i początku XXI wieku stał się przede wszystkim bezwolnym konsumentem produkcji przynoszącej mu korzyści. Aby posiadanie i użycie stało się najważniejsze dla każdego człowieka**. Przy tym zgodnie z podręcznikami propagandy, reklamy, oraz technikami psychologicznych oddziaływań na społeczeństwo, cała ta działalność skoncentrowana jest na kreowanie nowego kształtu człowieka, głównie poprzez wzmożone i z reguły skuteczne oddziaływanie na dzieci i młodzież. Ten segment rynku uznawany jest za najłatwiejszy do pozyskania, najbardziej podatny na oddziaływanie, nie tylko okazjonalne, ale przynoszące głębokie osobowościowe skutki. W rezultacie udało się «pole pobitewne» od końca XX i początku XXI wieku, przekształcić w przytłaczającej większość współczesnego świata i prawie wszystkich jego obywateli niezależnie od narodowości **w ślepych i posłusznych konsumentów a zarazem w tych, które powodują, że w każdym roku kalendarzowym miliardowe fortuny wzbogacają się o nowe miliardy, rosną nierówności społeczne, pogarsza się standard życia dość dużej części globalnego społeczeństwa, występuje jego dynamicznie rozwijająca się dyferencjacja**.

Ma to doniosłe konsekwencje dla realizacji praw człowieka. Przekształcenie miliardów ludzi z osobowości mające rozwiniętą samoświadomość siebie i otaczającego świata, jakiś program i plan życiowy, rozwinięty światopogląd, swoisty upór w realizacji indywidualnych i zbiorowych celów oraz rozwinięte uspołecznienie i zinternalizowane wartości fundamentalne, w ogłupiałych i bezwolnych konsumentów ma poważne konsekwencje. Powoduje z jednej strony uczynienie z tych ludzi **osoby niezdolne i niechętnie do realizacji praw człowieka, realizowanych choćby przez udział w wyborach parlamentarnych, samorządowych, prezydenckich, bo świat ich tak koncentruje się na posiadaniu i użyciu, że wszystko poza tym jest dla nich nieważne lub mało ważne**. Z drugiej natomiast strony **stanowi to początek końca rodzaju ludzkiego**, który w dłuższym dystansie nie zapewnia pomyślności zarówno jednostki jak i całych zbiorowości ludzkich. Nie może nawet istnieć, jeśli w imię maksymalnych zysków uda się wielkiemu kapitałowi przekształcić większość społeczeństwa ludzkiego w społeczeństwo całkowicie bezwolnych konsumentów.

6. Wykształcenie, osobowość i realizacja praw człowieka oraz inne tereny przemian w III Rzeczpospolitej

III Rzeczpospolita powstała jako produkt sytuacji, w której radziecka hybryda ustrojowa oraz sieć hybryd ustrojowych powstałych w oparciu o jej radziecki pierwowzór ostatecznie przegrywały w walce z czołowym światowym kapitałem i ustrojem kapitalistycznym, którym kapitał jednoznacznie i skutecznie sterował. Jak już wcześniej zwracałem uwagę, zarówno radziecka hybryda ustrojowa, jak też jej «bratnie siostry» obciążone były strukturalnymi wadami, czyli swoistą «chorobą genetyczną» skazującą je na nieuniknioną klęskę w dramatycznym współzawodnictwie z ustrojem kapitalistycznym. Postęp we wspomnianej «chorobie» samego pierwowzoru i całej wspomnianej sieci hybryd wyraźnie nasilił się szczególnie na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych ubiegłego wieku. W takiej to sytuacji Polacy wypełnili skutecznie funkcje swoistego pioniera sukcesu w procesie obalania samego pierwowzoru i sieci wspomnianych hybryd a zarazem stali się klasycznym przykładem nie tylko procesu takiego obalania dotychczasowego ustroju, ale też **swoistej technologii zastępowania dotychczasowej struktury ustrojowej strukturą specyficzną, w bardzo charakterystyczny sposób narzuconą naszemu narodowi z zewnątrz**.

Warto się nad tym problem chwilę zatrzymać, bo posiada on wielkie znaczenie dla zdobycia rzeczywistej wiedzy dotyczącej systemowych zmian ustrojowych oraz wyborów dokonywanych w imieniu narodów i rzeczywistych skutków dla ich życia, a zwłaszcza dotyczących faktycznych możliwości decydowania o swoim własnym losie w fundamentalnych dla ich interesów sprawach. Przez długi okres czasu nie były ujawnione kulisy tych historycznych wydarzeń, które miały miejsce i dotyczyły wyboru modelu ustrojowego, który miał zastąpić w Polsce dotychczasową hybrydę ustrojową. Było tylko wiadome, że polska odmiana wspomnianej hybrydy us-

trojowej doprowadziła do ostrych konfliktów między polskim społeczeństwem a zwłaszcza polską klasą robotniczą a ówczesną władzą, które znalazły się w swojej kulminacji pod koniec lat 70. i na początku lat 80. Mimo zduszenia protestów ludzi pracy w Polsce w 1980 r., ówczesna władza wyraźnie nie dała sobie rady z dalszym rządzeniem krajem i pokojowo przekazała władzę dotychczasowym oponentom. Natomiast w walce o władzę w Polsce światowy kapitał instrumentalnie wykorzystał naturalne dążenia Polek i Polaków do stanowienia o swoim losie, wspomagając dążenia realizowane pod takim sztandarem zarówno propagandowo jak i finansowo. Jednocześnie nawet ludzie znający dobrze wydarzenia tamtych lat długo nie zdawali sobie sprawy, **w jakim wielkim stopniu kapitał światowy inspirował i przesądzał narodziny określonego kształtu ustroju, który ostatecznie zastąpił dotychczasową hybrydę ustrojową na ziemiach polskich.**

Dopiero ostatnio dwie książki, jedna W. Kieżuna[13] i druga G. Kołodki[14] ujawniły, jak reprezentacyjny przedstawiciel wspomnianego światowego wielkiego kapitału Georg Soros, wprost zdecydował, a jego pełnomocnik Jefferson Sachs wręcz nadzorował w jego imieniu przekształcenia ustrojowe, które zapewniły światowemu kapitałowi dominujący wpływ na ziemi polskiej na funkcjonowanie istniejącej tu gospodarki. To z tego nadania Polacy przestali być właścicielami prawie wszystkich banków, wielkich sieci handlowych, czy większości znaczących zakładów przemysłowych[15].

Jednocześnie III Rzeczpospolita kontynuowała w tym okresie wcale nie mały dorobek PRL w dziedzinie edukacji a w niektórych zakresach wręcz wzbogaciła go. Oczywiście w tym zakresie wszystko odbywało się przy uwzględnieniu faktu, że polskie szkolnictwo III Rzeczypospolitej zostało całkowicie zreorientowane, jeśli chodzi o kierunek jego ideowo-moralnego oddziaływania, co ściśle połączone zostało z realizowaniem w nim zasad polegających na dość jednostronnym prezentowaniu w edukacji uproszczonego opisu niedawnej historii. Przedstawiony wcześniej polski wariant radzieckiej hybrydy ustrojowej, który nazywano «komunizmem» co nie było ani jego nazwą własną ani nie miało i nie ma żadnych podstaw merytorycznych ani tym bardziej naukowych[16]. Jednocześnie szkolnictwo III Rzeczypospolitej w istotny sposób przyczyniło się i przyczynia do głębokich przeobrażeń w zakresie kształtowanych osobowości specyficznie charakterystycznych dla III Rzeczypospolitej opartych na afirmacji głównych idei współczesności, szczególnie uniwersalnych cech współczesnego kapitalizmu. Przy kontynuacji wykształcenia realizowanego w Polsce Ludowej w III Rzeczypospolitej nastąpiły jednak daleko idące zmiany. Z jednej strony wystąpiło zjawisko utrzymania dotychczasowych struktur edukacyjnych ukształtowanych w PRL. Z drugiej nastąpiły dość istotne zmiany. W pierwszych latach III Rzeczypospolitej kontynuowano dawną strukturę ośmioletniego wykształcenia podstawowego i realizowanego na jego podbudowie liceum ogólnokształcącego. Po pewnym czasie w oparciu o pierwowzór amerykański zmniejszono okres kształcenia w szkole podstawowej do sześciu lat, powołując trzyletnie gimnazjum i trzyletnie liceum. Był to poważny błąd. Koncentracja uczniów w okresie dojrzewania w wyodrębnionej szkole powodowało wyjątkowe koncentrowanie w nich problemów. Jednocześnie w tym okresie przyjęto dość fatalną koncepcję znacznej redukcji kształcenia zawodowego realizowanego na podbudowie podstawowej szkoły ośmioletniej z wyraźną preferencją dla kształcenia w liceach ogólnokształcących. Oznaczało to z znacznym stopniem zmarnotrawienie dorobku szkolnictwa zawodowego wypracowanego w PRL. Zrodziło to też poważne kłopoty z zapewnieniem krajowi specjalistów w wielu zakresach, których dotąd kształcono w rozwiniętym polskim systemie szkolnictwa zawodowego.

Radykalne zmiany nastąpiły natomiast w obszarze szkolnictwa wyższego. Już od pierwszych lat istnienia III Rzeczypospolitej nowa ustawa o szkolnictwie wyższym dopuszczała możliwość uruchamiania na szeroką skalę niepaństwowego szkolnictwa wyższego. Nowe władze nie zdawały sobie sprawy, jaką uruchomią lawinę w tym zakresie. Jeśli po PRL III Rzeczpospolita odziedziczyła czterysta tysięcy studentów, kształconych w szkolnictwie wyższym, to w ciągu kilku lat liczba studentów III Rzeczypospolitej wzrosła do blisko dwóch milionów. Był to wzrost żywiołowy, któremu nie towarzyszył odpowiedni wzrost kadry naukowo-dydaktycznej. **Natomiast cały rozwój szkolnictwa odbywał się bez jakiegokolwiek zdefiniowanego, rozwiniętego programu jego rozwoju,** na podstawie dominacji procesów żywiołowych nad planowanymi. Jeden z najwybitniejszych organizatorów nowej edukacji III Rzeczypospolitej, prof. dr hab. Andrzej Janowski uznał, że było to fundamentalną wadą modelu edukacji III Rzeczypospolitej od jej powstania[17]. Dodajmy, że do dnia dzisiejszego.

Jeśli chodzi o kształtowanie osobowości Polek i Polaków w III Rzeczypospolitej, to główne procesy i tendencje z tego zakresu wynikały z generalnego włączenia Polski do systemu krajów kapitalistycznych, co z natury rzeczy powodowało, że na terenie naszego kraju, w coraz większym stopniu dominować zaczął **model człowieka charakterystyczny dla kapitalistycznego społeczeństwa konsumpcyjnego.** W rezultacie nastąpiły głębokie zmiany polegające na tym, że z jednej strony nowy ustrój społeczno-gospodarczy stanowił bodziec dla kształtowania zwłaszcza w młodym pokoleniu motywacji wysoko wydajnej pracy i postępu technicznego. Z drugiej zaś strony podważał elementy uspołecznienia jednostek ludzkich, które w ograniczonym zakresie ukształtowane zostały w PRL. Wspomniane bodźce głębokiego umotywowania młodego pokolenia naszego

kraju do wydajnej pracy i postępu technicznego, w dużej mierze w nowych warunkach ustrojowych zostały ograniczone na skutek zniszczenia znacznej części polskiego przemysłu, w tym zwłaszcza przemysłu najnowszych technik (B+R), handlu i banków. To spowodowało, że młode pokolenie w wyniku takich przeobrażeń ustrojowych nie mogło mieć ukształtowanych korzystnych orientacji, albowiem **żeby się one rozwinęły, trzeba było zapewnić warunki zrealizowania takich orientacji na terenie własnej ojczyzny**. Tymczasem tego nie zapewniała nowo powstająca i rozwijająca się III Rzeczpospolita. I stan ten trwa. Tym bardziej, że w tej sytuacji nastąpił silny ruch emigracyjny, zwłaszcza młodego pokolenia, który nie podtrzymywał predyspozycji do sukcesów zawodowych, albowiem zwłaszcza w pierwszej fazie na emigracji zatrudniano z reguły w pracach niekwalifikowanych.

W kraju nie rozwijały się naturalne orientacje na osiągnięcie wysoko wydajnej pracy w tych dziedzinach, w których mogły znaleźć zastosowanie wysokie kwalifikacje Polek i Polaków. Ważnym negatywnym stymulatorem kształtowania osobowości naszych rodaków III Rzeczpospolitej był fakt, że ukształtowała się w niej potężna rzesza młodych ludzi z wyższym wykształceniem **pozostająca w długotrwałym bezrobociu**. Tą liczbę Polek i Polaków szacuje się obecnie na ok. dwieście tysięcy. W sumie więc można uznać, że **pozytywne skutki osobowościowe wśród młodych Polek i Polaków przyniosła III Rzeczpospolita w bardzo ograniczonym zakresie**. Natomiast negatywne skutki rozwinęły się na wielką skalę. Dominacja celów krótkoterminowych, materialnych, o egoistycznym charakterze w osobowościach młodych Polek i Polaków zdominowała wszystkie pozostałe cechy. Znalazło to swój wyraz w **powszechnym dążeniu do indywidualnych sukcesów, z reguły prowadzących do ograniczonych skutków, przy wyraźnym zanikaniu w młodym pokoleniu identyfikacji narodowych i zdolności do wywierania wpływu na rządzących w kierunku uczynienia z Polski kraju rzeczywistego sukcesu**, wyrażającego się choćby w wypracowaniu i wyciągnięciu wielkich korzyści z uruchomienia i wykorzystania na szeroką skalę «produktów narodowych», które wnoszą do Europy i świata wkład w ogólny rozwój a narodowi polskiemu a zwłaszcza jego młodemu pokoleniu stwarzałyby poczucie sukcesu zarówno indywidualnego, jak i zbiorowego.

Innymi słowy naród polski i jego młode pokolenie wbrew współczesnej buńczucznej propagandzie elit rządzących znajdował się i znajduje w sytuacji postępującego kryzysu i związanej z nim daleko idącej frustracji. Szczególny wyraz znajduje to zarówno w spadku przyrostu naturalnego Polek i Polaków, jak i przesuwania się diety z okresów życia dla tego najkorzystniejszych w okresy rozwoju indywidualnego, mniej sprzyjające korzystnemu rodzeniu i wychowaniu dzieci. Dzieci stały się też dla dość znacznej części rodzin polskich nie źródłem radości a kłopotów w i tak niełatwym życiu Polek i Polaków.

7. Uwaga na Chiny

Od dawna podnoszę konieczność, większego niż miało to miejsce dotąd, zwrócenia uwagi na przeobrażenia zachodzące w Chinach. Wynika to z mojego długoletniego zajmowania się tą problematyką i dość detalicznej jej znajomości[18]. Przy tym uważam, że nie należy sugerować się tym, że współczesne Chiny w ograniczonym tylko zakresie realizują tradycyjnie pojęte prawa człowieka albowiem głębokie przemiany w nich zachodzące spowodują, że do pełnej realizacji praw człowieka one nieuchronnie dojdą, a nawet rozwiną je na skalę zaskakującą naszą starą Europę i cały współczesny świat. Chiny bowiem, które podobnie jak ZSRR i nasz kraj, rozpoczęły swe przeobrażenia od wdrażania na ich terenie hybrydy ustrojowej, której pierwowzór stworzono w Związku Radzieckim a potem upowszechniono go w innych krajach są jedynym krajem, który tej hybrydy nie odrzucił na śmietnik historii, a **potrafił ją głęboko zreformować**. Reforma ta polegała na tym, że w Chinach zdołano przezwyciężyć jej wadę strukturalną, wręcz «genetyczną chorobę». Doprowadzono do tego, że połączono w niej silną władzę państwową realizowaną pod kierownictwem potężnej partii z realnym, skutecznym i dynamicznym uruchomieniem rynku[19]. Tym samym uruchomiono mechanizmy napędowe rozwoju w postaci odbudowanej i wykreowanej oraz dynamicznie działającej silnej klasy kapitalistów, zarówno małych i średnich, zwłaszcza wielkich.

Takie uruchomienie wspomnianych sił napędowych rozwoju spowodowało i nadal powoduje uruchomienie potężnych bodźców nie tylko rozwoju gospodarki, ale głównie pomyślnego kształtowania rozwiniętej osobowości. Przy tym **są to obecnie bodźce silniejsze niż te, które występowały w dowolnym okresie w całej dotychczasowej historii rozwoju ludzkości**. Wszystko to odbywało się i odbywa w sposób planowy, w ramach wykreowanej i kreującej się klasy kapitalistów oraz dopuszczalny z zewnątrz kapitał zagraniczny i jego znaczący przedstawiciele funkcjonują w ściśle określonych przez państwo i stojącą za nim partię ramach. Powoduje to, że **pomiędzy klasą kapitalistów a ludźmi pracy nie dominują konflikty wynikający z przewagi jednej klasy czy warstwy nad inną a ich oryginalna, choć niełatwa sytuacja oparta na konfucjonistycznej[20] doktrynie realnej harmonii społecznej**. Oznacza to w praktyce, że trzy główne siły współczesnego społeczeństwa, tzn. ludzie pracy, biurokracja i kapitaliści w chińskim «porządku społecznym» **nie są potęgami skonfliktowanymi a rzeczywiście**

współpracują ze sobą i przyczyniają się do odrobienia zacofania ich ojczyzny lub gościnnej dla cudzoziemców «ziemi», Aby to było możliwe, musieli pozbyć się chęci hegemonistycznych wyrażających się we wzajemnych wobec siebie tendencjach i orientacjach. Przyniosło i przynosi to – jak dotąd – historycznie bezprecedensowe sukcesy. Przez ponad trzydzieści lat Chiny osiągnęły średnio około 10% przyrost Krajowego Produktu Brutto. Stały się pierwszym mocarstwem eksportowym świata i drugim przemysłowym mocarstwem. Oznacza to, że z głębokiego zacofania w ciągu ponad trzydziestu paru lat przeszły do czołówki najbardziej rozwiniętych krajów współczesnego świata[21].

Obok głębokich zmian modelowych zachodzących w Chinach, dzięki nowatorskiej koncepcji ustrojowej nastąpił skok w rozwoju i Chiny są już dziś pierwszym na świecie krajem, w którym nastąpiły najgłębsze i najbardziej znaczące przeobrażenia osobowościowe. Ich cechą charakterystyczną jest fakt, że ponadmiliardowe społeczeństwo chińskie posiada taką rozwiniętą identyfikację narodową, a na tej podstawie takie rozwinięte społeczeństwo, jakiego nie posiada żadne współczesne społeczeństwo narodowe. W rezultacie przemiany w Chinach i ich wzrastające miejsce w świecie są efektem nie tylko unikalnego i bezprecedensowego zreformowania wcześniejszego ustroju i nadania mu nowatorskiego, bezprecedensowego charakteru, ale są też efektem przeobrażeń osobowościowych, które **stały się wtórnie największą siłą napędową współczesnego chińskiego rozwoju**. Ciekawe, że tego aspektu chińskich przeobrażeń nikt – jak dotąd – nie zauważył. I choć Chiny są ciągle jeszcze krajem ograniczonego funkcjonowania tradycyjnie pojmowanych praw człowieka, to już dziś stworzyły dla ich kreowania i dynamicznego rozwijania głębokie, generalne przesłanki w postaci powszechnie rozwiniętej i dalej dynamicznie rozwijającej się identyfikacji narodowej i szczególnego modelu osobowości, w dużej mierze z takiej inspiracji zrodzonej. Natomiast dodatkowe przesłanki dynamicznych przeobrażeń osobowościowych w Chinach tworzy powolne, ale skuteczne wyrównanie dysproporcji z rozwiniętymi krajami współczesnego świata w zakresie poziomu życia szerokich kręgów ludzi pracy.

8. Konkluzje i rekomendacje

A/ Świat współczesny znajduje się na **niebezpiecznym zakręcie dziejowym**. Najgorsze jest to, że samo wiadomość tego zakrętu jest bardzo ograniczona. Rozpoznanie jego dramatyczności pozostaje głęboko w tyle w stosunku do potrzeb społecznych w tym zakresie. Uwaga współczesnego świata skoncentrowana jest raczej na «pełzającym» kryzysie gospodarczym, którego źródła są słabo rozpoznawalne a proponowana terapia pozostaje w sprzeczności z rzeczywistymi możliwościami przezwyciężenia go. Łatwiej też opisujemy różne negatywne zjawiska współczesnego świata, niż potrafimy głębiej zdiagnozować ich źródła i zaplanować odpowiednią terapię. Tymczasem, jako ludzkość pogrążamy się w sytuację, która **grozi rodzajowi ludzkiemu potężną katastrofą**. Brak rozpoznania nadchodzącej klęski powoduje, że szeroki nawet zakres upowszechnionego wykształcenia, w tym wyższych jego rodzajów nie rodzi tym samym zdolności do powszechnego udziału w tym rozpoznaniu nadchodzącej katastrofy i rozwijania wiedzy i motywacji skutecznej terapii służącej jej zapobiegnięciu. Moja skromna książeczka[22] sygnalizująca wspomniane zagrożenia – choć bezpłatnie udostępniona internetowo przez «Przegląd Socjalistyczny» została przeczytana przez parę tysięcy odbiorców, ale szerszego echa nie wywołała. A szkoda, bo **sygnalizowała czekające ludzkość dramaty**, szczególnie dotkliwe dla młodego pokolenia.

B/ Najważniejszym, najbardziej podstawowym «polem», które zadecyduje o zagrożeniach w rozwoju ludzkości są **zmiany zachodzące w modelu współczesnego człowieka**, a ściślej: pogłębiające naruszenie harmonii między jego orientacją na indywidualny, krótkotrwały głównie ekonomiczny i prestiżowy sukces, oparty też na szansie coraz pełniejszego, prostego użycia a zanikającym dążeniem człowieka do osiągnięcia sukcesu zbiorowego opartego o głębokie uspołecznienie jednostki ludzkiej, posiadającej faktycznie takie zinternalizowane ogólnoludzkie wartości, jak identyfikacja narodowa, połączona z identyfikacją ważnych celów człowieka globalnego realizowanym w długim dystansie czasu (choćby w odbudowie naruszanego głęboko i w sposób groźny dla rodzaju ludzkiego środowiska naturalnego). Innymi słowy wszystko, co dotyczy problemów tak ważnych dla gospodarki, polityki, albo zostanie podporządkowane konieczności zahamowania negatywnych zjawisk narastających w globalnym społeczeństwie ludzkim w dziedzinie osobowości człowieka, **albo staniemy jako ludzkość w obliczu samozagłady**.

C/ Ludzkość nie może dalej (świadomie czy nieświadomie) powierzyć decydowania o swoich losach wąskiej grupie społecznej, która skoncentrowała w swoich rękach ogromną ilość bogactw, dającą im przewagę nad ponad siedziomiliardową współczesną globalną społecznością. **Ludzkość musi wykształcić instrumenty efektywnej społecznej kontroli nad wspomnianą grupą**, która dziś samowolnie decyduje o jej losach.

D/ Dlatego dziś współczesnemu światu potrzebny jest **światowy parlament i światowy rząd**, który spowoduje, że w nadchodzących dziesięcioleciach o losach świata decydować będą interesy miliardów ludzi z wszystkich jego części a nie wąska grupa potentatów koncentrujących w sposób nieprawdopodobny w swoich rękach potężne bogactwa i inne instrumenty władzy nad ponad siedziomiliardową, globalną ludzkością.

E/ **Globalny świat wymaga głębokich reform.** Posiada on techniczne i materialne warunki, aby nie było na naszym globie ani głodu, bezrobocia ani masowego wykluczenia, dyskryminacji, jaskrawych dysproporcji społecznych, brutalnych manipulacji, całych rejonów analfabetyzmu. Jednakże zmiana tego stanu rzeczy może tylko nastąpić wtedy, kiedy ponad siedmiomiliardowa ludność naszej planety weźmie swe losy we własne ręce. Zwłaszcza, gdy dokona tego młode pokolenie globalnej ludzkości. Nie jest łatwo ani prosto doprowadzić do takiej generalnej zmiany sytuacji. Potężne siły są temu przeciwnie, ale mimo to, jest to możliwe. Warto sobie to uświadomić a zwłaszcza o tym pamiętać. Szczególnie zaś wyciągać z tego znaczące wnioski.

PRZYPISY

[1] Referat wygłoszony na VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej odbywającej się w Sejmie RP.9–11 kwietnia 2014 r. poświęconej modelowi ochrony praw człowieka: europejskiemu i amerykańskiemu (aksjologia-instytucje-efektywność) zorganizowanej przez Instytut Ekonomii i Prawa Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, Zarząd Główny Stowarzyszenia Parlamentarzystów Polskich, przy współpracy Komisji Spraw Zagranicznych Senatu RP.

[2] Arthur S. Reber «Słownik Psychologii». Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000 r.

[3] Włodzimierz Szewczuk «Podstawy psychologii» Wydawnictwo Fundacji Innowacja, Warszawa 2005 r.

[4] Wojciech Pomykało «O mądrości, światopoglądzie i osobowości» Wydawnictwo Fundacji Innowacja. Warszawa 2003 r.

[5] Wojciech Pomykało –«Zagrożenia realizacji praw człowieka w rozwiniętych kapitalistycznych społeczeństwach konsumpcyjnych»/W/»Uniwersalny i regionalny wymiar ochrony praw człowieka. Nowe wyzwania – nowe rozwiązania». Wydawnictwo Sejmowe i OWG. Warszawa 2014 r., str. 247–261.

[6] Bernard Russel «Szkice o tolerancji» Wydawnictwo «Książka i Wiedza», Warszawa 1956 r.

[7] Aleksander Mikołajewicz Jakowlew urodzony w 1926 r. Uznany nawet w «Wikipedii» za pomysłodawcę radzieckiej reformy polityczno-gospodarczej, był wieloletnim działaczem Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, przejściowo ambasadorem ZSRR w Kanadzie. A.M Jakowlew został za «karę» pozbawiony stanowiska w KC KPZR i wysłany do Kanady nie na skutek działania sił nacjonalistycznych i antysemickich a w efekcie wielkiego, intelektualnego sporu na temat treści jego artykułu opublikowanego w «Prawdzie», w którym odsądzał od czci i wiary dwóch czołowych uczonych rosyjskich (literaturoznawców) Jerszowa i Chwatowa za to, że domagali się oni doceniania patriotyzmu narodu rosyjskiego i innych narodów i nietraktowania go jako zjawiska podejrzanego, przeciwstawnego internacjonalizmowi natomiast jako wartości bez odwołania do której nie ma szans wykreować w ZSSR uspołecznionego człowieka. W sporze tym wzięło udział wiele osób w tym mój przyjaciel Michał Szołochow, wielu weteranów wojny ojczyźnianej, czołówek marszałków i generałów radzieckich. Książka Jerszowa i Chwatowa wywołująca wspomniany spór ukazała się w Polsce.

[8] ¹ Michaił Siergiejewicz Gorbaczow ur. 1931 r. Od 1985 główny przywódca KPZR i ZSRR, najważniejszy «grabarz» radzieckiej hybrydy ustrojowej. Postać do dziś ogromnie kontrowersyjna, cisząca się sympatią i poparciem na Zachodzie, ale zniechęcona we własnym kraju i narodzie.

[9] Witold Kieżun «Patologia transformacji», Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2012r.

[10] Roczniki Statystyczne GUS z lat 1962–2005

[11] Najpełniejsza charakterystykę współczesnego, kapitalistycznego społeczeństwa konsumpcyjnego pre_zentuje książka Richarda H. Robbins'a «Globalne problemy a kultura kapitalizmu », Wydawnictwo «Pro Publiko», Poznań 2005 r.

[12] Wojciech Pomykało – Zagrożenia... op cit.

[13] Witold Kieżun op.cit.

[14] «Grzegorz W. Kołodko i ćwierćwiecze transformacji» redakcja naukowa Paweł Kozłowski i Marcin Wojtasik–Kotlarski. Wydawnictwo Naukowe «Scholar». Warszawa 2014 r.

[15] O pozbawieniu natomiast narodu polskiego w tym czasie jego przemysłu najpełniej i najbardziej kompetentnie piszą: Andrzej Karpiński, Stanisław Paradysz, Paweł Soroka, Wiesław Żółkowski w książce «Jak powstawały i jak upadły zakłady przemysłowe w Polsce» Wydawnictwo «Muza» Warszawa 2013 r.

[16] Z innych powodów niż autor tego referatu uznaje, za nadużycie naukowe stosowanie terminu «komunizm» dla definiowania ustroju PRL, zwłaszcza w po 1956 r. wybitny polski uczony– humanista prof. Andrzej Walicki. por. Andrzej Walicki «Od projektu komunistycznego do neoliberalnej utopii». Biblioteka Kuźnicy. Universitas - Polska Akademia Nauk. Kraków 2013 r.

[17] Andrzej Janowski «Transformacja oświaty w latach 1989–2004» [W]: «Polska transformacja ustrojowa. Próba dyskursu, zarys perspektywy». Wydawnictwo Fundacja Innowacja i Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna. Warszawa 2004 r., str. 190-214.

[18] W wydanej pod moją naukową redakcją w 1995 jedynej po dziś dzień w Polsce «Encyklopedii Biznesu» zamieściłem –obok prezentacji jej zawartości w języku angielskim, rosyjskim, niemieckim –też streszczenie w języku chińskim co wywołało w części polskiego środowiska naukowego nie tylko zdziwienie ale posądzenie mnie przynajmniej o ekscentryzm jeśli nie o zwykłą głupotę. Natomiast było to wyrazem z mojej strony prawidłowego przewidywania nadchodzących wydarzeń. Sądzę, że z moimi przewidywaniami dotyczącymi przyszłego rozkwitu w Chinach szerokiego zakresu praw człowieka będzie podobnie. Por. «Encyklopedia Biznesu» Wydawnictwo Fundacja Innowacja Warszawa 1995 r.

[19] Solidną wiedzę o chińskich przemianach przyniosła polskiemu czytelnikowi książka wybitnego polskiego uczonego prof. dr hab. członka PAN, Henryka Chołaja «Powrót olbrzymia w zglobalizowanym świecie», Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, 2011 r.

[20] Temat ten szeroko rozwinął na naukowej konferencji zorganizowanej w Warszawie uznawany w Chinach za czołowego konfucjanistę prof. Wang Deyou – mój przyjaciel, wieloletni zastępca redaktora naczelnego «Wielkiej Encyklopedii Chin». Por. «Chiny w globalnym świecie». Wydawnictwo Fundacji Innowacja, 2005 r.

[21] Szerzej na te tematy w dokumentach z trzeciego plenarnego posiedzenia KC KPCh odbytego po XVIII Zjeździe Komunistycznej Partii Chin. Wydawnictwo «Kto jest kim», Warszawa 2014 r.

[22] Wojciech Pomykało «Rok 2050», Wydawnictwo Fundacji Innowacja, Warszawa 2014 r.

REFERENCES

1. Reber, Arthur S. (2000), Słownik Psychologii, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
2. Szewczuk, Włodzimierz (2005), Podstawy psychologii, Wydawnictwo Fundacji Innowacja, Warszawa.
3. Pomykało, Wojciech (2003), O mądrości, światopoglądzie i osobowości, Wydawnictwo Fundacji Innowacja, Warszawa.
4. Pomykało, Wojciech (2014), Zagrożenia realizacji praw człowieka w rozwiniętych kapitalistycznych społeczeństwach konsumpcyjnych/W/ Uniwersalny i regionalny wymiar ochrony praw człowieka. Nowe wyzwania – nowe rozwiązania, Wydawnictwo Sejmowe i OWG, Warszawa, str. 247–261.
5. Russel, Bernard (1956), Szkice o tolerancji, Wydawnictwo «Książka i Wiedza», Warszawa.
6. Witold Kiełun (2012), Patologia transformacji, Wydawnictwo Poltext, Warszawa.
7. Roczniki Statystyczne GUS z lat 1962–2005.
8. Robbins, Richard H. (2005), Globalne problemy a kultura kapitalizmu, Wydawnictwo «Pro Publiko», Poznań.
9. Grzegorz W. Kołodko i «wiewiórecze transformacji redakcja naukowa Paweł Kozłowski i Marcin Wojtasik–Kotlarski (2014), Wydawnictwo Naukowe «Scholar». Warszawa.
10. Karpiński, Andrzej; Paradysz, Stanisław; Soroka, Paweł; Żółkowski, Wiesław (2013), Jak powstawały i jak upadły zakłady przemysłowe w Polsce, Wydawnictwo «Muza» Warszawa.
11. Walicki, Andrzej (2013), Od projektu komunistycznego do neoliberalnej utopii, Biblioteka Kuźnicy. Universitas – Polska Akademia Nauk. Kraków.
12. Janowski, Andrzej (2004), Transformacja oświaty w latach 1989–2004» [W]: «Polska transformacja ustrojowa. Próba dyskursu, zarys perspektyw». Wydawnictwo Fundacja Innowacja i Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna. Warszawa, str. 190–214.
13. Encyklopedia Biznesu (1995), Wydawnictwo Fundacja Innowacja, Warszawa.
14. Chołaj, Henryk (2011), Powrót olbrzymia w zglobalizowanym świecie, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawie.
15. Chiny w globalnym świecie (2005), Wydawnictwo Fundacji Innowacja, 2005.
16. Pomykało, Wojciech (2014), Rok 2050, Wydawnictwo Fundacji Innowacja, Warszawa.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОСВІД: РОЛЬОВА ГРА ЯК МЕТОД АКТИВНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

УДК 378. 147 (477)

Дзеньдзюра, Надія,

кандидат філологічних наук,
Львівського інституту банківської справи
Університету банківської справи
Національного банку України,
доцент кафедри суспільних дисциплін,
naddzen@gmail.com

Наголошено на необхідності пошуку шляхів, засобів, методів активізації пізнавальної діяльності студентів та виробленні нових підходів до викладання дисциплін у зв'язку з ухваленням Закону України «Про вищу освіту». Інтеграція України до єдиного світового простору викликає необхідність якісної підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства у кваліфікованих фахівцях. Досліджено шляхи використання рольової гри як активного методу навчання у викладанні української мови за професійним спрямуванням для студентів економічних вищих навчальних закладів. Одним із важливих завдань є формування мовленнєвої компетенції студентів – майбутніх економістів, адже вміння спілкуватися державною мовою є свідченням освіченості та національного світогляду особистості. Розглянуто особливості використання рольової гри з метою підвищення мотивації навчання. Подано практичні рекомендації для проведення рольових ігор із дисципліни.

Ключові слова: рольова гра, активне навчання, мотивація навчання, українська мова, кваліфіковані фахівці, пізнавальна діяльність, єдиний світовий простір, мовленнєва компетенція, майбутні економісти.

PEDAGOGICAL EXPERIENCE: ROLE PLAY AS A METHOD OF FUTURE ECONOMISTS' ACTIVE TEACHING

Nadiya Dzendzyura,

candidate of philological sciences,
Lviv banking institute of Banking University
of the National bank of Ukraine,
docent chair of social disciplines,
naddzen@gmail.com

The article emphasises the need to find ways, tools and methods of activation of cognitive activity of students and the development of new approaches to teaching subjects in connection with the adoption of the Law of Ukraine «On Higher Education». Integration of Ukraine into a sole global scope necessitates high-quality training of competitive human capital for high-tech and innovative development of the society, self-identity, supplementation of the needs of society for qualified specialists. Ways of using role-play as an active learning method in teaching Ukrainian language for professional purposes for students of economic universities are investigated. One of the most important objectives is to develop speech competence of students - future economists, because the ability to communicate in the state language is evidence of education and patriotic values of the individual. The features of the use of role play to enhance learning motivation are studied. Practical recommendations for a role playing within subject are conferred.

Key words: role play, active learning, motivation of study, Ukrainian language, qualified specialists, cognitive activity, a sole global scope, speech competence, future economists.

У Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті зазначено, що виховання творчої соціально активної особистості є стратегічним завданням системи освіти на сьогодні. Сучасний етап розвитку педагогіки вищої школи пов'язаний із міжнародною інтеграцією й інтеграцією вищої

школи України у Європейський простір вищої школи (Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 року), що передбачає вироблення інноваційних методик та технологій навчання, орієнтованих на розвиток критичного, самостійного мислення студента, на швидке та якісне засвоєння навчального матеріалу з усіх дисциплін, що вивчають у вищих навчальних закладах. Тобто освіта має бути спрямована на виховання освіченого критично мислячого та соціально активного громадянина. Окрім того, інтеграція України до єдиного світового простору викликає необхідність якісної підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях. Такі вимоги соціального замовлення вимагають пошуку шляхів, засобів, методів активізації пізнавальної діяльності студентів при викладанні дисциплін, у тому числі й української мови за професійним спрямуванням.

Удосконалення форм і методів викладання дисциплін через переорієнтацію на нові завдання системи освіти України у зв'язку з ухваленням Закону України «Про вищу освіту» є актуальним для вищої школи. Перегляд останніх досліджень і публікацій засвідчив, що використання інноваційних методів є предметом дослідження у працях О.Арламова, М.Бургіна, В.Журавльова, В.Загвязинського та ін. Ефективність використання рольових ігор у навчально-виховному процесі висвітлено в роботах таких учених, як В.Артемов, П.Бех, В.Бухбіндер, Г.Китайгородська, Н.Матвеева, Н.Побірченко, О.Пометун, Л.Пироженко, Г.Селевко та ін. Питання мовної підготовки студентів нефілологічних спеціальностей аналізують у науковій літературі І.Соломаха, Н.Ушакова, Н.Хлизова, Н.Бабич, О. Біляєв, О. Горошкіна, Л. Мацько, М. Пентиліук, І. Харченко та ін. Незважаючи на значні досягнення науки, використання активних методик в організації навчального процесу на сьогодні вимагає подальшого серйозного та ґрунтовного розгляду в ракурсі нових завдань системи вищої освіти України. Це засвідчує актуальність нашого дослідження.

Мета нашої статті – висвітлення досвіду використання рольових ігор у процесі викладання дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» для студентів економічних вищих навчальних закладів.

Формування національномовної особистості, а також вироблення у майбутніх спеціалістів професійно зорієнтованих умінь та навичок досконалого володіння українською літературною мовою у фаховій сфері є метою вивчення дисципліни. Одним із важливих завдань є формування мовленнєвої компетенції студентів – майбутніх економістів, адже вміння спілкуватися державною мовою є свідченням освіченості та національного світогляду особистості. І навпаки, невміння висловлюватися може викликати сумніви щодо професійної компетенції мовця. Часто спостерігаємо невідповідність між високим професійним рівнем і низьким рівнем культури мовлення особистості. До прикладу можна згадати відомі всім «азірівки», «януковізми», «короленколяпи» тощо. Окрім того, за нашими спостереженнями, у сучасних студентів при достатніх знаннях з української мови часто виникають проблеми власне в усному спілкуванні. Пояснюємо це різними чинниками, зокрема заміною безпосереднього неформального спілкування спілкуванням через Інтернет (ВКонтакте, Однокласники, Фейсбук, Твіттер тощо), а мова соціальних мереж і безпосереднє спілкування суттєво різняться між собою. Також у процесі навчання у вищій школі переважають письмові роботи, що не сприяє формуванню навичок мовленнєвої компетенції студентів. Одним із шляхів вирішення усіх цих проблем є використання активних методів навчання, зокрема рольової гри. Відповідно до піраміди засвоєння знань, розробленої американськими вченими у 80-х роках ХХ ст., 75% інформації засвоюється через навчання дидактичними іграми.

В українській педагогічній літературі можна знайти різне розуміння поняття «рольової гри» [1; 2; 5; 6], проте всі вони вкладаються у такі три: рольова гра – це форма навчання; це ефективна навчальна методика; простий спосіб пізнання людиною навколишньої дійсності, один із найдоступніших шляхів до оволодіння знаннями, уміннями, навичками.

У нашому розумінні рольова гра – це один із активних методів навчання, який використовує рольову структуру проведення заняття, метою якого є забезпечення всебічного і глибокого аналізу тієї чи іншої проблеми.

У сучасній українській психолого-педагогічній науці існують різні класифікації рольових ігор. Найпоширенішою є класифікація за типом використовуваних завдань та ролей, відповідно до якої розрізняють навчально-рольові та ділові ігри. Суть навчально-рольової гри в тому, щоб забезпечити всебічний і глибокий аналіз тієї чи іншої проблеми, використовуючи так звані навчальні ролі. Ділова гра має на меті, щоб, імітуючи реальні ділові (професійні, побутові тощо) ситуації, виконуючи «справжні», а не «навчальні» ролі, студенти набували умінь та навичок, необхідних для виконання різних видів практичної діяльності.

Рольові ігри поділяють на дві категорії:

– Спонтанні (імпровізаційні), в яких відсутня розгорнута фабула, моделюються прості ситуації, викладач цілком покладається на імпровізаційні здатності студентів. Такі ігри не вимагають тривалої попередньої підготовки й можуть моделюватися в ході навчання залежно від труднощів, що виявляються у спілкуванні.

– Сюжетні (сценарні), які проводяться за попередньо розробленим сценарієм, мають розгорнуті інструкції для всіх учасників з описом їх предметних і навіть міжособистісних позицій.

Сучасна зарубіжна дидактика розрізняє рольову гру як таку (role play), симуляцію, або імітацію (simulation), виставу (drama) та гру-змагання (game). Часто їх ототожнюють, але загалом вони означають різні поняття [9]. Представники деяких наукових шкіл (С. Лівінгстон, І. Мілрой) вважають, що різниця між рольовою грою та симуляцією полягає у вірогідності ролей, які виконують слухачі [12]. Так, симуляція – це ситуація, в якій студенти виконують ролі, звичні для реального їхнього життя (наприклад, бронювання номеру в готелі). У рольовій грі, натомість, вони можуть виконувати ролі, які не є для них природними (наприклад, прем'єр-міністра або судді).

За нашими спостереженнями активним студентам цікаво виконувати ролі, які не є властивими для них (власне рольова гра, сюжетна), а пасивним природні ролі (ділова гра = симуляція, спонтанна).

У процесі викладання української мови за професійним спрямуванням використовуються усі ці види рольових ігор. З досвіду застосування рольових ігор, можна сказати, що набагато простіше провести ділову гру (симуляцію) спонтанно. Така гра не потребує попередньої підготовки студентів. Спонтанні ділові ігри проводимо за таким планом:

- Оголошення мети та завдання на початку заняття.
- Організаційний момент: поділ на групи, розподіл ролей та пояснення завдання кожної ролі.
- Підготування студентів до програвання ситуації у створених групах.
- Презентація групами ділової гри.
- Підбиття підсумків гри.
- Оцінювання студентів.

У нашій практиці такі ігри використовуємо при вивченні офіційно-ділового та публіцистичного стилів мовлення.

«Співбесіда при прийомі на роботу». Група студентів ділиться на підгрупи із чотирьох студентів. У кожній підгрупі є один студент, який прийшов на співбесіду з метою отримати роботу фінансиста в банку (бухгалтера, керівника ПП, аудитора тощо), троє інших виступають інтерв'юерами (керівник, начальник відділу кадрів, психолог). Студенти мають 15 хвилин для підготування презентації своєї версії співбесіди. Далі йде презентація, обговорення і резюмування. Підгрупа, що виступила найкраще, отримує найвищий бал.

«Інтерв'ю». Використовуємо таку гру під час вивчення публіцистичного стилю. Вважаємо, що кожен економіст, де б він не працював у майбутньому, повинен бути готовим до спілкування із журналістами. Студенти діляться на пари, у якій один із них є журналістом, інший – працівником будь-якої економічної сфери. Завдання журналіста зробити матеріал для передачі. Для презентації матеріалу кожна підгрупа має 5–7 хвилин. Далі резюмування, виставлення балів.

Зауважимо, що при всіх позитивах спонтанних ділових ігор, їхнім недоліком є те, що студенти виконують однотипні ролі, тому до кінця заняття важко тримати увагу усіх студентів. Окрім того, важко об'єктивно оцінити студентів, оскільки перші й останні студенти, що відповідають, перебувають у нерівних стартових умовах.

Достатньо серйозної підготовки і викладача, і студентів потребує проведення власне рольової гри, сюжетної. Важливо чітко розробити план (сценарій) проведення гри до найменших деталей, пояснити всім і кожному студенту зокрема завдання. Продумуючи розподіл ролей, викладач має враховувати особистісні якості та інтелектуальний рівень студента. Велике значення для успішного проведення гри має налаштування студентів на власне партнерську співпрацю та колективну відповідальність: якщо хоча б одна група не готова, гра не відбудеться. Оцінювати такі семінарські заняття пропонуємо вищим балом, ніж зазвичай. При цьому критерії оцінювання потрібно оголосити на початку заняття. У нашій практиці використання сюжетних рольових ігор не було такого, щоб група не підготувалася. Проте у кожній групі результати різнилися. Не варто використовувати такий метод в інертних студентських колективах, оскільки мети не буде досягнуто. Недоцільно використовувати цей метод на початку (студенти ще не зібрані) чи у кінці семестру (студенти втомлені), найкраще у середині навчального процесу.

Сюжетна рольова гра відбувається у кілька етапів:

– Попередньо викладач повідомляє тему, мету, завдання, план проведення гри, інформує учасників про зміст кожної ролі, після чого відбувається розподіл ролей за погодженням викладача і студента.

– Кожен студент вдома самостійно готується до програвання ситуації. Якщо його роль потребує узгодження із іншими учасниками гри, то студенти виробляють спільну позицію у підгрупах.

– Виконання гри.

– Обговорення результатів гри зі студентами.

– Викладач підбиває підсумки відповідно до поставлених мети і завдань.

– Оцінювання студентів.

У нашій практиці сюжетні ігри використовуємо при вивченні теми «Основи культури української мови» та «Мова професійного спілкування як функціональний різновид української літературної мови».

«Суд над Лихослів'ям»

Мета: довести недопустимість використання ненормативної лексики в спілкуванні. У цьому разі мету студентам не оголошую, щоб уникнути штучності рішення.

Завдання: Висловити ставлення до використання інвективних слів у побуті, професійному мовленні.

Організаційний момент: Перед початком проводжу статистичне опитування в групі про вживання лайливих слів. Важливо перед розподілом ролей визначити зміст поняття *лихослів'я*. Потрібно слідкувати за часом. Розподіл ролей: Суддя, прокурор, адвокат – ключові ролі, для пасіонарних студентів групи. Надважливою є роль прокурора та його свідків. Якщо на ці ролі (особливо прокурора) обрані правильно студенти, тоді мети буде досягнуто.

Суддя: веде засідання, повинен ознайомитися із усією процедурою проведення судового засідання. Виносить рішення.

Підсудний (Лихослів'я): Це роль для найслабшого студента групи. Повинен визначити зміст поняття, його походження.

Прокурор: представляє сторону обвинувачення. Повинен мати усі аргументи для засудження підсудного.

Свідки обвинувачення: представник культури (письменник), психолог, священник або релігієзнавець, науковець, експерт з паранормальних явищ, студент. Кожен свідок готує інформацію для виступу на 5–7 хвилин з переконливими аргументами.

Адвокат: представляє захист обвинувачення. Повинен мати всі аргументи для виправдовування підсудного.

Свідки захисту: представник культури, військовий, представник робітничих професій, студент. Кожен свідок готує інформацію для виступу на 5–7 хвилин з переконливими аргументами.

Присяжні: аргументують свою позицію, оголошують рішення.

Свідкам прокурор і адвокат, присяжні, суддя можуть ставити запитання у процесі надання ними свідчень.

Після виступу свідків прокурор і адвокат беруть участь у дебатах і мають заключну коротку промову. Присяжні висловлюють свою думку та оголошують рішення. Суддя приймає рішення оголошує вирок.

«Боротьба із небезпечним вірусом»

Мета: довести необхідність боротьби із вживанням суржику у професійному мовленні.

Завдання: Боротися із суржиком можна лише за умови усвідомлення недоцільності вживання суржику, бажанні викоринити його у власному мовленні, постійній праці над удосконаленням своєї мовленнєвої компетенції.

Організаційний момент: Все суспільство уражене вірусом суржику, який свідомо розробили і запустили злочинні хакери. Потрібно знайти шляхи знищення цього вірусу. З цією метою ІТ-експерти зібралися на таємну нараду. Їм необхідно з'ясувати суть, причини виникнення та поширення вірусу. Спочатку вони розглядають зразки такого мовлення. Згодом визначають суть, причини, роблять висновки.

Розподіл ролей:

Суржик: Ця роль для кількох активних студентів із почуттям гумору. Вони повинні продемонструвати зразки суржикумовного мовлення у різних сферах: культура, професійне мовлення, побут, політика, ЗМІ тощо.

Учений-мовознавець: пояснює суть поняття, подає визначення.

Учений-історик: пояснює історію виникнення суржику.

Учений-політолог: пояснює причини виникнення суржику.

Учений-соціолог: подає статистику вживання суржику.

Експерт-соціопсихолог: пояснює причини виникнення суржику.

Експерт-психолог: пояснює вплив суржику на людину.

ІТ-експерти (їх декілька): пропонують програми знищення вірусу після того, як усі виступили.

Метод рольової гри має більше переваг, ніж недоліків. Педагогічні спостереження, власний досвід роботи засвідчують переваги рольових ігор: залучення до навчальної творчої діяльності практично всіх студентів групи, стимулювання їх до спілкування, формують критичне мислення, вміння висловлювати та аргументувати власні думки. Через суб'єктивну активність розвиваються такі важливі якості особистості, як індивідуальність, працездатність, творчість, ініціативність, конкурентоздатність та конкурентоспроможність. Недоліками сюжетних рольових ігор є: штучність, можливість легковажливого ставлення учасників, іноді важко оцінити учасників гри, оскільки ролі є нерівноцінними. Незважаючи на усі переваги рольових ігор, використовувати цей метод потрібно не надто часто, оскільки тоді він нівелюється. Доцільно поєднувати рольові ігри з іншими методами навчання.

Відповідно до нових завдань вищої школи у зв'язку із прийняттям Закону України «Про вищу освіту» перспективним є подальше дослідження у розробленні сучасних методик і технологій навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології / І.М. Дичківська— К.: Академвидав, 2004. — 352 с.
2. Карамушка Л.М. Рольова гра // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 1040 с.
3. Любашенко О.В. Українська мова: активні методи і форми навчання у вищій школі : навчальний посібник / О.В. Любашенко. — 4-те вид. — Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2008. — 144 с.
4. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015 : нац. доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця (та ін.). — К. : НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.
5. Чупрасова В.И. Деловая игра как средство формирования психологического климата в студенческой группе : дис.... канд. пед. наук : 13.00.01. — Л., 1991. — 224 с.
6. Щербань П.М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: навч. посібник. / П.М. Щербань. — К. : Вища шк., 2004. — 207 с.
7. Black V. Speaking Advanced / V. Black, M. McNorton, A. Molderez, S. Parker. — Oxford: Oxford University Press, 1993. — 102 p.
8. Golebiowska A. Getting Students to Talk. — Prentice Hall International (UK) Ltd, 1990. — 161p.
9. Ladousse G.P. Role Play. — Oxford: Oxford University Press, 1992. — 181 p
10. Livingstone C. Role Play in Language Learning. — London: Longman.

REFERENCES

11. Butcher A. Law in Action: Learning Through Scripted Role Plays[Електронний ресурс] / A. Butcher, R. Grimes, V. Parker. — Режим доступу : <http://www.ukcle.ac.uk/resources/roleplays/tutors/preparation.html>
12. Kodotchigova M. Role Play in Teaching Culture: Six Quick Steps for Classroom Implementation [Електронний ресурс] / M. Kodotchigova. —Режим доступу : <http://iteslj.org/Techniques/Kodotchigova-RolePlay>.

Spysok vykorystanykh dzherel ta literatury:

1. Dychkivska I.M. Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii / I.M. Dychkivska— K.: Akademvydav, 2004. — 352 s.
2. Karamushka L.M. Rolova hra // Entsiklopediia osvity / Akad. ped.. nauk Ukrainy ; holovnyi red.. V.H. Kremen. — K. : Yurinkom Inter, 2008. — 1040 s.
3. Liubashenko O. V. Ukrainaska mova: aktyvni metody i formy navchannia uvyschii shkoli : navchalnyi posibnyk / O. V. Liubashenko. —[4-te vyd.]. — Nizhyn : TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf», 2008. — 144 s.
4. Novyi kurs: reformy v Ukraini. 2010–2015 : nats. dopovid / za zah. red.V. M. Heitsia (ta in.). — K. : NVTs NBUV, 2010. — 232 s.
5. Chuprasova V.Y. Delovaia yhra kak sredstvo formyrovanyia psykhologicheskoho klymata v studencheskoi hruppe [Tekst] : Dys.... kand. ped. nauk : 13.00.01 — L., 1991. — 224 s.
6. Shcherban P.M. Navchalno-pedahohichni ihry u vyshchykh navchalnykh zakladakh: navch. posibnyk. / P.M. Shcherban— K. : Vyscha shk., 2004. — 207 s.
7. Black V. Speaking Advanced / V. Black, M. McNorton, A. Molderez, S. Parker. — Oxford: Oxford University Press, 1993. — 102 p.
8. Golebiowska A. Getting Students to Talk. — Prentice Hall International (UK) Ltd, 1990. — 161p.
9. Ladousse G.P. Role Play. — Oxford: Oxford University Press, 1992. — 181 p
10. Livingstone C. Role Play in Language Learning. — London: Longman.

ОСВІТНІЙ ТА ПРОФЕСІЙНИЙ СТАНДАРТИ: ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДНОСТІ

УДК 37.01.2

Іванова, Ірина,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Університет «Україна» (Україна, Київ),
кафедра соціальної роботи та педагогіки,
доцент,
e-mail: irboriv@gmail.com

У статті висвітлюються результати дослідження сучасних вимог до стандартів вищої освіти і професійних стандартів за компетентнісним підходом та їх взаємної відповідності, концептуальних підходів до професійної підготовки фахівців соціальної роботи відповідно до інтегрального опису кваліфікацій.

Відповідність складових освітнього та професійного стандартів стосується: 1) методологічних підходів до визначення компетентнісного підходу на основі НРК; 2) визнання освітнього і професійного стандартів як освітньо-професійної «конституції», що є основним і єдиним документом, який являє собою сукупність норм, що визначають зміст вищої освіти, зміст навчання, засоби діагностики якості вищої освіти та нормативний термін навчання, встановлює визначені професійною кваліфікацією вимоги до знань, умінь, навичок, досвіду, системи цінностей і особистих якостей; 3) отриманих кваліфікацій, компетентності та компетенцій працівників, випускників вищих навчальних закладів вимогам одиниць професійного стандарту (основних трудових функцій); 4) формування єдиних критеріїв виконання вимог до здатностей; 5) критеріїв виконання вимог одиниці професійного стандарту (основної трудової функції), які виступають «вихідними» даними з професійного та «вхідними» даними до кваліфікаційного (освітньо-кваліфікаційного) стандарту; 6) визначення компетенцій, які характеризують вимоги до професії (професійної назви роботи, посади).

На основі компетентнісного підходу в рамках дослідження було розроблено модель інтегральних компетентностей для всіх освітньо-кваліфікаційних рівнів навчання: галузі знань – «соціальне забезпечення», напряму підготовки та спеціальності – «Соціальна робота». Модель включає в себе перелік організацій та установ, в яких може працювати фахівець і професіонал соціальної роботи – випускник вищого навчального закладу, опис кваліфікаційних рівнів (загально-професійний і спеціалізовано-професійний, загальнонауковий, технологічний і соціально-особистісний аспекти), компетенції (виробничі функції, коло завдань, складність завдань, посадові обов'язки).

Перелік організацій і установ включає: управління соціального захисту, соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді, територіальні центри соціального обслуговування, служби у справах дітей, пенсійний фонд, реабілітаційні заклади, будинки-інтернати й геріатричні пансіонати Міністерства соціальної політики, науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади.

Опис освітньо-кваліфікаційних рівнів напряму підготовки і спеціальності «Соціальна робота» включає в себе опис компетентностей на рівні молодшого спеціаліста, бакалавра, магістра.

Дослідження виявило, що державний (галузевий) стандарт вищої освіти із напряму підготовки і спеціальності «Соціальна робота» та професійний стандарт з фаху «Соціальна робота» має включати єдині критерії вимог до компетентностей і компетенцій.

Ключові слова: інтегральний опис кваліфікацій, знання, компетентнісний підхід, компетентність, комунікація, освітній стандарт, професійний стандарт, уміння, автономність та відповідальність, соціальна робота, фахівець із соціальної роботи.

EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL STANDARDS: PROBLEMS OF CORRESPONDENCE

Ivanova, Irina,

Ph.D. in education, Docent,
University «Ukraine» (Ukraine,

Department of social work and pedagogy,
Docent,
e-mail: irboriv@gmail.com

The article highlights the results of the research modern demands to Educational standard and Professional standard based competence-based approach and their mutual correspondence, conceptual approaches to the vocational educational of social works in accordance with Descriptors of qualifications.

The correspondence between the Educational and Professional standards concerns: 1) Methodological approaches to competence-based approach National Qualifications Framework; 2) recognitions of Educational and Professional stand in the quality of Educational and Professional «Constitution», which is the main and only document which is a set of rules governing the content of higher education, training content, methods of diagnostics of the quality of higher education and the required training period [1], establish demands for knowledge, skills, experience, values and personal qualities that defined professional qualifications; 3) obtained qualifications and competences, competencies professionals, university graduates with the demands of professional standards units (basic work functions); 4) formation of uniform criteria for the requirements to the capacity; 5) criteria for compliance with professional standards unit (primary work function), which was a «source» data from professional and «input» data to the qualification standard; 6) identification of competencies that characterize the demands for the profession (professional job titles, positions).

Based on the competency approach in the study developed a model of integrated competencies for all educational levels the field of knowledge – Social Security, field of study and profession – Social Work. The model includes a list of organizations and institutions, which can run specialist and professional social work – graduate of higher education institution, describing qualification levels (general and specialized professional, vocational, scientific, technological, social and personal aspects), competence (production function, the range of tasks complexity of the task, duties).

The list of organization and agencies include: Department of Social Protection, Social Services for Family, Children and Youth, local social services centers, services for children, Pension Fund, rehabilitation welfare, nursing homes and Geriatric boarding of Ministry of Social Policy, research institutions and higher education institutions.

Description educational levels field of study and profession – Social Work – includes a description of the competencies at the level of junior specialist, bachelor and master.

Research results. State (branch) standard of higher education in training direction and specialty «Social Work» and professional standard of the specialty «Social Work» should include the same criteria for competencies and competency requirements.

Key words: Descriptors of qualifications, knowledge, competence-based approach, competence, communication, Educational standard, Professional standard, skills, autonomy and responsibility, social work, Specialist social work.

Розвиток в Україні професії – фахівець соціальної роботи потребує уваги до проблеми взаємної відповідності освітнього й професійного стандартів у галузі соціальної роботи на основі описів кваліфікаційних рівнів Національної рамки кваліфікацій. Необхідність в удосконаленні концептуальних підходів до професійної підготовки фахівців соціальної роботи визначається змінами у просторі європейської вищої освіти у новому десятиріччі та європейських кваліфікаційних структурах, що забезпечують можливості отримати освіту протягом усього життя, реформуванням вищої освіти на основі Національної рамки кваліфікацій.

Meta statmi – висвітлити результати дослідження відповідності освітніх і професійних стандартів у рамках компетентнісного підходу.

Відповідність складових освітнього та професійного стандартів стосується: 1) методологічних підходів до визначення компетентнісного підходу на основі НРК; 2) визнання освітнього й професійного стандартів як освітньо-професійної «конституції», що є основним і єдиним документом, який являє собою сукупність норм, що визначають зміст вищої освіти, зміст навчання, засоби діагностики якості вищої освіти та нормативний термін навчання [1], встановлює визначені професійною кваліфікацією вимоги до знань, умінь, навичок, досвіду, системи цінностей і особистих якостей [2]; 3) отриманих кваліфікацій, компетентності та компетенцій фахівців, випускників вищих навчальних закладів вимогам одиниць професійного стандарту (основних трудових функцій); 4) формування єдиних критеріїв виконання вимог до здатностей; 5) критеріїв виконання вимог одиниці професійного стандарту (основної трудової функції), які виступають «вихідними»

даними з професійного та «вхідними» даними до кваліфікаційного (освітньо-кваліфікаційного) стандарту; б) визначення компетенцій, які характеризують вимоги до професії (професійної назви роботи, посади).

Суперечності у функціонуванні системи соціальної роботи, зміст і специфіка професійної діяльності фахівців віддзеркалюють специфіку навчання, виховання й розвитку особистості майбутніх фахівців соціальної роботи. У сформованій практичній парадигмі соціальної роботи спостерігаємо діалектичну суперечність між потребами й очікуваннями громадян у комплексній допомозі й повноваженнями закладів на проведення соціальної роботи, компетентнісним підходом і теоріями «бар'єрності (ексклюзії)» соціального середовища. Звідси – ототожнення, переплетення понять – соціальна робота, соціальний захист, соціально-педагогічна і соціально-психологічна робота тощо. Системний характер соціальної роботи має такі ознаки: основний, додатковий, прямий та опосередкований. Основний здійснюється в діяльності організацій й установ соціальної сфери, які уповноважені проводити соціальну роботу, що є основним видом їхньої професійної діяльності; додатковий – в освітніх, медичних, правоохоронних, військових організаціях й установах, де можуть надаватись соціальні послуги; прямий та опосередкований, коли соціальна робота є частиною функціональних обов'язків фахівців організації, наприклад, у закладі освіти, або є частиною системи партнерства. Зміст системи соціальної роботи зумовлений основними методологічними підходами, такими як: особистісно орієнтований підхід; підхід, спрямований на інтеграцію збережених можливостей і ресурсів соціально-культурного оточення людини; психосоціальний підхід. Також необхідно зазначити методологічні розбіжності у визначенні пріоритетів соціально-педагогічного, психологічного, правового, соціологічного та економічного підходів у практичній діяльності фахівців; несталість, нестабільність системи соціальної роботи.

Тому має місце фрагментарний, непослідовний, суто прагматичний погляд на теорію й практику соціальної роботи і відповідне його відображення у навчальних планах; ототожнення діяльнісно-системного підходу із прикладним. Індуктивний підхід до викладання теорії й практики соціальної роботи не формує у студентів цілісного бачення її системних аспектів. Викладання теорії соціальної роботи в історичному контексті повинно поєднуватись із викладанням теорії і практики соціальної роботи на основі діялісно-системного підходу[4]. Найважливіша проблема – поєднання змісту наукового знання із методикою викладання соціальної роботи, формування особистості майбутнього фахівця соціальної роботи на основі компетентнісного підходу. За зниження мотивації чи відсутності інтересу до навчальної діяльності спостерігається пріоритет економічних важелів впливу на подолання навчальної неуспішності, що посилює необхідність формування відповідального ставлення до навчання та розвитку вольових якостей особистості. Вищий навчальний заклад повинен сформувати міцний професійний імунітет до змісту освіти і навчання спеціальності «Соціальна робота», створюючи певну освітню стратегію для фахівців і студентів, яка базується на адекватній професійній рефлексії.

Важливою умовою формування професійної освітньої кваліфікації є практична підготовка майбутнього фахівця соціальної роботи. Проходячи практику, студенти вчаться працюючи і працюють, навчаючись. Здобуття досвіду роботи в організаціях та установах соціальної сфери для студентів спеціальності «Соціальна робота» є прекрасною можливістю усвідомити суть майбутньої професії, краще зрозуміти труднощі, з якими стикаються фахівці, відчути її значущість і важливість для багатьох людей, яким потрібен захист, допомога і підтримка, активізація збережених ресурсів і потенціалу. Організація практики створює таке соціальне середовище партнерських взаємовідносин кількох суб'єктів професійної і соціальної діяльності – студентів, викладачів і фахівців, які працюють на базах практики, – що за високого рівня професійності взаємозбагачує, розвиває, удосконалює, активізує й стимулює всі сторони, включені у процес професійної підготовки. Практична підготовка є логічним продовженням навчального процесу, її мета і завдання повністю відповідають певному етапу навчання: ознайомлення з діяльністю системи організацій соціальної сфери; навчання соціально-педагогічних, соціально-психологічних і соціально-правових підходів; реалізація форм, методів і прийомів соціальної роботи з різними категоріями клієнтів; реалізація технологічних прийомів і засобів соціальної роботи з клієнтами, які перебувають у складних життєвих обставинах; формування умінь і навичок викладання теорії і практики соціальної роботи; проведення наукового дослідження, підготовка і написання дипломної роботи. Послідовність, варіативність, відповідність змісту освіти і навчання, узгодженість з кожним етапом навчання, демократичність, свобода вибору, партнерство – основні принципи практичної підготовки. Принцип довіри є базовим у наданні студентам повноважень у реалізації професійних завдань.

Потреби у розробці нових концептуальних підходів до професійної підготовки фахівців соціальної роботи зумовлюються такими чинниками: покращення життєво важливого внеску у реалізацію знань як творчих, так і інноваційних з теорії і практики соціальної роботи; увага до особистісно орієнтованого навчання, що робить акцент на формуванні активної і відповідальної особистості; реагування на потреби працевлаштованих для кращого розуміння перспектив освіти, покращення стану, доступності і якості працевлаштування для студентів і випускників; постійне удосконалення навчальних програм, спрямованих на розвиток результатів навчання, розширення можливостей студентів, розвиток нових підходів до викладання і навчання; включення принципів послідовності і наукової обґрунтованості на всіх рівнях професійної підготовки; створення освітніх і соціальних умов для покращення процесу навчання і розвитку студентів, професійної діяльності науково-педагогічних кадрів.

Мета професійної підготовки фахівців соціальної роботи полягає у тому, щоб підготувати студентів до життя як активних громадян демократичного суспільства та для кар'єрного зростання у сфері соціальної роботи і викладання її теорії та практики, їхнього особистісного і професійного розвитку; створити і підтримувати широку, передову базу знань, стимулювати наукові дослідження та інновації.

У центрі навчального процесу – навчання, орієнтоване як на особистість студентів, так і на особистість викладачів. Для студентів це означає: розширення можливостей особистості; нові підходи до викладання і навчання; ефективну підтримку навчальних авторських, інноваційних програм, більш чітко орієнтованих на студентів на всіх рівнях навчання. Для викладачів – підвищення престижу педагогічної діяльності; створення освітніх і соціальних умов для плідної праці, яка приводить до високої якості освіти, гнучкого й більш індивідуального підходу до навчання; забезпечення постійної неперервної освіти, підвищення кваліфікації.

Тісне співробітництво викладачів-учених із організаціями соціальної сфери, освітніми закладами, науковими організаціями та установами, студентськими організаціями й роботодавцями розвиває результати навчання за кращими вітчизняними і міжнародними орієнтирами.

Основними цінностями навчально-виховного процесу є: особистість людини – студентів і викладачів, їхнє життя, здоров'я, духовний світ; національна і світова культура, освіта, демократичні взаємовідносини; європейські цінності інституціональної автономії, академічної свободи і соціальної справедливості.

При проектуванні навчального плану і планів розвитку результати навчання є центральними в процедурах освітніх змін. Вони фокусують увагу на послідовності і цілях кваліфікацій, на стратегії розвитку кафедр соціальної роботи, врахуванні адаптації кваліфікацій до традиційних дисциплін.

В основі навчальних планів на кожному освітньо-кваліфікаційному рівні – компетентнісний підхід. Опис компетентностей обіймає три елементи: знання й розуміння: теоретичні знання в академічній галузі, місткість знання й розуміння; знання як діяльність: практичне й прикладне знання, яке застосовується у конкретних професійних ситуаціях; знання для розвитку життєвої компетентності: знання, яке розвиває здатність до комунікації, здатність відчувати й жити з іншими людьми у соціальному контексті.

На основі компетентнісного підходу в рамках дослідження було розроблено модель інтегральних компетентностей для всіх освітньо-кваліфікаційних рівнів навчання: галузі знань – «соціальне забезпечення», напряму підготовки та спеціальності – «Соціальна робота». Модель включає в себе перелік організацій і установ, в яких може працювати фахівець і професіонал соціальної роботи – випускник вищого навчального закладу, опис кваліфікаційних рівнів (загально-професійний і спеціалізовано-професійний, загальнонауковий, технологічний і соціально-особистісний аспекти), компетенції (виробничі функції, коло завдань, складність завдань, посадові обов'язки).

Перелік організацій і установ включає: управління соціального захисту, соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді, територіальні центри соціального обслуговування, служби у справах дітей, відділення Пенсійного фонду, реабілітаційні заклади, будинки-інтернати і геріатричні пансіонати Міністерства соціальної політики, науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади.

Опис освітньо-кваліфікаційних рівнів напряму підготовки й спеціальності «Соціальна робота» включає в себе опис компетентностей на рівні молодшого спеціаліста, бакалавра, магістра.

Молодший спеціаліст із соціальної роботи (5 рівень НПК).

Мета. Здатність розв'язувати типові спеціалізовані завдання в галузі професійної соціальної роботи та навчання, що передбачає застосування положень і методів соціальної роботи і характеризується певною невизначеністю умов.

Знання. Гуманістичні основи соціальної допомоги, історія розвитку систем соціальної допомоги й соціального забезпечення. Ділова українська мова й мовлення. Діяльність суб'єктів соціальної роботи: територіальних центрів соціального обслуговування, реабілітаційних закладів, комунальних установ. Форми й методи соціальної роботи з сім'єю, дітьми, молоддю. Соціально-побутове обслуговування громадян: догляд, підтримане проживання, паліативний догляд. Організація послуг із соціально-психологічної і соціальної реабілітації, інтеграції та реінтеграції. Соціальне обслуговування людей похилого віку та людей з обмеженням життєдіяльності.

Уміння. Застосування гуманістично орієнтованого підходу до клієнтів і споживачів соціальних послуг у соціальній роботі. Планування, організація і здійснення догляду за людьми похилого віку й особами з обмеженнями життєдіяльності, здійснення нагляду. Проведення профілактичної і реабілітаційної соціальної роботи. Володіння державною мовою. Ведення документації, експлуатація комп'ютерної техніки.

Комунікація. Взаємодія, співробітництво з широким колом осіб (викладачі, студенти, клієнти, фахівці організацій соціальної сфери) для провадження професійної або навчальної діяльності. Застосування технік комунікації з різними категоріями клієнтів.

Автономність і відповідальність. Здійснення обмежених управлінських функцій у ході практичної підготовки та прийняття рішень у звичних умовах з елементами непередбачуваності. Покращення результатів власної навчальної діяльності і професійної діяльності у ході професійної підготовки, результатів діяльності інших. Здатність до подальшого навчання з деяким рівнем автономності.

Бакалавр соціальної роботи (6 рівень НРК).

Мета. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у галузі професійної соціальної роботи або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій, технологій, форм і методів соціальної роботи та характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Знання. Історія й філософія соціальної роботи, національні особливості розвитку системи соціальної роботи, професійна деонтологія, морально-етичні основи і професійні цінності професії, міжнародний досвід роботи. Законодавство України, нормативно-правові документи із соціальної роботи, захисту і допомоги, соціальної політики, основи трудового, житлового, кримінального та цивільного права. Сутність, значення, види соціальної роботи, її напрями (соціально-педагогічний, психологічний, правовий, соціологічний, економічний, соціально-медичний, медико-соціальний). Сфери призначення й застосування соціальної роботи, суб'єкти соціальної роботи, їх основні характеристики й повноваження, об'єкти соціальної роботи й система клієнтури, організації-партнери. Мета, завдання, принципи, рівні соціальної роботи, функції і професійні ролі фахівця соціальної роботи, стратегії соціальної підтримки. Особливості створення й реалізації соціальних програм і проєктів. Форми й методи виховання та розвитку дітей і підлітків, соціальної освіти й навчання клієнтів соціальних служб. Менеджмент управління персоналом, командою фахівців і системою клієнтури організацій соціальної сфери. Методи, методики, технології формування здорового способу життя. Зміст, форми, методи, методики і технології соціальної роботи, критерії визначення її ефективності і якості надання соціальних послуг сім'ям, особам, різним категоріям громадян. Соціально-медичні і медико-соціальні аспекти соціальної роботи. Охорона праці, вимоги до безпечного ведення робіт у різних соціальних обставинах, діловодство. Особливості соціальної роботи з різними цільовими групами і категоріями клієнтів.

Уміння. Володіння культурою мислення, здатністю до узагальнення, аналізу й синтезу емпіричної інформації, визначення філософії і методології соціальної роботи, опора на особистісно орієнтований підхід. Здійснення соціальної діагностики, соціального інспектування, оцінки потреб клієнтів соціальних служб, обстеження матеріально-побутових умов життя. Володіння іноземною мовою на рівні не нижче розмовної. Застосовування методів, прийомів, методик, технологій соціальної роботи з різними цільовими групами і категоріями клієнтів. Володіння методами математичної статистики. Управління системою клієнтури соціальних служб, володіння навичками роботи у команді фахівців і управління персоналом. Реалізація соціальних програм і проєктів. Підтримка й реалізація соціального партнерства з організаціями соціальної сфери.

Комунікація. Донесення до студентів, фахівців і нефахівців інформації, ідей, проблем, рішень та власного досвіду в галузі професійної соціальної роботи. Ефективне формування комунікаційної стратегії з представниками різних цільових груп і категорій клієнтів у ході практичної підготовки. Професійна етика і креативність у спілкуванні.

Автономність і відповідальність. Автономність і відповідальність у ході навчальної діяльності. Управління комплексними діями, проектами, відповідальність за прийняття рішень у непередбачуваних умовах у ході практичної підготовки. Відповідальність за професійний розвиток окремих осіб та/або груп осіб, неперервне навчання з високим рівнем автономності.

Магістр соціальної роботи (7 рівень НРК).

Мета. Розв'язування складних завдань і проблем у галузі професійної соціальної роботи, у процесі викладання теорії і практики соціальної роботи, у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій, що характеризується невизначеністю умов і вимог.

Знання. Теорія і практика соціальної роботи, особистісно орієнтовані філософські й методологічні підходи. Методика викладання соціальної роботи, сучасні освітні технології в процесі професійної підготовки фахівців соціальної роботи, особливості професійної підготовки фахівців і професіоналів соціальної роботи на рівні академічної і соціальної освіти. Управління в системі організацій соціальної сфери, менеджмент соціальної роботи (управління персоналом, управління системою клієнтури). Політика зайнятості в соціальній роботі й соціальній сфері. Національні, етнокультурні, політичні, гендерні, релігійні аспекти соціальної роботи. Психолого-соціальне й духовне здоров'я фахівців соціальної сфери. Методологія й методика проведення наукових досліджень. Наукові аспекти діяльності фахівця соціальної роботи. Знання іноземної мови. Сучасні інноваційні технології. Інформаційні комп'ютерні технології. Соціальна реклама. Спеціалізація соціальної роботи з сім'єю, дітьми, молоддю, людьми похилого віку. Правові основи соціальної роботи. Технології соціального забезпечення.

Уміння. Здатність до інтелектуального й творчого саморозвитку й самореалізації, підвищення свого інтелектуального потенціалу й загальнокультурного рівня. Організація й управління діяльністю персоналу й системою клієнтури соціальних служб. Управління процесом реалізації соціальних програм і проектів у різних соціумах. Розроблення, конструювання й реалізація ефективних методик і технологій з надання соціальних послуг. Реалізація спеціалізації соціального обслуговування певних категорій громадян. Професійне складання й оформлення науково-технічної й ділової документації. Проведення самостійних наукових і творчих досліджень з аналізу основних тенденцій розвитку теорії і практики соціальної роботи. Реалізація дослідницької діяльності з розроблення й упровадження сучасних ефективних соціальних технологій. Викладання теорії і практики соціальної роботи у вищих навчальних закладах, здійснення науково-педагогічної діяльності в освітніх установах. Застосування науково-практичних знань у соціально-практичній діяльності. Застосування правових механізмів соціального забезпечення, захисту і допомоги. Розроблення й упровадження інноваційних технологій збереження і розвитку людських ресурсів, здоров'я фахівця. Формування наукового світогляду, гуманістичних поглядів на теорію і практику соціальної роботи. Здатність продукувати нові теорії, моделі, методи дослідження, навички розробки нових методологічних і методичних підходів. Організація міжвідомчої взаємодії і використання потенціалу соціального середовища із соціального оздоровлення громади і суспільства.

Комунікація. Зрозуміле і недвозначне донесення власних висновків, а також знань та пояснень, що їх обґрунтовують, до студентів, фахівців і нефахівців, учнів. Використання іноземних мов у професійній діяльності.

Автономність і відповідальність. Прийняття рішень у складних і непередбачуваних умовах, що потребує застосування нових професійних підходів та прогнозування у ході навчальної діяльності та практичної підготовки. Відповідальність за розвиток професійного знання, теорії і практики соціальної роботи, оцінку стратегічного розвитку команди персоналу; здатність до подальшого навчання, яке значною мірою є автономним та самостійним.

Означені інтегральні компетентності мають стати основою освітнього стандарту професійної підготовки фахівців соціальної роботи і відповідно - професійного стандарту із соціальної роботи.

Відповідно до «Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вип. 80. Соціальні послуги (ДКХП)» і наказу Міністерства соціальної політики України від 25.06.2012 р. № 324 «Про затвердження нової редакції кваліфікаційної характеристики професії «Фахівець із соціальної роботи» випускники напряму підготовки і спеціальності «Соціальна робота» мають право на реалізацію таких компетенцій (первинних посад) [3]:

Потребує вирішення проблема надання шляхом нормативно-правового акта випускникам вищих навчальних закладів, зокрема магістрам соціальної роботи, більших повноважень, розширення кола їхніх службових прав та обов'язків в організаціях соціальної сфери, вищих навчальних закладах, надання первинних посад, що відповідають отриманому освітньо-кваліфікаційному рівню.

Кваліфікаційні рівні НРК	Компетенції
Магістр - 7	Організації системи Міністерства соціальної політики <i>Соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді</i> Фахівець із соціальної роботи I категорії.
Бакалавр, спеціаліст – 6 Спеціаліст - 6	Організації системи Міністерства соціальної політики Фахівець з організації служб соціальної допомоги, фахівець з пільг та інших соціальних питань, фахівець із прийому громадян, фахівець із трудового та побутового влаштування інвалідів, фахівець із стаціонарних установ соціального обслуговування, фахівець загального відділу. <i>Соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді</i> Фахівець із соціальної роботи

Державний (галузевий) стандарт вищої освіти із напрямку підготовки і спеціальності «Соціальна робота» та професійний стандарт з фаху «Соціальна робота» має включати єдині критерії вимог до компетентностей і компетенцій. Це надасть можливість підвищити рівень мотивації бакалаврів і магістрів у накопиченні балів за європейською кредитною трансферно-накопичувальною системою ЄКТС, можливість працевлаштування, якість професійної діяльності, сприятиме особистісному розвитку фахівця і економічному заохоченню праці. Чим вище рівень компетентності випускника на основі ЄКТС, тим ширше є набір і складність виробничих функцій, професійних завдань, посадових обов'язків на рівні первинних посад. Викладачам вищих навчальних закладів і роботодавцям розробка нового освітнього і професійного стандартів на основі компетентнісного підходу багато у чому надасть прояснення щодо професійної підготовки фахівців і трудової діяльності професіоналів у сфері соціальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Методичні рекомендації з розроблення складових галузевих стандартів вищої освіти (компетентнісний підхід) / укладачі: В.Л. Гуло, К.М. Левківський, Л.О. Котоловець, Н.І. Тимошенко та інші ; Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2013.
2. Методичні рекомендації щодо розроблення професійних стандартів за компетентнісним підходом / розробники: Мельник С.В., Матросов В.Д. (ДУ НДІ соціально-трудових відносин); Сташків Т.О., Косухіна Т.В. (Мінсоцполітики України). – Луганськ, 2012.
3. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад.: І.І.Бабин, Я.Я.Болюбаш, А.А.Гармаш й ін. : за ред. Д.В.Табачника і В.Г.Кременя. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 100 с.
4. *Тюття Л.Т., Іванова І.Б.* Особливості викладання теорії і практики соціальної роботи / Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. – 2013. – № 4. – С. 315–319.

EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL STANDARTS: PROBLEMS OF CORRESPONDENCE

Ivanova, Irina,
Ph.D. in education, Docent,
University «Ukraine» (Ukraine,
Department of social work and pedagogy,
Docent,
e-mail: irboriv@gmail.com

Development in Ukraine profession – a social worker requires attention to the problem of their mutual correspondence *Educational standard and Professional standard in the sphere of social works in accordance with Discriptors of qualifications of The National Qualifications Framework*. The need to improve conceptual approaches to professional educational in social work is determined by changes in the European Higher Education Area in the new decade and European Qualification Framework, providing the possibility to receive lifelong learning, reform of higher education based on the *National Qualifications Framework*.

The purpose of the article – to highlight the research results *correspondence Educational and Professional standards within competence-based approach*.

The correspondence between the Educational and Professional standards concerns: 1) Methodological approaches to competence-based approach National Qualifications Framework; 2) recognitions of Educational and Professional stand in the quality of Educational and Professional «Constitution», which is the main and only document which is a set of rules governing the content of higher education, training content, methods of diagnostics of the quality of higher education and the required training period [1], establish demands for knowledge, skills, experience, values and personal qualities that defined professional qualifications; 3) obtained qualifications and competences, competencies professionals, university graduates with the demands of professional standards units (basic work functions); 4) formation of uniform criteria for the requirements to the capacity; 5) criteria for compliance with professional standards unit (primary work function), which was a «source» data from professional and «input» data to the qualification standard; 6) identification of competencies that characterize the demands for the profession (professional job titles, positions).

The oppositions in the functioning of the social work content and specific professional activity of reflecting the specificity of training, education and development of future social work professionals. In the current paradigm of social work practice seeing the dialectical contradiction between the needs and expectations of citizens in a complex helping institutions and powers of the institutions in the social work, competency approach and the theory of «exclusion» of the social environment. Hence – the identification, interlocking concepts – social work, social protection, socio-pedagogical and socio-psychological work and so on. The systemic nature of social work has following features – basic, additional, direct and indirect. The main activities carried out in organizations and institutions which are authorized to carry out social work, which is the main type of professional activity; additional – in education, health, law enforcement, military organizations and institutions, which may be provided by social services, direct and indirect, when social work is part of the functional responsibilities of professional, for example, in educational institutional institutions or is part of the partnership. The content of social work is due to the basic methodological approaches, such as personality oriented approach; approach for integration of capabilities and resources saved socio-cultural environment of man, psychosocial approach. Also it should be noted methodological differences in priority socio-pedagogical, psychological, legal, sociological and economic approaches to the practice of professionals, instability of social work.

Therefore, there is a fragmented, inconsistent, purely pragmatic view of the theory and practice of social work and its corresponding reflected in the curriculum, identification of action-system approach to the application. An inductive approach to teaching the theory and practice of social work does not create in students a holistic view of its systemic aspects. Teaching theory of social work in historical context should be combined with teaching the theory and practice of social work based on action-system approach. [4] The major problem – the combination of the content of scientific knowledge and methods of teaching social work, the formation personality of future professional social work competency-based approach. By reducing the motivation or lack of interest in learning activities observed priority economic leverage to overcome academic failure, which reinforces the need to form a responsible attitude to learning and development volitional personality traits.

Higher education institution should form a strong professional immunity to the content of education and the teaching profession – social work, creating a strategy for education professionals and students, based on adequate professional reflection.

An important condition for the formation of professional qualifications is the practical training of future professional in social work. Going through practice, students learn by working and working, studying. Gaining experience in organizations and social institutions have for students of «social work» an excellent opportunity to understand the very core of their future profession, to better understand the difficulties faced by professionals feel its significance and importance for many people who need protection, help and support, activation of stored resources and capabilities.

Organization of practice creates a social environment partnerships interrelation and social activities – students, teachers and professionals working on the bases of practice – that a high level of professionalism enriching, developing, improving, activation and stimulates all parties involved in the process vocational training. Practical training is a logical extension of the educational process, its purpose and objectives fully meet the certain phase of training, study of social organizations systems; study the work of socio-pedagogical, socio-psychological and socio-legal approaches; implementation of the forms, methods and techniques of social work with different groups of clients; implementation of technological methods and tools of social work with clients who are in difficult circumstances; formation of skills of teaching theory and practice of social work, scientific research, preparation and writing of the master degree thesis. Sequence, variation, correspondence the content of educational and training, coordination with each stage of education, democracy, freedom of choice and partnership – the basic principles of practical training. The principle of trust is fundamental in providing students with responsibilities in the implementation of professional task.

Need to develop new conceptual approaches to professional training in social work are determined by the following factors: improved vital contribution to the realization of knowledge as a creative and innovative with the theory and practice of social work, focus on student-centered learning that focuses on the development of active and responsible person, respond to the needs of employers to better understand the perspectives of education improvements, accessibility and quality of employment for students and graduates, continuous improvement of educational programs aimed at the development of learning outcomes, empowering students to develop new approaches to teaching and learning; inclusion of the principles of consistency and scientific validity at all levels of training; creating educational and social environment to enhance learning and development of students, professional activities of the teaching staff.

The purpose of professional training in social work is presented in order to prepare students for life as active citizens in a democratic society and career opportunities in the field of social work and teaching of theory and practice, their personal and professional development; establish and maintain a broad, advanced knowledge base, stimulate research and innovation.

In the center of the educational process – oriented personal training that focused on the personality of the student, and on the personality of the teacher. For students, this means: the empowerment of the individual, new approaches to teaching and learning, effective support educational author, innovative programs that are more clearly focused on students at all levels of training. For teaching staff – enhancing the prestige of teaching activities, creation of educational and social condition for fruitful work, which leads to high quality education, flexible and more individual approach to learning, ensure constant continuing education, professional development. Close cooperation of teachers-scientists from social organizations, educational institutions, scientific organizations and institutions, student organizations and employers develop learning outcomes in a accordance with the best national and international guidelines.

The main values of the educational process are: person – students and teaching staff, their lives, health, spiritual word; national and world culture, education, democratic relationships; European values of institutional autonomy, academic freedom and social justice. In designing the curriculum and development Plans outcomes are central to the educational change. They focus on the sequence and order of qualifications development strategies of departments of social work, taking into qualifications to the traditional disciplines.

At the core curriculum at each level of educational qualification – competence-based approach. Description competence embraces three elements: knowledge and understanding of theoretical knowledge in the academic field, the capacity of knowledge and understanding; knowledge as an activity: practical and applied knowledge, which is used in specific professional situations; knowledge for the development of behavioral competence knowledge, which develops the ability to communicate, ability to feel and to live with others in a social context.

Based on the competency approach in the study developed a model of integrated competencies for all educational levels the field of knowledge – Social Security, field of study and profession – Social Work. The

model includes a list of organizations and institutions, which can run specialist and professional social work – graduate of higher education institution, describing qualification levels (general and specialized professional, vocational, scientific, technological, social and personal aspects), competence (production function, the range of tasks complexity of the task, duties).

The list of organization and agencies include: Department of Social Protection, Social Services for Family, Children and Youth, local social services centers, services for children, Pension Fund, rehabilitation welfare, nursing homes and Geriatric boarding of Ministry of Social Policy, research institutions and higher education institutions.

Description educational levels field of study and profession – Social Work – includes a description of the competencies at the level of junior specialist, bachelor and master.

Degree of Junior Specialist of Social Work (5 level NQF).

Purpose. The ability to solve a typical problem in the field of specialized professional social work and training, what involves the use of terms and methods of social work is characterized by uncertainty conditions.

Knowledge. Humanistic foundations of social support, history of develop of social assistance and social security. Business Ukrainian language and speech. Activity in social work: local social services centers, rehabilitation welfare, communal establishments. Form and methods of social work with families, children and youth. Welfare services for citizens: care, supported living, palliative care. Organization of services in the social and psychological and social rehabilitation, integration and reintegration. Social services for the elderly and people with Disability.

Skills. Application of humanistic oriented approach to client of social services in social work. Planning, organizing and implementing care for elderly or people with Disability, care. Prevention work and rehabilitation social work. Possession of the state language. Documentation, operation of computer equipment.

Communication. Interaction and cooperation with a wide range of people (teachers, students, clients, professional social organization) to engage in professional or academic activities. The use of techniques of communication with different groups of clients.

Autonomy and responsibility. Implementation of limited administrative functions during practical training and decision-making in a familiar environment with elements of unpredictability. Improve own learning activities and professional activities during training, the performance of other. The ability to further study with some level of autonomy.

Degree of Bachelor of Social Work (6 level NQF).

Purpose. Ability to solve complex specialized tasks and practical problems in sphere of professional social work or learning process that involves the use theories, techniques, form and methods of social work and is characterized by complexity and uncertainty conditions.

Knowledge. History and philosophy of social work, national characteristics of social security systems, professional ethics, moral and ethical foundations of the profession and professional values, international experience. Legislation of Ukraine, legal documents in social work, protection and care, social policy, foundations, labor, housing, criminal and civil law. Essence, meaning, types of social work, its trends (socio-pedagogical, psychological, legal, social and health, socio-medical. Scope of function and application of social work, subjects of social work, their main characteristics and powers, objects of social work and system clientage, organizations-partners. Purpose, objectives, principles, levels of social work functions and specialist professional role of social work, social support strategies. Features of the creation and implementation of social programs and projects. The forms and methods of education and development of children and adolescents, social education and training clients of social services. The management, team of specialists and system clientage social organizations. Methods, techniques, technologies promoting healthy lifestyles. The content, forms, methods, techniques and technologies in social work, the criteria for its evaluation and quality of social services to families, individuals, various groups. Socio-medical and medical-social aspects of social work. Occupational safety, requirements for safe conduct of work in different social circumstances, paper-work. Features of social work with different target groups and categories of clients.

Skills. Characteristics culture of thinking, the ability to synthesis and analysis of empirical data, the definition of philosophy and methodology of social work, reliance on personality oriented approach. Making social diagnosis social inspection, assessment of clients needs social services survey material living conditions. Foreign language at a level not lower than the spoken. The use of methods, techniques and technologies in social work with different target groups and clients. Characteristics methods of mathematical statistics. The system of social services clients, possession of skills in a team of professionals and management personnel. Social programs and projects. Support and implementation of social partnership with social organizations.

Communication. Communicating to students, specialist and non-specialist of information, ideas, problems, solutions and experience in the sphere of professional social work. Effective communication strategy formation with various target groups and clients groups during practical training. Professional ethics and creativity in communication.

Autonomy and responsibility. Autonomy and responsibility during training activities. Management of complex actions, projects, responsibility for decision-making in unpredictable conditions during practical training. Responsibility for the professional development of individuals and / or groups, continuous training with a high level of a autonomy.

Degree of Master of Social Work (7 level NQF).

Purpose. Solving complex problems and issues in sphere of professional social work, in teaching the theory and practice of social work in the learning process, involving research and / or implementation of innovations, characterized by uncertainty conditions and requirements.

Knowledge. The theory and practice of social work, personality oriented philosophical and methodological approaches. Methods and teaching social work, modern educational technologies in the professional training of social work, especially the vocation training of social workers at the level of academic and social education. Management System Organizations social services, social work management (personnel management, clientage management system). Employment in social work and social sphere. National, ethnic, cultural, political, gender, religious aspects of social work. Psycho-social and spiritual health of professionals of social sphere. Methodology and methods of research. Scientific aspects of the professional social work. Knowledge of a foreign language. Modern innovative technology. Information Computer Technology. Social advertising. Specialization in social work with families, children, youth, the elderly. Legal basis of social work. Technology of social security.

Skills. The capacity for intellectual and creative self-development and self-improvement of their intellectual capacity and general level. The organization and management of the staff and clientele system of social services. Managing the implementation of social programs and projects in different societies. Elaboration, design and implementation of effective techniques and technologies to provide social services. Implementation of specialization of certain social service categories. Professional drafting and design scientific, technical and business documentation. Conduct independent scientific and creative research on the analysis of the main trends of the theory and practice of social work. Implementation research on the development and effective implementation of modern social technologies. Teaching the theory and practice of social work in higher education, the implementation of scientific and pedagogical activities in higher educational institutions. The application of scientific knowledge in social-practice. The use of legal mechanisms of social security, protection and assistance. Elaboration and implementation of innovative technologies of conservation and development of human resources, health professional. Formation of the scientific outlook, humanistic views on the theory and practice of social work. The ability to produce new theories, models, research methods, skills to develop new methodological and teaching approaches. Organization of interagency cooperation and use of the potential of the social environment for the social improvement of social health of community and society.

Communication. Clear and unambiguous reports of their own opinions, and knowledge and explanations that justify them to students, professional and non-professional and pupils. The use of foreign languages in their professional work.

Autonomy and responsibility. Decision making in complex and unpredictable conditions that require the use of new professional approach and prediction during training and practical training. Responsibility for the development of professional knowledge, theory and practice of social work, evaluation of strategic development team of personal, ability to further education, which are largely autonomous and independent.

The mentioned integrated competence should be the foundation of the educational standard of professional training in social work and therefore – the professional standard of social work.

According to the «The guide features professional qualifications of employees. Vol.80. Social Services» and Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine of 25.06.2012 № 324 «Approving the new version qualification characteristic of profession of «Specialist Social Work» graduates field of study and profession «Social Work» have the right to exercise such competencies (primary positions) [3]:

It is necessary to solve the problem by providing legal act graduates of higher education, including masters of social work, more power, expanding of their employment rights and duties in social organizations, higher education institutions, give primary positions correspond to the resulting educational level.

Level of education NQF	Competence
Master - 7	<p align="center">Institutions of the Ministry of Social Policy <i>Social Service for Family, Children and Youth</i> Specialist Social Work 1 category</p>
Bachelor - 6 Level of specialist - 6 Level of specialist- 6	<p align="center">Institutions of the Ministry of Social Policy</p> Specialist in organizing social assistance services, Specialist of benefits and other social issues, Specialist reception of citizens, Specialist employment and living conditions of persons with disabilities, Specialist residential institution of social service, Specialist general division. <p align="center"><i>Social Service for Family, Children and Youth</i> Specialist Social Work</p>

State (branch) standard of higher education in training direction and specialty «Social Work» and professional standard of the specialty «Social Work» should include the same criteria for competencies and competency requirements. This will enable increase motivation bachelors and masters in the accumulation of points for the European Credit Transfer and Accumulation System ECTS employment opportunities, quality of professional activity, happiness personal development and economic incentives work. The higher the level of competence of graduates from ECTS, the greater is set and complexity of function, professional tasks, duties at primary positions. Academic and employers to develop new educational and professional standards of competency-based approach largely provide clarification on vocational training and employment of professionals in the sphere of social work.

EFERENCES

1. Методичні рекомендації з розроблення складових галузевих стандартів вищої освіти (компетентнісний підхід) / укладачі: В.Л. Гуло, К.М. Левківський, Л.О. Котоловець, Н.І. Тимошенко та інші ; Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2013.
2. Методичні рекомендації щодо розроблення професійних стандартів за компетентнісним підходом / розробники: Мельник С.В., Матросов В.Д. (ДУ НДІ соціально-трудова відносин); Сташків Т.О., Косухіна Т.В. (Мінсоцполітики України). – Луганськ, 2012.
3. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад.: І.І.Бабин, Я.Я.Болюбаш, А.А.Гармаш й ін.: за ред. Д.В.Табачника і В.Г.Кременя. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 100 с.
4. *Тюття Л.Т., Іванова І.Б.* Особливості викладання теорії і практики соціальної роботи / Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. – 2013. – № 4. – С. 315–319.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 37.012:651.4/9:002.6

Белікова, Наталія,

доктор педагогічних наук, професор,
Луцький інститут розвитку людини
Університету «Україна» (Україна, Луцьк),
декан факультету соціальних комунікацій та реабілітації,
natabel.lutsk@gmail.com

Зозуля, Наталія,

кандидат філологічних наук (доктор філософії), доцент,
Луцький інститут розвитку людини
Університету «Україна» (Україна, Луцьк),
доцент кафедри документознавства та
інформаційної діяльності,
nzozulya@ukr.net

Розглянуто сучасні тенденції функціонування вищої освіти в галузі соціальних комунікацій. З'ясовано, що у зв'язку з провідними тенденціями в сучасній освітній сфері система професійної підготовки фахівців з документознавства та інформаційної діяльності потребує відсутньої оптимізації, зміни педагогічної парадигми, реалізації ефективного навчально-виховного процесу підготовки висококваліфікованих фахівців.

Визначено взаємовплив сучасних тенденцій функціонування вищої освіти на формування вимог до професійної підготовки майбутніх фахівців. Науково обґрунтовано необхідність гуманізації та гуманітаризації, фундаменталізації, забезпечення міждисциплінарності та інтернауковості, інтелектуалізації та динамізації професійної підготовки майбутніх фахівців документознавства та інформаційної діяльності.

Особлива увага звертається на забезпечення неперервності професійної освіти, що повинне відповідати таким викликам нового тисячоліття: антропоорієнтованому, який заснований на усвідомленні внутрішньої потреби і одночасно об'єктивній необхідності мобільного саморозвитку, умінні адекватно і динамічно контактувати з навколишніми і з самим собою.

Ключові слова: тенденції, професійна підготовка, фахівці з документознавства та інформаційної діяльності.

MODERN TENDENCIES OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN DOCUMENTATION SCIENCE AND INFORMATIONAL ACTIVITY

Bielikova Nataliya,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Lutsk institute of human development of University «Ukraine» (Ukraine, Lutsk),
Dean of the Faculty of Social Communications and Rehabilitation,
natabel.lutsk@gmail.com

Zozulia Nataliya,

Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate professor,
Lutsk institute of human development of
University «Ukraine» (Ukraine, Lutsk),
Associate professor of the Documentation Science
and Informational Activity Department,
nzozulya@ukr.net

Modern tendencies of higher education functioning in the field of social communications is observed. It is defined, that due to the major tendencies in modern educational sphere, the system of professional training of future specialists in documentation science and informational activity requires significant optimization, change of pedagogical paradigm, implementation of effective teaching and educational process of highly qualified specialists training.

The mutual influence of modern tendencies of higher education functioning for the requirements formation of future specialists' professional training is determined. The necessity of humanization and humanitarization, fundamentalization, providing of interdisciplinary and interscientism, intellectualization and dynamism of professional training of future specialists in documentation science and informational activity is scientifically grounded.

Particular attention is paid to the ensuring of continuity of professional education, which shall meet the following challenges of new millennium: anthropo-oriented, based on the awareness of the internal need and at the same time of the objective necessity of mobile self-development, the ability adequately and dynamically contact with others and oneself.

Key words: tendencies, professional training, specialists in documentation science and informational activity.

На сучасному етапі розвитку професійної вищої школи основною ідеєю концепції вищої освіти є підготовка кваліфікованого працівника відповідного рівня і профілю, конкурентоспроможного на ринку праці, компетентного, відповідального, який вільно володіє своєю професією й орієнтується в суміжних галузях діяльності, здатного до ефективної роботи зі спеціальності на рівні світових стандартів, готового до постійного професійного зростання, соціальної і професійної мобільності.

У зв'язку з провідними тенденціями в сучасній освітній сфері система професійної підготовки фахівців з документознавства та інформаційної діяльності потребує відчутної оптимізації, зміни педагогічної парадигми, реалізації ефективного навчально-виховного процесу підготовки висококваліфікованих фахівців.

Водночас реформування вищої освіти в галузі соціальних комунікацій доцільно здійснювати з урахуванням провідних тенденцій функціонування вищої освіти в Україні та інтеграційних процесів у сфері вищої освіти європейських країн згідно з принципами Болонської декларації.

Теоретичний аналіз наукових джерел дозволив встановити, що фундаментальну основу підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності заклали дослідження, здійснені у контексті професійної підготовки фахівців з позицій філософії освіти (В.П. Андрущенко, Г.О. Балл, В.Г. Кремень, О. А. Шульга та інші), неперервної професійної освіти (С.У. Гончаренко, І.А. Зязюн, С.О. Сисоєва та інші), удосконалення навчального процесу у вищих навчальних закладах (А.М. Алексюк, В.Є. Білогур, Я.Я. Болюбаш, А.О. Вербицький, В.А. Козаков та інші), професійної підготовки майбутніх фахівців (Ю.Д. Бойчук, О.А. Дубасенюк, М.Б. Євтух, В.І. Наумчук, В.В. Ягупов та інші), професійної підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності (Н.А. Гайсинюк, С.В. Дубова, С.Г. Кулешов, Н.М. Кушнарченко, О.В. Матвієнко, І.П. Прокопенко, М. С. Слободяник та інші).

Водночас актуальним є дослідження особливостей професійної підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності з урахуванням провідних сучасних тенденцій вищої освіти.

Робота виконана згідно з планом НДР Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна».

Мета дослідження – визначити та науково обґрунтувати сучасні тенденції функціонування системи вищої освіти в галузі соціальних комунікацій, а саме – системи підготовки професіоналів за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність».

В основу сучасної системи професійної підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності покладені прогностичні ідеї, які досить широко використані в Національній доктрині розвитку освіти (2001), Законі України «Про інформацію» (1992), Національній програмі інформатизації (1998), Державній цільовій програмі впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій «Сто відсотків» на період до 2015 року, Державній програмі в інформаційній сфері згідно із Законом України «Про основні заходи розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.», Концепції державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки, Державному стандарті вищої освіти України зі спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність», які є системою орієнтирів і поглядів на роль, організацію та функціонування сфери документознавства та інформаційної діяльності в Україні на довгостроковий період з урахуванням розвитку держави та світового досвіду.

Враховуючи положення, викладені у зазначених нормативно-правових документах галузі документознавства та інформаційної діяльності, нами визначено взаємовплив сучасних тенденцій функціонування вищої освіти на формування вимог до підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності (рис. 1).

Розкриємо зміст основних тенденцій професійної підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності.

Ми зважаємо на те, що професійна підготовка майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності включає: володіння інтелектуальними засобами пізнання й організації професійної діяльності у сфері документознавства та інформаційної діяльності; наявність стійкої потреби у здійсненні професійної діяльності; мотивацію на використання традиційних та новітніх інформаційних технологій у професійній діяльності; володіння загально-професійними та спеціальними знаннями, уміннями і навичками, які забезпечують ефективність здійснення професійної діяльності в умовах сучасного конкурентного середовища; творчу направленість професійної діяльності; високий рівень сформованості організаційної та управлінської культури та індивідуального стилю професійної діяльності.

Професійна підготовка майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності повинна здійснюватися з урахуванням таких провідних сучасних тенденцій: гуманізації та гуманітаризації, фундаменталізації, забезпечення неперервності, міждисциплінарності та інтернауковості, інтелектуалізації та динамізації.

Гуманізація професійної підготовки студентів включає в себе логіку переходу від технократичної до антропологічної її парадигми, розкриває залежність процесу підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності у вищому навчальному закладі від ступеня спрямованості освітнього процесу на особистість студента, орієнтацію на особистісну компоненту.

Гуманізація освіти є досить масштабною у часі здійснення та складною за структурою, це процес морально-психологічної перебудови людини, внутрішньої переорієнтації системи духовних цінностей, усвідомлення власної гідності й цінності іншої людини, формування почуттів відповідальності та причетності до минулого, сучасного і майбутнього.

У сучасних наукових дослідженнях гуманізація освіти розглядається як соціально-педагогічний феномен, що відображає сучасні суспільні тенденції у побудові й функціонуванні системи освіти [5]. Так, на думку Є.Шиянова [6, с. 8], гуманізація – це соціально-ціннісна й морально-психологічна основа громадського життя, відносин між людьми. Відповідно вона характеризує ідейні основи освіти як суспільного явища. М.Добрускін [3, с. 5] визначає гуманізацію як сукупність філософських, гносеологічних, психологічних, соціально-культурних і дидактичних поглядів, що визначають цілі й завдання вищих навчальних закладів у підготовці й вихованні майбутнього фахівця як творчої особистості.

У світлі досліджуваної проблеми, *гуманізація професійної підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності* спрямована на: орієнтацію на всебічний розвиток особистості: чим гармонійнішим буде загальнокультурний, соціально-моральний та професійний розвиток особистості майбутнього фахівця з документознавства та інформаційної діяльності, тим більш творчим і креативним він стане у професійній діяльності; неперервний загальний і професійний розвиток особистості майбутнього фахівця з документознавства та інформаційної діяльності: таким процес підготовки стане при умові, якщо він буде орієнтованим на «зону найближчого розвитку» студентів; необхідність виведення розвитку студентів за межі свого «Я» і найближчого соціуму, що допоможе їм усвідомити проблеми всього людства, відчути причетність до природи і суспільства, відповідальність за їхній стан і розвиток; набуття процесом гуманітарного, соціально-морального і професійного розвитку особистості такого характеру, коли у майбутнього фахівця з документознавства та інформаційної діяльності прокидається усвідомлене прагнення до самовдосконалення й самореалізації у професійній діяльності.

Необхідність гуманітаризації професійної освіти викликана зміною ролі вищої школи як соціального інституту, який сьогодні покликаний не тільки і не стільки займатися підготовкою професіоналів, скільки готувати широкоосвічених особистостей з високим рівнем загальної культури, активною громадською позицією; така тенденція означає необхідність підвищення загальнокультурного рівня майбутніх фахівців.

Узагальнюючи різні підходи до системи гуманітарної підготовки майбутніх фахівців, В.Воронкова визначає її комплексний характер, вказує, що ця підготовка «провадиться безперервно упродовж навчання, передбачає не лише вивчення актуальних проблем філософії, політології, соціології, правознавства, культурології, а й етичне, естетичне виховання, управління психічним станом особистості; вона охоплює майже всі кафедри і всі дисципліни» [2, с. 207].

Рис. 1. Взаємовплив сучасних тенденцій функціонування вищої освіти на формування вимог до професійної підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності

Гуманітаризація освіти актуалізує проблему вдосконалення організаційної та управлінської культури майбутніх фахівців на основі розробки особистісно орієнтованих технологій, забезпечує умови особистісного розвитку студента, його самореалізації у професійній діяльності, сприяє підвищенню розумового потенціалу, формування світогляду, духовних зразків поведінки.

Гуманітаризація професійної підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності передбачає: закладку у майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності основ гуманістичного світогляду та духовних цінностей цивілізованого світу; впровадження у процес підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності до професійної діяльності гуманітарних технологій, які сприяють підвищенню комфортності та ефективності умов розвитку особистості студента; заміну репродуктивної по характеру пізнавальної діяльності студентів на діяльність дослідницьку; підвищення професійної компетентності майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності, їх мобільності до сприйняття інноваційних процесів, оволодіння сучасними інформаційними та комунікаційними технологіями, їх впровадження в практичну діяльність.

Фундаменталізація професійної освіти передбачає перерозподіл пріоритетів змісту професійної підготовки із вузькоспеціальних, спеціалізованих компонентів знань на загальнокультурні та загальнонаукові системні знання, які пов'язані з людською особистістю у всій сукупності її проявів та є основою професіоналізму майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності. С.О. Сисоєва вважає, що «фундаменталізація освіти спрямована на формування системного мислення, цілісної наукової картини світу, забезпечення пріоритетності інформаційних компонент у перспективній системі освіти» [4].

Підґрунтям розв'язання проблеми фундаменталізації вищої освіти у галузі соціальних комунікацій є створення нової моделі фахової підготовки майбутніх фахівців у вигляді цілісної науково-методичної системи, спроможної реформувати концептуальні, змістовно-структурні та організаційно-дидактичні основи, що підвищує відповідальність вищих навчальних закладів в реалізації нового, більш широкого підходу до навчання, виховання, розвитку студентів і потребує розробки системної концепції, спрямованої на фундаменталізацію освіти. Саме тому особливого значення набуває фундаментальна підготовка майбутнього фахівця з документознавства та інформаційної діяльності, яка через оновлення своєї гуманістичної парадигми здобуває фундаментальність, цілісність та універсальність, інтегруючи природничо-науковий та гуманітарний блоки знань у напрямку фундаменталізації.

Серед основних засобів *фундаменталізації професійної підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності* ми вбачаємо: 1) зміну співвідношення між прагматичним та загальнокультурним компонентами освіти: пріоритетними повинні стати проблеми розвитку загальної культури майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності, формування у них наукових форм системного мислення; 2) зміну змісту й методології навчального процесу, що передбачає поглиблене вивчення фундаментальних законів природи й суспільства, набуття необхідних фундаментальних базових знань через створення принципово нових навчальних курсів, зорієнтованих на формування у майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності цілісних уявлень про наукову картину світу, на формування навиків системного її пізнання; 3) реалізацію єдності змісту, форм, функцій та структури підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності до професійної діяльності, оскільки нівелювання форм фундаменталізації цього процесу суттєво гальмуватиме розвиток його змісту, а недооцінка функцій гальмуватиме інноваційні зміни структури.

Забезпечення неперервності професійної освіти докорінно змінює роль вищої школи, мету її діяльності і функції, парадигму освіти «на все життя» на освіту «через все життя». С.О. Сисоева підкреслює, що «сама ідея неперервної професійної освіти, реалізація концепції «освіта упродовж життя» посідає важливе місце серед сучасних прогресивних освітніх ідей, спрямованих на забезпечення сталого розвитку нашого суспільства та прогресу всього людства у ХХІ столітті» [4]. На думку автора, «з цього випливає актуальність проблеми створення гнучких механізмів постійного оновлення змісту освіти та технологій неперервного оновлення знань» [4].

Головною метою неперервної професійної освіти є підготовка висококваліфікованих фахівців для всіх ланок системи документознавства та інформаційної діяльності на основі реального попиту на їхні послуги, в їхній здатності здійснювати й забезпечувати на всіх рівнях – від проекту, програми до їх реалізації – педагогічно організовану неперервну інформаційно-комунікаційну діяльність з різними соціально-демографічними групами населення й створювати їм умови для інформаційної самоосвіти.

У системі неперервної освіти у галузі соціальних комунікацій вища освіта для майбутнього фахівця з документознавства та інформаційної діяльності повинна стати тією ланкою професійного становлення, на якій він отримує потужний імпульс свого інтелектуального потенціалу, стимулювання процесів саморозвитку і самоосвіти, активного формування пізнавальних і професійних мотивів.

Забезпечення неперервності підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності до професійної діяльності повинне відповідати таким викликам нового тисячоліття: антропоорієнтованому, який заснований на усвідомленні внутрішньої потреби й одночасно об'єктивній необхідності мобільного саморозвитку, умінні адекватно й динамічно контактувати з навколишніми й з самим собою. У сукупності це знаходить своє відображення в активній життєвій і професійній позиції майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності, спрямованій на забезпечення інформаційно-комунікаційних потреб населення, інтенсивності й продуктивності особистісного саморозвитку; інтелектуальному, який полягає в усвідомленні необхідності постійного зростання інтелектуального потенціалу, оволодіння способами та інструментами пізнання світу, розвитку самостійної пізнавальної активності, які є основою самоосвіти, професійного саморозвитку майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності, їхньої готовності до професійної діяльності; інформаційному, який вимагає уміння цілеспрямовано знаходити й ефективно переробляти необхідну інформацію, що вимагає високо розвинутих когнітивних здібностей майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності; соціальному (комунікативному), як можливості позитивного набуття досвіду громадянського становлення, який є основою для формування професійної компетентності майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності.

У рамках нової освітньої парадигми *інтелектуалізація* полягає в тому, що професійна освіта, поряд з пізнавальною функцією, повинна виконувати психологічну функцію, яка зволиться до розвитку інтелектуального потенціалу студента з урахуванням унікальності й цінності його психологічних можливостей. Інтелектуалізація професійної освіти реалізується через форми проблемного, активного, розвиваючого навчання, в діяльнісному підході та інших суміжних з ними формах навчальної діяльності, яка має методичний базис, визначений пріоритетом стимулювання інтелектуальної діяльності майбутніх фахівців.

На думку Н.І.Апшай, інтелектуалізація в освітній сфері пов'язується із процесами збагачення інформаційно-когнітивного ресурсу навчання, де основними елементами є знання викладачів і контент ресурсної складової, що зберігається в її інформаційних мережах або документальних масивах (БД, фондах бібліотеки, кафедр навчальної частини, адміністративній системи управління ВНЗ) [1, с. 4].

Інтелектуалізація вищої освіти у галузі соціальних комунікацій поєднує спеціальну професійну підготовку майбутнього фахівця з документознавства та інформаційної діяльності з розвитком його світогляду, морально-естетичної, професійної, організаційної та управлінської культури, формуванням систем діяльнісного підходу до оволодіння окремими міжпредметними й узагальненими знаннями, вміннями і навичками. У ході засвоєння інформації у студентів формуються способи евристичних і проблемно-пошукових дій, прийоми і методи розумової та практичної діяльності, що впливають на вироблення системного стилю мислення й цілісного світогляду майбутніх фахівців.

Під *інтелектуалізацією професійної підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності* ми розуміємо те, що майбутній фахівець з документознавства та інформаційної діяльності повинен володіти не тільки сумою знань, умінь і навичок, а й системою інтелектуально значущих якостей, необхідних йому для здійснення професійної діяльності.

Динамізація передбачає необхідність перманентного реагування системи професійної підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності на всі зміни соціально-професійної практики, а також на прогресивні зміни внутрішніх сторін діяльності вищої школи, яка передбачає постійне трансформування змісту освіти, методичного апарату та інших характеристик її діяльності. Механізмом реалізації цієї тенденції є постійна зміна змісту вимог до підготовленості фахівця з документознавства та інформаційної діяльності, на що повинні бути спроектовані будь-які зміни як змістовного, так і методичного характеру.

Динамізація професійної підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності має системоутворювальне значення для її оптимізації і спрямована на забезпечення єдності стабільності і динамічності освітнього стандарту. Така єдність забезпечується за рахунок використання динамічних відносних характеристик об'ємного і якісного оновлення змісту підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності до професійної діяльності на основі варіативно-модульної структури змісту і єдиних рівневих критеріїв якості їх підготовки.

Таким чином, визначено та науково обґрунтовано сучасні тенденції функціонування системи вищої освіти у сфері документознавства та інформаційної діяльності, до яких віднесено гуманізацію та гуманітаризацію, фундаменталізацію, забезпечення неперервності, міждисциплінарності та інтернауковості, інтелектуалізацію та динамізацію професійної підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності.

У перспективі планується дослідити концептуальні підходи до професійної підготовки майбутніх фахівців з документознавства та інформаційної діяльності у контексті сучасних тенденцій вищої освіти у галузі соціальних комунікацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апшай Н.І. Інтелектуалізація навчального процесу у ВНЗ в умовах розвитку інформатизації / Н.І.Апшай // Проблеми фізичного виховання і спорту. – 2010. – № 9. – С. 3–5.
2. Воронкова В. Гуманізація освіти, науки, політики, влади, суспільства / В. Воронкова // Філософія освіти. – 2008. – № 1–2 (7). – С. 204–220
3. Добрускін М.Е. Концептуальні основи гуманізації та гуманітаризації вищого технічного освіти / М.Е. Добрускін // Гуманізація і гуманітаризація вищої технічної освіти. Збірник праць. Всеукраїнська науково-методична конференція. – Харків, 2000. – С. 5–6.
4. Сисоева С.О. Наукові дослідження як результат творчого пошуку і професійної самореалізації педагога [Електронний ресурс] / С. О. Сисоева. – Режим доступу : http://sysoeva.org/2008/03/20/naukov_dosldzhenja_jak_rezultat_tvorchogo_poshuku_profesionalno_samorealizac_pedagoga.html.

5. Чистовська І.П. Гуманізація та гуманітаризація навчально-виховного процесу у вищих технічних навчальних закладах [Електронний ресурс] / І.П.Чистовська. — Режим доступу: http://novyn.kpi.ua/2008-1/14_Chistovska.pdf

6. Шиянов Е.Н. Гуманізація професійного становлення педагога / Е.Н. Шиянов // Советская педагогика. — 1991. — № 9. — С. 80-84.

EFERENCES

1. *Apshai N.I.* (2010) *Intelektualizatsiya navchalnoho protsesu u VNZ v uvovah rozvytku informatyzatsiyi* // *Problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*, (90), pp. 3–5.

2. *Voronkova V.* (2008) *Humanizatsiya osvity, nauky polityky, vlady, suspilstva* // *Filosofiya osvity* (1–2 (7)), pp. 204–220.

3. *Dobruskin M.Ye.* (2000) *Kontseptualnyie osnovy gumanizatsiyi i gumanitarizatsiyi vysshego tekhnicheskogo obrazovaniya* // *Humanizatsiya ta humanitaryzatsiya vyshchoyi tekhnichnoyi osvity. Zbirnyk prats'*. Vseukrayins'ka naukovo-metodychna konferentsiya. Kharkiv, pp. 5–6.

4. *Sysoieva S.O.* *Naukovi doslidzhennia yak rezultat tvorchoho poshuku i profesiinoyi samorealizatsiyi pedahoha* (Scientific studies as a result of creative exploration and professional self realization of an educator) Available at: http://sysoeva.org/2008/03/20/naukov_doslidzhennja_jak_rezultat_tvorchoho_poshuku_profesionalno_samorealizac_pedagoga.html (accessed 7 April 2014).

5. *Chystovs'ka I.P.* *Humanizatsiya ta humanitaryzatsiya navchalno-vykhovnoho prptsesu u vyshchyykh tekhnichnykh navchalnykh zakladakh* (Humanization and humanitarization of teaching and educational process in higher technical educational establishments). Available at: http://novyn.kpi.ua/2008-1/14_Chistovska.pdf (accessed 20 April 2014).

6. *Shyianov Ye.N.* (1991) *Gumanizatsiya professionalnogo stanovleniya pedagoga* // *Sovetskaya pedagogika*, (9), pp. 80–84.

Розділ X ПСИХОЛОГІЯ

КОМПОНЕНТНИЙ СКЛАД ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

УДК 159.9:81.165.6

Чиханцова, Олена,
Університет «Україна» (Україна, Київ),
кафедра психології,
старший викладач,
chyhantsova@gmail.com

Розглядаються значення іншомовного спілкування, модель психологічної готовності випускників школи та визначаються кореляційні зв'язки та факторна вага компонентів зазначеної готовності до оволодіння іноземними мовами: мотиваційний, когнітивний, операційно-діяльний та емоційно-вольовий. Визначається мета навчання іноземних мов. Розвиток психологічної готовності старшокласників до оволодіння іноземними мовами суттєво залежить від низки факторів як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Для того щоб вплив цих факторів мав позитивний характер, існує потреба у їх виявленні та всебічному вивченні.

Ключові слова: психологічна готовність, мотивація оволодіння іноземною мовою, формування іншомовного мовлення, компоненти готовності, модель психологічної готовності.

CONNECTION AND MEANING OF COMPONENTS OF PSYCHOLOGICAL READINESS OF HIGH SCHOOL PUPILS DURING THE LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Chyhantsova Olena,
University «Ukraine» (Kyiv, Ukraine),
Department of Psychology,
Senior Lecturer,
chyhantsova@gmail.com

The article examines the importance of foreign language communication model of psychological readiness graduates and determined correlation factor and weight of components indicated readiness to the mastering foreign languages: motivational, cognitive, operational and procedural, emotional and volitional. Determine the purpose for learning foreign languages. The development of psychological readiness of high school pupils to the mastering foreign languages strongly depends on a number of factors both subjective and objective. In order to influence these factors had a positive, there is a need to identify and comprehensive study.

Key words: psychological readiness, motivation of learning a foreign language, the formation of foreign speech components of readiness, the model of psychological readiness

Актуальність статті зумовлена винятковою суспільною вагомістю подальшої теоретичної та емпіричної розробки проблеми психологічної готовності до вивчення іноземних мов у зв'язку з тим, що сьогодні профільне навчання учнів старшої школи майже не пов'язане з вивченням курсу іноземних мов і, як наслідок, не розвивається професійна мотивація старшокласників, знижується їхній інтерес до оволодіння іноземною мовою, а в кінцевому підсумку виявляється їхня психологічна неготовність до засвоєння іноземних мов у вищих навчальних закладах у контексті професіоналізації майбутніх фахівців. Від фахівців у різних сферах очікують не тільки професійної компетентності, а й використання іншомовних мовленнєвих навичок

Мета статті – виявити складові компоненти психологічної готовності учнів старшої школи при вивченні іноземної мови та значення цих компонентів для оволодіння іноземним мовленням у вищому навчальному закладі.

У численних наукових працях психологічна готовність особистості до оволодіння іноземними мовами розглядається як запас знань, умінь і навичок та характеризується такими рисами особистості, як переконання, здібності, інтереси, професійна пам'ять, мислення, увага, працездатність, емоційність, моральний потенціал та ін. Під психологічною готовністю традиційно розуміють психічний феномен, з допомогою якого пояснюють здатність людини до діяльності. Психологічну готовність до діяльності слушно розглядати як складну індивідуальну властивість особистості. Її формування відбувається у процесі навчальної діяльності, під час підготовки до здійснення професійних функцій, а опосередковано – через створення і повторення спеціально розроблених розвивальних ситуацій, соціально-психологічних умов [8]. При цьому модель психологічної готовності старшокласників до оволодіння іноземними мовами, в рамках вищезазначеного концептуального підходу, ми представляємо наступним чином (рис. 1.)

Мотиваційний компонент ми виділяємо, оскільки мотивація є найважливішим фактором регуляції активності особистості, її поведінки та діяльності. Від неї залежить наполегливість у досягненні мети, величина зусиль, бажання виконати завдання гарно тощо. Однією з найважливіших складових мотивованої поведінки є життєві цілі, оскільки вони зумовлені мотивами, які пов'язані із зовнішньою, а навчальні – із внутрішньою мотивацією [6]. Отже, наскільки чітку та ясну мету щодо майбутньої діяльності старшокласники собі ставлять, настільки результативнішим буде оволодіння ними іноземною мовою за фахом. Для старшого шкільного віку характерне становлення мотивації навчання [3; 4], тобто потреба у визначенні планів на майбутнє, самопізнанні себе як особистості, оцінці своїх можливостей у виборі професії, інтерес до самоосвіти, стійкість інтересів. Продовжують розвиватися пізнавальні мотиви – інтереси до нових знань, здатність до подолання труднощів у процесі їх отримання. В цей віковий період відбувається поява нових мотивів – професійних. Кількісна динаміка мотивації в старшому шкільному віці характеризується підвищенням їх позитивного відношення до навчання.

Серед компонентів мотивації, котрі можуть мати вирішальний вплив на успішність оволодіння старшокласниками іноземними мовами, ми виділяємо пізнавальні мотиви, мотиви обміну інформацією з іноземними колегами, мотиви працевлаштування, мотиви престижу спілкування іноземними мовами та мотиви матеріального характеру.

Але основним видом діяльності через який реалізується мотивація оволодіння старшокласниками іноземними мовами є спілкування. Також важливими є пізнавальні інтереси, зацікавленість старшокласниками досягненням результату з оволодіння іноземними мовами за фахом. У старшокласників усі мотиви стають смислоутворюючими, набуття знань є справою життєвої необхідності [7]. Наслідком взаємодії вказаних мотивів є поява у структурі мотивації нових професійних мотивів. Важливою характеристикою психологічної готовності старшокласників до оволодіння іноземними мовами у ВНЗ ми вважаємо в певній мірі результати випускних іспитів.

Когнітивний компонент характеризує зумовленість психологічної готовності старшокласників до оволодіння іноземними мовами у ВНЗ рівнем розвитку когнітивних здібностей учнів і засвоєних ними раніше знань, уявлень щодо її ролі у професійній діяльності. Когнітивний компонент передбачає усвідомлене засвоєння студентами культурно-країнознавчих відомостей та іншомовного матеріалу. Зазначимо, що діагностика когнітивного компонента психологічної готовності до оволодіння іноземними мовами передбачає, з одного боку, виявлення обсягу знань, якими оволодів учень, з іншого – особливостей його розумового розвитку, тобто потрібно враховувати не тільки особливості наявної у випускника школи бази знань з іноземної мови, а й давати характеристику розумових операцій, сформованих на їх основі.

Рис. 1. Модель психологічної готовності старшокласників до оволодіння іноземними мовами у ВНЗ

Когнітивна готовність — це готовність учня до вивчення нового матеріалу розширеної тематики, що стосується вивчення іноземної мови та майбутньої професії, бажання самостійно розширювати знання з цього предмета, виявлення ініціативи в пошуку цікавої інформації, бажання застосувати набуті знання в оволодінні фахом та при вивченні інших предметів.

Операційно-діяльний компонент психологічної готовності старшокласників до оволодіння іноземними мовами полягає в організації практичної навчально-пізнавальної діяльності учнів з опанування змісту освіти. Основними складовими цього компонента є принципи, методи, форми та засоби навчання іноземної мови. Ефективність операційно-діяльного компонента залежить від активної взаємодії учителів й учнів, встановлення між ними суб'єкт-суб'єктних взаємин. Ці форми навчання передбачають самостійну підготовку старшокласників та потребують використання логічних умінь порівнювати, класифікувати, систематизувати знання з іноземної мови. Крім того, вони спрямовані на розвиток інформаційно-пошукових та удосконалення комунікативних умінь. Загалом цей компонент готовності характеризується рівнем сформованості необхідних для ВНЗ навичок та вмінь з іноземної мови.

Емоційно-вольовий компонент психологічної готовності відображає процес саморегуляції учня в процесі навчання іноземній мові. Виділення цього компонента було зумовлене тим, що присутність різних здібностей, знань та вмінь часто буває недостатнім, щоб учень був упевнений у своїх силах, почував себе компетентним та був успішним при вирішенні складних завдань. Емоційно-вольова готовність до оволодіння іноземними мовами є не менш важливою, бо вона включає достатній розвиток волі, послаблення імпульсивних реакцій, вміння керувати своїми емоціями на заняттях іноземної мови (наприклад, слухати, не перебиваючи, долати страх тощо). Емоційно-вольова готовність вважається сформованою, якщо учень уміє ставити мету, докладати зусилля для її реалізації та долати перешкоди.

На основі прийнятої нами моделі психологічної готовності старшокласників до оволодіння іноземними мовами у ВНЗ була поставлена мета її експериментально перевірити. Для досягнення мети було обрано групу із 32 учнів-випускників. Для отримання показників психологічної готовності до оволодіння іноземними мовами використаний комплекс методик [1; 2; 5] та розроблені нами анкети і опитувальники, який дозволив оцінити рівень розвитку чотирьох компонентів психологічної готовності. Отримані результати були зведені в таблиці, на основі яких методом рангової кореляції за Ч. Спірменом було сформовано матриці кореляцій для всіх даних тестів та анкет. Таким самим способом створювались матриці кореляцій для всіх компонентів психологічної готовності особистості до оволодіння іноземною мовою. Результати проведеного кореляційного аналізу між виділеними чотирма складовими психологічної готовності представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Матриця кореляцій за факторним аналізом психологічної готовності старшокласників до оволодіння іноземними мовами у ВНЗ

Компоненти психологічної готовності	1	2	3	4
Мотиваційний	—	0,298	0,236	0,346
Когнітивний	0,298	—	0,239	0,152
Операційно-діяльний	0,236	0,239	—	0,201
Емоційно-вольовий	0,346	0,152	0,201	—

Із даних табл. 1. видно, що між компонентами зазначеної готовності існує тісний кореляційний зв'язок (на рівні значущості $p < 0,05$). Зазначимо, що мотиваційний компонент найбільш сильно впливає на когнітивну, операційно-діяльну та емоційно-вольову складові психологічної готовності учнівської молоді до оволодіння іноземними мовами у ВНЗ. Найбільшу факторну вагу у структурі психологічної готовності учнів старшої школи до оволодіння іноземними мовами має мотиваційний компонент, а найменшу — емоційно-вольовий (табл. 2).

Числові значення факторної ваги можуть знаходитись в проміжку від нуля до одиниці, а тому чим менше число отримує факторна вага певного показника, тим гірший рівень його розвитку і тим менший його вплив на загальну психологічну готовність.

Кореляційний та факторний аналіз за Ч. Спірменом довів, що обрані нами складові психологічної готовності характеризують готовність учнів випускних класів до оволодіння іноземною мовою у ВНЗ на рівні значущості $p = 0,05$.

Таблиця 2

Факторна вага компонентів психологічної готовності старшокласників до оволодіння іноземними мовами у ВНЗ

Показники	Факторна вага
Мотиваційний компонент	0,746
Когнітивний компонент	0,276
Операційно-діяльний компонент	0,372
Емоційно-вольовий компонент	0,256

Розвиток психологічної готовності старшокласників до оволодіння іноземними мовами суттєво залежить від низки факторів як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Для того щоб вплив цих факторів мав позитивний характер, існує потреба у їх виявленні та всебічному вивченні.

Отже, засоби навчання іноземної мови мають важливе значення для забезпечення повноцінної та ефективної організації діяльності учнів з оволодіння іншомовною діяльністю.

Висновок. Дослідження з використанням комплексу психодіагностичних методів та методик дозволив виявити рівень розвитку психологічної готовності старшокласників загальноосвітніх шкіл та шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов до оволодіння іноземними мовами та визначити рівень сформованості мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльного та емоційно-вольового компонентів психологічної готовності в учнів старшої школи, а також проаналізувати якість організації процесу навчання іноземної мови та підготовки випускників школи до оволодіння іноземною мовою за фахом у ВНЗ.

Перевірено структуру психологічної готовності старшокласників до оволодіння іноземними мовами та встановлено значущі додатні кореляційні взаємозв'язки між усіма компонентами психологічної готовності до оволодіння іноземними мовами (мотиваційним, когнітивним, операційно-діяльним, емоційно-вольовим), що свідчить про вплив кожного з них один на одного. Найбільшу факторну вагу у структурі психологічної готовності має мотиваційний компонент, котрий є провідним, найменшу – емоційно-вольовий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов / А. Карелин. – ЭКСМО. – М, 2007. – 416 с.
2. Леонтьев А. Психология общения / А. Леонтьев. – М.: Издательский центр «Академия», 2007. – 368 с.
3. Маркова А. Пути исследования мотивации учебной деятельности школьников // Вопросы психологии. – Вып. 5. – 1980. – С. 44–59.
4. Маркова А. Формирование мотивации учения: книга для учителя / А. Маркова. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
5. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. – Самара : Издательский дом «Бахрах – М», 2002. – 672 с.
6. Сердюк Л.З. Психологія мотивації учіння майбутніх фахівців: системно-синергетичний підхід: [монографія] / Л.З. Сердюк. – К. : Університет «Україна», 2012. – 323 с.
7. Психолого-педагогічні основи навчання : навч. посібник [для викладачів психології і педагогіки, аспірантів, студ. пед. навч. закл. та курсантів військових училищ] / О.В. Скрипченко, О.С. Падалка, Л.О. Скрипченко. – 2-ге вид., доп. та перероб. – К. : Український Центр духовної культури, 2005. – 712 с.
8. Томчук М. І. Методологічні засади дослідження та формування психологічної готовності особистості до діяльності / М. І. Томчук // Психологія і суспільство. – 2010. – № 4. – С. 39–46.

EFERENCES

1. *Karelin A.* Bol'shaia entsiklopediia psikhologicheskikh testov / A. Karelin. – EKSMO. – M., 2007. – 416 s.
2. *Leont'ev A.* Psikhologiya obshcheniia / A. Leont'ev. – M.: Izdatel'skii tsentr «Akademiia», 2007. – 368 s.
3. *Markova A.* Puti issledovaniia motivatsii uchebnoi deiatel'nosti shkol'nikov // Voprosy psikhologii. – Vyp. 5. – 1980. – S. 44–59.
4. *Markova A.* Formirovanie motivatsii ucheniia: kniga dlia uchitelia / A. Markova. – M. : Prosveshchenie, 1990. – 192 s.
5. *Prakticheskaiia psikhodiagnostika. Metodiki i testy.* – Samara : Izdatel'skii dom «Bakhrakh – M», 2002. – 672 s.
6. *Serdjuk L.Z.* Psyhologiya motyvatsii' uchinnja majbutnih fahivciv: systemno-synergetychnyj pidhid: [monografija] / L.Z. Serdjuk. – K. : Universytet «Ukrai'na», 2012. – 323 s.
7. *Skrypchenko O. V.* Psyhologo-pedagogichni osnovy navchannja : navch. posibnyk [dlja vykladachiv psyhologii' i pedagogiky, aspirantiv, stud. ped. navch. zakl. ta kursantiv vijs'kovyh uchylyshh] / O.V. Skrypchenko, O.S. Padalka, L.O. Skrypchenko. – 2-ge. vyd., dop. ta pererob. – K. : Ukrai'ns'kyj Centr duhovnoi' kul'tury, 2005. – 712 s.
8. *Tomchuk M. I.* Metodologichni zasady doslidzhennja ta formuvannja psyhologichnoi' gotovnosti osobystosti do dijal'nosti / M. I. Tomchuk // Psyhologija i suspil'stvo. – 2010. – № 4. – S. 39–46.

**Вища атестаційна комісія визнала науковий журнал «Освіта регіону»
фаховим виданням з політичних наук,
педагогічних наук, соціальних комунікацій та психології
(Постанова Президії ВАК України № 1-05/6 від 14.06.2007 р.,
Постанова Президії ВАК України № 1-05/5 від 18.11.2009 р.
Постанова Президії ВАК України 1-05/6 від 16.12.2009 р.)**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації :
серія КВ № 1059 від 08.11.2005 р.

Тираж 300 пр. зам. №.
Підписано до друку: 18.12.2014 р.

Головний редактор — Бебик Валерій Михайлович

Адреса редакції: 04071, м. Київ, вул. Хорива, 1-Г

Тел. +38-063-358-1119
E-mail: vbebyk@ukr.net

Редактор
Комп'ютерна верстка
Дизайн обкладинки

Т.П. Тацій
О.М. Стадник
А.А. Афоніна

*Видавець і виготовлювач Університет «Україна» 03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
тел/факс (044) 424-40-69, 424-56-26 E-mail: ukraine.vdk@mail.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 405 від 06.04.01*